

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 2, 2021
Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 2, том 2, 2021
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 3 від 18.02.2021 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короед С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 2. Т. 2. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. – 196 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2021

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.12
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.1>

ФРАНЦУЗ А. Й., ГАРЯГА О. О.

**ІНСТИТУТ МИРОВИХ СУДДІВ У СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПІСЛЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ**

**INSTITUTE OF MAGISTRATES' COURTS IN THE JUSTICE SYSTEM
OF THE RUSSIAN EMPIRE AFTER THE JUDICIAL REFORM OF 1864**

У статті аналізуються особливості заснування та функціонування інституту мирових суддів у системі правосуддя Російської імперії після Судової реформи 1864 року. Досліджуються особливості судових перетворень з подальшим розкриттям суті і значення Судової реформи як найбільш комплексної і повної серед проголошених трансформаційних змін загальноімперського законодавства середини XIX ст. Зазначається, що завдяки реформуванню системи правосуддя вдалося суттєво трансформувати існуючу до того систему судочинства і помітно розширити демократичні тенденції у судовому процесі. Відзначено, що підсумком Судової реформи стало прийняття Судових статутів, які були затверджені Імператором 20 листопада 1864 року. З того часу судова система Російської імперії базувалася на основі чотирьох законів, серед яких «Заснування судових установлень», «Статут цивільного судочинства», «Статут кримінального судочинства», «Статут про покарання, які накладаються мировими судьями». Зазначається, що завдяки прийняттю цих документів, вдалося хоча б на деякий час втілити кращі традиції західної судової системи з урахуванням особливостей тогочасного загальноімперського законодавства. У роботі наголошується, що демократичні принципи судочинства супроводжувалися утворенням системи мирових та загальних судів. Мирові суди були однією з нижчих ланок судової системи. Зазначається, що до підсудності мирових судів належали малозначимі справи з точки зору розміру нанесених збитків та суми позову, які мали кримінальний або цивільний характер і прагнули максимального примирення сторін процесу. Зауважується, що саме примирення сторін визначалось як найважливіше завдання у процесі здійснення правосуддя мировими судами. Характеризується, що таким способом розробники судових статутів прагнули створити максимально швидкий, всестановий, місцевий, близький до народу і самостійний по відношенню до загальних судів спеціальний судовий орган. У статті зазначається, що судьями у мирових судах могли бути місцеві землевласники, які були публічними особами і мали авторитет серед виборців. Це мотивувалося тим, що справи вимагали швидкого вирішення безпосередньо на місцях.

Ключові слова: мирові суди, мирові судді, правосуддя, Російська імперія, Судова реформа 1864 року, судові статuti.

© ФРАНЦУЗ А. Й. – Герой України, Заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін (ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»)

© ГАРЯГА О. О. – аспірант (ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»)

The article analyzes the peculiarities of the establishment and functioning of the institute of Magistrates' Courts in the justice system of the Russian Empire after the Judicial Reform of 1864. Peculiarities of judicial transformations with further disclosure of the essence and significance of the Judicial reform as the most complex and complete among the proclaimed transformational changes of the general imperial legislation of the middle of the XIX century are investigated. It is noted that due to the reform of the justice system it was possible to significantly transform the existing judicial system and significantly expand the democratic tendencies in the judicial process. It is noticed that the result of the Judicial Reform was the adoption of Judicial Statutes, which were approved by the Emperor on November 20, 1864. Since then, the judicial system of the Russian Empire has been based on four laws, including the Establishment of Judicial Institutions, the Statute of Civil Procedure, the Statute of Criminal Procedure, and the Statute of Punishments Imposed by Magistrates. It is stated that due to the adoption of these documents it was possible to implement at least for a while the best traditions of the Western judicial system, taking into account the peculiarities of the general imperial law of that time. The paper emphasizes that the democratic principles of justice were accompanied by the formation of a system of Magistrates' Courts and general courts. Magistrates' courts were one of the lower levels of the judiciary. It is noted that the jurisdiction of the magistrates' courts included insignificant cases in terms of the amount of damages and the amount of the claim, which were criminal or civil in nature and aimed at maximum reconciliation of the parties to the proceedings. It is noticed that the reconciliation of the parties was defined as the most important task in the administration of justice by magistrates. It is characterized that in this way the developers of judicial statutes sought to create special judicial body which was to be the fastest, most comprehensive, local, close to the people and independent in relation to the general courts. The article states that judges in Magistrates' Courts could be local landowners who were public figures and had authority among voters. This was motivated by the fact that the cases required a quick resolution directly on the ground, taking into account local relations, circumstances and peculiarities.

Key words: *Magistrates' Courts, judges of Magistrates' Courts, the Russian Empire, the Judicial Reform of 1864, judicial statutes.*

Постановка проблеми. Створення правової держави й розбудова громадянського суспільства повинні забезпечуватись ефективним і справедливим правосуддям. Проголошені у зв'язку з цим реформи в Україні передбачають необхідність вдосконалення чинної законодавчої бази, яка, крім наявних здобутків вітчизняної системи судочинства, повинна максимально ефективно враховувати набутий позитивний досвід попередніх епох. Вивчення досвіду судових перетворень у Російській імперії, зокрема у частині запровадження інституту мирових суддів, дасть можливість запровадити кращі зразки тогочасного законодавства для сучасних умов. Такий досвід буде особливо корисний у сфері забезпечення доступу громадян до правосуддя. Це дасть можливість сприяти ефективному та швидкому здійсненню правосуддя за місцем проживання, оперативності розгляду справ судами та підвищенню довіри населення до системи вітчизняного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика викликала неабиякий дослідницький інтерес серед вчених дореволюційної доби, зокрема таких як: М. Буцковський, Б. Віленський, В. Гессен, Г. Джаншиєв, О. Кістяківський, А. Коні, М. Філіппов та інші. Серед сучасних дослідників необхідно відмітити таких науковців як: Т. Курас, Ю. Левчук, О. Липитчук, Н. Лешкович, А. Меланчук, В. Павелко, В. Попелюшко, О. Святоцький, О. Таваткиладзе, І. Усенко, О. Ярмиш та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. З даної проблематики переважна більшість досліджень розкриває загальні аспекти існування судової системи у Російській імперії в пореформений період. Питання щодо впливу Судової реформи 1864 року на становлення інституту мирових суддів у системі правосуддя Російської імперії вимагає активізації наукових пошуків у цій сфері.

Формулювання цілей статті. Метою статті є комплексне висвітлення особливостей функціонування інституту мирових суддів у системі правосуддя Російської імперії після Судової реформи 1864 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут мирових суддів був започаткований у Російській імперії у ході реформування судової системи у середині XIX століття. Такі зміни зу-

мовлювались тим, що наявна система була далекою від досконалої і мала безліч недоліків. Вона була складною і заплутаною, а на її функціонування простежувався відчутний вплив адміністративних органів. Проблемаю тогочасного судочинства було й хабарництво, яке набуло масового явища [3, с. 51]. Немаловажним залишалось також питання кадрового забезпечення суддівського корпусу. Масово поширювалась судова тяганина, внаслідок чого деякі справи могли розглядатися у судах десятиліттями [8, с. 28]. З огляду на це потреба реформування судової сфери ставала більш ніж очевидною. Усвідомлювали її також і представники самодержавства, проте розуміли, що демократичні принципи судочинства можуть похитнути основи імператорської влади.

Основні ідеї реформування суду лягли в основу Судової реформи 1864 року. Вона передбачала прийняття чотирьох основних документів: «Заснування судових установлень», «Статут цивільного судочинства», «Статут кримінального судочинства», «Статут про покарання, які накладаються мировими судьями». Внаслідок цього постала можливість кардинально змінити судоустрій і процесуальне право держави. У практику поступово проникають процесуальні та організаційні основи судочинства провідних європейських країн. Судова влада відділялась від законодавчої, виконавчої та адміністративної. Офіційно закріплювався принцип незмінності, незалежності суддів, передбачалося введення гласності, усності і змагальності, проголошувалась рівність усіх перед законом [1, с. 112].

Окреме місце займали положення, що стосувалися судочинства за участю мирових суддів. Потрібно зазначити, що питання мирового судочинства часто ставали об'єктом дискусії ще в ході розробки основних принципів реформи. При розгляді проекту щодо судоустрою за участю мирових суддів, найбільший інтерес викликало питання щодо визначення вимог для кандидатів у мирові судді. У процесі дискусії було прийнято рішення, що мирові судді обираються із місцевих жителів, які мають вищу або середню освіту, чи досвід роботи не менше як три роки у відповідних закладах, де вони могли б набути практичних навиків у системі судочинства. Віковий ценз для кандидатів мирові судді було встановлено у 25 років [2, с. 129]. При цьому особи не могли перебувати під слідством чи під судом. Крім того вони, їхні батьки або дружини мали володіти певним майном, розмір якого регулювався чинним законодавством [5, с. 4]. Водночас судді не мали права працювати у громадських чи державних закладах, оскільки постійно мали бути присутніми у межах своєї дільниці і неухильно виконувати посадові обов'язки. Зауважимо, що хоча й законодавство прямо не заперечувало проти участі жінки у виборах на посаду, проте, як показує досвід, мировими судьями були тільки чоловіки. Це дає підставу стверджувати про наявність ще одного цензу для мирових суддів, тобто цензу за статевою ознакою.

Судові статuti встановлювали, що мирові суди були однією з нижчих ланок судової системи. Вони розглядали малозначимі з точки зору завданих збитків або суми позову кримінальні та цивільні справи, основну увагу, при цьому, зосереджувалось на примиренні сторін процесу. Територіально мирові суди створювалися у містах і повітах [6, с. 211]. Законодавством передбачалося що вони мали виборний характер. Причому їх склад обирався не місцевим населенням, а повітовими земськими зборами у межах повітів, у межах міст – міськими думами. Після завершення виборів склад мирових суддів підлягав обов'язковому затвердженню Сенатом. Мирові судді мали право незмінності упродовж трьох років. Крім того, судді не могли бути переведені з однієї місцевості до іншої чи звільнені без їхньої безпосередньої згоди. Відсторонення суддів від процесу здійснення судочинства передбачалося виключно у випадку передачі їх до суду за вчинення кримінального злочину з відповідним вироком суду, що набрав законної сили.

Посада мирового судді була доволі популярною і характеризувалася неабиякою вагою. Вона визначалася п'ятим класом у Табелі про ранги. Передбачалась також особлива відзнака для мирового судді. Під час здійснення судочинства він одягав спеціальний золотий ланцюг, який символізував закон і справедливість.

Мировим суддею міг стати тільки представник місцевого населення який добре знав місцеві звичаї і традиції широко знайомий з місцевими людьми. Однак такий місцевий ценз мав доволі широке розуміння. Зауважимо, що на період виборів мирового судді, не вимагалось його проживання в повіті чи навіть області звідки мав обиратися претендент. Місцевий ценз виникає уже після обрання кандидата на посаду мирового судді. Тобто мова йде про те, що тільки після обрання на посаду судді, за згодою мирового з'їзду, визначалося його постійне місце перебування у конкретній дільниці, де він мав постійно перебувати [4, с. 121].

Законодавство передбачало існування двох основних категорій мирових суддів: дільничних і почесних. Дільничний мировий суддя здійснював визначені повноваження на своїй судовій

ділянці. Саме їх вважали ключовими у функціонуванні мирової юстиції. За свою роботу вони отримували заробітну плату. На відміну від дільничних мирових суддів, почесні мирові судді не мали власних судових камер і не отримували жалювання. При цьому вони мали право працювати на громадських і державних посадах. Усі витрати, пов'язані з виконанням судових функцій почесними мировими судьями, оплачувались із спеціальних громадських фондів. Можемо стверджувати, що посада почесного мирового судді запроваджувалась з метою полегшення роботи дільничного мирового судді, який, крім безпосередньо судових функцій, мав доволі широке коло інших обов'язків.

Почесні мирові судді мали право розглядати справи у випадку відсутності дільничних суддів, а також у тих випадках, коли про це просила одна із сторін процесу. При здійсненні судочинства вони керувалися тими ж нормами що й дільничні судді. Законодавство чітко встановлювало підсудність мирових суддів. Так до їх компетенції належали малозначимі проступки і справи, зокрема крадіжки загальною сумою до 300 рублів, присвоєння знайденого майна, незаконні порубки лісів тощо. Серед покарань найбільш часто застосовувались зауваження, догана, грошовий штраф не більше 300 рублів, арешт не більше як на три місяці, а також ув'язнення терміном не більше ніж один рік і шість місяців [7, с. 1]. У сфері цивільної юрисдикції підсудність виникала по особистих зобов'язаннях і договорах, стосовно позовів про відшкодування збитків не більше 500 рублів, позовів про майно не вище 500 рублів, а також позовів щодо порушення володіння, строком давності не більше як 6 місяців [8, с. 33].

Справи розглядалися мировим суддею одноосібно. Таким же чином виносилися відповідні рішення і вироки. У випадку незадоволення винесеним вироком сторони могли подати відповідну апеляційну скаргу до другої інстанції мирової юстиції, якою було визначено мировий з'їзд. З'їзд включав у себе усіх мирових суддів округу [5, с. 4]. Його очолював голова, якого обирали з-поміж дільничних суддів на з'їзді терміном на 3 роки. справи на з'їзді вирішувались колегіально, при цьому вимагалася участь не менше трьох мирових суддів округу. Рішення такого з'їзду були остаточними. Вони могли бути оскаржені тільки в департаментах Сенату у касаційному порядку.

Висновки. Після Судової реформи 1864 р. у системі правосуддя Російської імперії поступово кристалізується ряд демократичних засад, які супроводжуються проголошенням рівності громадян перед законом, принципом незмінюваності суддів, їх незалежності від адміністрації тощо. Важливим елементом судових трансформацій стало запровадження інституту мирових суддів, основною діяльністю яких був розгляд справ про малозначимі проступки і злочини. При цьому акцентувалося на мирному вирішенні справ із застосуванням спрощених, примирних процедур. Мирові судді відіграли помітну роль у системі загальноімперського правосуддя, вони сприяли суттєвому розвантаженню тогочасної судової системи, оскільки саме на них лягав значний обсяг державної судової практики.

Список використаних джерел:

1. Дорская А. А. Судебная реформа 1864 г. в контексте правовой реформы Александра II. *Научные труды. Российская академия юридических наук*. М. : ООО «Издательство «Юрист», 2015. Вып. 15. С. 110-115.
2. Илюхин А. В., Илюхина В. А. Требования к кандидатам на должность мирового судьи по «Основным положениям преобразования судебной части в России» 1862 г. и Учреждению судебных установлений 1864 г.: сравнительно-правовое исследование. *Вестник ВГУ. Серия: Право*. 2016. № 4. С. 127-136.
3. Липитчук О. В., Лешкович Н. О. Суд і судочинство в Росії після судової реформи 1864 року. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 1. С. 44-54.
4. Панченко В. С. Умови служби мирових суддів як гарантія професійного виконання обов'язків: на прикладі Волинської губернії (1871–1919 рр.). *Український історичний журнал*. 2014. № 2. С. 118-130.
5. Попелюшко В. О. Мирові суди: міжнародний та вітчизняний досвід. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1 (3). С. 1-12. Електронний ресурс: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pvotvd.pdf>.
6. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / За редакцією І. Б. Усенка. Київ: «Наукова думка». 2014. 502 с.
7. Устав о наказаних, налагаемых мировыми судьями. СПб, 1904. 535 с.
8. Филонов Г. А., Черных В. С. Судебная реформа Александра II. *Территория науки*. 2015. № 4. С. 26-43.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.2>

БАБИЧ І. С.

ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЙ ГУ ПФУ ПО ЗМЕНШЕННЮ ВІДСОТКОВОГО ЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ПРИЗНАЧЕНОЇ ПЕНСІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА ВИСЛУГУ РОКІВ ДО 70% ВІД ГРОШОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ З 01.01.2018 РОКУ

THE PRECEDENT CHARACTER OF THE DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS FOR UKRAINE

Стаття присвячена огляду спірного питання законності зменшення розміру процентної ставки пенсії військовим пенсіонерам із внесенням змін до законодавства з 2018 року при її перерахунку. У статті проведено дослідження правового регулювання питання перерахунку пенсій колишнім військовослужбовцям за вислугу років з 2018 року, а також розкрито саму проблему із таким перерахунком пенсії, а разом із тим і причини масового звернення пенсіонерів до судової системи України (шквал судових звернень від пенсіонерів виник через незаконні дії пенсійного фонду по зменшенню первинно призначеного відсотку пенсії з 75–90% (в залежності від вислуги років) до 70%). Автор статті також аналізує судову практику, що виражена в цій статті декількома справами щодо перерахунку пенсій військовослужбовців, зокрема і зразковою справою № 240/5401/18. В статті виокремлено думку суддів, що під час перерахунку пенсії видозмінюватися може тільки розмір грошового забезпечення, а відсоткове значення розміру основної пенсії, що обчислювалося під час її призначення згідно з вислугою років, є незмінним. Також автор зауважує, що норми Постанови Кабінету Міністрів України від 30.08.2017 року № 704 «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб», якими і внеслися зміни до законодавства щодо перерахунку пенсій військовослужбовців з 2018 року, можна використовувати тільки до правовідносин, котрі виникли після 01.04.2014 (дата набрання чинності Закону «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання України», де відсоток зменшено до 70%), й щодо призначення пенсії, а не її перерахунку. Як підсумок визначено, що призначення і перерахунок пенсії це зовсім різні як за змістом, так і за механізмом реалізації процедури, а встановлення граничного розміру пенсії за вислугу років у розмірі 70% від грошового забезпечення не має відношення до перерахунку вже призначеної пенсії. Під час перерахунку вже призначеної пенсії відповідним категоріям військовослужбовців варто застосовувати норми, що визначають розмір грошового забезпечення у відсотках, що були чинними на момент призначення пенсії.

Ключові слова: пенсія, військовослужбовці, вислуга років, грошове забезпечення, перерахунок пенсії, зменшення відсотка пенсії до 70%.

The article is devoted to the review of the legality of the reduction of the pension interest rate for military pensioners in its recalculation after the changes made in the legislation since 2018. It is studied the legal regulation of the recalculation of pensions to former servicemen for length of service since 2018 in the article, and it is also revealed the problem with such recalculation, and at the same time the reasons for the mass appeal of pensioners to the judicial system of Ukraine (a bunch of court appeals from pensioners arose because of pension fund's illegal reduction of the initially assigned pension percentage from 75–90% (depending on length of service) to 70%). The author of the article also analyzes the judicial practice expressed in this article by several cases on recalculation of pensions of servicemen, including the exemplary case No. 240/5401/18. It is highlighted the judges' opinion that during recalculation of pensions only the amount of cash benefits can be changed, and the percentage value of the basic pension, calculated at the time of its appointment according to the length of service, is unchanged. Also, the author notes that the norms of the Cabinet of Ministers of Ukraine's Decree 30/08/2017 № 704 "About the financial support of servicemen, privates and commanding staff and some other persons", which made changes to the legislation on recalculation of military personnel's pensions from 2018, can be used only for legal relations, which arose after 01/04/2014 (date of entry into force of the Law "On prevention of a financial catastrophe and creation of preconditions for economic growth of Ukraine", where the percentage is reduced to 70%), and on assignment of pensions, but not recalculation. As a result it is defined that the assignment and recalculation of pensions are completely different procedure both in content and in the mechanism of implementation. The establishment of the limit of the pension for length of service at the rate of 70% of the cash benefits has no relation to the recalculation of already assigned pensions. When recalculating already-appointed pensions for servicemen, the norms determining the amount of monetary security as a percentage, valid at the time of appointment of the pension, should be applied.

Key words: *pension, military personnel, length of service, financial support (cash benefits), recalculation of pensions, reduction of the percentage of pensions to 70%.*

Актуальність теми. Як відомо, загальні положення, процедура по нарахуванню й розміру пенсій визначено законами України «Про пенсійне забезпечення» № 1788-XII від 05.11.1991 р. [1] й «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058-IV від 09.07.2003 р. [2]. Окремі категорії громадян й їх пенсійне забезпечення врегульовується спеціальними законодавчими актами із врахуванням особливостей їхніх умов праці, складності здійснюваної роботи, рівня відповідальності, окремих обмежень прав і свобод конституційного типу.

Особам, що служать у Збройних Силах України й в інших формуваннях військового типу надано спеціальний статус й особливі умови по соціальному захисту. Потреба в додаткових гарантіях соціальної захищеності даних осіб як при проходженні військової служби, так і після її завершення, обумовлена тим, що військова служба може спричинити шкоду їхньому життю й здоров'ю, існують підвищені вимоги до дисципліни, професійної придатності, якостей фахового, фізичного, вольового й іншого характеру. Умови, норми та порядок їхнього пенсійного забезпечення визначаються в Законі України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [3].

В сучасних умовах розвитку України, зовсім не стане несподіванкою, що пенсійне забезпечення є досить актуальним питанням, а функціонування системи пенсійного забезпечення є одним з найважливіших й найнеобхідніших умов розвитку всіх напрямків національного господарства. Стабільна система пенсійного забезпечення громадян, яка забезпечила б достатній рівень життя пенсіонерів, а також створила стимули для одержання якісної освіти та в подальшому активної праці, є одним з основних факторів у національній стратегії сталого розвитку, базою соціальної стабільності та економічної безпеки держави.

Стан дослідження. Наразі актуальною темою, що пов'язана із проведенням пенсійної реформи, є пенсійне забезпечення військовослужбовців. Проблематикою пенсійної системи, її стійкістю й ефективністю, питанням державного пенсійного страхування займалося багато науковців, зокрема наведемо такі прізвища зарубіжних та вітчизняних вчених: І. Алексєєв, Б. Андрушків, Н. Барр, Н. Болотіна, В. Даценко, Б. Зайчук, О. Кириленко, О. Коваль, Н. Ковальова, М. Кравченко, О. Кузьмін, Е. Лібанова, О. Мельник, У. Митник, О. Петрушка, О. Погайдак,

Л. Птащенко, А. Федоренко, Н. Шевченко, Р. Щербак, Т. Яворська, тощо. Пенсіями військовослужбовців займаюся менше вчених, однак зазначити можна тих, хто висвітлював пенсійне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України, як-то В. Мірненко, І. Ткач, С. Сазонов, І. Сирота, тощо. Однак, далеко не всі грані та елементи пенсійного забезпечення колишніх військовослужбовців вивчено.

Якщо казати **про мету даної статті**, то нею є дослідження протиправності дій Головного управління Пенсійного фонду України зі зменшення відсотку розміру призначеної пенсії військовослужбовців за вислугу років до 70% від грошового забезпечення з 01.01.2018 року. Задля цієї мети можна виділити наступні завдання статті: проведення аналізу законодавчого регулювання питання пенсії військовослужбовців й її перерахунку, а також дослідження й розкриття правомірності дій ПФУ по зменшенню відсоткового значення розміру призначеної пенсії військовослужбовців за вислугу років до 70% від грошового забезпечення з 01.01.2018 року.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до основного викладення статті зазначимо, що з першого березня 2018 року набрала чинності Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2017 року № 704 «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» [4], котра затвердила тарифну сітку розрядів і коефіцієнтів посадових окладів військовослужбовців та підвищила грошове забезпечення діючим військовослужбовцям. Таким чином відбулося підвищення розміру грошового забезпечення військовослужбовців, що призвело до перерахунку пенсій усіх військових пенсіонерів з першого січня 2018 року. З першого погляду не мало виникати ніяких проблем й претензій з боку пенсіонерів, адже їх пенсію перерахували, а її розмір збільшився, однак на практиці все складається зовсім не так.

Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову від 21.02.2018 р. № 103 «Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб» [5], норми котрої щодо порядку перерахунку й виплат військових пенсій йдуть в супротив приписам закону й Конституції України, а Пенсійний фонд України починаючи з 1 березня 2018 р. прийняв виконувати цю Постанову.

Проблема із даним перерахунком військовим пенсіонерам полягає в тому, що ті пенсіонери, які первинно отримали призначення пенсії до 2014 року в розмірі 75, 80% або 90% (в залежності від вислуги років), при проведенні перерахунку у 2018 році отримувати зменшений до 70% процентний розмір пенсії від грошового забезпечення. Іншими словами, якщо до 2018 року пенсія, наприклад, була 80%, то з початку 2018 року її перерахували на 70% від розміру грошового забезпечення.

Абсолютно логічним є те, що така ситуація викликала шквал судових звернень від пенсіонерів, адже вони вважають дії пенсійного фонду зі зменшення первинно призначеного відсотку пенсії до 70% протиправними, оскільки закон, яким було введено максимально можливий розмір пенсії за вислугу років на рівні 70%, вступив у законну силу тільки в 2014 році, поширює свою дію виключно на осіб, яким призначалася пенсія після 2014 р., і не має зворотної дії в часі, іншими словами, він не розповсюджує дію своїх норм на пенсіонерів, котрим пенсію призначили раніше [6].

Зазначені правовідносини з перерахунку пенсій військовослужбовців неодноразово були предметом розгляду у Верховному Суді. Велика Палата Верховного Суду навіть винесла постанову 16.10.2019 по зразковій справі № 240/5401/18, де сформулила наступний правовий висновок: «при перерахунку пенсії позивача з 01.01.2018 р. відповідно до ст. 63 Закону «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [3] на основі Постанови КМУ № 103 [5] нема підстав по застосуванню механізму нового обчислення пенсії з використанням ч. 2 ст. 13 зазначеного вище Закону, яка застосовується саме під час призначення пенсії. Через що під час перерахунку пенсії видозмінюватися може тільки розмір грошового забезпечення, а відсоткове значення розміру основної пенсії, що обчислювалося під час її призначення згідно з наявною у позивача вислугою років, є незмінним» [7, п. 33].

Розглянемо спірне питання щодо перерахунку пенсії відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» на прикладі справи № 420/40/20, в якій Верховний Суд 28.01.2021 виніс постанову про незаконність зниження відсоткового значення розміру призначеної раніше пенсії за вислугою років військовослужбовцю [8].

Так, позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, де просив змінити судові рішення попередніх інстанцій та задовольнити позов повністю й визнати протиправними дії Головного управління Пенсійного фонду України в Одеській області щодо зменшення відсо-

ткового значення розміру призначеної позивачу пенсії за вислугу років з 90% до 70% сум грошового забезпечення, починаючи з 01 січня 2018 року; а також зобов'язати відповідача здійснити з 01.01.2018 р. перерахунок пенсії позивача виходячи з відсоткового значення розміру пенсії 90% сум грошового забезпечення (як він отримував станом на день проведення перерахунку), та здійснити виплату з урахуванням вже виплачених сум.

Задля глибшого аналізування спірного питання щодо правомірності зниження розміру відсотка від розміру грошового забезпечення пенсій за вислугу років, наведемо стислу інформацію щодо законодавчого регулювання питання. Так, згідно з нормами частини 4 статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб», усі призначені за даним Законом пенсії можна перераховувати через підвищення грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, осіб, котрим надано право на пенсію за цим Законом, на умовах, у порядку та розмірах, що передбачені КМУ. У разі якщо внаслідок перерахунку пенсій, передбаченого цією частиною, розміри пенсій звільненим із служби військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, є нижчими, зберігаються розміри раніше призначених пенсій [3].

У п. 1 постанови КМУ «Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб» від 21.02.2018 за № 103 [5] постановлено перерахувати пенсії, призначені згідно із вищезазначеним Законом України № 2262-ХІІ до 01.03.2018, з урахуванням розміру окладу за посадою, військовим (спеціальним) званням, відсоткової надбавки за вислугу років за відповідною або аналогічною посадою, яку особа займала на дату звільнення із служби, що визначені станом на 01.03.2018 згідно з постановою КМУ від 30.08.2017 № 704» [4].

В різні роки максимальний розмір пенсії, обчислений відповідно до статті 13 (Розміри пенсій за вислугу років) закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб» не мав перевищувати від 90% до 70% відповідних сум грошового забезпечення. З плином часу в нашій державі даний показник відсотків знижувався, що і викликає стурбованість колишніх військових. Так, з в редакції Закону від 31.03.2005, максимальний загальний розмір пенсії за вислугу років не мав перевищувати 90% відповідних сум грошового забезпечення, із прийняттям Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 року № 3668-VI, що став чинним з жовтня 2011 року, цей відсоток зменшився до 80 процентів відповідних сум грошового забезпечення, а з набранням чинності 01.04.2014 Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання України» від 27.03.2014 за № 1166-VII «80» замінили на число «70».

Водночас не стане зайвим звернення уваги на те, що приписи ст. 13 закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб», якими наразі встановлено розмір пенсії виходячи з 70% від грошового забезпечення, можна використати тільки до правовідносин, котрі виникли після 01.04.2014 (дата набрання чинності Закону № 1166-VII), й щодо призначення пенсії, а не її перерахунку. До перерахунку пенсій мають застосовуватися спеціальні норми, що встановлені безпосередньо задля процедури перерахунку пенсії [6].

Аби зрозуміти як саме варто було вирішити зазначену вище касаційну скаргу, Верховний Суд відповів на питання – в якому відсотковому співвідношенні до розміру грошового забезпечення варто перераховувати пенсію позивача.

Максимальний розмір пенсії, обчислений відповідно до статті 13 (Розміри пенсій за вислугу років) закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб» не повинен перевищувати 70% відповідних сум грошового забезпечення, а особам, які при проходженні служби брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і віднесені до категорії 1, – 100%, до категорії 2, – 95% [3].

Позивач в справі № 420/40/20 зазначає, що при перерахунку його пенсії, відсоткове значення розміру пенсії знизилося з 90% сум грошового забезпечення (що він отримував станом на день проведення перерахунку) до 70 %.

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України [9], а також рішенням Конституційного Суду України (КСУ) від 22.05.2018 № 5-р/2018 [10], де Судом було зазначено, що згідно з вищезазначеною нормою Основного закону України тільки в законах України визначено права та свободи людини, гарантії реалізації таких прав й свобод. Проте при їх визначенні, законодавець може тільки розширювати, а не звужувати права та свободи й встановлювати механізми їх реалізації.

В даному рішенні КСУ зробив висновок, що норми ч. 3 ст. 22 Конституції України варто розуміти таким чином, що під час ухвалення нових законодавчих актів чи при внесенні змін

до чинних законів не повинно допускатися звуження діапазону й змісту існуючих конституційно-закріплених прав та свобод людини, коли дане звуження веде до порушення їхньої сутності.

Зважаючи на таке рішення Конституційного Суду України, судді Верховного Суду вирішили, що оскільки у позивача справи № 420/40/20 через зміни в законодавстві після призначення йому пенсії за вислугу років вперше у розмірі 75 процентів від грошового забезпечення механізм обчислення пенсії зріс до 90% від грошового забезпечення, це безперечно розширило його права та відповідає конституційним принципам, що зазначені вище.

Верховний Суд дійшов висновку, що до правовідносин у цій справі (та всіх аналогічних у майбутньому) варто під час перерахунку пенсії:

1) вважати змінною величиною тільки розмір грошового забезпечення;

2) у всіх випадках під час перерахунку призначеної особі згідно із Законом «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» пенсії, пенсійний орган повинен застосовувати відсоткове значення розміру пенсії по відношенню до грошового забезпечення у розмірі, що особа одержувала на момент реалізації такого перерахунку (в межах спірних правовідносин – 90%).

Підводячи підсумок, бачимо, що під час вирішення питання про зниження відсоткового значення від розміру грошового забезпечення, варто звертати увагу на рішення Верховного Суду, котрий вирішив, що, по-перше, змінам підлягає лише розмір грошового забезпечення, по-друге, Пенсійний фонд при перерахунку призначеної військовослужбовцю пенсії повинен застосовувати відсоткове значення розміру пенсії по відношенню до грошового забезпечення у тому розмірі, котрий особа одержувала на момент реалізації такого перерахунку. Цей висновок, на переконання суддів Верховного Суду, не порушує конституційні принципи стосовно заборони на звуження змісту й обсягу існуючих конституційних прав та свобод людини, а також принципу незворотності дій нормативних актів у часі в силу прямих приписів ст. 58 Конституції України.

Варто зазначити, що призначення і перерахунок пенсії це зовсім різні як за змістом, так і за механізмом реалізації процедури, а встановлення граничного розміру пенсії за вислугу років у розмірі 70% від грошового забезпечення не має відношення до перерахунку вже призначеної пенсії [6]. Таким чином, задля правильного врегулювання спірного питання правомірності дій Пенсійного фонду по зменшенню відсоткового значення розміру призначеної пенсії військовослужбовців за вислугу років до 70% від грошового забезпечення, варто під час перерахунку пенсії відповідним категоріям військовослужбовців застосовувати норми, що визначають розмір грошового забезпечення у відсотках, що були чинними на момент призначення пенсії.

Список використаних джерел:

1. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-ХІІ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 3, ст. 10.

2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-ІV. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 49–51, ст. 376.

3. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2262-ХІІ. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 29, ст. 399.

4. Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб: Постанова від 30.08.2017 № 704./ Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України* від 03.10.2017 р., № 77, стор. 5, стаття 2374.

5. Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб: Постанова від 21.02.2018 р. № 103. Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України* від 13.03.2018 р., № 20, стор. 21, стаття 662.

6. Зменшення розміру пенсії до 70% є протиправним. Адвокат по військовим пенсіям. URL: <https://www.plc.vn.ua/single-post/зменшення-розміру-пенсії-до-70-є-протиправним-адвокат-по-військовим-пенсіям#:~:text=Збільшення%20грошового%20забезпечення%20військовослужбовців%2C%20є,01.01.2018%20здійснено%20перерахунок%20пенсії.&text=Тобто%20у%20Вас%20до%202018,70%25%20від%20розміру%20грошового%20забезпечення.>

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2019 р. по справі № 240/5401/18 (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174587>.

8. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 28.01.2021 р. по справі № 420/40/20 (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94511513>.

9. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.

10. Рішення Конституційного Суду України від 22.05.2018 № 5-р/2018у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII. *Офіційний вісник України* від 06.07.2018 р., № 51, стор. 42, стаття 1792.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.3>

БАЩУК О.

**ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ
ДІЛЬНИЧНИХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ**

**LEGAL STATUS AND FEATURES OF ACTIVITY DISTRICT
POLICE OFFICERS IN UKRAINE**

У статті розглянуто сутність адміністративно-правового статусу дільничних офіцерів поліції, що охоплює комплекс конкретно-визначених суб'єктивних прав та обов'язків, які закріплені за відповідними суб'єктами нормами адміністративного права. Наголошено на тому, що специфіка такого статусу визначається участю поліцейських у публічних відносинах, що виникають у зв'язку з наданням на чітко визначеній території поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності тощо. Наголошено, що основним критерієм оцінювання роботи дільничного офіцера поліції є рівень довіри населення, що проживає на території поліцейської дільниці, до конкретного дільничного, який її обслуговує. Для підвищення іміджу поліції, покращення ефективності її роботи дільничний взаємодіє з громадою шляхом проведення спільних проектів, програм, заходів, нарад, семінарів, круглих столів, відкритих занять тощо. Зроблено висновок, що адміністративно-правовий статус дільничного офіцера поліції як суб'єктів адміністративної діяльності Національної поліції України характеризують, насамперед, владно-публічні та публічно-сервісні повноваження, якими вони наділені відповідно до чинного законодавства для реалізації функцій публічного управління через визначені адміністративно-правові форми із застосуванням адміністративно-правових методів у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг у межах території обслуговування. Правове регулювання діяльності дільничного офіцера поліції здійснюється низкою правових актів, основоположними серед яких є Конституція України, Закон України «Про Національну поліцію», а також низка спеціальних нормативно-правових актів. Принципово новим у діяльності поліції є нормативне визначення основного завдання, а саме надання поліцейських послуг. Цілком виправданим убачається оцінювання роботи дільничного офіцера поліції крізь призму рівня довіри населення.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, дільничні офіцери поліції, правове регулювання, права і свободи громадян, публічно-сервісні повноваження, територіальні громади.

Essence of administrative legal status of district officers of police, that embraces the complex of concrete certain equitable rights and duties that is envisaged after the corresponding subjects norms of administrative law, is considered in the article. It is marked that the specific of such status is determined by participating of policemen in public relations, that arise up in connection with a grant on clearly certain territory of constabulary services in the spheres of providing of public safety and order, guard of rights and freedoms of man, interests of society and state, counteraction to criminality. It is emphasized that the main criterion for evaluating the work of a district police officer is the level of trust of the population living in the territory of the police station to the specific police officer who serves it. To improve the image of the police, improve the efficiency of its work, the precinct interacts with the community through joint projects, programs, events, meetings, seminars, round tables, open classes and more. It is concluded that the administrative and legal status of a district police officer as subjects of administrative activity of the National Police of Ukraine is characterized primarily by public-public and public-service powers, which they are endowed with under current legislation to implement public administration functions through certain administrative-legal forms with the use of administrative and legal methods in the field of protection of human rights and freedoms, the interests of society and the state, combating crime, maintaining public safety and order, as well as the provision of police services within the service area. Legal regulation of the activity of a district police officer is carried out by a number of legal acts, the basic ones of which are the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the National Police", as well as a number of special normative legal acts. Fundamentally new in police activity is the normative definition of the main task, namely the provision of police services. It is quite justified to evaluate the work of a district police officer through the prism of the level of public confidence.

Key words: *administrative legal status, district officers of police, legal adjusting, rights and freedoms of citizens, public service plenary powers, territorial communities.*

Вступ. Сучасне українське суспільство радикальним чином відрізняється від попередніх історичних проміжків, оскільки основною цінністю визнає саме людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність та інші права, свободи й законні інтереси фізичних і юридичних осіб. З метою забезпечення зазначених соціальних цінностей об'єктивно функціонує публічний апарат, вершиною якого з погляду ефективності діяльності є правоохоронні органи, які мають здійснювати захист громадян від найбільш значних видів небезпеки. Складником цього владного механізму є дільничні офіцери поліції, а нині до них хочуть додати ще й поліцейських громади.

Означений факт є важливим кроком у будівництві правової держави, адже реалізація правоохоронної функції держави є провідною гарантією забезпечення принципу верховенства права і здійснюється через систему правоохоронних органів, на які безпосередньо покладено функції забезпечення суб'єктивних прав громадян, охорони публічного порядку; запобігання та припинення різноманітних правопорушень; надання якісних адміністративних послуг тощо. Однією з найгостріших є проблема здійснення прав людини та громадянина, а дільничні офіцери поліції здійснюють захист цих прав безпосередньо в територіальних громадах, окремих районах населених пунктів.

У кінцевому підсумку поряд з органами державної влади та органами місцевого самоврядування дільничні офіцери поліції зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Адже, європейська інтеграція України зобов'язує нашу державу забезпечити ефективне функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав і свобод людини та громадянина, їхній ефективний захист.

Метою статті є характеристика правового статусу й особливостей діяльності дільничних офіцерів поліції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Основоположним законодавчим актом, який закладає не тільки засади діяльності всіх фізичних і юридичних осіб, а й державного устрою в Україні, є Конституція України. Вона вказує, що наша держава – це суверенна, правова, соціальна, демократична країна. Головною соціальною цінністю є життя, здоров'я людини та громадянина, забезпечення їхніх основних прав і свобод і законних інтересів [1]. Водночас ключові засади діяльності поліцейського й дільничного офіцера поліції передбачені у Законі України «Про Національну

поліцію», зокрема верховенство права; дотримання прав і свобод людини; законність; відкритість і прозорість; політична нейтральність; взаємодія з населенням на засадах партнерства [10].

Завданнями поліції загалом і дільничного офіцера поліції на поліцейській дільниці зокрема є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки й порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Дільничного офіцера поліції як суб'єкта адміністративної діяльності визначає, перш за все, його адміністративно-правовий статус. Це поняття та його елементи в сучасній адміністративно-правовій доктрині постійно привертають увагу вчених і базуються на теоретико-методологічних розробках науковців з теорії права, які виділяють загальний правовий статус, спеціальний статус для окремих груп громадян та індивідуальний статус, який відображає ознаки, що характеризують правовий статус конкретної особи [2].

На думку О. В. Кузьменко, поняття адміністративно-правового статусу охоплює комплекс конкретно-визначених суб'єктивних прав та обов'язків, які закріплені за певним суб'єктом нормами адміністративного права. Вони вважають, що необхідною ознакою набуття особою адміністративно-правового статусу є наявність у неї конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, які реалізуються цією особою як в адміністративних правовідносинах, так і поза ними [3]. Аналогічної позиції дотримується більшість сучасних науковців. Зокрема Ю. П. Битяк зазначає, що статус посади визначається її встановленням та характеризує посадове становище службовця, зумовлює вимоги до претендента на її зайняття, передає сутність державно-службових відносин, є сукупністю правил проходження державної служби – прав, обов'язків, обмежень, заборон, гарантій, соціального захисту, відповідальності [4].

Отже, адміністративно-правовий статус дільничного офіцера поліції характеризується низкою особливостей, через що в науці його кваліфікують як спеціальний адміністративно-правовий статус. Однією з таких особливостей є те, що він закріплений у спеціалізованих нормативно-правових актах законодавчого рівня і більш деталізований у відомчих нормативно-правових актах, які встановлюють комплекс спеціальних завдань та повноважень зазначених суб'єктів, що зумовлює специфіку їхнього адміністративно-правового статусу.

Специфіка адміністративно-правового статусу зазначених суб'єктів визначається їхньою участю в публічних відносинах, що виникають у зв'язку з наданням на чітко визначеній території поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги у взаємодії з органами публічного адміністрування та громадськими інституціями, а також у межах внутрішньоорганізаційної адміністративної діяльності поліції.

Поряд із наданням специфічних поліцейських послуг, до завдань дільничного офіцера поліції входять ще такі: проведення загальної та індивідуальної профілактичної роботи серед громадськості поліцейської дільниці; охорона громадського порядку, забезпечення громадської безпеки на території поліцейської дільниці; взаємодію з населенням і громадськими формуваннями на території обслуговування щодо профілактики правопорушень, охорони громадського порядку та громадської безпеки й боротьби зі злочинністю; взаємодію з іншими підрозділами поліції в запобіганні адміністративним правопорушенням і злочинам, виявленні та припиненні їх, а також участь у розкритті злочинів, що вчинені на території поліцейської дільниці [5].

Основним критерієм оцінювання роботи дільничного офіцера поліції є рівень довіри населення, що проживає на території поліцейської дільниці, до конкретного дільничного, який її обслуговує. Для підвищення іміджу поліції, покращення ефективності її роботи дільничний взаємодіє з громадою шляхом проведення спільних проєктів, програм, заходів, нарад, семінарів, круглих столів, відкритих занять тощо.

Питання взаємодії дільничного офіцера і громадськості регламентовано нормами низки нормативно-правових актів. Так, зокрема, Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону» передбачає можливість певної групи осіб (громадського формування з охорону громадського порядку й державного кордону), які відповідним чином створені та зареєстровані, брати участь у виконанні покладених на поліцію завдань. Зазначені об'єднання у сфері охорони громадського порядку створюються з метою: надання допомоги органам поліції в забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки, запобіганні адміністра-

тивним проступкам і злочинам; інформування органів поліції про вчинені або ті, що готуються, злочини, місця концентрації злочинних угруповань; сприяння органам поліції у виявленні й розкритті злочинів, розшуку осіб, які їх учинили, захисті інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних посягань; участі в забезпеченні безпеки дорожнього руху та боротьбі з дитячою бездоглядністю і правопорушеннями неповнолітніх [6].

Відповідно до покладених завдань, члени громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону мають право: брати участь у забезпеченні охорони громадського порядку й разом із дільничними офіцерами поліції, а в сільській місцевості – самостійно шляхом виконання конкретних доручень дільничного; уживати спільно з дільничним офіцерами поліції заходів щодо припинення адміністративних правопорушень і злочинів; захищати інтереси своїх членів у державних органах і підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах; взаємодіяти з іншими органами громадської самодіяльності, що беруть участь у заходах, спрямованих на: ведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, схильними до вчинення правопорушень і злочинів; надання допомоги в боротьбі зі злочинами у сфері економіки, податкового законодавства, а також пияцтвом, наркоманією, порушеннями правил торгівлі та у сфері благоустрою території міст, інших населених пунктів; охорону природи й пам'яток історії та культури; забезпечення безпеки дорожнього руху; уносити до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності пропозиції з запобігання адміністративним правопорушенням і злочинам, виникенню причин і умов, що сприяють їх учиненню; підтримувати зв'язки з відповідними громадськими організаціями інших країн з метою обміну досвідом роботи.

Виходячи з аналізу положень наведеного вище нормативно-правового акта, можна дійти висновку, що на якість роботи дільничного офіцера поліції безпосередньо впливає стан налагодження взаємодії з громадськістю на території його обслуговування. Відповідно до положень Закону України «Про звернення громадян», законодавець передбачає можливість усного чи письмово звернення особи до дільничного офіцера поліції. Дільничний зобов'язаний прийняти таке звернення, розглянути по суті й прийняти рішення на пізніше як за 1 місяць.

В окремих випадках цей термін може бути подовжено до 15 діб, але не більше ніж 45 діб [7]. Проте у випадку надходження звернення без дотримання вимог, передбачених законодавством, дільничний офіцер поліції може не розглядати його в таких випадках: письмове звернення надійшло без зазначення місяця проживання, не підписане автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство, визнається анонімним; повторності звернення одним і тим самим органом від одного й того самого громадянина з одного й того самого питання, якщо перше вирішено по суті, а також ті звернення, терміни розгляду яких передбачено статтею 17 «Термін по-дання скарги» Закону України «Про звернення громадян», і звернення осіб, визначених судом недієздатними.

Інформація, отримана чи створена в процесі виконання Національною поліцією, а саме дільничним офіцером поліції, своїх обов'язків, передбачених нормами чинного законодавством, або знаходиться в її володінні, відповідно до Закону України «Про доступ громадян до публічної інформації», набуває статусу публічної. Правову основу діяльності дільничних офіцерів поліції становлять Закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [8], «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [9].

На законодавчому рівні визначено, що до основних функцій дільничного офіцера поліції на поліцейській дільниці зараховано такі: забезпечення прав і свобод людини, її безпеки та захист від протиправних посягань, надання в межах своїх повноважень правової, соціальної допомоги й інших послуг населенню; налагодження співпраці з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, населенням і громадськими формуваннями з охорони громадського порядку в зміцненні правопорядку та профілактиці правопорушень; всебічне, повне й об'єктивне дослідження причин та умов, які призводять до вчинення правопорушень, унесення пропозицій щодо їх усунення, інформування населення із цих питань у виступах перед жителями поліцейської дільниці, у засобах масової інформації; формування позитивної громадської думки щодо стану правопорядку й діяльності дільничних офіцерів поліції, підвищення довіри населення до поліції.

Аналіз положень Закону України «Про Національну поліцію», Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції дозволяє стверджувати, що до публічно-сервісних повноважень зазначених посадових осіб варто віднести: 1) своєчасне реагування на заяви та повідомлення про правопорушення або події; 2) ужиття заходів для надання невідкладної, допомоги

особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я, особам, які постраждали від торгівлі людьми; 3) участь у здійсненні заходів, спрямованих на соціальну адаптацію осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі; 4) здійснення поліцейського піклування; співпраця з місцевим самоврядуванням, представниками територіальних громад, населенням, керівниками підприємств, соціальних, навчальних та культурних закладів, закладів захисту дітей із метою реалізації принципу взаємодії з населенням на засадах партнерства, обмін інформацією для подальшого її використання під час виконання службових обов'язків; 5) визначення спільних із територіальною громадою пріоритетних напрямів роботи та її оцінювання з урахуванням думки і потреб громадськості; 6) вживання заходів з запобігання дитячій бездоглядності, проступкам серед дітей.

Висновки. З урахуванням зазначеного доречно констатувати, що адміністративно-правовий статус дільничного офіцера поліції як суб'єктів адміністративної діяльності Національної поліції України характеризують, насамперед, владно-публічні та публічно-сервісні повноваження, якими вони наділені відповідно до чинного законодавства для реалізації функцій публічного управління через визначені адміністративно-правові форми із застосуванням адміністративно-правових методів у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг у межах території обслуговування.

Правове регулювання діяльності дільничного офіцера поліції здійснюється низкою правових актів, основоположними серед яких є Конституція України, Закон України «Про Національну поліцію», а також низка спеціальних нормативно-правових актів. Принципово новим у діяльності поліції є нормативне визначення основного завдання, а саме надання поліцейських послуг. Цілком виправданим убачається оцінювання роботи дільничного офіцера поліції крізь призму рівня довіри населення. Адже саме дільничний є представником поліції на території обслуговування, який може максимально ефективно взаємодіяти з громадою й задовольняти її потреби в різних сферах суспільного життя.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Закон України «Про Національну поліцію» : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В.В. Сокурєнка. Харків : МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 408 с.
3. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. О.В. Кузьменко. 3-тє вид., допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 904 с.
4. Адміністративне право : підручник / за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, В.В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с.
5. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : наказ МВС України від 28.07.2017 № 650.
6. Про участь громадян в охороні громадського порядку та громадського кордону : Закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III.
7. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР.
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII.
9. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР.
10. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII.

**«КАДРОВА ФУНКЦІЯ», «КАДРОВА СТРАТЕГІЯ», «КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»:
ЗМІСТ ПОНЯТЬ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ «КАДРОВОЮ ПОЛІТИКОЮ
В ОРГАНАХ ПОЛІЦІЇ»**

**"HUMAN RESOURCES FUNCTION", "HUMAN RESOURCES STRATEGY",
"HUMAN RESOURCING": "CONTENT OF THE CONCEPTS AND THEIR
CORRELATION WITH" HUMAN RESOURCES POLICY "IN THE POLICE BODIES**

Мета статті полягає у з'ясуванні правової природи, сутності та змісту таких юридичних категорій, як «кадрова функція», «кадрова стратегія», «кадрове забезпечення», «кадрова робота», «робота з кадрами», а також у визначенні їх співвідношення і взаємозв'язку із «кадровою політикою в органах Національної поліції України». Аналізуються обґрунтовані в науковій літературі підходи до розуміння сутності і змісту такої категорії, як «кадрова функція» і на основі проведеного аналізу визначається її співвідношення із «кадровою політикою в органах Національної поліції України». Визначаються риси, які характеризують правову природу такої категорії, як «кадрова стратегія», а також узагальнюються наукові підходи до розуміння її сутності. Окреслюється співвідношення «кадрової стратегії» та «кадрової політики» в органах Національної поліції України. Аналізуються сучасні наукові дефініції такої категорії, як «кадрове забезпечення», формулюється її авторська дефініція, а також розглядаються різноманітні наукові погляди на її співвідношення із «кадровою політикою в органах Національної поліції України». Окреслюється сутність, зміст та характерні ознаки таких складових елементів кадрового забезпечення, як «робота з кадрами» та «кадрова робота», визначається їх взаємозв'язок між собою, а також з такою більш загальною категорією, як «кадрова політика в органах Національної поліції України». З'ясовано, що поняття «робота з кадрами», на відміну від таких понять, як «кадровий менеджмент», «кадрова стратегія», «кадрове забезпечення» тощо, має багатотомову історію і традиційно вживалося для позначення найрізноманітніших аспектів складної та багатогранної сфери взаємовідносин між працівниками та роботодавцем. З часом зміст цього поняття звужувався, набуваючи більш конкретних обрисів, і сьогодні, як нам вдалося з'ясувати, в науковій літературі можна зустріти два найбільш поширені підходи до його розуміння. Зроблено висновок, що кадрова стратегія органів Національної поліції України базується на загальній стратегії розвитку Національної поліції України і визначає основні пріоритети та концептуальні підходи до формування та реалізації кадрової політики в органах (установах, підрозділах) Національної поліції України. Тобто за своєю сутністю вона є стратегічною складовою реалізації кадрової функції в органах Національної поліції України.

Ключові слова: *кадрова діяльність, кадрова політика в органах Національної поліції України, кадрова робота, кадрова стратегія, кадрова функція, кадрове забезпечення, робота з кадрами, робота з персоналом.*

The purpose of the article is to clarify the legal nature, nature and content of such legal categories as "personnel function", "personnel strategy", "staffing", "personnel work", "work with personnel", as well as to determine their relationship and the relationship with the "personnel policy in the National Police of Ukraine". The approaches to understanding the essence and content of such a category as "personnel function" substantiated in the scientific literature are analyzed and on the basis of the conducted analysis its correlation

with "personnel policy in the National Police of Ukraine" is determined. The features that characterize the legal nature of such a category as "personnel strategy" are identified, as well as scientific approaches to understanding its essence are generalized. The relationship between "personnel strategy" and "personnel policy" in the bodies of the National Police of Ukraine is outlined. Modern scientific definitions of such a category as "staffing" are analyzed, its author's definition is formulated, and various scientific views on its relationship with "personnel policy in the National Police of Ukraine" are considered. The essence, content and characteristics of such constituent elements of staffing as "work with staff" and "staff work" are outlined, their relationship is determined, as well as with such a more general category as "personnel policy in the National Police of Ukraine". It was found that the concept of "work with personnel", in contrast to concepts such as "personnel management", "personnel strategy", "staffing", etc., has a long history and has traditionally been used to denote various aspects of complex and multifaceted areas of relationships between employees and the employer. Over time, the meaning of this concept has narrowed, becoming more specific, and today, as we have found, the two most common approaches to understanding it can be found in the scientific literature. It is concluded that the personnel strategy of the National Police of Ukraine is based on the general development strategy of the National Police of Ukraine and determines the main priorities and conceptual approaches to the formation and implementation of personnel policy in bodies (institutions, units) of the National Police of Ukraine. That is, in essence, it is a strategic component of the implementation of the personnel function in the National Police of Ukraine.

Key words: *personnel activity, personnel policy in the bodies of the National Police of Ukraine, personnel work, personnel strategy, personnel function, personnel support, work with penalties, work with personnel.*

Мета наукової статті полягає у з'ясуванні правової природи, сутності та змісту таких юридичних категорій, як «кадрова функція», «кадрова стратегія», «кадрове забезпечення», «кадрова робота», «робота з кадрами», а також у визначенні їх співвідношення і взаємозв'язку із «кадровою політикою в органах Національної поліції України».

Виклад основного матеріалу. Найбільш наближеною за змістом до «кадрової політики» є така наукова категорія, як «*кадрова функція*». І хоча в наш час вона вже не така популярна, як це було раніше, однак саме завдяки її аналізу можна значно глибше розкрити сутність й визначити сферу впливу кадрової політики в органах Національної поліції України (далі – НПУ).

Традиційно в науковій літературі «кадрову функцію» прийнято ототожнювати із *певним видом діяльності*. Так, наприклад, В.М. Плішкін, аналізуючи зміст кадрової функції ОВС, пропонує визначати її як «специфічно повторювану діяльність, здійснювану в процесі управління ОВС, змістом якої є: забезпечення органів і підрозділів необхідним, контингентом людей, які відповідають певним вимогам, а також інформацією про нього, впровадження науково обґрунтованих методів добору, розстановки, навчання, виховання, стимулювання кадрів, правового регулювання проходження служби та надання правового захисту рядовому і начальницькому складу» [1, с. 601–602].

Іноді в науковій літературі кадрова функція ОВС розглядається як «*забезпечення нормальної діяльності*» таких органів щодо виконання покладених на них обов'язків шляхом підбору, розстановки, навчання кадрів, які відповідають певним вимогам [2, с. 62], і навіть як «*виконання завдань*» соціального забезпечення систем і процесів управління у визначеній сфері шляхом залучення людей, що мають певні якості, до реалізації трудових функцій [3, с. 13].

Проаналізувавши наведені вище підходи, ми можемо зробити висновок, що всі вони не розкривають справжню сутність «кадрової функції органів НПУ», оскільки фактично ототожнюють її або з «кадровим забезпеченням», або ж з «кадровою роботою». Однак, як нами буде доведено нижче, перераховані поняття мають різний зміст, а тому їх змішування, в принципі, є помилковим.

То що ж необхідно розуміти під «кадровою функцією органів НПУ»? На нашу думку, для того, щоб з'ясувати сутність будь-якої наукової категорії, необхідно, в першу чергу, розкрити зміст термінологічних понять, які її складають. У нашому випадку, мова йде про таке поняття, як «функція». Більшість тлумачних словників містять відразу декілька його пояснень з різних

точок зору. Зокрема, визначають його як «явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін»; «роботу кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось»; «призначення, роль чого-небудь» тощо [4, с. 653].

Взявши за основу наведене вище термінологічне пояснення, а також співставивши його із результатами наукових досліджень кадрових процесів в органах НПУ загалом, та ОВС, МВС, правоохоронних органах зокрема, ми можемо зробити такий узагальнюючий висновок: *за своєю сутністю і правовою природою кадрову функцію органів НПУ необхідно розглядати як «форму виявлення» кадрової політики, тобто як похідну від неї категорію. Саме загальна мета кадрової політики визначає зміст кадрової функції, а також конкретні форми, методи, засоби і способи її реалізації.* У зв'язку з цим, дещо помилковим видається твердження В.М. Плішкіна, який пропонує розглядати кадрову політику ОВС «як складову кадрової функції, що визначає основні завдання, принципи, зміст, форми і методи реалізації такої функції» [1, с. 602]. Адже саме кадрову політику є вихідним поняттям, і саме від неї залежить конкретне змістове наповнення кадрової функції. Відтак, зміна стратегічної спрямованості кадрової політики неодмінно позначається на змісті кадрової функції, реалізація якої, в свою чергу, не повинен виходити за окреслені кадровою політикою межі.

Наступне питання, яке необхідно розглянути в рамках даної статті, стосується визначення співвідношення «кадрової політики в органах НПУ» з таким поняттям, **як «кадрова стратегія».**

Як нам вдалося з'ясувати, в сучасній науковій літературі «кадрова стратегія» розглядається, переважно, як економічна, або ж управлінська категорія й досить часто ототожнюється з такими поняттями, як «HR-стратегія», «стратегічний менеджмент», «кадровий менеджмент», «стратегічне управління персоналом» тощо. Детальний аналіз обґрунтованих в науковій літературі підходів до розуміння правової природи «кадрової стратегії» дозволив нам визначити такі основні напрями її розуміння:

- *Як процес:* за такого підходу кадрова стратегія (стратегічне управління персоналом) розглядається як «складний процес, який характеризується сплетінням регламентів і творчих процедур, що вкладені в конкретні технологічні схеми, і відзначаються високим ступенем креативності, суб'єктивізму та невизначеності» [5]. На нашу думку, наведена дефініція не розкриває справжню сутність «кадрової стратегії», оскільки основну увагу акцентує на розкритті її суб'єктивної складової.

- *Як система (сукупність, набір) елементів:* за такого підходу кадрова стратегія (стратегія управління персоналом) розглядається як система принципів, правил і цілей (або набір основних принципів) роботи з персоналом, конкретизованих з урахуванням загальної стратегії організації, кадрового потенціалу та типу кадрової політики [6, с. 37]. Зазначений підхід, як можна помітити, розкриває функціональну сторону кадрової стратегії.

- *Як напрям роботи:* за такого підходу кадрова стратегія (стратегія управління персоналом) розглядається як «довгостроковий якісно визначений напрям в роботі з персоналом, у якому визначено склад і послідовність реалізації управлінських рішень ...» [7, с. 8]. У даному разі основна увага зосереджується на розкритті організаційного аспекту реалізації кадрової стратегії.

Звісно, кожне з наведених визначень «кадрової стратегії» висвітлює ті чи інші сторони цієї багатогранної наукової категорії. Однак, жодне з них не дозволяє в повній мірі розкрити сутність «кадрової стратегії в органах НПУ». А тому, нижче спробуємо з'ясувати, у чому саме полягає така сутність.

По-перше, *кадрову стратегію органів НПУ необхідно розглядати як складову частину загальної стратегії розвитку НПУ.* В зазначеному аспекті вона визначає основні пріоритети у сфері забезпечення органів (підрозділів, установ) поліції висококваліфікованими кадрами, які здатні за своїми особистими і професійними якостями, рівнем знань і станом здоров'я ефективно виконувати ті завдання і функції, які стоять перед поліцією на сучасному етапі її розвитку.

По-друге, *кадрова стратегія органів НПУ визначає стратегічні пріоритети кадрової політики в органах (установах, підрозділах) НПУ, а також концептуальні підходи до її формування та реалізації.* З викладеного випливає, що за своїм змістом вона є вужчою категорією, ніж кадрова політика, і співвідноситься з нею як частина та ціле.

По-третє, *зміст кадрової стратегії органів НПУ складають довгострокові цілі, завдання, очікувані результати їх досягнення, основні напрями, засоби, способи, механізми, форми та методи реалізації кадрової політики в органах (установах, підрозділах) НПУ.* Всі ці елементи визначаються з урахуванням об'єктивних процесів і тенденцій, що характеризують сучасний стан кадрового забезпечення органів НПУ, а також наявних ресурсів і можливостей.

По-четверте, *кадрова стратегія в органах НПУ має довгостроковий, комплексний характер*. Вона є підґрунтям довгострокового планування основних напрямів розвитку кадрового потенціалу органів НПУ, реалізація яких розрахована на тривалу перспективу.

По-п'яте, *кадрова стратегія органів НПУ є підґрунтям для здійснення кадрового забезпечення в органах (установах, підрозділах) НПУ*. В зазначеному аспекті кадрову стратегію необхідно розглядати як узгоджену за метою, завданнями, умовами і засобами концепцію кадрового забезпечення, що лежить в основі кадрової політики, а також як стратегічний курс такої політики, спрямований на вирішення глобальних кадрових проблем.

Отже, підсумовуючи викладене, можна зробити такий узагальнюючий висновок: *кадрова стратегія органів НПУ базується на загальній стратегії розвитку НПУ і визначає основні пріоритети та концептуальні підходи до формування та реалізації кадрової політики в органах (установах, підрозділах) НПУ. Тобто за своєю сутністю вона є стратегічною складовою реалізації кадрової функції в органах НПУ*.

Визначившись із стратегічною складовою реалізації кадрової функції в органах НПУ, виникає необхідність у з'ясуванні її тактичної складової? На нашу думку, такою складовою є «кадрове забезпечення органів НПУ». Нижче пропонуємо проаналізувати сутність і зміст даної категорії більш детально.

Як нам вдалося з'ясувати, незважаючи на досить широку сферу застосування, упевненої єдності щодо визначення поняття «*кадрового забезпечення*» та його співвідношення з поняттям «кадрова політика» в сучасній юридичній літературі й досі немає. На жаль, обмежений обсяг даної статті не дозволяє нам детально проаналізувати всі наукові погляди на вирішення вказаних питань. А тому, ми узагальнили найбільш популярні наукові дефініції поняття «кадрове забезпечення», класифікувавши їх за основними морфологічними критеріями. Це дозволило нам визначити *три основні наукові підходи до розуміння правової природи та сутності поняття «кадрового забезпечення»*. Нижче, коротко наведемо їх зміст.

Найбільша кількість науковців «кадрове забезпечення» розглядає як «*діяльність*». Так, наприклад, М.М. Дивак під кадровим забезпеченням ОВС пропонує розуміти «нормативно врегульовану систематичну цілеспрямовану діяльність спеціально уповноважених підрозділів (посадових осіб) щодо процесів професійної орієнтації, прогнозування і планування кадрових потреб, відбору, навчання, виховання, ротатії кадрів, забезпечення дисципліни та законності, а також оцінювання якості службової діяльності працівників ОВС» [8, с. 8].

Друга група науковців сутність кадрового забезпечення зводить до «*сукупності (комплексу) дій*». Так, наприклад, Р. Дарміць, Г. Горішна під кадровим забезпеченням пропонують розуміти «комплекс дій, безпосередньо спрямованих на пошук, оцінку, встановлення заздалегідь передбачених відносин з робочою силою як в самій установі для подальшого просування по кар'єрних сходах, так і поза його межами для нового найму тимчасових або постійних працівників» [9, с. 32].

Третя група науковців при визначенні сутності кадрового забезпечення за основу бере «*змістовний підхід*», що акцентує увагу на якісному складі працівників. Для прикладу можна навести дефініцію А. Кібанова, який під кадровим забезпеченням державної установи пропонує розуміти «необхідний кількісний і якісний склад її працівників» [10].

Окрім проаналізованих вище, в сучасній літературі можна зустріти й інші, хоча й менш популярні, однак не менш науково значимі підходи до визначення сутності «кадрового забезпечення». Зокрема, як нам вдалося встановити, його визначають: як «завдання», «функцію», «процес», «результат» або ж «систему елементів».

Серед закономірних наслідків відсутності єдиного наукового підходу до розуміння сутності та змісту «кадрового забезпечення» варто звернути увагу на обґрунтування *різних наукових поглядів на його співвідношення із такою категорією, як «кадрова політика»*. Проаналізувавши сучасну літературу, ми визначили три найбільш популярні точки зору на це питання:

- *Ототожнення «кадрової політики» і «кадрового забезпечення»*. Так, наприклад, Ю.В. Грицай, досліджуючи основні напрями кадрової політики на сучасному етапі розвитку держави, зазначає, що таку політику необхідно розглядати як «кадрове забезпечення державного управління, що охоплює як центральний, так і місцевий рівні» [11, с. 37]. Відразу ж зауважимо, що ми категорично не підтримуємо вказаний підхід і вважаємо, що він спотворює справжню сутність таких різних за своєю правовою природою і змістом наукових категорій, як «кадрова політика» і «кадрове забезпечення».

• Розгляд «кадрового забезпечення» як складової частини «кадрової політики». Так, наприклад, К. Бугайчук, окреслюючи сутність «кадрового забезпечення публічного адміністрування в органах НПУ» визначає його як «органічну складову частину загальної кадрової політики в системі НПУ» [12, с. 128]. Не зважаючи на свою зовнішню логічність, вказаний підхід, на нашу думку, теж не відображає ті складні та багатогранні зв'язки, котрими, як нами буде доведено нижче, пов'язані між собою «кадрова політика» і «кадрове забезпечення» органів НПУ.

• Розгляд «кадрового забезпечення» як одного із напрямів «кадрової політики». Так, наприклад, Ю.М. Котельникова наголошує, що «кадрове забезпечення, інтегруючись у кадрову політику, охоплює так її найважливіші напрями, як залучення, відбір, найм і розвиток кадрів; відбір і розміщення кадрів; професійний розвиток, орієнтацію та адаптацію ...» та інші [13, с. 49]. На наш погляд, вказаний підхід теж не зовсім точно описує взаємозв'язок «кадрової політики» та «кадрового забезпечення». На нашу думку, кадрова політика в органах НПУ включає в себе дещо інші за своєю спрямованістю напрями реалізації.

То яким же чином співвідносяться між собою «кадрова політика в органах НПУ» та «кадрове забезпечення органів НПУ»? Для того, щоб максимально точно окреслити характер такого взаємозв'язку, необхідно сформулювати достатньо широке та, водночас, універсальне й уніфіковане визначення аналізованого поняття, що характеризує його як складну багатогранну наукову категорію, а також розкриває зміст і характер його взаємозв'язку із кадровою політикою в органах НПУ. На нашу думку, **під кадровим забезпеченням органів НПУ необхідно розуміти впровадження законів та відомчими нормативно-правовими актами діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, що здійснюється в рамках реалізації загальної мети кадрової політики в органах НПУ з урахуванням потреб та інтересів конкретного органу (підрозділу, установи) поліції, специфіки поставлених перед ним завдань і функцій, і передбачає здійснення взаємопов'язаних заходів правового, економічного, соціального, організаційного, освітнього та іншого характеру, спрямованих на комплектування таких органів необхідною кількістю висококваліфікованих кадрів, їх професійний розвиток, оцінку їх діяльності, виховання, соціальний і правовий захист тощо.**

Традиційно, в структурі кадрового забезпечення органів НПУ виокремлюють два взаємопов'язані між собою елементи: «роботу з кадрами» і «кадрову роботу». Оскільки зазначені поняття розглядаються в якості окремих елементів кадрового забезпечення, логічним є визначення їх взаємозв'язку між собою, а також з такою більш загальною категорією, як «кадрова політика в органах НПУ». Однак, щоб з'ясувати характер такого взаємозв'язку, нам необхідно спочатку в загальних рисах окреслити сутність, зміст та характерні ознаки «роботи з кадрами» та «кадрової роботи».

Проаналізувавши численні наукові публікації, ми з'ясували, що поняття **«робота з кадрами»**, на відміну від таких понять, як «кадровий менеджмент», «кадрова стратегія», «кадрове забезпечення» тощо, має багатовікову історію і традиційно вживалося для позначення найрізноманітніших аспектів складної та багатогранної сфери взаємовідносин між працівниками та роботодавцем. З часом зміст цього поняття звужувався, набуваючи більш конкретних обрисів, і сьогодні, як нам вдалося з'ясувати, в науковій літературі можна зустріти **два найбільш поширені підходи до його розуміння:**

• Представники класичної радянської школи **«роботу з кадрами» нерозривно пов'язували із реалізацією кадрової функції.** Так, наприклад, Л.М. Колодкін зазначав, що «роботу за кадрами в ОВС» необхідно розуміти як «комплекс організаційних заходів та технічних методів, пов'язаних із реалізацією кадрової функції цих органів» [2, с. 62].

• Більшість сучасних адміністративістів **«роботу з кадрами» пов'язує із здійсненням кадрової політики.** Так, наприклад, на думку М.В. Кочерова, «робота з кадрами в органах НПУ» являє собою «цілеспрямовану діяльність уповноважених суб'єктів щодо здійснення реалізації кадрової політики у сфері прогнозування, планування, добору та розстановки кадрів НПУ, підвищення їхньої кваліфікації, атестації, а також оцінювання якості службової діяльності поліцейських» [14, с. 146].

На нашу думку, **«робота з кадрами в органах НПУ» є складаним і багатогранним поняттям, а тому його слід розглядати з різних точок зору:**

По-перше, як інструмент реалізації кадрової політики в органах НПУ. За такого підходу робота з кадрами включає увесь комплекс заходів правового, економічного, політичного, соціального, організаційного, освітнього, матеріально-технічного, ресурсного, інформаційного та іншого характеру, що спрямовані на формування, розвиток і раціональне використання кадрів органу (підрозділу, установи) поліції.

По-друге, як складову механізму кадрового забезпечення органів НПУ. З цієї точки зору роботу з кадрами необхідно розглядати як діяльність з комплектування відповідного органу (підрозділу, установи) поліції необхідною кількістю висококваліфікованих кадрів, а також їх професійного розвитку, оцінки їх діяльності, соціального і правового захисту, виховання тощо.

По-третє, як функцію керівників та спеціально уповноважених суб'єктів. У цьому разі робота з кадрами є одним із напрямів публічного адміністрування в органі (підрозділі, установі) поліції.

На нашу думку, обґрунтований вище диференційований підхід до розуміння сутності та змісту «роботи з кадрами в органах НПУ» є найбільш прийнятним, оскільки дозволяє максимально широко розкрити усю багатогранність цієї наукової категорії.

Співзвучним із поняттям «робота з кадрами», однак не тотожним за своєю сутністю і змістом, є поняття **«кадрової роботи»**. Проаналізувавши значну кількість наукових джерел, ми з'ясували, що більшість сучасних науковців під «кадровою роботою» розуміє *«специфічний вид діяльності»*. Однак, конкретне змістове наповнення такого підходу суттєво відрізняється.

Так, наприклад, одна група вчених під кадровою роботою пропонує розуміти «безпосередню діяльність кадрових служб органів державної влади і органів місцевого самоврядування з формування й удосконалення їх кадрового складу [15, с. 174], або ж «врегульовану нормами права систематичну діяльність спеціально уповноважених підрозділів (посадових осіб) щодо реалізації кадрової політики з прогнозування та планування, добору, підготовки та проходження служби, підвищення кваліфікації та кар'єрного росту, а також оцінювання якості службової діяльності працівників» [16, с. 86].

Друга група науковців розширює таке розуміння, в першу чергу, за рахунок кола осіб, які уповноважені здійснювати кадрову роботу. Зокрема, наголошується, що вона здійснюється «суб'єктами державної кадрової політики, органами управління та кадровими службами підприємств, установ, організацій» і спрямована на «забезпечення реалізації принципів, цілей і завдань, які визначаються кадровою політикою» [17, с. 65], або що така діяльність здійснюється «керівниками державних органів, кадровими службами у конкретних органах» [18, с. 69].

З урахуванням специфіки предмета нашого дослідження, цікавим для наукового аналізу є визначення «кадрової роботи (кадрової діяльності) правоохоронних органів», яке сформулював М.М. Прокоф'єв. Зокрема, науковець визначає її як «діяльність уповноважених суб'єктів управління (керівників, кадрових служб, посадових осіб), що реалізується за допомогою використання різних кадрових технологій роботи з кадровим складом і спрямована на реалізацію стратегічних цілей, завдань і принципів кадрової політики» [19, с. 169]. На наш погляд, основною вадою наведеного визначення є необґрунтовано широке розуміння сутності «кадрової роботи», за якого остання фактично отожднюється із «роботою з кадрами».

Окрім «діялісного підходу», в науковій літературі можна зустріти й інші розуміння сутності «кадрової роботи». Так, наприклад, дехто з науковців визначає її як *«спеціалізовану управлінську функцію»*, що безпосередньо спрямована на предмет діяльності – управління трудовими ресурсами і містить в собі конкретну діяльність по формуванню кадрів апарата управління [20, с. 176]. Іноді кадрова робота отожднюється із *«управлінням кадрами»* і визначається як «головний інструмент реалізації державної регіональної кадрової політики, комплекс різноманітних форм, методів, засобів, норм управління кадрами ...» [21, с. 10].

На нашу думку, проаналізовані вище дефініції не розкривають правову природу і цільову спрямованість «кадрової роботи», і фактично отожднюють її з «управлінням персоналом», що є принципово хибним підходом.

То якою ж є справжня сутність «кадрової роботи в органах НПУ»? Яким чином ця категорія співвідноситься із такими категоріями, як «робота з кадрами» та «кадрова політика» в органах НПУ? Для того, щоб дати відповідь на поставлені запитання, нам необхідно бодай коротко окреслити її найбільш характерні риси та специфічні ознаки.

Проаналізувавши наукові літературу, відомчі нормативно-правові акти, положення про роботу кадрових підрозділів в органах НПУ, а також відповідні посадові інструкції, ми прийшли до висновку, що *«кадровій роботі» та «роботі з кадрами» в органах НПУ притаманні такі характерні риси:*

Цілеспрямованість: і «кадрова робота», і «робота з кадрами» в органах НПУ спрямовані на реалізацію основної мети та завдань кадрової політики в органах НПУ.

Нормативна урегульованість: і «кадрова робота», і «робота з кадрами» в органах НПУ, як і будь-які інші різновиди адміністративної діяльності, здійснюються на підставі та у відпо-

відності із вимогами нормативно-правових актів. Однак, якщо «кадрова робота» вимагає більш суворої регламентації, що виражається в чіткому правовому регулюванні всіх форм і методів її здійснення, то в рамках «роботи з кадрами» може реалізовуватись ціла низка організаційних, виховних, інформаційних та інших заходів, зміст яких не завжди має чітке нормативне закріплення.

Професійний характер: дана ознака характеризує коло суб'єктів, які уповноважені здійснювати «кадрову роботу» і «роботу з кадрами» в органах НПУ, і саме вона лежить в основі розмежування цих категорій. Так, якщо роботу з кадрами здійснює широке коло суб'єктів, починаючи від спеціальних кадрових підрозділів, і закінчуючи прямими і безпосередніми начальниками, наставниками тощо, то реалізація функцій кадрової роботи покладається виключно на спеціальні підрозділи або уповноважених посадових осіб.

Системний характер: так само, як і «кадрове забезпечення органів НПУ», «кадрова робота» і «робота з кадрами» включають в себе цілу низку різноманітних за характером заходів (правових, економічних, політичних, соціальних, організаційних, освітніх, матеріально-технічних, ресурсних, інформаційних тощо). Відмінність між ними полягає лише в змісті таких заходів: кадрова робота в органах НПУ, в першу чергу, передбачає застосування спеціальних кадрових процедур та кадрових технологій.

Якщо уважно проаналізувати наведені вище ознаки, то можна помітити, що за своєю сутністю і змістом такі категорії, як «кадрова робота» та «робота з кадрами» є досить близькими, що дає підстави деяким науковцям вживати їх як тотожні, взаємозамінні поняття. Однак, більшість науковців все ж таки наполягає на доцільності їх відокремленого використання. Ми також дотримуємося саме цього підходу і вважаємо, що «робота з кадрами» співвідноситься із «кадровою роботою» як ціле та частина. Відтак, *«кадрову роботу» в органах НПУ необхідно розглядати як складову частину такої більш широкої категорії, як «робота з кадрами» в органах НПУ.* При цьому, *в загальному вигляді під «кадровою роботою в органах НПУ» необхідно розуміти врегульовану нормами адміністративного права цілеспрямовану систематичну виконавчо-розпорядчу діяльність спеціально уповноважених підрозділів та посадових осіб з реалізації основних завдань і функцій кадрового забезпечення відповідного органу (підрозділу, установи) поліції.*

Враховуючи обґрунтовані вище підходи до розуміння сутності та змісту таких категорій, як «кадрове забезпечення», «робота з кадрами» та «кадрова робота» в органах НПУ, ми можемо визначити такі *основні засади їх співвідношення між собою: по-перше, «робота з кадрами» та «кадрова робота» співвідносяться між собою як ціле та частина, де остання є спеціальною формою реалізації загальної кадрової політики в органах НПУ; по-друге, «роботу з кадрами» та «кадрову роботу» необхідно розглядати як основні засоби реалізації кадрового забезпечення конкретного органу (підрозділу, установи) поліції.*

Висновки. Підсумовуючи аналіз наукових підходів до визначення сутності кадрової політики в органах НПУ, а також до її співвідношення з іншими науковими категоріями та поняттями, ми можемо зробити такий **узгальнюючий висновок:** в сучасній юридичній літературі відсутня єдність наукових поглядів на зміст терміну «кадрова політика в органах НПУ», що обумовлено його багатогранним характером та широкою сферою застосування. Зокрема, кадрову політику в органах НПУ (МВС, ОВС, правоохоронних органах) розглядають як «стратегію», «діяльність», «процес», «напрямок державного управління», «один з основних напрямів кадрової роботи (робота з кадрами)» чи «складову кадрової функції»; ототожнюють із «управлінням персоналом», «кадровою функцією», «кадровим забезпеченням», «кадровою роботою» тощо. І хоча між усіма цими поняттями важко провести чітку та однозначну межу, всі вони, як нами було доведено вище, мають власний зміст та сферу застосування, а також відображають різні сторони, аспекти, напрями, етапи кадрових процесів, які відбуваються в органах НПУ.

Список використаних джерел:

1. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. Ю.Ф. Кравченка. К. : НАВСУ, 1999. 702 с.
2. Колодкин Л.М. Организационные и правовые основы работы с кадрами органов внутренних дел. М.: Академия МВД СССР, 1979. 174 с.
3. Туманов Г.А. Организация управления в сфере охраны общественного порядка. М. : Юрид. лит, 1972. 138 с.
4. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні ; редкол.: І.К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 10 : Т-Ф / ред. тому: А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк. 1979. 658 с.

5. Сорокина М.В. Теория и методология стратегического управления персоналом в торговле. Санкт-Петербург, 2005. 203 с.
6. Управління персоналом в органах публічної влади : навч. посіб. / С.М. Серьогін, Є.І. Бородин, К.В. Комарова, Н.А. Липовська, Т.М. Тарасенко. Дніпро. : ДРІДУ НАДУ, 2019. 200 с.
7. Громова О.Н. Формирование стратегии управления персоналом предприятия (теоретические и методические аспекты): дис. докт. экон. наук: 08.00.05. Москва, 1999. 283 с.
8. Дивак М.М. Адміністративно-правові засади управління якістю кадрового забезпечення органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2012. 208 с.
9. Дармиць Р.З., Горішна Г.П. Кадрове забезпечення діяльності підприємства в умовах розвитку міжнародної конкурентоспроможності // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2013. № 778. С. 26–34.
10. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации, доп. и перераб. М. : ИНФРА-М, 2010. 695 с.
11. Грицай Ю.В. Основні напрями кадрової політики на сучасному етапі розвитку держави. *Управління розвитком*. 2012. № 17(138). С. 36–38.
12. Бугайчук К. Кадрова політика та кадрове забезпечення публічного адміністрування в органах Національної поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 125–131.
13. Котельникова Ю.М. Управління кадровим забезпеченням галузі рослинництва сільськогосподарських підприємств : дис. ... канд. економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Поліський національний університет Міністерства освіти і науки України, Житомир, 2021.
14. Кочеров М.В. Шляхи удосконалення кадрового забезпечення Національної поліції в умовах реформ. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 2 (23). Том 4. С. 145–148.
15. Гончар С.В. Механізми реалізації державної кадрової політики в Україні на регіональному та муніципальному рівні в умовах децентралізації : дис. ... канд. наук з держ. управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління / Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2019.
16. Шатрава С.О. Стан та правове регулювання кадрового забезпечення органів Національної поліції на сучасному етапі розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 83–87.
17. Державна кадрова політика в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку : наук. доп. / авт. кол. : Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін. ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю.В. Ковбасюка, д-ра політ. наук, проф. К.О. Ващенко, д-ра соц. наук, проф. Ю.П. Сурміна (кер. проекту). К. : НАДУ, 2012. 72 с.
18. Кравченко І. Правові засади реалізації кадрової політики Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 68-72.
19. Прокоф'єв М. М. Роль кадрового забезпечення у системі державної служби в умовах реформування правоохоронної сфери. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 1 (26). С. 166–171.
19. Эффективность и качество управленческой деятельности: (государственно-правовой аспект) / Отв. ред. В.В. Цветков; АН СССР. Ин-т государства и права. К. : Наукова думка, 1980. 307 с.
20. Олуйко В.М. Державна кадрова політика в регіоні України: формування і реалізація : дис. ... канд. наук з держ. управління за спеціальністю 25.00.04. – регіональне управління. Українська Академія державного управління при Президентові України. Київ, 2001.

**РОЛЬ ТА МІСЦЕ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ
СУБ'ЄКТІВ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА БЕЗПЕЧНІСТЮ
ТА ЯКІСТЮ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ**

**THE ROLE AND PLACE OF THE EXECUTIVE AUTHORITIES
IN THE SYSTEM OF SUBJECTS OF STATE CONTROL OVER THE SAFETY
AND QUALITY OF FOODSTUFFS**

Стаття присвячена розкриттю ролі та місця органів виконавчої влади в системі суб'єктів здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні. Визначено, що Кабінет Міністрів України є органом державного управління, що наділений адміністративними повноваженнями щодо керівництва та реалізації контрольної функції держави у сфері забезпечення безпеки та якості продовольства. Як суб'єкт здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні Кабінет Міністрів України є ієрархічно вищим органом досліджуваної системи, який не реалізовує заходи державного контролю щодо суб'єктів харчового ланцюга, однак має компетенцію щодо забезпечення законності його проведення компетентним органом шляхом застосування відповідних форм та методів адміністративної діяльності. Виявлено, що Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів та у сфері ветеринарної медицини є сполучною ланкою між Кабінетом Міністрів України та компетентним органом в досліджуваній сфері. Міністерство економіки України є відповідальним за статистичний моніторинг щодо безпечності та якості продовольства в Україні, реагування на відповідні загрози та своєчасне вжиття заходів оптимізації здійснення державного контролю в цій сфері. Тобто Міністерство економіки України не реалізовує заходи державного контролю щодо суб'єктів харчового ланцюга, адже його адміністративні повноваження стосуються нормативно-правового забезпечення їхньої реалізації. З'ясовано, що компетентний орган є безпосереднім суб'єктом здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні. Тобто саме Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів реалізовує заходи державного контролю щодо суб'єктів харчового ланцюга. Наразі система суб'єктів здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні є чітко законодавчо визначеною. Однак перехід на європейську модель механізму його реалізації потребує відповідних перетворень як на інституційному, так і нормативному рівнях.

***Ключові слова:** адміністративно-правовий статус, безпечність, контроль, органи виконавчої влади, суб'єкти здійснення державного контролю, харчова продукція, якість.*

The article is devoted to revealing the role and place of executive authorities in the system of subjects of state control of food safety and quality in Ukraine. It has been determined that the Cabinet of Ministers of Ukraine is a government body endowed with administrative powers to manage and implement the control function of the state in the field of food safety and quality. As a subject of state control over food safety and quality in Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine is the hierarchically supreme body of the system under study. It does not implement state control measures for the subjects of the food chain, however, it has the competence to ensure the legality of its implementation

by the competent authority. This is done by applying appropriate forms and methods of administrative activity. It has been established that the Central Executive Authority, which ensures the formation and implementation of state policy in the field of safety and certain indicators of the quality of food products and in the field of veterinary medicine, is the link between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the competent authority in the field under study. The Ministry of Economy of Ukraine is responsible for statistical monitoring of food safety and quality in Ukraine, responding to relevant threats and taking timely measures to optimize the implementation of state control in this area. That is, the Ministry of Economy of Ukraine does not implement state control measures in relation to the subjects of the food chain, because its administrative powers relate to the legal and regulatory support for their implementation. It has been established that the competent authority is a direct subject of state control over the safety and quality of food products in Ukraine. That is, it is the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection that implements state control measures for the subjects of the food chain. Currently, the system of subjects of state control over food safety and quality in Ukraine is clearly defined by law. However, the transition to the European model of the mechanism of its implementation requires appropriate changes at both the institutional and regulatory levels.

Key words: *administrative and legal status, control, executive authorities, food products, quality, security, subjects of state control.*

Постановка проблеми. Державний контроль здійснюють чітко визначені законодавством суб'єкти [1, с. 122]. Такими суб'єктами є органи виконавчої влади у сфері здійснення державного контролю. У кожного такого суб'єкта є своя роль та місце в системі суб'єктів здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представлена до аналізу тематика може мати за основу теоретичні напрацювання таких вчених як: С. Буравльов, В. Коваль, В. Литовченко, С. Осауленко, А. Приходько, Я. Савицький. Однак у запропонованому варіанті її розгляду наукові праці зазначених вчених звернені не були.

Виклад основного матеріалу. Традиційно вважається, що роль та місце певного суб'єкта в конкретній системі визначається через статус, а щодо державного органу, який має адміністративні повноваження – через адміністративно-правовий статус, тобто правове положення суб'єкта в певній ієрархічній структурі [2, с. 54].

Для повноти розгляду заявленого питання уточнимо, що нам здається влучною позиція тих вчених, які категорію «адміністративно-правовий статус» описують як абстрактне поняття, яким представники доктрини адміністративного права намагаються означити сукупність необхідних передумов, за допомогою яких з'являється можливість описати практичне значення конкретного уповноваженого суб'єкта [3, с. 182; 4, с. 32]. Так, вчений В. Коваль стверджує, що ядром адміністративно-правового статусу заведено вважати права та обов'язки – це істина, яка не потребує доведення, а з такими елементами як свободи, законні інтереси, службова правосуб'єктність, адміністративна правоздатність, громадянство, посадові завдання, правозастосування, функції, цілі, порядок формування, нормативно визначений порядок створення, форми діяльності, процедури діяльності, порядок посадових взаємовідносин (підпорядкованість), юридична відповідальність й ін., вчені-правознавці наразі не знаходять однозначної відповіді на питання, чи належать вони до структурних елементів адміністративно-правового статусу. До речі, сучасна правова доктрина почала наповнюватися пропозиціями вчених про те, що до адміністративно-правового статусу слід відносити обмеження та заборони. Таке питання також є доволі дискусійним і потребує ретельного осмислення щодо того, чи варто відносити ці елементи до структури адміністративно-правового статусу взагалі [5, с. 92–93; 4, с. 32–34].

Відповідно, ведучи мову про систему суб'єктів, що здійснюють державний контроль за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні ми маємо, по-перше, виявити їхню ієрархічну структуру, по-друге, описати зміст адміністративних повноважень в межах здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні.

Так положення Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин» від 18.05.2017 р. № 2042-VIII передбачають, що суб'єктами, що здій-

снюють державний контроль за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні є органи виконавчої влади, наділені такою компетенцією. Зокрема це Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів та у сфері ветеринарної медицини, а також компетентний орган [6].

Акцентуємо, що ч. 2 ст. 5 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР містить вказівку на те, що інші органи виконавчої влади та установи не мають права здійснювати державний контроль у цій сфері [7].

Беззаперечно, Кабінет Міністрів України є одним з головних суб'єктів державного управління. Він відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України [8]. Його урядова діяльність реалізується одночасно через політичні та адміністративні повноваження. При цьому, зміст політичних повноважень Кабінету Міністрів України полягає у здійсненні ним державної політики, а змістом адміністративних повноважень Кабінету Міністрів України є виконавчорозпорядча діяльність щодо керівництва [9, с. 10] досліджуваною сферою.

У ст. 5 вищезазначеного Закону зазначено, що до повноважень Кабінету Міністрів України у сфері державного контролю належать: 1) забезпечення здійснення державної політики у сфері державного контролю; 2) спрямування та координація роботи органів виконавчої влади у сфері державного контролю; 3) затвердження переліку призначених прикордонних інспекційних постів; 4) затвердження переліку призначених пунктів пропуску на державному кордоні України; 5) затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від здійснення господарської діяльності, та порядку визначення періодичності здійснення планових заходів державного контролю потужностей; 6) затвердження порядку та критеріїв уповноваження акредитованих лабораторій, у тому числі референс-лабораторій, порядку перевірки компетентним органом дотримання ними відповідних критеріїв уповноваження та позбавлення такого уповноваження; 7) затвердження порядку проведення арбітражних лабораторних досліджень (випробувань) та врахування їх результатів для цілей державного контролю; 8) затвердження порядку проведення аудиту компетентного органу та його територіальних органів; 9) здійснення інших повноважень, передбачених цим Законом [6]. Таким повноваженням, як приклад, є визначення Кабінетом Міністрів України на власний розсуд додаткових повноважень, що будуть надані уповноваженим особам (ст. 9) або ж затвердження порядку здійснення державного контролю в країнах-експортерах, який має передбачати процедури здійснення заходів державного контролю у країнах-експортерах, з якими укладено угоди про еквівалентність, а також в інших країнах-експортерах [6].

Окрім того, до компетенції Кабінету Міністрів України належить також здійснення постійного контролю за виконанням органами виконавчої влади Конституції України та інших актів законодавства України, вжиття заходів щодо усунення недоліків у роботі зазначених органів. У відносинах з державними господарськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями Кабінет Міністрів України має повноваження щодо контролю їхньої діяльності [8].

Відтак Кабінет Міністрів України є органом державного управління, що наділений адміністративними повноваженнями щодо керівництва та реалізації контрольної функції держави у сфері забезпечення безпеки та якості продовольства. Як суб'єкт здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні Кабінет Міністрів України є ієрархічно вищим органом досліджуваної системи, який не реалізовує заходи державного контролю щодо суб'єктів харчового ланцюга, однак має компетенцію щодо забезпечення законності його проведення компетентним органом шляхом застосування відповідних форм та методів адміністративної діяльності.

Щодо Центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів та у сфері ветеринарної медицини, то мова зокрема йде про Міністерство економіки України.

Положення про Міністерство економіки України затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 459 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. № 124) передбачає, що діяльність цього Міністерства спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. У досліджуваній сфері Міністерство економіки України затверджує: 1) форми актів державного контролю, що застосовуються державними інспекторами та державними ветеринарними інспекторами під час інспектування та аудиту, а також форми актів відбору зразків; 2) довгостроковий план державного контролю; 3) методи контролю зоонозів;

4) вимоги щодо ввезення (пересилання) на митну територію України харчових продуктів тваринного походження, кормів, сіна, соломи, побічних продуктів тваринного походження та продуктів їх оброблення, переробки, а також живих тварин, біологічних продуктів та репродуктивного матеріалу; 5) порядок визначення та застосування періодичності документальних перевірок, перевірок відповідності, фізичних перевірок, лабораторних досліджень (випробувань) вантажів, які ввозяться (пересилаються) на митну територію України відповідно до вимог розділу VII цього Закону; 6) граничні норми (обсяги) відбору зразків; 7) порядок відбору зразків та їх перевезення (пересилання) до уповноважених лабораторій для цілей державного контролю; 8) здійснює інші повноваження, передбачені Законом України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин» від 18.05.2017 р. № 2042-VIII [6].

Тобто Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері безпеки та окремих показників якості харчових продуктів та у сфері ветеринарної медицини є сполучною ланкою між Кабінетом Міністрів України та компетентним органом в досліджуваній сфері. Міністерство економіки України є відповідальним за статистичний моніторинг щодо безпеки та якості продовольства в Україні, реагування на відповідні загрози та своєчасне вжиття заходів оптимізації здійснення державного контролю в цій сфері. Тобто Міністерство економіки України не реалізовує заходи державного контролю щодо суб'єктів харчового ланцюга, адже його адміністративні повноваження стосуються нормативно-правового забезпечення їхньої реалізації.

Визначаючи місце і роль компетентного органу, слід зазначити, що п. 20 ст. 1 Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин» від 18.05.2017 р. № 2042-VIII передбачає, що це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпеки та окремих показників якості харчових продуктів та у сфері ветеринарної медицини. Міститься також уточнення, що термін «компетентний орган» для іншої країни означає відповідний орган цієї країни, якому надано повноваження щодо організації та здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин [6]. Зокрема мова йде про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів.

Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667 передбачає, що її діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Першого віце-прем'єр-міністра України – Міністра економіки [10]. У сфері державного контролю Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів: 1) організовує та здійснює державний контроль, у тому числі на державному кордоні України; 2) розробляє та виконує довгостроковий план державного контролю, щороку звітує Кабінету Міністрів України про стан його виконання; 3) розробляє та виконує план дій за надзвичайних обставин, пов'язаних із харчовими продуктами та/або кормами; 4) затверджує щорічний план державного контролю та щорічний план державного моніторингу; 5) забезпечує проведення передзабійного та післязабійного огляду тварин на відповідних потужностях, а також післязабійного огляду тварин, забитих на полюванні; 6) здійснює державний контроль за впровадженням постійно діючих процедур, заснованих на принципах HACCP; 7) надає особам, визначеним Законом України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин» від 18.05.2017 р. № 2042-VIII, повноваження щодо здійснення окремих заходів державного контролю, контролює правомірність та ефективність їхньої діяльності, позбавляє таких повноважень за наявності підстав, визначених законодавством, а також веде облік та оприлюднює відомості про уповноважених осіб на офіційному веб-сайті; 8) забезпечує правомірність та ефективність діяльності своїх структурних підрозділів, територіальних органів та їх посадових осіб; 9) встановлює у щорічному плані державного контролю періодичність інспектування, аудиту, відбору зразків та лабораторних досліджень (випробувань) щодо потужностей з виробництва та/або обігу харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, ветеринарних препаратів та тваринницьких потужностей; 10) затверджує в порядку, визначеному законодавством, періодичність документальних перевірок, перевірок відповідності, фізичних перевірок, лабораторних досліджень (випробувань) вантажів, які ввозяться (пересилаються) на митну

територію України; 11) залучає у разі необхідності до здійснення державного контролю правоохоронні органи в рамках наданих їм законом повноважень; 12) вживає у межах своїх повноважень заходів для усунення порушень цього Закону, законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин, а також для притягнення винних осіб до відповідальності, встановленої законом; 13) здійснює інші повноваження, передбачені вище згаданим Законом [6].

Відповідно, вищенаведений матеріал демонструє, що саме компетентний орган є безпосереднім суб'єктом здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні. Тобто саме Державна служба України з питань безпеності харчових продуктів та захисту споживачів реалізовує заходи державного контролю щодо суб'єктів харчового ланцюга.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість узагальнити, що від чіткості та прозорості діяльності публічної адміністрації залежить розвиток усіх сфер життєдіяльності держави та її громадян. Наявність правових рамок будь-якої дії, а тим паче адміністративної є запорукою формування життєздатної системи, здатної розвиватись у руслі збалансованості. Для сфери державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні це має визначальне значення, адже порушення форми та порядку його здійснення передбачає настання відповідних правових наслідків.

Наразі система суб'єктів здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні є чітко законодавчо визначеною. Однак перехід на європейську модель механізму його реалізації потребує відповідних перетворень як на інституційному, так і нормативному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Литовченко В. Суб'єкти державного контролю в агропромисловому комплексі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : серія: Право; гол. ред. Ю. Бисага. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2016. Т. 2, Вип. 37. С. 122–126.
2. Савицький Я. Ф. Адміністративно-правовий статус апеляційних господарських судів в Україні: : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2019. 224 с.
3. Приходько А. А. Адміністративно-правове забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні за умов євроінтеграції : дис... д-ра юрид. наук. Дніпро, 2020. 485 с.
4. Буравльов С.І. Адміністративно-правові засади діяльності господарських судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; НДІПП. Київ, 2021. 217 с.
5. Коваль В. Елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 11. С. 92–95.
6. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин : Закон України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text>
7. Про основні принципи та вимоги до безпеності та якості харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
9. Осауленко С. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеська національна юридична академія Міністерства освіти і науки України. Одеса, 2010. 19 с.
10. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпеності харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 667. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>

**ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР
У АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
(НА СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ)**

**PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION
OF CERTAIN JUDICIAL PROCEDURES IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS
(AT THE STAGE OF PREPARATORY JUDICIAL SESSION)**

У статті, на підставі здійснення порівняльно-аналітичного аналізу ознак, що характеризують здійснення судових процедур у межах підготовчого засідання зроблено висновок про їх схожість, що в свою чергу дало можливість встановити особливостей різних видів судових процедур. Останні сформульовано наступним чином: більшість із судових процедур здійснюються за ініціативою суду та сторін спору (позивача, відповідача, третіх осіб із самостійними вимогами), рідше – учасниками судового засідання; спрямовані як на належну організацію судового розгляду справи, зокрема в частині додержання антикорупційного законодавства, так і на з'ясування обставин справи та прийняття справедливого та обґрунтованого рішення; документальною підставою здійснення даної процедури є ухвала суду та заяви та/або клопотання учасників судового засідання; результати здійснення судових процедур під час проведення підготовчого засідання можуть бути відображені в ряді документів, зокрема судової ухвали, протоколі, висновку експерта, а деякі з них можуть взагалі не мати документального оформлення; додаткове документування деяких судових процедур, які здійснюються під час підготовчого засідання можуть фіксуватись за допомогою аудіо-, фото- та відеозасобів; можуть реалізовуватись як безпосередньо в судовому засіданні та в порядку письмового провадження, так і за межами судової установи, в тому числі на міжнародному рівні; залежно від необхідності узгодження реалізації судових процедур під час підготовчого засідання їх можна поділити на односторонні та двосторонні процедури; до обставин, які перешкоджають реалізації окремих судових процедур можна віднести: недостатню кваліфікацію учасників судового засідання; обов'язок нерозголошення конфіденційної та приватної інформації; зміну територіальної підсудності адміністративної справи; наявність приватного інтересу експерта; процесуальними наслідками таких процедур є початок розгляду адміністративної справи спочатку, здійснення конкретних дій, закриття справи чи продовження її розгляду. Зроблено висновок, що сутність процедури направлення судових доручень можна розкрити через наступні ознаки: може мати транснаціональний характер; формально є односторонньою, через те, що не потребує згоди іншої сторони на виконання дій вказаних у дорученні; документальною підставою її здійснення є ухвала має наслідок у формі здійснення конкретних процесуальних дій результат процедури оформлюється ухвалою, до якої в разі виконання доручення додаються протоколи та носії інформації з аудіо-, фото- та відеофіксацією процесуальних дій.

Ключові слова: судові процедури, адміністративний процес, адміністративне провадження, підготовче засідання, суд.

In the article, based on the comparative and analytical analysis of the features that characterize the implementation of court proceedings within the preparatory meeting, a conclusion was made about their similarity, which in turn made it possible to establish the features of different types of court proceedings. The latter are formulated as follows: most

of the court proceedings are initiated by the court and the parties to the dispute (plaintiff, defendant, third parties with independent claims), less often - by the participants in the court session; aimed both at the proper organization of the trial, in particular in terms of compliance with anti-corruption legislation, and to clarify the circumstances of the case and make a fair and reasonable decision; the documentary basis for the implementation of this procedure is a court decision and statements and/or petitions of the participants of the court session; the results of court proceedings during the preparatory hearing may be reflected in a number of documents, including court decisions, minutes, expert opinion, and some of them may not be documented at all; additional documentation of some court proceedings carried out during the preparatory hearing may be recorded by audio, photo and video; can be implemented both directly in court and in writing, and outside the judiciary, including at the international level; depending on the need to coordinate the implementation of court procedures during the preparatory hearing, they can be divided into unilateral and bilateral procedures; Circumstances that hinder the implementation of certain court procedures include: insufficient qualifications of participants in the court session; the obligation not to disclose confidential and private information; change of territorial jurisdiction of the administrative case; the presence of private interest of the expert; procedural consequences of such procedures are the beginning of consideration of the administrative case first, the implementation of specific actions, closing the case or continuing its consideration. It is concluded that the essence of the procedure for sending court orders can be revealed through the following features: it may be transnational in nature; is formally unilateral, due to the fact that it does not require the consent of the other party to perform the actions specified in the order; The documentary basis for its implementation is a decision that has the effect in the form of specific procedural actions.

Key words: *court procedures, administrative process, administrative proceedings, preparatory session, court.*

Постановка проблеми. Підготовку справи до судового розгляду без перебільшення можна назвати стратегічно важливою стадією судочинства, оскільки саме від її результатів залежить не тільки хід судового засідання та об'єктивність встановлення всіх обставин справи, а й зміст судового рішення. Як зазначає, Д.В. Роженко підготовче провадження не поступається центральній стадії судочинства (розгляду справи) [1, с. 97]. Проведення підготовчого засідання дає можливість судді: ознайомитись з матеріалами справи; детально вивчити всі обставини, викладені в матеріалах справи; визначити перелік фактів, які необхідно установити, а також сформулювати комплекс засобів за допомогою яких буде встановлено такі факти. Окрім того, на даному етапі стає можливим чітко окреслити коло учасників, які будуть приймати участь у судовому засіданні. І найголовніше – під час підготовки справи до розгляду суддя може не тільки попередити виникнення ситуацій, які ускладнюють розгляд справи по суті, а і розпочати процес примирення сторін, адже його досягнення є не менш важливим за розгляд справи по суті та винесення справедливого неупередженого рішення. Р.О. Куйбіда також наголошує на важливості підготовчого засідання, вказуючи наступне: «за якісного проведення підготовчого засідання провадження у справі може бути припинене вже на цій стадії або ж будуть створені умови для розгляду справи в одному засіданні без процесуальних несподіванок, без необхідності робити перерви чи відкладати судовий розгляд» [2, с. 70].

Зазначене свідчить про важливу роль підготовчого засідання як для організації розгляду справи, так і для прийняття справедливого та ґрунтовного рішення по справі [3, с. 45; 4, с. 62; 5, с. 382]. Не зважаючи на те, що під час підготовчого засідання не приймається ключове рішення про винуватість особи та не вирішується питання про притягнення її до юридично відповідальності, його зміст буквально насичений різноманітними процедурами, які відрізняються одне від одного своїм характером, значенням, кількістю суб'єктів, що свідчить про їх специфіку обумовлену саме сутністю підготовчого засідання.

Стан дослідження проблеми. Підготовче провадження як одна зі стадій адміністративно-судочинства завжди перебуває в полі зору науковців (М.Т. Гаврильців, М.В. Ковалів, Р.О. Куйбіди, О.І. Лавренової, В.А. Липа, Д.В. Роженко, І.Б. Стахури). В той же час, окремі дослідники приділили увагу з'ясуванню проблем реалізації судових процедур, які здійснюються в межах підготовчого засідання, наприклад: В.С. Гошовський приділяє увагу проблемі відводу (самовідводу)

судді; Я.С. Калмикова розглядає особливості дослідження речових доказів; І.О. Корецький зосереджує увагу на доказуванні як засобі доведення позиції сторін. Між тим, всі актуальні наукові праці в окресленій сфері характеризуються відсутністю комплексного підходу щодо визначення особливостей реалізації окремих судових процедур на стадії підготовчого судового засідання в рамках адміністративного провадження.

Мета статті полягає у визначенні особливостей реалізації судових процедур під час здійснення підготовчого засідання в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 2 ст. 173 Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) [6] завданнями підготовчого провадження є: уточнення предмета спору, вимог викладених у позові та кола учасників судового провадження; встановлення факту заперечень проти позовних вимог відповідача (співвідповідача); з'ясування обставин і фактів, що мають суттєве значення для розгляду справи та встановлення об'єктивної істини; отримання належних доказів; прийняття рішення про відвід судді та інших учасників судового розгляду; визначення порядку та ходу наступної стадії судочинства – розгляду справи, а також вчинення інших дій необхідних для об'єктивного розгляду справи (ч. 2 ст. 173 КАСУ [6]). З метою виконання вказаних завдань суддя: встановлює можливість позасудового врегулювання спору (примирення сторін, медіація), в тому числі за участю судді; вирішує питання про розширення кола учасників справи, заміну неналежного позивача та/або відповідача, залучення співпозивачів або співвідповідачів; встановлює необхідність об'єднання чи роз'єднання позовних вимог; приймає зустрічний позов за умови його подання та належного оформлення; з'ясовує необхідність огляду наявних письмових або електронних доказів у справі за місцем їх знаходження; забезпечує отримання необхідних доказів; призначає судову експертизу; здійснює виклик у судові засідання експертів, спеціалістів; залучає перекладача; приймає, розглядає та вирішує по суті заяви та клопотання, що надійшли від учасників справи, зокрема ті, які стосуються забезпечення позову; «направляє судові доручення; призначає справу до розгляду по суті, визначає дату, час і місце проведення судового засідання (засідань) для розгляду справи по суті; вирішує питання про колегіальний розгляд справи; здійснює інші дії, необхідні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті» [6] (ч. 2 ст. 180 КАСУ). На нашу думку саме завдання підготовчого засідання, а також конкретні дії суду спрямовані на виконання таких завдань, повинні бути покладені в основу виокремлення конкретних судових процедур, серед яких такі судові процедури: 1) самовідвід; 2) зміна, розширення переліку учасників справи; 3) заміна неналежного відповідача, позивача, залучення співвідповідача та/або співвідповідача; 4) огляд доказів за місцем їх знаходження, а також тих, які швидко псуються; 5) витребування та забезпечення доказів; 6) призначення судової експертизи; 7) поновлення, продовження процесуальних строків; 8) направлення судових доручень; 9) розгляд заяв і клопотань; 10) спрямовані на вирішення спору до судового розгляду.

Наведений вище перелік судових процедур підготовчого засідання не можна вважати вичерпним, натомість він містить основні судові процедури, від яких залежить хід розгляду справи та найважливіші процеси його організації. В свою чергу, дослідження кожної окремої процедури дасть можливість сформулювати об'єктивне уявлення про сутність кожної з них і окреслити їх специфіку. В даному дослідженні ми розглянемо особливості здійснення деяких судових процедур, оскільки їх комплексне вивчення передбачає здійснення дослідження монографічного характеру.

Процедура самовідводу (ст.ст. 36-41 КАСУ [6], ст. 15 Кодексу суддівської етики затвердженого XI черговим з'їздом суддів України від 22.02.2013 [7]). Сутність даної процедури полягає в тому, що за наявності конкретних причин суддя та окремі учасники судового процесу (секретар судового засідання, перекладач, експерт, експерт з питань права, спеціаліст) можуть заявити самовідвід, тобто з власної волі, добровільно не брати участь у розгляді справи по суті. В.С. Гошовський підкреслює, що процедура самовідводу є одним із засобів гарантування незалежності суддів від будь-якого іншого впливу, «проте сьогодні досить часто судді нехтують цими принципами, вирішуючи питання всупереч закону й етичним принципам, що зумовлює разом з іншими чинниками недовіру до всього суддівського корпусу. Тому важливим залишається питання вдосконалення адміністративного законодавства в частині вивчення підстав відводу (самовідводу) суддів» [8, с. 149].

Підстави здійснення процедури самовідводу залежать від суб'єктів її ініціювання, разом із тим їх консолідований загальний перелік можна представити наступним чином: прийняття участі в цій справі в якості учасника судового процесу з іншим статусом (свідка, спеціаліста тощо); надання правничої допомоги (наприклад, надання правової інформації, консультацій, роз'яснень законодавства тощо) учасникам судового процесу, в тому числі відповідачу чи позивачу;

особиста заінтересованість у результаті розгляду справи; наявність конфлікту інтересів. Поряд із загальними підставами можемо виокремити і спеціальні підстави самовідводу, які залежать від суб'єкта ініціювання цієї процедури: для судді – це імовірність повторної участі в розгляді цієї ж самої адміністративної справи, недодержання регламентованого законом порядку призначення судді, в тому числі шляхом несанкціонованої зміни роботи Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, «у разі наявності упередженості щодо одного з учасників процесу, а також у випадку, якщо судді з його власних джерел стали відомі докази чи факти, які можуть вплинути на результат розгляду справи» [7]; для інших учасників судового процесу – у випадках їх підпорядкування сторонам справи чи третім особам, які приймають участь у розгляді справи; для спеціаліста, експерта, перекладача – фізична, економічна, психологічна, емоційна належність від сторін спору чи третіх осіб, які беруть у ньому участь, ознайомлення з матеріалами справи до відкриття судового провадження в процесі здійснення своєї професійної діяльності, відсутність належної компетентності в колі питань поставлених судом.

Термін здійснення даної процедури чітко визначено в законодавстві (ч. 3 ст. 39 КАСУ [6]), та повинен бути заявлений «потягом десяти днів з дня отримання учасником справи ухвали про відкриття провадження у справі, але не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається за правилами спрощеного позовного провадження. Заявляти відвід (самовідвід) після цього дозволяється лише у виняткових випадках, коли про підставу відводу (самовідводу) заявнику не могло бути відомо до спливу вказаного строку, але не пізніше двох днів з дня, коли заявник дізнався про таку підставу» [6].

Початком процедури самовідводи слід вважати подання заяви особою яка заявляє самовідвід. Забігаючи наперед зазначимо, що ідентична заява може бути подана і сторонам справи (відповідачем, позивачем їх законними представниками) щодо відводу учасників судового засідання (секретаря судового засідання, перекладача, експерта, експерта з питань права, спеціаліста), проте подання такої заяви буде підставою здійснення іншою процедурою.

У випадку якщо самовідвід було заявлено суддею то таке питання буде вирішувати суд у якому розглядається адміністративна справа чи найбільш територіально наближений до нього суд, протягом двох і десяти днів відповідно. Вирішувати ж питання про самовідвід інших учасників судового засідання буде суддя, який розглядає справу. Питання про самовідвід безпосередньо може бути вирішено як в судовому засіданні, так і у порядку письмового провадження (п. 10 ч. 1 ст. 4 КАС України). Результат процедури самовідводу оформлюється ухвалою, а її процесуальними наслідками є: заміна судді (колегії суддів), секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача чи передача справи до іншого суду.

Внаслідок зазначеного можемо сформулювати такі ознаки процедури самовідводу: ініціюється суддею, експертом, спеціалістом, перекладачем, секретарем; здійснюється з метою об'єктивного неупередженого розгляду справи та мінімізації корупційних ризиків; підстави її здійснення залежать від суб'єкта ініціювання даної процедури, їх можна поділити на: загальні, вони поширюються на всіх осіб, які заявляють самовідвід; спеціальні підстави стосуються або судді або ж інших учасників судового засідання; дана процедура може бути наслідком реалізації іншою процедурою пов'язаної з поданням заяви про відвід окремих учасників судового засідання сторонами адміністративної справи; може реалізовуватись як у судовому засіданні, так і в порядку письмового провадження; її результат оформлюється судовою ухвалою; наслідки реалізації даної процедури мають переважно організаційний характер і суттєво не впливають на встановлення об'єктивної істини в справі та прийняття рішення, адже не залежно від конкретної особи учасника судового засідання справа повинна бути розглянута належним чином з дотриманням принципів адміністративного судочинства.

Процедура заміни неналежного відповідача, позивача, залучення співвідповідача та/або співвідповідача (ст. 48 КАСУ [6]) обумовлена необхідністю здійснення захисту прав та інтересів громадян, адже не зважаючи на той факт, що особа не звертається з позовом до суду не означає, що вона не потребує судового захисту внаслідок порушення її прав. Частіше за все така ситуація має місце за умови зверненні до суду особи з позовом, яка де-юре не має права вимоги, в той час коли позивач помилково вважає, що має таке право. Іншою підставою може бути «невідповідність фактичних повноважень державного органу положенням законодавства чи дублювання повноважень одного державного органу повноваженнями іншого державного органу. Таким чином, позивач, відображаючи у позовній заяві в якості відповідача конкретний орган, вважаючи, що цей орган очевидно є відповідачем і у цьому не може бути жодних сумнівів, у процесі розгляду справи дізнається, що необхідно залучити співвідповідача, який наділений такими ж повнова-

женнями, або необхідно наприклад замінити цього відповідача на належного» [9, с. 193]. Дана процедура ініціюється судом, окрім залучення співвідповідача, яке потребує подання відповідного клопотання позивачем, і має власні строки, які залежать від заміни конкретної сторони: «заміна позивача допускається до початку судового розгляду справи по суті. Заміна відповідача допускається до ухвалення рішення судом першої інстанції» [6]. При цьому така процедура може здійснюватись виключно за згодою позивача та/або відповідача, в противному випадку суд залучає таких суб'єктів як третіх осіб із самостійними вимогами, шляхом здійснення іншої процедури описаної вище. Перешкодою її реалізації, в частині заміни позивача є зміна територіальної підсудності адміністративної справи. Також доцільно акцентувати увагу на фактичній відсутності регламентації у КАСУ процедур залучення співпозивача та співвідповідача, зокрема не має нічого про документальне оформлення такої процедури. Власне саму процедуру заміни неналежного відповідача, позивача, залучення співвідповідача та/або співвідповідача можна охарактеризувати наступним чином: це двостороння процедура, адже потребує згоди належного позивача та відповідача, співвідповідача та співпозивача; перешкодою для її реалізації є лише одна підстава – зміна територіальної підсудності адміністративної справи; метою є захист прав та інтересів суб'єктів, які були порушені внаслідок обставин, що спричинили виникнення спору; ініціаторами процедури є суд, а в окремому випадку щодо залучення співвідповідача – позивач; спрямована на належну організацію судового процесу та об'єктивний розгляд справи; внаслідок реалізації даної процедури розгляд адміністративної справи, в окремих випадках, може бути розпочато заново.

Процедура огляду доказів за місцем їх знаходження, а також тих, які швидко псуються (ст. ст. 81–82 КАСУ [6]). Докази мають важливе значення для розгляду справи та прийняття рішення судом, часто саме вони виступають основним, а інколи і єдиним орієнтиром судді, під час «пошуку» істини в справі. Адміністративне процесуальне законодавство регламентує процедуру вивчення доказів, відмінні від дослідження останніх безпосередньо в судовому засіданні, мова насамперед йде про огляд доказів незалежно від їх виду (письмових, речових, електронних, утому числі сторінки та сховища даних у мережі Інтернет) за їх місцем знаходження, через те, що вони, внаслідок специфічних властивостей не можуть бути оглянуті в судовому засіданні. Слід підтримати думку Я.С. Калмикової про те, що «при розгляді справ адміністративного судочинства перевірити ті чи інші факти за допомогою речових доказів можна лише шляхом їх дослідження, яке полягає в поєднанні емпіричної й логічної діяльності суду, спрямованої на пізнання фактичних даних, їх змісту, достовірності, процесу їх формування, збереження та забезпечення» [10, с. 155–156]. Така процедура розпочинається за ініціативою суду, позивача та/або відповідача, а її реалізація не потребує присутності учасників судового провадження, окрім суду. Документальним оформленням даної процедури є відповідний протокол, а саме процедура документується шляхом фотографування, звуко- і відеозаписом. Варто відмітити, що дана процедура може потребувати здійснення інших процедур як от залучення свідків, перекладача, експертів, спеціалістів. Безсумнівно втілення процедури огляду доказів за місцем їх знаходження, а також тих, які швидко псуються спрямоване на забезпечення встановлення об'єктивної істини в справі. Разом із тим, чинним процесуальним законодавством не закріплена документальна підстава здійснення даної процедури – відповідна ухвала суду (про її здійснення чи відмову в реалізації), попри те, що де факто такий документ виноситься судом. Отже, до специфічних рис процедури огляду доказів за місцем їх знаходження, а також тих, які швидко псуються можна віднести: односторонність процедури, вона не потребує згоди або участі інших учасників судового провадження; здійснюється локально (за місцем знаходження доказів), а не дистанційно; суб'єктів ініціювання – суд, позивача та відповідача; оформлення результату спеціальним документом – протоколом; документальну підставу реалізації – ухвалу суду; спосіб документування процедури – здійснення фото- та відеозйомки, звукозапису; її здійсненню може передувати інша процедура зміни, розширення переліку учасників справи, в частині залучення свідків, перекладача, експертів і спеціалістів; мета, що полягає у встановленні всіх обставин справи та прийняття судом ґрунтовного рішення.

Процедура витребування та забезпечення доказів (ст. 80 та параграф 8 Глави 5 КАСУ [6]) підкреслює особливий статус суду в адміністративному провадженні, який на відміну від інших видів провадження, де суд є пасивним спостерігачем, медіатором у справі, здійснює активну діяльність у процесі встановлення обставин справи. І.О. Корецький відмічає, що «інститут забезпечення доказів в адміністративному судочинстві спрямований на забезпечення нормального здійснення процесу доказування шляхом збирання й закріплення доказів, якщо існують обставини,

які під час судового розгляду справи можуть унеможливити або ускладнити надання потрібних доказів» [11, с. 56]. Ця процедура здійснюється внаслідок відсутності в учасників справи прав, повноважень і реальної можливості надання доказів суду, наприклад внаслідок того, що вони є приватною власністю третіх осіб або власністю держави. Ініціатором даної процедури можуть бути: суд і учасники справи, в тому числі потенційні.

Процедура витребування та забезпечення доказів оформлюється ухвалою, та здійснюється в односторонньому порядку, адже інший учасник цієї процедури, той у кого знаходяться ці докази не має права не надати їх суду, в протилежному випадку до нього можуть бути застосовані заходи процесуального примусу, зокрема штраф (п. 4 ч. 2 ст. 149 КАСУ [6]). Окрім того, в реалізації цієї процедури, за санкціонованою згодою суду, можуть брати участь треті особи, адже згідно з ч. 5 ст. 80 КАСУ «суд може уповноважити на одержання таких доказів заінтересовану особу». Здійснення процедури витребування та забезпечення доказів може бути підставою для втілення інших процедур як от призначення експертизи, огляду доказів за місцем їх знаходження. Власне сама процедура передбачає здійснення наступних дій: допит свідків, заборона вчиняти певні дії щодо доказів або ж зобов'язанням вчинити певні дії щодо доказів тощо (ст. 115 КАСУ [6]). Дана процедура спрямована на встановлення істини в справі та прийняття обґрунтованого справедливого рішення.

Таким чином, процедура витребування та забезпечення доказів має такі специфічні ознаки: її ініціаторами можуть бути суд і учасники справи, в тому числі суб'єкти, які можуть набути статусу учасника справи; метою цієї процедури є з'ясування всіх обставин справи, встановлення істини та прийняття справедливого рішення; є односторонньою, оскільки не потребує згоди осіб які є держателями таких доказів; рішення суду про витребування та/або забезпечення доказів оформлюється ухвалою; здійснення цієї процедури може бути підставою для початку та реалізації інших процедур.

Як нами було зазначено вище підставою здійснення *процедури призначення судової експертизи* (ст. ст. 102-111 КАСУ [6]) є реалізація іншої процедури – забезпечення доказів. У той же час призначення експертизи (додаткової, повторної чи сукупності експертиз, комісійної, комплексної) є самостійною процедурою, яка може бути ініційована судом, позивачем або відповідачем, вони ж надають і матеріали для проведення цієї експертизи, в тому числі ті, які отримані в результаті проведення іншої судової процедури – витребування та забезпечення доказів. При чому суд може ініціювати проведення такої процедури виключно за наявності умов передбачених у ч. 1 ст. 102 КАСУ: «1) для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо; 2) жодною стороною не наданий висновок експерта з цих самих питань або висновки експертів, надані сторонами, викликають обґрунтовані сумніви щодо їх правильності» [6]. Про призначення експертизи суд постановляє ухвалу, яка має наслідком іншу процедуру – залучення учасника судового процесу зі спеціальним статусом – експерта.

В разі коли процедура призначення експертизи здійснюється на замовлення учасників справи основним документальною підставою цієї процедури є договір про проведення такої експертизи між замовником і експертом або експертною установою (ст. 7-1 Закон України «Про судову експертизу» [12]). Дана процедура є односторонньої, такого висновку можна дійти з огляду на те, що проведення експертизи, внаслідок постановлення відповідної ухвали є обов'язком експерта В той же час єдиною умовою, що перешкоджає реалізації процедури призначення експертизи є лише відмова конкретного експерта в її проведенні з поважних причин, зокрема недостатності професійних знань, умінь і навичок, а також наявності приватного інтересу щодо судового рішення. В результаті здійснення процедури призначення експертизи та її проведення експертом підготовлює висновок, де містяться відповіді на поставлені судом і учасникам справи питання. Дана процедура реалізується з метою встановлення об'єктивної істини в справі, шляхом формування розгалуженої доказової бази.

На підставі викладеного вище можемо виокремити низку ознак процедури призначення судової експертизи, серед яких: суб'єкти ініціювання – суд та сторони справи; мета, яка полягає в формуванні вичерпної доказової бази та винесенні на її основі справедливого та обґрунтованого судового рішення; тісний взаємозв'язок з іншою судовою процедурою – витребування та забезпечення доказів; односторонність процедури, внаслідок відсутності вимоги щодо обов'язкової згоди на проведення експертизи інших осіб; документальне оформлення початку процедури (ухвала суду чи договір між стороною справи та експертом або експертною установою); результат закріплюється в висновку експерта; наявність обставин, які перешкоджають реалізації

процедури призначення експертизи, зокрема приватний інтерес експерта в результаті розгляду справи, а також його професійна некомпетентність.

Процедура направлення судових доручень. Надання судових доручень є виключною прерогативою суду, яка здійснюється «у разі потреби збирання доказів за межами його територіальної юрисдикції доручає відповідному адміністративному суду провести певні процесуальні дії» (ч. 1 ст. 83 КАСУ [6]). Таке доручення може бути направлено і в іноземний суд або інший компетентний орган іноземної держави щодо здійснення різних процесуальних дій. Судове доручення оформлюється ухвалою та є односторонньою процедурою – суд якому направлено судове доручення зобов'язаний виконати його з послідуючим документальним оформленням (винесенням ухвали), до якої додаються протоколи про вчинення конкретних процесуальних дій або ж суду який надав доручення надсилається ухвала про неможливість виконання такого доручення з роз'ясненням причин невиконання. Процесуальні дії можуть документуватись за допомогою засобів аудіо-, фото- та відеофіксації, в такому випадку матеріали долучаються до ухвали та протоколів.

Сутність процедури направлення судових доручень можна розкрити через наступні ознаки: може мати транснаціональний характер; формально є односторонньою, через те, що не потребує згоди іншої сторони на виконання дій вказаних у дорученні; документальною підставою її здійснення є ухвала має наслідок у формі здійснення конкретних процесуальних дій результат процедури оформлюється ухвалою, до якої в разі виконання доручення додаються протоколи та носії інформації з аудіо-, фото- та відеофіксацією процесуальних дій.

Висновки. Порівняльно-аналітичний аналіз визначених вище ознак здійснення судових процедур у межах підготовчого засідання дає можливість дійти висновку про їх схожий характер, що в свою чергу свідчить про наявність спільних особливостей різних видів судових процедур. Останні пропонуємо сформулювати так: більшість із судових процедур здійснюються за ініціативою суду та сторін спору (позивача, відповідача, третіх осіб із самостійними вимогами), рідше – учасниками судового засідання; спрямовані як на належну організацію судового розгляду справи, зокрема в частині додержання антикорупційного законодавства, так і на з'ясування обставин справи та прийняття справедливого та обгрунтованого рішення; документальною підставою здійснення даної процедури є ухвала суду та заяви та/або клопотання учасників судового засідання; результати здійснення судових процедур під час проведення підготовчого засідання можуть бути відображені в ряді документів, зокрема судової ухвалі, протоколів, висновку експерта, а деякі з них можуть взагалі не мати документального оформлення; додаткове документування деяких судових процедур, які здійснюються під час підготовчого засідання можуть фіксуватись за допомогою аудіо-, фото- та відеозасобів; можуть реалізовуватись як безпосередньо в судовому засіданні та в порядку письмового провадження, так і за межами судової установи, в тому числі на міжнародному рівні; залежно від необхідності узгодження реалізації судових процедур під час підготовчого засідання їх можна поділити на односторонні та двосторонні процедури; до обставин, які перешкоджають реалізації окремих судових процедур можна віднести: недостатню кваліфікацію учасників судового засідання; обов'язок нерозголошення конфіденційної та приватної інформації; зміну територіальної підсудності адміністративної справи; наявність приватного інтересу експерта; процесуальними наслідками таких процедур є початок розгляду адміністративної справи спочатку, здійснення конкретних дій, закриття справи чи продовження її розгляду.

Окреслено особливості реалізації судових процедур під час здійснення підготовчого засідання не претендують на вичерпність, але вони можуть бути покладені в основу формування уявлення про специфіку їх реалізації. Одночасно, попри прагнення до наведення вичерпної характеристики кожної з таких судових процедур, окремі їх види потребують більш детального дослідження.

Список використаних джерел:

1. Роженко Д. В. Підготовче провадження та його значення для судового розгляду адміністративної справи в порядку письмового провадження. *Вчені записки Тавричного національного університету ім В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2013. Том 26 (65). № 2-1. Ч. 2. С. 92–99. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2013/2-1-2_2013/16.pdf.
2. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. Р. О. Куйбіди. К. : Книги для бізнесу, 2007. Т. 1. 552 с.
3. Лавренова О. І. Зміст підготовчого засідання в адміністративному судочинстві. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)*:

матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 т. (м. Одеса, 21 травня 2021 року). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 45–48.

4. Липа В. А. Особливості строків на стадіях провадження адміністративного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 3. С. 61–63.

5. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.

6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

7. Кодекс суддівської етики затверджений XI черговим з'їздом суддів України від 22.02.2013. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>.

8. Гошовський В. С. Проблеми відводу (самовідводу) судді в адміністративному судочинстві України: перспективи розвитку. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3(9). С. 149–152.

9. Спафаров Д. Дефект відповідача в адміністративному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. Науково-практичний господарсько-правовий журнал. 2020. № 7. С. 192-198.

10. Калмикова Я. С. Особливості дослідження речових доказів в адміністративному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. Вип. 3. С. 155–160.

11. Корецький І. О. Доказування як засіб доведення позиції сторін в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 1. С. 56–62.

12. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.7>

КАЗЬМІНА-ВОРОНЕЦЬ Я. С.

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ
«ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ» В СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО
УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

**STATE POLICY OF UKRAINE REGARDING THE IMPLEMENTATION
OF THE EUROPEAN GREEN COURSE IN AGRICULTURE OF UKRAINE
AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE LAW**

Стаття присвячена розкриттю авторської думки щодо державної політики України по впровадженню «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство, крім того державна політика щодо зазначеного курсу розкривається як об'єкт адміністративно-правового регулювання. В статі надається авторських визначень наступних термінів: 1) державна політика визначається як система законів, регуляторних заходів, напрямків дій та пріоритетів фінансування, що стосуються певної проблеми (питання), оприлюднених державним органом або його представниками; 2) державна політика у сільськогосподарській сфері – це заява про дії та основні інструменти (стратегії, програми, плани тощо), які використовуються для досягнення сталого розвитку сільського господарства. Програма, з іншого боку, є комплексним планом, який включає цілі, які необхідно досягти, специфікації необхідних ресурсів і етапи роботи, які необхідно виконати. Детально розроблені плани часто розглядають як програми та сукупність скоординованих заходів, які

© КАЗЬМІНА-ВОРОНЕЦЬ Я. С. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

взаємно спрямовані на досягнення певної мети. Робиться висновок, що перехід до сталої продовольчої системи може принести екологічні, медичні та соціальні переваги, а також запропонувати більш справедливі економічні вигоди. Практика сталого розвитку в політичній та економічній сферах, розробка національних підходів та способів узгодження політичних змін щодо зменшення впливу на навколишнє середовище – це є на сьогодні актуальними питанням багатьох країн на наступні десятиліття. Зроблено висновок, що державна політика України щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство України є своєрідним феноменом, який виник на тлі необхідності природоохоронного ставлення до планети Земля, однак практичного оформлення як самостійної ланки практичної діяльності політичних суб'єктів поки ще не отримала. Це дозволяє нам здійснити припущення, що її можна розглядати крізь призму об'єктної складової адміністративно-правового регулювання, оскільки існує об'єктивна необхідність її розробки та здійснення. Наразі імплементація європейських екологічних норм і стандартів в систему державного управління сільським господарством є однією із стратегічних цілей державної екологічної політики України, адже перехід до сталої продовольчої системи може принести екологічні, медичні та соціальні переваги, а також запропонувати більш справедливі економічні вигоди.

Ключові слова: *державна політики, сільське господарство, сталий розвиток, адміністративно-правове регулювання, Європейський Зелений Курс, сталий розвиток.*

The article is devoted to the disclosure of the author's opinion on the state policy of Ukraine on the introduction of the «European Green Deal» in agriculture, in addition, the state policy on this course is disclosed as an object of administrative and legal regulation. The article provides the author's definitions of the following terms: 1) public policy is defined as a system of laws, regulatory measures, areas of action and funding priorities related to a particular problem (issue), published by the state body or its representatives; 2) state policy in the agricultural sphere is a statement of actions and basic tools (strategies, programs, plans, etc.) that are used to achieve sustainable agricultural development. The program, on the other hand, is a comprehensive plan that includes goals to be achieved, specifications of resources required, and stages of work to be performed. Detailed plans are often seen as programs and a set of coordinated actions that are mutually aimed at achieving a specific goal. It is concluded that the transition to a sustainable food system can bring environmental, medical and social benefits, as well as offer fairer economic benefits. The practice of sustainable development in the political and economic spheres, the development of national approaches and ways to coordinate policy changes to reduce environmental impact - these are the current issues of many countries for decades to come. It is concluded that the state policy of Ukraine on the introduction of the "European Green Course" in agriculture of Ukraine is a phenomenon that arose against the background of the need for environmental treatment of the planet Earth, but practical design as an independent part of the political activities of political actors. This allows us to make the assumption that it can be considered through the prism of the object component of administrative and legal regulation, as there is an objective need for its development and implementation. Currently, the implementation of European environmental norms and standards in the system of public agricultural management is one of the strategic goals of Ukraine's state environmental policy, as the transition to a sustainable food system can bring environmental, medical and social benefits and offer fairer economic benefits.

Key words: *state policy, agriculture, sustainable development, administrative and legal regulation, European Green Deal, sustainable development.*

Постановка проблеми. Початок будь-якого дослідження традиційно формується шляхом з'ясування об'єктних складових, де здійснюється розгляд питання співвідношення основних явищ у межах досліджуваної сфери, а також категорійне наповнення окремих юридичних конструкцій [1, с. 9; 2]. Для нас науковий інтерес становлять зокрема такі як «державна політика»,

«сільське господарство України» та «Європейський Зелений Курс», адже розкриття їхньої сутності надасть можливість виявити коло суспільних відносин, що складають сферу адміністративно-правового регулювання в межах впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сталий розвиток сільського господарства в Україні є предметом аналізу чисельних наукових досліджень вітчизняних вчених різних галузей наукових знань, зокрема це: К. Алканкіна, Ю. Лупенко, В. Месель-Веселяка, Я. Ткаченко та інші. Однак враховуючи, що впровадження Європейського зеленого курсу в Україні взагалі та у сільське господарство – зокрема досить нова тема, це спонукає наукову спільноту до пошуку істинності в цьому питанні.

Метою статті є висвітлення власної думки щодо державної політики України щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство України як об'єкт адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. На початку хотілось би уточнити, що за загальним правилом держава забезпечує життєдіяльність суспільства як системи через використання влади, а право – через правове регулювання – впорядкування суспільних відносин за допомогою права і правових засобів. Інакше: сфера правового регулювання – це галузь соціального простору, яка охоплена правом. Це насамперед суспільні відносини, економічні, політичні, соціально-культурні. Йдеться про ті суспільні відносини, функціонування яких неможливо без використання правових засобів. Однак не все в суспільних відносинах урегульовано правом. Наприклад, в галузі економічних відносин – це процеси виробництва; в галузі політичних відносин – розробка програм і статутів партій; в галузі духовно-культурних – релігійні відносини та ін. Відповідно, скласти сферу правового регулювання можуть лише відносини, що піддаються правовому регулюванню [2; 3, с. 70].

Загалом регулювати, відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови – це впорядкувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі [4, с. 1020-1021].

Говорячи про адміністративне правове регулювання не можна не відмітити, що сталого визначення вказаної категорії в українських правників досі не має. Але, є низка ознак, на які звертається загальна увага, тому вони можуть слугувати характерними ознаками адміністративно-правового регулювання [5, с. 123; 2].

Як приклад, вчені В. Петрова та А. Семенов визначають адміністративно-правове регулювання як виконавчо-розпорядчу діяльність державних організацій, наділених державно-владними повноваженнями, спрямовану на стабілізацію суспільних відносин шляхом прийняття нормативно-правових актів та забезпечення їх виконання [6]. Тим самим автори конкретизують, що вплив на суспільні відносини можуть здійснювати лише спеціальні суб'єкти – державні органи, які наділені владно-розпорядчими повноваженнями, а сам процес може відбуватися тільки в формі виконавчо-розпорядчої діяльності шляхом прийняття нормативно-правових актів. Але при такому формулюванні адміністративно-правового регулювання осторонь залишаються посадові особи місцевого самоврядування, які не відносяться до органів державної влади. Тому на нашу думку коли йде мова про суб'єктів, які здійснюють адміністративно-правове регулювання необхідно говорити про органи публічної адміністрації.

Відповідно, можемо визначити характерні ознаки, які притаманні адміністративно-правовому регулюванню: 1) суб'єктами регулювання виступають органи публічної адміністрації; 2) які через реалізацію адміністративних повноважень; 3) впливають на суспільні відносини; 4) для досягнення спеціальної мети – впорядкування, підкорення відповідним правилам.

З врахуванням зазначеного можемо перейти до розкриття об'єктних складових цього дослідження. В першу чергу, з'ясуємо, що на сьогодні передбачає собою категорія «державна політика».

У будь-якому суспільстві державні структури ухвалюють закони, формують політику та розподіляють ресурси. Це справедливо на всіх рівнях.

Відразу відмітимо, що в англійській мові відсутня різниця між словами «державний» і «суспільний», обидва ці слова виражені терміном «public». Це є показовим, тому що держава – це не тільки чиновники і політики, держава і влада – це суспільство, яке впливає на процеси, що відбуваються у країні. Школа публічної політики ставить своєю метою вдосконалення того, що називається «policy», а не «politics». «Public policy» передбачає узгодження суспільних інтересів, а не боротьбу чи конкуренцію, і цим вона принципово відрізняється від партійної політики. Public

полісу передбачає сумісну роботу представників уряду, місцевих влад, суспільних організацій, незалежних дослідників, експертів тощо, а не протиставлення їх один одному. Public policy здійснюється за рахунок розгортання процесу аналізу державної політики як єдності економічної, соціальної і політичної сфер, спрямованих на вирішення суспільно-значущих проблем [5; 7; 8; 9, с. 51–52]. Ми не будемо зупинятися на дискусіях з означеного, лише зазначимо, що вітчизняне законодавство використовує саме категорію «державна політика».

Оксфордський довідник розкриваючи ознаки категорії «Public policy» вказує на те, що вона залежить від того, як в країні здійснюється правління. Правління – це утвердження волі, спроба здійснювати контроль, формувати світ [10].

Зокрема, державна політика має ряд ключових атрибутів: створюється у відповідь на якусь проблему чи питання, що потребує уваги; це те, що уряд вирішує робити (фактично) чи не робити (неявно) щодо певного питання чи проблеми; може мати форму закону, постанови, або сукупності всіх законів і нормативних актів, які регулюють конкретне питання чи проблему; проводиться від імені «суспільства»; орієнтована на мету або бажаний стан, наприклад на вирішення проблеми; політику в кінцевому підсумку виробляють уряди, навіть якщо ідеї надходять від громадськості або через взаємодію уряду та громадськості; розробка політики є частиною поточного процесу, який не завжди має чіткий початок чи кінець, оскільки рішення щодо того, хто отримає вигоду від політики та хто буде нести будь-який тягар, що випливає з політики, постійно переосмлюються та переглядаються [11].

Таким чином, важливим аспектом державної політики є право. У загальному сенсі закон включає конкретні законодавчі акти та більш широко визначені положення конституційного чи міжнародного права. Закон може вплинути на те, як ставляться громадяни до реформ, що проводяться в країні і до тих послуг, які вони можуть отримати від держави внаслідок проведеної реформи. Так само законодавство визначає сфери для державного фінансування та його розмір.

Отже, державну політику загалом можна визначити як систему законів, регуляторних заходів, напрямків дій та пріоритетів фінансування, що стосуються певної проблеми (питання), оприлюднених державним органом або його представниками.

Ми приєднуємося до позиції А. Даниленко, яка в своєму дисертаційному дослідженні «Публічне адміністрування в Україні» приходить до висновку, що хоч уряд і держава використовуються як взаємозамінні суб'єкти формування офіційної політики в країні, однак між ними існує відмінність. Уряд є більш формальним, відчутним і лише певним аспектом держави, оскільки «держава» включає в себе широкий спектр як формальних, так і неформальних процесів, і її зусилля спрямовані на досягнення цілей задля служіння суспільству, що прагне жити в єдності на однакових та рівних умовах, де уряд та його структури здебільшого орієнтовані й спеціалізовані на окремих аспектах публічного адміністрування. Саме тому, на погляд авторки, необхідно використовувати не категорію «державне управління», а «національне врядування». Яку вона розуміє, як «всеохоплююче поняття, керівний процес держави, реалізований за допомогою державного та публічного формування, впровадження й використання загальних та спеціальних норм, інструментів і процедур задля врегулювання суспільних відносин та виконання поставлених перед державою та суспільством завдань і функцій» [12]. Таке розуміння на пряму впливає на сутність новітнього розуміння категорії «державна політика».

Таким чином, державна політика – це продуманий план дій, спрямований на прийняття рішень і досягнення раціональних результатів, який визначає, як люди в країні повинні діяти або поводитися.

Наступне, що ми повинні дослідити це державну політику щодо сільського господарства України.

Сільське господарство залишається пріоритетним сектором для українського уряду, особливо з огляду на підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та імплементацію Угоди про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі з ЄС (ПВЗСТ). З моменту підписання Угоди про асоціацію експорт аграрної продукції в ЄС збільшився більш ніж на третину (на 37% з 4,5 млрд в 2013 до 6,1 млрд. в 2018 – 6,6 млрд. за 11 місяців 2019). Більше того, за даними щомісячного моніторингу аграрної торгівлі, який здійснює Європейська Комісія, за період з листопада 2018 року по жовтень 2019 року Україна посіла третє місце в переліку найбільших постачальників продукції аграрного сектору до країн Євросоюзу, експортувавши на суму 7,3 млрд євро [13]. Вироблена в сільському господарстві 1 гривня продукції дає змогу одержувати понад 12 гривень продукції в інших галузях. Сільські території є місцем оздоровлення жителів країни, а сільське населення – оберегом національних звичаїв і традицій [14].

Категорія «сільське господарство» тісно пов'язана з іншими категоріями такими як: «сільськогосподарська діяльність», «сільське господарське виробництво», «агропромисловий комплекс», «аграрний ринок». В свою чергу державна політика України щодо сільського господарства також може стосуватися питань аграрної політики, державної підтримки та дерегуляції.

Так, реєстрація законопроекту «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» № 9162 від 04.10.2018 р. [15] вкотре актуалізує питання щодо розмежування державної політики щодо сільського господарства та державної аграрної політики. Хоча, не зважаючи деякі прогресивні моменти, вказаний законопроект також не визначає, що таке «державна аграрна політика» та «державна політика сільського розвитку», в чому полягає їх зміст та чим вони відрізняються між собою.

Раніше діючий Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [16] визначав основні засади вказаної політики і до сфери дії закону відносив сільське та рибне господарство, харчову промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів, аграрну науку і освіту, соціальну сферу села, їх матеріально-технічне та фінансове забезпечення [16]. Отже, відповідно до вказаного закону сільське господарство є частиною агросектору. До такого висновку приходять і ряд вітчизняних науковців [17].

Чинний Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV «Про державну підтримку сільськогосподарства України» не дає визначення сільського господарства, а натомість використовує терміни: сільськогосподарська продукція, аграрні біржа та ринок, сільськогосподарське підприємство та сільськогосподарська діяльність. Під сільськогосподарським підприємством вказаний закон розуміє сільськогосподарського товаровиробника, який є «юридичною особою незалежно від організаційно-правової форми або фізичною особою – підприємцем, основною діяльністю якої є виробництво сільськогосподарської продукції та/або розведення, вирощування, вилов риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробка на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власно виробленої сировини на давальницьких умовах, а також здійснення операцій з її постачання, причому в такій діяльності питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менше 75 відсотків вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно. До сільськогосподарських товаровиробників також належать сімейні фермерські господарства, зареєстровані платниками єдиного податку четвертої групи згідно із главою 1 розділу XIV Податкового кодексу України» [18].

Також у зазначеному законі надається визначення сільськогосподарської діяльності, як діяльності з: 1) виробництва продукції рослинництва, зокрема рослинних культур, а також вирощування ягід, фруктів та овочів, квітів та декоративних рослин (у відкритих або закритих ґрунтах), грибів, насіння, прянощів, саджанців та водоростей, а також її обробки, переробки та/або консервації; 2) виробництва продукції тваринництва, зокрема свійських сільськогосподарських тварин, птахівництва, кролівництва, бджільництва, а також розведення шовкопрядів, хробаків, равликів, молюсків, змії та інших плазунів або слимаків, інших наземних ссавців, безхребетних та комах, а також її обробки, переробки та/або консервації; 3) заліснення, у тому числі створення захисних лісових насаджень, збирання дикорослих грибів та ягід, інших дикорослих рослин, їх обробки та консервації; 4) розведення та/або утримання, та/або вирощування, та/або вилів прісноводної та/або морської риби, жаб, безхребетних, водоростей та інших гідробіонтів; 5) обробки та/або консервації риби або інших прісноводних чи морських безхребетних, інших об'єктів аквакультури, дикорослих водоростей; 6) надання послуг сільськогосподарського характеру (сіяння, збирання врожаю, зберігання сільськогосподарської продукції) [18].

Як ми бачимо в аналізованому законі, чіткого визначення терміну «сільське господарство» не надається, а деталізуються види сільської діяльності, які постійно змінюються. Тому необхідно буде вносити зміни в закон з появою нових видів, що є не логічним та затратним процесом.

В Законі України від 18.01.2001 р. № 2238-III «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» було надано визначення «сільського господарства», але в законі він був поєднаний із категорією «сільське господарство» та «сільськогосподарське виробництво» і визначав їх як «вид господарської діяльності з виробництва продукції, яка пов'язана з біологічними процесами її вирощування, призначеної для споживання в сирому і переробленому вигляді та для використання на нехарчові цілі» [19].

На нашу думку це визначення є найбільш лаконічним терміном та таким, що відповідає реальним видам діяльності, що мають місце в сільському господарстві. Однак не потрібно ставити знак рівно між «сільським господарством» та «сільським виробництвом», адже останнє є

складовою сільського господарства. Так, Постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. № 970 «Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції» під господарством визначає «всі потужності, що перебувають під єдиним управлінням, для цілей вирощування живих тварин та/або виробництва не переробленої сільськогосподарської продукції» [20].

Взагалі необхідно відмітити, що в англійських словниках «сільське господарство» перекладають як «agriculture» яке, в свою чергу, походить від латинського *ager* (поле) і *colo* (обробляти), що означає, у поєднанні, латинською – обробка поля або землі [21]. Але це слово стало охоплювати дуже широкий спектр видів діяльності, які є невід’ємними для сільського господарства і мають власні описові терміни, такі як вирощування, одомашнення, садівництво, деревництво та овочеводство, а також форми ведення тваринництва та рослинництва. Крім того, сільське господарство часто кваліфікують такими словами, як екстенсивний та інтенсивний, точне значення яких не є самоочевидним. Багато різних атрибутів також використовуються для визначення конкретних форм сільського господарства, таких як тип ґрунту, частота вирощування та основні культури чи тварини. Термін сільське господарство іноді обмежується вирощуванням сільськогосподарських культур, за винятком вирощування домашніх тварин, хоча зазвичай він має на увазі обидві види діяльності.

Так, Оксфордський словник англійської етимології дуже широко визначає сільське господарство як «науку та мистецтво обробки ґрунту, включаючи спільні заняття зі збиранням врожаю та вирощуванням худоби; обробки землі та землеробство (у найширшому сенсі)» [10].

Відповідно, державна політика у сільськогосподарській сфері – це заява про дії та основні інструменти (стратегії, програми, плани тощо), які використовуються для досягнення сталого розвитку сільського господарства. Програма, з іншого боку, є комплексним планом, який включає цілі, які необхідно досягти, специфікації необхідних ресурсів і етапи роботи, які необхідно виконати. Детально розроблені плани часто розглядають як програми та сукупність скоординованих заходів, які взаємно спрямовані на досягнення певної мети.

Що стосується державної політики України щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство, то необхідно відзначити, що зміна клімату та погіршення стану навколишнього середовища є екзистенційною загрозою для всього світу. Щоб подолати ці виклики 14 липня 2021 року Комісія ЄС представила пропозиції щодо досягнення цілей сталого розвитку і втілення Європейської Зеленої Угоди [22] (далі – ЄЗУ) в реальність, яка покликана перетворити ЄС на сучасну, ресурсоефективну та конкурентоспроможну економіку.

ЄЗК – це оновлена політика ЄС щодо клімату, енергетики, транспорту та оподаткування, яка направлена на скорочення чистих викидів парникових газів щонайменше на 55% до 2030 року порівняно з рівнями 1990 року. Вона включає низку нових заходів та удосконалює існуючі ініціативи для досягнення кліматичної нейтральності¹ в Європі в довгостроковій перспективі. Цілі ЄЗК такі: 1) забезпечити продовольчу безпеку в умовах зміни клімату та втрати біорізноманіття; 2) зменшити екологічний та кліматичний слід продовольчої системи ЄС; 3) посилити стійкість продовольчої системи ЄС; 4) очолити глобальний перехід до конкурентоспроможної стійкості від «ферми до вилки» [23].

Україна також не знаходиться осторонь від зазначеної вище проблеми сталого розвитку та кліматичної нейтральності. У статті 16 Конституції України визначено, що «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов’язком держави» [24]. Тому ще у березні 1998 році Постановою Верховної Ради України № 188/98-ВР були прийняті «Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [25].

В зазначеній постанові вказується, що державна політика України щодо подолання кризового стану в екологічній сфері буде спрямована на реформування: 1) промислової галузі; 2) енергетичної та ядерної галузей; 3) сільського господарства; 4) транспортної галузі; 5) житлово-комунального господарства; 6) промислових відходів; 7) військової діяльності та конвер-

¹ Кліматична нейтральність – це ситуація, коли економічна діяльність і споживання не мають негативного впливу на клімат. Досягнення кліматичної нейтральності характеризується збалансованістю парникових газів, а саме зменшенням усіх викидів і компенсацією незнижених викидів у рослинах (наприклад, у лісах) або підземному уловлюванні та зберіганні. https://www.varam.gov.lv/en/article/minister-puce-european-green-course-cormerstone-moving-towards-climate-neutrality?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

сії військово-промислового комплексу; 8) водних ресурсів та екосистеми; 9) земельних ресурсів; 10) корисних копалин; 11) атмосферного повітря; 12) рослинного світу та лісових ресурсів; 13) заповідної справи та збереження біорізноманіття; 14) тваринного світу, мисливства та рибних ресурсів.

Серед основних пріоритетів державної політики охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів провідне місце належать формуванню збалансованої системи природокористування та адекватної структурної перебудови виробничого потенціалу економіки, екологізації технологій у сільському господарстві [25].

Те що реформування сільського господарства у напрямі сталого розвитку залишається актуальним і в наші часи свідчать прийняття оновленої стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року [26]. Так керівництвом нашої країни були розроблені пропозиції, які спрямовані на підвищення амбіцій щодо кліматичної політики протягом наступних десяти років (більш детально про правові засади формування та реалізації державної політики України щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство піде мова у наступному підрозділі роботи). Кліматична політика створить нові можливості для економіки України, а також нові робочі місця. Однак швидка й одночасна економічна трансформація буде викликом для державної політики України, оскільки для її реалізації та впровадження ЄЗК будуть потрібні інвестиції та інновації.

Отже, імплементація європейських екологічних норм і стандартів в систему державного управління є однією із цілей державної екологічної політики України. Адже Європейська система сільського господарства та продовольства, що підтримується Спільною сільськогосподарською політикою, вже є світовим стандартом щодо екологічної безпеки, безпеки постачання, харчування та якості [27]. Тепер це також має стати стандартом стійкості та якості і в Україні. Перехід до сталої продовольчої системи може принести екологічні, медичні та соціальні переваги, а також запропонувати більш справедливі економічні вигоди. Практика сталого розвитку в політичній та економічній сферах, розробка національних підходів та способів узгодження політичних змін щодо зменшення впливу на навколишнє середовище – це є на сьогодні актуальними питанням багатьох країн на наступні десятиліття.

Висновки. Державна політика України щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство України є своєрідним феноменом, який виник на тлі необхідності природоохоронного ставлення до планети Земля, однак практичного оформлення як самостійної ланки практичної діяльності політичних суб'єктів поки ще не отримала. Це дозволяє нам здійснити припущення, що її можна розглядати крізь призму об'єктної складової адміністративно-правового регулювання, оскільки існує об'єктивна необхідність її розробки та здійснення. Наразі імплементація європейських екологічних норм і стандартів в систему державного управління сільським господарством є однією із стратегічних цілей державної екологічної політики України, адже перехід до сталої продовольчої системи може принести екологічні, медичні та соціальні переваги, а також запропонувати більш справедливі економічні вигоди. Україна лише на початку шляху з реалізації вимог зазначеного курсу, проте практика сталого розвитку в політичній та економічній сферах, розробка національних підходів та способів узгодження політичних змін щодо зменшення впливу на навколишнє середовище – вже є основними векторами здійснення адміністративно-правового регулювання впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільському господарстві України.

Список використаних джерел:

1. Замрига А. *Адміністративно-правове забезпечення господарської діяльності в Україні. Теорія і практика*. Херсон : «ОЛДІ-ПЛЮС», 2020. 374 с.
2. Парамонов Д. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» / Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2021.
3. Ананченко А. Механізм правового регулювання та його елементи. *Актуальні питання державотворення у аспекті євроінтеграційних процесів в Україні* : зб. тез круглого столу (м. Київ, 1 листопада 2016 р.); за ред.: Н. Кулак, А. Головащук. Київ : КНУТД, 2016. С. 70–73.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. *ВТФ «Перун»*, 2001. 1440 с.
5. Матвійчук А. Визначення адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення регуляторної політики. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 11. С. 121–124.

6. Петрова В., Семенов А. Понятие административно правового регулирования. *Теория и практика общественного развития*, 2015. № 16, С. 29–31.
7. Воронкова В. *Філософія гуманістичного менеджменту: (соціально-антропологічні виміри)*. Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2008. 254 с.
8. Максименюк М. Філософські засади публічного адміністрування. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 61. С. 206–223.
9. Сукманова О. *Публічне адміністрування охорони права власності в Україні. Теорія і практика*. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 450 с.
10. *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by: T. F. Hoad. Oxford University Press, 2003.
11. What is Public Policy? Center for Civic Education, 2021. URL: <https://www.civiced.org/project-citizen/what-is-public-policy>
12. Даниленко А. Засади публічного адміністрування в Україні : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» / Науково-дослідний інститут публічного права. К., 2020. 210 с.
13. Сільське господарство в Україні. *DLF Attorneys-at-law*, 2020 URL: <https://dlf.ua/ua/silske-gospodarstvo-v-ukrayini/>
14. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с. URL: <http://agroua.net/docs/strateg.pdf>
15. Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку: Законопроект № 9162 від 04.10.2018р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64742
16. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text>
17. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / за ред. М. В. Присяжнюка та ін. К.: ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.
18. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#top>
19. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років: Закон України від 18.01.2001 р. №2238-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2238-14/ed20010626/find?text=%D1%B3%EB%FC%F1%FC%EA%E5+%E3%EE%F1%EF%EE%E4%E0%F0%F1%F2%E2%EE+%28%F1%B3%EB%FC%F1%FC%EA%EE%E3%EE%F1%EF%EE%E4%E0%F0%F1%FC%EA%E5+%E2%E8%F0%EE%E1%ED%E8%F6%F2%E2%EE%29#Text>
20. Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.10.2019 р. № 970. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-2019-%D0%BF#Text>
21. Harris, David R. and D. Q. Fuller (2014) Agriculture: Definition and Overview. In *Encyclopedia of Global Archaeology* (Claire Smith, Ed.). Springer, New York. pp 104-113. URL: https://www.researchgate.net/publication/301345493_Agriculture_Definition_and_Overview
22. Architecture Factsheet (2021) European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_21_3671
23. Agriculture and the Green Deal (2021) European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/agriculture-and-green-deal_en
24. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Стаття 141.
25. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. №188/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text>
26. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
27. Agriculture (2019) BRIEFING EU policies – Delivering for citizens. European Union. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635524/EPRS_BRI\(2019\)635524_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635524/EPRS_BRI(2019)635524_EN.pdf)

**ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ:
АДМІНІСТРАТИВНА СУТНІСТЬ**

**PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE:
ADMINISTRATIVE ESSENCE**

Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного формуючого аналізу норм чинного національного та міжнародного законодавства, позицій науковців, навчальної та довідкової літератури, а також статистичних даних, визначити адміністративну сутність запобігання домашньому насильству в Україні. Наголошено, що до завдань у сфері запобігання домашньому насильству належать: 1) визначення стану, причин і передумов поширення домашнього насильства; 2) підвищення рівня поінформованості населення про форми, прояви, причини і наслідки домашнього насильства; 3) сприяння розумінню суспільством природи домашнього насильства, його непропорційного впливу на жінок і чоловіків, зокрема на осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку; 4) формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення домашнього насильства як порушення прав людини; 5) використання дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються; 6) заохочення всіх членів суспільства, насамперед чоловіків і хлопців, до активного сприяння запобіганню домашньому насильству. Зроблено висновок, що запобігання домашньому насильству в Україні за своєю адміністративною сутністю є комплексним процесом відвертання, недопущення та попередження негативного явища в суспільстві – домашнього насильства шляхом застосування адміністративних спеціальних заходів та інструментів у межах публічних та внутрішніх процедур, що реалізується через: 1) формування кваліфікованої системи суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству; 2) створення та впровадження спеціальних програм для кривдників для виправлення їх поведінки та попередження системності домашнього насильства; 3) проведення публічних кампаній, заходів, роз'яснювальної роботи, виховних програм серед суспільства для формування належної правосвідомості; 4) вивчення стану та ситуації суспільства щодо фактів вчинення домашнього насильства, формування відповідних статистичних та аналітичних даних, які публічно поширюються в суспільстві; 5) здійснення науково-дослідної діяльності, розвитку міжнародної співпраці у сфері запобігання домашньому насильству.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, громадськість, захисний припис, насильство, поліція, попередження, правові заходи, профілактичний облік, публічна адміністрація, сім'я, спеціальні заходи.

The purpose of the article is to determine the administrative essence of domestic violence prevention in Ukraine on the basis of a comprehensive formative analysis of current national and international legislation, positions of scholars, educational and reference literature, as well as statistical data. It is emphasized that the tasks in the field of prevention of domestic violence include: 1) determining the state, causes and preconditions for the spread of domestic violence; 2) raising public awareness of the

forms, manifestations, causes and consequences of domestic violence; 3) promoting public understanding of the nature of domestic violence, its disproportionate impact on women and men, in particular on persons with disabilities, pregnant women, children, incapacitated persons, the elderly; 4) formation in society of intolerant attitude to violent models of behavior, indifferent attitude to victims, especially victims of children, awareness of domestic violence as a violation of human rights; 5) the eradication of discriminatory perceptions of the social roles and responsibilities of women and men, as well as any customs and traditions based on them; 6) encouraging all members of society, especially men and boys, to actively promote the prevention of domestic violence. It is concluded that the prevention of domestic violence in Ukraine by its nature is a complex process of prevention, prevention and prevention of negative phenomena in society – domestic violence through the use of special administrative measures and tools within public and internal procedures, implemented through: 1) systems of subjects of prevention and counteraction to domestic violence; 2) creation and implementation of special programs for offenders to correct their behavior and prevent the systemic nature of domestic violence; 3) conducting public campaigns, events, outreach, educational programs among society to form a proper legal awareness; 4) study of the state and situation of society on the facts of domestic violence, the formation of relevant statistical and analytical data that are publicly disseminated in society; 5) implementation of research activities, development of international cooperation in the field of prevention of domestic violence.

Key words: *administrative and legal regulation, public, protective order, violence, police, warnings, legal measures, preventive accounting, public administration, family, special measures.*

Актуальність теми. Домашнє насильство як наслідок численних соціальних протиріч утворює суттєві проблеми для стану психічного, фізіологічного, морально-етичного та культурно-духовного здоров'я суспільства. Масштабність цього явища, його причини та умови, високий ступінь латентності обумовлюються тим, що повна інформація про факти домашнього насильства не надходить до правоохоронних органів через приховування членами родини фактів домашнього насильства. Насильство у сім'ї є серйозною проблемою, яка потребує об'єднання зусиль державних органів, громадських та міжнародних організацій, науковців та практиків [1].

Огляд останніх досліджень. Адміністративно-правове регулювання реалізації спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї системно або суміжно аналізували у своїх наукових та навчальних працях такі науковці як О. Безпалова, Ю. Битяк, П. Біленко, А. Вознюк, М. Ганзенко, Ю. Гаруст, Є. Гетьман, А. Грибовська, Г. Горбова, О. Дашковська, О. Джафарова, О. Дмитрашук, К. Довгунь, О. Дрозд, Ю. Івченко, Н. Камінська, М. Качинська, О. Ковальова, Т. Коломoeць, Л. Коваль, В. Колпаков, А. Комзюк, І. Краснолобова, Ю. Кузьменко К. Левченко, І. Лескіна, Л. Миськів, Т. Мінка, Т. Мельник, Р. Калюжний, В. Кириченко, Д. Пашко, О. Пархоменко, М. Пірен, О. Перунова, В. Попіль, Н. Романова, Н. Свиридюк, С. Семіног, Є. Соболев, О. Такаленко, Н. Шамрук, О. Шумейко, Ю. Юринець та інші.

При цьому, враховуючи негативну статистику щодо фактів вчинення насильства в сім'ї, ця сфера потребує подальших наукових досліджень та практичних реалізацій задля впровадження дієвого захисту інституту сім'ї.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного формуючого аналізу норм чинного національного та міжнародного законодавства, позицій науковців, навчальної та довідкової літератури, а також статистичних даних, визначити адміністративну сутність запобігання домашньому насильству в Україні.

Виклад основних положень. Феномен домашнього насильства науковцями чимраз частіше розглядається в контексті загальної проблеми зростання агресії в соціумі. З одного боку, насильство в родині виникло не сьогодні. Якщо звернутися до історичних фактів, то можна знайти в нещодавньому минулому приклади, коли насильство (переважно з боку чоловіків) було практично узаконеним. За минуле століття змінилися уявлення про розподіл гендерних ролей, права та способи захисту честі й гідності людини. Це стосується як жінок, так і всіх членів сім'ї: дітей, осіб похилого віку, а також чоловіків, що потерпають від сімейного насильства. Найбільш незахищеними є саме діти [9].

З іншого боку, сьогоденна увага до проблеми насильства продиктована своєрідністю соціально-історичної ситуації ХХ – початку ХХІ століть. Масштаби та наслідки соціальної агресії в цей період вражають: великі жертви у світових війнах, тоталітарних режимах, подробиці жорстоких злочинів, що шокують публіку, розповсюдження тероризму; повсюдне виникнення локальних війн, підсилення відчуженості людини, часта втрата смислу життя і, як наслідок, прояви суїциду [10].

На первинному етапі запобігання насильству в сім'ї увійшло в поле зору світової спільноти як складова подолання насильства щодо жінок загалом. Історія боротьби з насильством щодо жінок як міжнародна проблема – це історія злиття двох напрямків правового захисту: прав людини і прав жінок. Результати активності жіночого руху на міжнародному рівні відбилися у хронології конференцій, у текстах декларацій та конвенцій, резолюцій регіональних і міжнародних організацій, інших міжнародних документів останніх десятиріч, серед яких, насамперед, слід виділити Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок [5, с. 11].

7 листопада 2011 року Україна підписала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству і боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), при цьому, ще і донині ця конвенція не ратифікована в Україні.

Автори аналітичного звіту «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні» в своїй праці зазначають, що перевага Стамбульської конвенції полягає у цілісному, комплексному підході до явища насильства щодо жінок, включаючи домашнє насильство. Ця конвенція зосереджує заходи і політику навколо трьох основних елементів, або «стовпів». Вона передбачає запобігання актів насильства щодо жінок, захист від таких дій і кримінальну відповідальність винних. Ці елементи взаємопов'язані та взаємозалежні. Повинна бути впроваджена ефективна система реагування з урахуванням впливу кожного окремого елементу на загальну структуру [2, с. 13].

Серед основоположних заходів, які мають бути забезпечені державою для запобігання домашньому насильству, Стамбульська конвенція називає: 1) забезпечення систематичного навчання фахівців, які перебувають у тісному контакті з жертвами такого насильства; 2) проведення кампаній щодо підвищення обізнаності з питань насильства стосовно жінок та домашнього насильства, формування «нульової толерантності» у суспільстві до будь-яких проявів такого насильства; 3) включення тем стосовно проблематики домашнього насильства, рівності та недискримінації, ненасильницького розв'язання конфліктів у сімейних та міжособистісних відносинах у освітні матеріали на всіх рівнях освіти; 4) визнання та підтримка важливої ролі неурядових організацій, а також залучення медіа-простору та приватного сектору для протидії стереотипним уявленням про сімейні ролі та обов'язки, формування поваги до членів своєї сім'ї та близьких осіб; 5) впровадження системи програм для кривдників, які мають бути двох видів – для осіб, які вчинили домашнє насильство, та осіб, які вчинили статеві злочини. Вони мають проводитися досвідченими фахівцями, які пройшли належну підготовку. Значущість таких програм значно зростає в умовах країн, де відбувається збройний конфлікт, адже особи, що повертаються із зони конфлікту, потребують реабілітації та психологічної підтримки [3, с. 10].

Однак перенісши ратифікацію Стамбульської конвенції, 06 грудня 2017 року Верховна Рада України ухвалила Закони України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [6] та «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [7], який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у цій сфері і спрямований на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. Ухвалення даних законів є одним з кроків до імплементації міжнародних стандартів у сфері запобігання домашньому насильству, однак не знімає питання ратифікації Стамбульської конвенції [8].

Що стосується законодавчого закріплення заходів запобігання домашньому насильству, то вони знайшли своє відображення в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Так, до завдань у сфері запобігання домашньому насильству належать: 1) визначення стану, причин і передумов поширення домашнього насильства; 2) підвищення рівня поінформованості населення про форми, прояви, причини і наслідки домашнього насильства; 3) сприяння розумінню суспільством природи домашнього насильства, його непропорційного впливу на жінок і чоловіків, зокрема на осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку; 4) формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усві-

домлення домашнього насильства як порушення прав людини; 5) викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються; 6) заохочення всіх членів суспільства, насамперед чоловіків і хлопців, до активного сприяння запобіганню домашньому насильству [7].

Поряд з цим, на виконання завдань у сфері запобігання домашньому насильству суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, забезпечують: 1) вивчення ситуації та збір згрупованих за статтю статистичних даних про факти домашнього насильства; 2) організацію і проведення галузевих та міжгалузевих досліджень стану, причин і передумов поширення домашнього насильства, ефективності законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та практики його застосування; 3) організацію і проведення серед населення, у тому числі серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству, роз'яснення його форм, проявів і наслідків; 4) розроблення та впровадження у навчальних закладах навчальних і виховних програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей; 5) залучення засобів масової інформації до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на виконання завдань у сфері запобігання домашньому насильству, зокрема формування небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного повідомлення про випадки домашнього насильства, зокрема до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей; 6) організацію та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів та семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також для працівників правоохоронних органів і судів [7].

Також зазначається, що суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання домашньому насильству, враховують природу домашнього насильства, його непропорційний вплив на жінок і чоловіків, зокрема на осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку, необхідність підтримки та захисту постраждалих осіб, наслідки домашнього насильства, що призводять до порушення прав людини. А громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, яким стало відомо про вчинення домашнього насильства, зокрема якщо постраждалими особами стали або можуть стати діти, зобов'язані невідкладно повідомити про це до районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України або до цілодобового кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей [7].

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» розширено перелік суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (служби у справах дітей; уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; суди; прокуратура та інші уповноважені органи) та запроваджується ведення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, до якого вносяться відповідні відомості окремо за кожним випадком насильства [8].

В чинному законодавстві України, відповідальність за вчинення домашнього насильства полягає в: по-перше за умови вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування настає адміністративна відповідальність за ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення [13]; по-друге, за умови спричинення умисного систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи тілесних ушкоджень настає кримінальна відповідальність за статтю 126-1 Кримінального Кодексу України. Доповнення Кримінального Кодексу України статтею 126-1 «Домашнє насильство» та статтею 390-1 Кримінального Кодексу України «За невиконання обмежувальних заходів або обмежувальних приписів та непроходження програми для кривдників» було зроблено з метою посилення кримінально-правового захисту осіб, які потерпіли від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, що беззаперечно стало революційною подією в українському кримінальному законодавстві, оскільки жертви домашнього насильства отримали більше механізмів правового захисту, у тому числі і за допомогою кримінального кодексу [14].

А відтак, на думку Дашенко О.В., на сьогоднішній день, за умови посилення державного захисту від домашнього насильства, запровадження у тому числі і кримінальної відповідальності за домашнє насильство стало можливо більш ефективно захищати від домашнього насильства і найбільш ефективно запобігати новим інцидентам домашнього насильства, враховуючи можливість застосування до винної особи адміністративного, кримінального покарання та обмежувальних заходів [12].

Варто сказати, що для запобігання домашньому насильству в Україні спостерігається позитивна тенденція вже здійснених конкретних кроків, а саме: 1) створено цілодобову загальнодержавну «гарячу лінію» за якою жертви домашнього насильства можуть повідомити про такі факти; 2) надаються послуги мобільними бригадами соціально-психологічної допомоги; 3) сформовано підрозділи Національної поліції з протидії домашньому насильству під назвою «Поліна»; 4) налагоджено роботу притулків та кризових центрів для перебування жертв домашнього насильства; 5) організовано діяльність кабінетів медичної допомоги для жертв домашніх зв'язувань та інші [4].

Досліджуючи питання протидії злочинності з точки зору виконання обов'язків покладених на органи Національної поліції України, у своїй праці автори Мінченко С.І., Дмитрашук О.С., вважають, що подальший процес імплементації міжнародних стандартів щодо запобігання домашньому насильству та реалізація положень оновленого національного законодавства в даній сфері має включати ряд необхідних заходів: 1) Визначення порядку наповнення інформацією Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, який відповідатиме нормам Європейської конвенції з прав людини та Стамбульській конвенції по захисту прав жінок; 2) Затвердження бланків приписів для сімейних кривдників; 3) Розробка методичних рекомендацій щодо застосування обмежувальних заходів до осіб, які вчинили домашнє насильство; 4) Розробка методичних рекомендацій для уповноважених суб'єктів щодо виявлення та розслідування кримінально караних фактів домашнього насильства. Автори переконані, що зроблено крок на шляху імплементації міжнародних стандартів у сфері запобігання домашньому насильству. Втім, саме Стамбульська конвенція передбачає комплексний підхід до вирішення проблеми домашнього насильства, від налагодження механізмів моніторингу, захисту потерпілих до превентивної роботи. Якщо конвенція буде ратифікована, органи Національної поліції та інші уповноважені суб'єкти отримають можливість реалізувати весь комплекс заходів у сфері запобігання домашньому насильству [8].

Досліджуючи соціально-педагогічну діяльність із запобігання домашньому насильству в закладах середньої освіти, вчена Мальцева О.В. дійшла до висновку, що організація діяльності із запобігання домашньому насильству в шкільних закладах освіти передбачає комплексну соціальну роботу відповідно до тривалевого процесу соціальної профілактики й урахування специфіки загальноосвітньої школи як осередку соціально-педагогічної та соціально-виховної роботи серед населення. Лише дотримання всіх етапів соціальної профілактики домашнього насильства може привести до запобігання проявам цієї проблеми. Виявлені під час дослідження стану соціально-педагогічної роботи з профілактики домашнього насильства прогалини на етапі моніторингу актуалізують розроблення спеціальних методичних матеріалів, тестів, анкет, опитувальників тощо для школярів, їхніх батьків, «групи ризику», що дадуть змогу ефективно визначати рівень засвоєння ними знань, наданих під час основних етапів превентивної роботи, і відкоригувати подальші стратегії профілактичної діяльності [11].

Загалом, запобігання домашньому насильству в Україні за своєю адміністративною сутністю є комплексним процесом відвертання, недопущення та попередження негативного явища в суспільстві – домашнього насильства шляхом застосування адміністративних спеціальних заходів та інструментів у межах публічних та внутрішніх процедур, що реалізується через:

- 1) формування кваліфікованої системи суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству;
- 2) створення та впровадження спеціальних програм для кривдників для виправлення їх поведінки та попередження системності домашнього насильства;
- 3) проведення публічних кампаній, заходів, роз'яснювальної роботи, виховних програм серед суспільства для формування належної правосвідомості;
- 4) вивчення стану та ситуації суспільства щодо фактів вчинення домашнього насильства, формування відповідних статистичних та аналітичних даних, які публічно поширюються в суспільстві;
- 5) здійснення науково-дослідної діяльності, розвиток міжнародної співпраці у сфері запобігання домашнього насильства.

Список використаних джерел:

1. Літвінова І.Ф., Ковальова В.О. Виконання державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. *Економіка, фінанси, право*. № 12/4, 2019.
2. Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні. Відповідність окремих законів України вимогам Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : аналітичний звіт / Х. Т. Куєвас, Г. Христова, М. Хавронюк. К. : б. в., 2015. 93 с.
3. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практ. коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2019. 288 с.
4. Насильство вдома і що з цим робити. *UNFPA*. 2018. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/GBV>
5. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Уклад.: Запорожцев А.В., Лабунь А.В., Заброта Д.Г., Басиста І.В., Дроздова І.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. Київ, 2012. 246 с.
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 07 грудня 2017 року № 2227-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2227-19/print1511287692146808>
7. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 5, ст. 35.
8. Мінченко С. І., Дмитрашук О. С. Протидія злочинності: кримінально-правове, кримінологічне та криміналістичне забезпечення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2.
9. Пінейру Паулу Сержіу. Доповідь про насильство щодо дітей у світі : дослідження Генерального Секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань насильства щодо дітей. Київ : Перфект Стайл. 363 с.
10. Брюкнер М. Насильство в сім'ї: локальні дії – міжнародна проблема. *Журнал досліджень соціальної політики*. 2011. С. 42.
11. Мальцева О.В. Соціально-педагогічна діяльність із запобігання домашньому насильству в закладах середньої освіти. Випуск 17. 2020.
12. Дашенко О.В. Правові засади запобігання домашньому насильству: сьогодення та перспективи. *Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи*: матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О.П. Рябчинської. Запоріжжя: КПУ, 2019. 55 с.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

**СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ:
СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ**

**STRUCTURE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE:
MODERN UNDERSTANDING**

Актуальність статті полягає в тому, що гарантованість та закріплення прав і свобод людини та громадянина є головним завданням демократичної правової соціальної держави. Держава, здійснюючи зазначену функцію, використовує, закріплений законодавчо механізм. Центральне місце у цьому механізмі належить Міністерству внутрішніх справ. Національна поліція України, є підрозділом МВС, функціонування якого направлено на встановлення та охорону правопорядку у державі, захист прав і свобод людини і громадянина. У статті відображено, що важливою ознакою системи є цілеспрямований характер. Продемонстровано, що система є сукупність упорядкованих взаємопов'язаних між собою елементів, що являють собою цілісне явище. Висвітлено, що системі притаманна ознака змінності, що пов'язано зі змінами у суспільстві й державі. Набула подальшого розвитку теза про те, що поліція є складним соціальним державно-правовим інститутом, що знайшло відображення у структурі Національної поліції України. Розкрито, що поліція є органом виконавчої влади, тому створюється відповідно до принципів, за якими побудовані органи виконавчої влади. З'ясовано, що система поліції заснована на принципах територіальності та функціональності. Зауважено, що принцип територіальності передбачає поділ органів, входять в систему, на вищі та нижчі територіальні органи, що відповідає адміністративно-територіальному устрою України. Висвітлено, що принцип функціональності означає побудову державних органів в залежності від їх функціонального призначення та особливостей, притаманних даному органу. Зазначено, що відповідно до принципу територіальності у структурі поліції можна вирізнити: центральний орган управління поліцією та територіальні органи поліції. Наголошено, що принцип функціональності, на якому базується структура поліції виражається діяльності у діяльності таких підрозділів: кримінальна поліція; патрульна поліція; органи досудового розслідування; поліція охорони; спеціальна поліція; поліція особливого призначення. Представлено, що у системі поліції під впливом різноманітних факторів відбуваються зміни. Продемонстровано, що одним із нових підрозділів системи поліції є Департамент захисту інтересів суспільства і держави.

Ключові слова: система, ознаки системи, система поліції, територіальний метод, функціональний метод.

The relevance of the article is that the guarantee and consolidation of human and civil rights and freedoms is the main task of a democratic social state governed by the rule of law. The state, performing this function, uses the statutory mechanism. Central to this mechanism is the Ministry of the Interior. The National Police of Ukraine is a subdivision of the Ministry of Internal Affairs, the functioning of which is aimed at establishing and protecting law and order in the state, protection of human and civil rights and freedoms. The article shows that an important feature of the system is purposeful. It has been shown that a system is a set of ordered interconnected elements that are a holistic phenomenon. It is highlighted that the system is characterized by change, which is associated with changes in society and the state.

The thesis that the police is a complex social state and legal institution, which was reflected in the structure of the National Police of Ukraine, was further developed. It is revealed that the police is an executive body, so it is created in accordance with the principles on which the executive bodies are built. It was found that the police system is based on the principles of territoriality and functionality. It is noted that the principle of territoriality provides for the division of bodies included in the system into higher and lower territorial bodies, which corresponds to the administrative-territorial structure of Ukraine. It is highlighted that the principle of functionality means building state bodies depending on their functional purpose and features inherent in this body. It is noted that in accordance with the principle of territoriality in the structure of the police can be distinguished: the central police authority and territorial police authorities. It is emphasized that the principle of functionality, on which the structure of the police is based, is expressed in the activities of the following units: criminal police; patrol police; pre-trial investigation bodies; security police; special police; special police. It is presented that the police system is changing under the influence of various factors. It has been shown that one of the new divisions of the police system is the Department for the Protection of the Interests of Society and the State.

Key words: *system, features of system, police system, territorial method, functional method.*

Актуальність статті. Гарантованість та закріплення прав і свобод людини та громадянина є головним завданням демократичної правової соціальної держави. Держава, здійснюючи зазначену функцію, використовує, закріплений законодавчо механізм. Центральне місце у цьому механізмі належить Міністерству внутрішніх справ. Національна поліція України, є підрозділом МВС, функціонування якого направлено на встановлення та охорону правопорядку у державі, захист прав і свобод людини і громадянина.

Створюючи підґрунтя для злагодженої діяльності усіх суб'єктів політичної системи суспільства, органи МВС мають важливе значення для держави та суспільства. Постійні зміни у суспільстві як внутрішні так і зовнішні, вимагають продовження реформування всієї системи, для більш якісної та ефективної реалізації органами МВС своїх завдань. Тому й до сьогодні залишається важливим питанням удосконалення структури його підрозділів, в тому числі й Національної поліції України [1, с. 1].

Стан дослідження. Загальнотеоретичним аспектам організаційно-правових основ діяльності Національної поліції України присвячено праці таких науковців-адміністративістів, як О. М. Бандурки, О. І. Безпалової, С. М. Гусарова, О. В. Джафарової, О. С. Доценко, О. М. Зайця, Д. П. Калаянова, В. В. Конопльова, О. В. Кузьменко, Є. В. Курінного, А. А. Манжули, О. В. Негодченка, А. В. Панчишина, К. М. Рудой, Ю. В. Сіроштана, О. С. Юніна, С. О. Шатрави та інших. Але важливим питанням залишається розуміння структури поліції, яка зазнає постійних змін відповідно до трансформацій, які відбуваються у суспільстві й державі.

Постановка проблеми. Процес удосконалення та розвитку структури Національної поліції України продовжується постійно, що викликає виникнення нових суб'єктів. Тому важливим завданням є сучасне розуміння структури Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, завданнями якого є забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [2].

Одним із головних завдань забезпечення захисту інтересів суспільства і держави є наявність належних суб'єктів, діяльність яких направлена на виконання відповідних організаційних, правових та інших заходів, які направлені на своєчасне попередження, виявлення та подолання загроз, що становлять небезпеку як внутрішню, так і зовнішню, що посягають на права та свободи людини і громадянина та правопорядок у державі [3, с. 40].

Зауважимо, що поняття «система» як категорія є доволі складним. В той же час, універсальність поняття викликала можливість застосовувати його до позначення великої кількості різноманітних явищ, перетворивши тим самим на наукову категорію.

У Словнику української мови надається наступне визначення терміну «система» – «порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь» [4, с. 203]. Філософський словник розглядає систему як «сукупність визначених елементів між яким існує закономірний взаємозв'язок чи взаємодія» [5, с. 583].

Важливою ознакою системи є її цілеспрямований характер. Вона проявляючись у досягненні певної мети, спільної сфери дії, характеру, змісту чи з інших підстав утворює таким чином певну цілісність. При цьому будь-яка система має не тільки зв'язки та відносини між елементами, з яких вона складається, але й пов'язана з навколишнім середовищем, у взаємодії з яким система проявляє свою цілісність [3, с. 42]. Зауважимо, що суспільство, є складним соціальним організмом, тому має притаманну йому структуру, складові якої являють собою систему, що характеризується багатоманітністю зв'язків, закономірностями розвитку та цілісністю, при цьому важливішою умовою її існування є постійне відтворення суттєвих для соціальної системи зв'язків, рис і особливостей [6, с. 141; 7, с. 130].

Крім того, науковці, звертають увагу на особливість системи вважають її цілісність. Наприклад, з погляду В. Н. Садовського системою є «упорядкована певним чином безліч елементів взаємопов'язаних між собою і які утворюють деяку цілісну єдність» [8, с. 65]. А. Н. Авер'янов, досліджуючи суттєві ознаки системи, вважає, що її можна визначити як відмежовану, взаємопов'язану суперечливою взаємодією, єдністю тіл або елементів [9, с. 10].

У кожній системі відбуваються різноманітні зміни, проте завжди є такі зміни, які характерні для всіх систем – це наявність відокремлених одне від одного об'єктів, явищ та процесів, що знаходяться між собою у певних відносинах [3, с. 42].

Таким чином, системою є сукупність впорядкованих, структурованих елементів, які пов'язані між собою, взаємодіють з навколишнім середовищем та знаходяться у постійній зміні та русі.

Національна поліція України як система має всі ознаки системи взагалі: цілеспрямованість (наявність мети), цілісність (складається із пов'язаних між собою елементів), постійно змінюється й розвивається. Тому важливим є розумінні діяльності Національної поліції України як системного утворення.

Виходячи з того, що поліція та її діяльність є складним соціальним і державно-правовим інститутом, який змінюється відповідно до правового устрою держави, економічного розвитку, рівня життя населення, і тому при прийнятті Закону «Про Національну поліцію» було враховано, що її структурно-інституційні зміни обумовлені умовами суспільного життя [10, с. 96].

Це відображене в статті 13 Закону «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, згідно з якою до системи поліції входять: центральний орган управління поліцією та територіальні органи поліції; крім того, у складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення [2]. Ці види поліції за функціональною спрямованістю не діють у структурі Національної поліції України як окремі елементи, а є лише напрямками спеціалізації підрозділів поліції згідно з даними офіційного сайту Національної поліції України [11]. Також у системі поліції можуть утворюватися науково-дослідні установи та установи забезпечення заклади професійної (професійно-технічної) освіти зі специфічними умовами навчання [11].

Враховуючи те, що Національна поліція України є органом виконавчої влади, вона створюється відповідно до принципів, за якими побудовані органи виконавчої влади [2]. Такими принципами є принцип територіальності та принцип функціональності. Принцип територіальності органів виконавчої влади передбачає, що всі органи, які входять в систему поділяються на вищі та нижчі територіальні органи, що відповідає адміністративно-територіальному устрою України. Другим принципом є принцип функціональності, що означає побудову державних органів в залежності їх функціонального призначення та особливостей, притаманних даному органу. Зазначаємо, що елементи системи є одночасно керуючою і керованою системами [12, с. 82-83].

У повному обсязі це стосується й Національної поліції України. Вона є структурованою багаторівневою організаційною системою, що базується на територіальному та функціональному принципах. У вищезазначеному законі чітко не закріплено яким чином взаємодіють між собою структурні елементи поліції, їх можна знайти у підзаконних нормативно-правових актах, тому можливо говорити про те, що процес удосконалення структури поліції триває.

Відповідно до принципу територіальності у структурі поліції можна вирізнити 1) центральний орган управління поліцією та 2) територіальні органи поліції.

Центральним органом управління поліцією є апарат, повноваження якого поширюються на всі органи поліції. Його структуру затверджує Голова за погодженням з Міністром внутрішніх справ України, а вимоги до формування такої структури визначає Кабінет Міністрів України [2; 13]. Апарат являє собою систему структурних підрозділів, що організаційно поєднані між собою, здійснюючи організаційно-розпорядчу діяльність, забезпечують роботу Голови поліції та

реалізують завдання й функції вищої ланки управління Національної поліції України [14, с. 134]. До структури апарату поліції відносяться: керівництво (голова, перший заступник та заступники), департаменти, управління, відділи, сектори. Наявність структурних підрозділів і посад залежить від функцій, які потрібно виконати апарату поліції.

Зокрема, у системі центрального органу управління Національної поліції України функціонують департаменти. Так, до департаментів, що входять до складу центрального органу управління належать: департамент забезпечення діяльності Голови, департамент карного розшуку (у складі кримінальної поліції), департамент міграційної поліції (у складі кримінальної поліції), департамент оперативної служби (у складі кримінальної поліції), департамент захисту інтересів суспільства і держави (у складі кримінальної поліції) та інші [11]. Таким чином, в залежності від обсягу, роботи, що виконується у складі центрального апарату діє достатня кількість департаментів, призначення яких виконувати окремі напрями завдань поліції.

Як зазначалося вище, динаміка розвитку суспільства передбачає постійні зміни у структурній організації поліції, що відображається у створенні нових підрозділів. Так, для реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги, а також здійснення оперативно-розшукової діяльності з попередження, виявлення та припинення правопорушень, у тому числі вчинених учасниками та членами організованих груп і злочинних організацій був створений Департамент захисту інтересів суспільства і держави Національної поліції України. Департамент є структурним підрозділом центрального органу управління поліції у складі кримінальної поліції, який здійснює оперативно-розшукову діяльність із виявлення, попередження та припинення правопорушень, які посягають на громадську безпеку та порядок, права і свободи людини і громадянина [15].

Структура центрального органу поліції включає управління, що являють собою структурний підрозділ одногалузевого або однофункціонального спрямування, до складу якого входять не менш як два відділи [16]. До них належать такі управління – головне слідче управління (у складі органу досудового розслідування), управління внутрішнього аудиту, департамент управління майном управління комунікації та інші [11]. Отже, можна бачити, що галузевим структурним елементом виконання певних функцій у складі апарату поліції виступають управління.

Відділами, які входять до складу центрального органу управління поліції є відділ організації кінологічної діяльності, відділ спеціального зв'язку, сектор з питань пенсійного забезпечення, відділ контролю за обігом зброї [2]. Особливостями відділу як складового елементу департаменту (управління) утворюється для виконання завдань за одним напрямом (функцією) діяльності органу виконавчої влади [16].

Зауважимо, що особливістю структури органів державної влади є наявність вертикальних та горизонтальних зв'язків між різними структурними елементами. Так, В. П. Рубцов акцентує увагу на тому, що вертикальні зв'язки встановлюються між керівниками та їхніми підлеглими. В свою ж чергу горизонтальні зв'язки побудовані на відносинах взаємозв'язку чи взаємозалежності та встановлюються між рівноправними керівниками та структурними підрозділами, що тісно взаємодіють між собою [17, с. 133; 18, с. 70].

Виходячи з цього, можна говорити про те, що департаменти, управління та відділи знаходяться у відносинах горизонтальних, тобто координації, а їх керівники та підлегли у вертикальних, тобто відносинах субординації.

Усі структурні підрозділи апарату поліції створюються для об'єднання різних видів діяльності в логічні робочі одиниці й можуть змінюватися залежно від функціональних потреб, пов'язаних із перебігом внутрішніх та зовнішніх процесів. Головним завданням апарату будь-якого державного органу, поліції в тому числі, є виконання організаційних питань, планування, вироблення рішень, розподіл коштів, контроль, забезпеченням виконання спеціальних функцій, покладених на цей орган влади, тощо. Зазначимо, що вони взаємодіють як цілісна система при виконанні своїх функцій, а координація їх діяльності здійснюється Головою поліції та його заступниками [14, с. 135].

Горизонтальні та вертикальні структурні зв'язки в системі державних органів утворюють особливі управлінські відносини між різними структурними підрозділами. Приєднуючись до думки В. П. Садкового, зазначаємо, що структурні підрозділи, які знаходяться на більш високому рівні ієрархічної організації, є керівними органами по відношенню до відповідних підрозділів

нижчого рівня. Іншими словами, структурні підрозділи нижчого рівня ієрархії є об'єктами управління, а структурні підрозділи вищого рівня – суб'єктами управління. В той же час на кожному ієрархічному рівні в кожному структурному підрозділі є свій керівник з апаратом управління, який керує підпорядкованим підрозділом [19, с. 12; 18, с. 71].

Важливою складовою системи Національної поліції України є територіальні органи, організація та робота яких, в свою чергу, обумовлюється організацією та роботою апарата поліції.

Апарат поліції в системі ієрархії виконує управлінські завдання з реалізації державної політики у визначеній сфері, а територіальні органи здійснюють більшість функцій та повноважень правоохоронного спрямування: профілактика та розслідування злочинів, розгляд справ про адміністративні правопорушення, охорони прав і свобод людини, власності, а також інтересів суспільства і держави тощо.

Принцип функціональності є засадничим принципом, на якому базується структура Національної поліції України. Відповідно до цього принципу структурні елементи створюються задля виконання певних напрямків діяльності поліції. Так, у складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення [2].

Департамент захисту інтересів суспільства і держави входить до складу кримінальної поліції, що визначається як центральний орган виконавчої влади, який спрямовується і координується міністерством, відповідальним за державну політику у сфері забезпечення публічного порядку і захисту осіб, суспільства і держави від протиправних посягань [20].

Основним завданням кримінальної поліції є боротьба зі злочинністю, що здійснюється за допомогою організаційно-оперативних, аналітичних та запобіжних заходів. До організаційно-правових заходів, що здійснюють підрозділи кримінальної поліції відносяться внесення пропозиції до державної програми боротьби зі злочинністю, аналіз та прогнозування криміногенної ситуації. Організаційно-оперативними заходами, що здійснює кримінальна поліція є встановлення та викриття осіб, які готують або вчинили тяжкі злочини, а також злочини, не віднесені законодавством до цієї категорії, але вчинені кваліфікованим способом із застосуванням вогнепальної чи холодної зброї або групою осіб, розшук злочинців і осіб, які пропали безвісти тощо. До запобіжних заходів, що здійснює кримінальна поліція належать запобігання правопорушенням неповнолітніми, та проведення з ними профілактичної роботи. Департамент захисту інтересів суспільства і держави здійснює як попереджувальні так організаційно-оперативні заходи.

Висновки. Національній поліції України як системі притаманні ознаки: цілеспрямованість, цілісність, змінність та оновлення. Цілеспрямованість виражається в тому, що головною метою Національної поліції України є захист прав і свобод людини і громадянина та правопорядку у державі. Цілісність як властивість означає структурованість та взаємодія всіх елементів, що входять до складу поліції, що забезпечує її злагоджене функціонування. Змінність та оновлення виражаються у постійному перетворенні структури, що викликане змінами, які відбуваються у суспільстві, створенні нових елементів.

Список використаних джерел:

1. Падалка О.А. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 23 с.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
3. Безега В.В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 311 с.
4. Словник української мови : в 11 томах. Том 9, 1978.
5. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
6. Антонов В. О. Поняття та зміст системи національної безпеки. *Держава і право*. Випуск 48. С. 138–144.
7. Пчелін В. Б. Поняття та сутність кадрів у системі кадрового забезпечення адміністративного судочинства України. *Право і суспільство*. 2016. № 4. С. 127–132.
8. Садовский В. Н. Основания общей теории систем. Москва : Наука, 1974. 277 с.
9. Аверьянов А. Н. Категория «система» в диалектическом материализме. Москва, Мысль. 1974. 70 с.

10. Косиця О. О. Законодавчі підходи до структури органів поліції в Україні. *Правова держава*. 2016. № 24. С. 94–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2016_24_17.
11. Структура Національної поліції / Офіційний сайт Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura>
12. Адміністративне право: підручник / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с.
13. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3166-17/print1443105964459820>
14. Шило Є. П. Організаційно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України як центрального органу виконавчої влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 225 с.
15. Офіційний сайт Національної поліції: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament-zaxistu-interesiv-suspilstva-i-derzhavi-naczionalnoji-policiziji-ukrajini.html>
16. Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2005 № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2005-%D0%BF#Text>
17. Рубцов В. П. Державне управління та державні установи : навч. посіб. К., 2008. 440 с.
18. Батраченко О.В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку : дис. канд. ... юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2017. 2018 с.
19. Основи управління в органах і підрозділах МНС України : навч. посібн. / за ред. В. П. Садкового. Х., 2009. 370 с.
20. Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / Кол. авт.; кер. авт. кол. д.ю.н., доц. Т.П. Мінка. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 480 с.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.10>

ТОПЧІЙ В. В., БОДУНОВА О. М.

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ DIGITAL TRANSFORMATION AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION

Актуальність статті полягає в тому, що сутність управлінської діяльності держави щодо інформаційного суспільства полягає як у виявленні досягнень інформаційно-технологічного характеру та можливостей для їх використання населенням і промисловим сектором, задля поглиблення процесів інформатизації суспільства в цілому, так і в необхідності передбачати негативні наслідки використання вказаних досягнень для суспільства, та мінімізувати ризики їх настання, в тому числі, компенсуючи їх перевагами такої інформатизації. Вказані цілі державної діяльності повинні бути досягнуті шляхом прийняття, реалізації відповідного комплексу нормативно-правових актів міжнародного, державного та локального характеру,

© ТОПЧІЙ В. В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор (Навчально-науковий інститут права Університету державної фіскальної служби України)

© БОДУНОВА О. М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології (Навчально-науковий інститут права Університету державної фіскальної служби України)

спрямованих на розбудову інформаційного суспільства, а також контролю та оцінки виконання таких актів. Метою статті є дослідження цифрової трансформації як об'єкта публічного адміністрування, необхідності впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у всі сфери державної діяльності. Стаття присвячена розгляду цифровізації як об'єкта публічного адміністрування. Наголошено, що концепцією «публічного адміністрування», що є реакцією на сучасні тенденції розвитку адміністративного права та виступає базисом управління державними та суспільними справами, передбачено, що публічне адміністрування досягає своєї мети за умови відображення реальних потреб, сучасних соціальних запитів і цінностей населення та належного на них реагування. Під правовідносинами, що складаються під час публічного адміністрування у сфері цифрової трансформації, визначено врегульовані нормами права суспільні відносини управлінського характеру, обумовлені потребами впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій, які виникають, розвиваються та припиняються між суб'єктами публічної адміністрації та іншими суб'єктами права шляхом реалізації ними своїх прав та виконання юридичних обов'язків, установлених і гарантованих державою. Визначено, що під цифровою трансформацією як об'єктом публічного адміністрування розуміється система заходів з перетворення, удосконалення різних галузей суспільного життя шляхом інтеграції інформаційних та телекомунікаційних технологій у такі сфери суспільних відносин задля розвитку відкритого інформаційного суспільства, підвищення продуктивності, економічного зростання, створення робочих місць, а також підвищення якості життя громадян України.

Ключові слова: цифровізація, публічне адміністрування, адміністративне право, інформаційне суспільство, інформаційно-телекомунікаційні технології.

The relevance of the article is that the essence of the state management of the information society is to identify achievements of information technology and opportunities for their use by the population and the industrial sector, to deepen the processes of informatization of society as a whole and the need to anticipate the negative consequences achievements for society, and minimize the risks of their occurrence, including by compensating them with the benefits of such informatization. These goals of state activity should be achieved through the adoption, implementation of an appropriate set of regulations of international, state and local nature, aimed at building an information society, as well as monitoring and evaluation of the implementation of such acts. The purpose of the article is to study the digital transformation as an object of public administration, the need for the introduction of information and telecommunications technologies in all spheres of state activity. The article is devoted to the consideration of digitalization as an object of public administration. It is emphasized that the concept of "public administration", which is a response to current trends in administrative law and is the basis for the management of state and public affairs, provides that public administration achieves its goal by reflecting real needs, modern social needs and values. their response. Under the legal relations formed during the public administration in the field of digital transformation, defined by law legal public relations of managerial nature, due to the needs of information and telecommunications technologies that arise, develop and terminate between public administration entities and other legal entities by realization of their rights and fulfillment of legal obligations established and guaranteed by the state. It is determined that the digital transformation as an object of public administration means a system of measures to transform, improve various areas of public life by integrating information and telecommunications technologies in such areas of public relations to develop an open information society, increase productivity, economic growth, job creation, as well as improving the quality of life of citizens of Ukraine.

Key words: digitalization, public administration, administrative law, information society, information and telecommunication technologies.

Постановка проблеми. Державний вплив на науково-технічний прогрес є фактором, який безпосередньо формує такі сучасні феномени як глобальне і національні інформаційні суспільства, які в свою чергу чинять вплив на саму державу та діяльність суб'єктів публічної адміністрації.

Сутність управлінської діяльності держави щодо інформаційного суспільства полягає як у виявленні досягнень інформаційно-технологічного характеру та можливостей для їх використання населенням і промисловим сектором, задля поглиблення процесів інформатизації суспільства в цілому, так і в необхідності передбачати негативні наслідки використання вказаних досягнень для суспільства, та мінімізувати ризики їх настання, в тому числі, компенсуючи їх перевагами такої інформатизації. Вказані цілі державної діяльності повинні бути досягнуті шляхом прийняття, реалізації відповідного комплексу нормативно-правових актів міжнародного, державного та локального характеру, спрямованих на розбудову інформаційного суспільства, а також контролю та оцінки виконання таких актів.

Декларуючи впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій як один з пріоритетів українського державотворення, необхідно видається трансформація усіх суспільних відносин, починаючи з політики, економіки, освіти, культури, охорони здоров'я і закінчуючи дозвіллями та особистими взаєминами людей, що опосередковано використанням широкого спектру інформаційно-комунікаційних технологій (комп'ютерів, мережі Інтернету, засобів мобільного зв'язку, ЗМІ тощо).

Метою статті є дослідження цифрової трансформації як об'єкта публічного адміністрування, необхідності впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у всі сфери державної діяльності.

Результати дослідження. Варто зазначити, що єдиного підходу до розуміння поняття «цифрова трансформація» не вироблено до теперішнього часу. На думку дослідників компанії «I-Scoop», під цифровою трансформацією слід розуміти докорінне перетворення ділової та організаційної діяльності, процесів, компетенцій і моделей для забезпечення змін та можливості поєднання цифрових технологій і їх стратегічного (пріоритетного) прискорення в суспільстві з урахуванням поточного стану й майбутнього розвитку [1]. В.С. Куйбідою, О.В. Карпенко та В.В. Наместником цифрову трансформацію визначено як спричинені використанням цифрових технологій зміни в природі людини, її мисленні, життєдіяльності та управлінні [2, с. 6].

В умовах переходу від постіндустріального до інформаційного суспільства все актуальнішим видається вислів Уїнстона Черчіля: «Хто володіє інформацією, той володіє світом». Інформаційне суспільство як якісно нова форма суспільного життя характеризується глобальними інформаційними технологіями, що знаходять свій вияв у процесах інформатизації, комп'ютеризації, роботизації і діджиталізації [3, с. 124] та вимагають відповідних змін від держави. Загалом, діджиталізація як сукупність сучасних інструментів та процесів є якісно новим етапом розвитку інформаційних та телекомунікаційних технологій, що трансформують усі сфери сучасного суспільного життя. Термін «діджиталізація» походить від англійського і в перекладі означає «оцифрування», «цифровізація», або ж «приведення в цифрову форму». Як зауважує Б.С. Тетерятник, терміном «діджиталізація» охоплено більш широкий спектр значень, ніж його синонімом «цифровізація». Це пов'язано з тим, що саме в європейській і американській дослідницьких традиціях наслідки переходу від аналогового до цифрового типу кодування інформації стали вивчатися не просто як технологічний, але й як соціальний, культурний та антропологічний процеси [4].

Аналізуючи термін «цифрова трансформація», потрібно констатувати, що: 1) єдине змістовне визначення даного поняття відсутнє, та 2) вказаний термін вживається переважно у сфері бізнесу (підприємництва). Проте, беручи за основу позиції окремих дослідників [5, с. 94], можна зробити висновок, що під «цифровою трансформацією» необхідно розуміти процес втілення інформаційно-комунікаційних технологій в найважливіших сферах життя суспільства для забезпечення належної життєдіяльності людини, суспільства, держави та їх взаємодії між собою. Вказаними технологіями, як вже було згадано, виступають процеси інформатизації, комп'ютеризації, роботизації та діджиталізації, що формують специфіку суспільних відносин у цифровій сфері України.

Враховуючи вказані положення, концепцією «публічного адміністрування», що є реакцією на сучасні тенденції розвитку адміністративного права та виступає базисом управління державними та суспільними справами, передбачено, що публічне адміністрування досягає своєї мети за умови відображення реальних потреб, сучасних соціальних запитів і цінностей населення та належного на них реагування [6, с. 9]. Відповідно, відбувається удосконалення моделі публічно-

го адміністрування з врахуванням найважливіших потреб сучасності шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій у внутрішньому управлінні державними та суспільними справами. Виходячи з цього, процес впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій є цифровою трансформацією, яка не може мати дозвільного характеру.

Будь-які зміни повинні впроваджуватись через здійснення цілеспрямованого впливу уповноважених суб'єктів на відповідні суспільні відносини, тобто через адміністрування, що є діяльністю, яка полягає у спрямуванні та керуванні визначених суспільних відносин. Акцентуючи увагу на сутності адміністрування, І.П. Яковлевим, стверджено, що у теорії і практиці адміністрування застосовується для опису: управління та його механізму, виконання адміністративних розпоряджень у судовій гілці державної влади, виконавчо-розпорядчої діяльності держави, науки державного управління, процесів сплати загальнообов'язкових платежів тощо [7]. Тобто сучасне адміністративне право має оперувати поняттям «адміністрування», тому що воно відображає вплив держави в особі уповноважених органів на суспільні відносини у такий спосіб, який є ефективним, в першу чергу, для особи. У випадку, якщо є необхідність держава має управляти, в іншому випадку – допомагати, але в будь-якому разі – ця діяльність має здійснюватися з метою служіння народові. З цих мотивів, термін «адміністрування» у повній мірі відображає стан якісного розвитку функціонування держави та спосіб її організуючого впливу на суспільні відносини. Не виключенням є вплив держави на процес цифрової трансформації.

Слід зазначити, що поняття «публічне адміністрування у сфері цифрової трансформації» та «публічне адміністрування в умовах цифрової трансформації» не є тотожними. У першому випадку, йдеться про спосіб організуючого впливу держави на процеси, яких пов'язано з цифровою трансформацією; у другому – про те, яких змін зазнає публічне адміністрування загалом, незалежно від сфери суспільних відносин, внаслідок впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Таким чином, під цифровою трансформацією як об'єктом публічного адміністрування розуміється система заходів з перетворення, удосконалення різних галузей суспільного життя шляхом інтеграції інформаційних та телекомунікаційних технологій у такі сфери суспільних відносин задля розвитку відкритого інформаційного суспільства, підвищення продуктивності, економічного зростання, створення робочих місць, а також підвищення якості життя громадян України.

Суспільні відносини, які формуються під час діяльності суб'єктів публічної адміністрації мають прояв у погодженому впливові на цифрову трансформацію суспільного буття за допомогою конкретно визначених методів, інструментів, форм, яких спрямовано на забезпечення публічних інтересів. Правові відносини, опосередковуючи перенесення суспільних відносин у правову площину є в той же час способом конкретизації як суб'єктного складу цих відносин, так і тих функцій, котрі їхні учасники повинні виконувати одне перед одним [8, с. 7]. При цьому, правовідносини, що є змістом публічного адміністрування у сфері цифрової трансформації, є різновидом адміністративних відносин, тому їм притаманно ознак останніх [9, с. 64]:

1) обов'язковим учасником цих відносин є суб'єкт публічної адміністрації, який здійснює регулювання діяльності керованого суб'єкта;

2) кожна із сторін має право вимагати від іншої такої поведінки, яка передбачена правовою нормою. Правам однієї сторони кореспондують обов'язки іншої, і навпаки;

3) у цих відносинах завжди присутній публічно-правовий інтерес;

4) це є управлінські правові відносини, оскільки вони виникають у зв'язку з функціонуванням і діяльністю органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування;

5) реалізація цих відносин забезпечується можливістю застосування адміністративного примусу;

6) у разі порушення однією із сторін своїх обов'язків, відповідальність настає не перед іншою стороною, а перед державою в особі її державних органів або посадових осіб;

7) спір, що виникає між учасниками цих відносин, розглядається як у судовому, так і в адміністративному порядку, тощо.

Проектом «Цифрова адженда – 2020» [10], що був розроблений громадською організацією «ХайТек Офіс» передбачено програму реалізації політики цифрової трансформації України шляхом «цифровізації» економіки, освіти, телебачення, інфраструктури, державного управління, соціально- економічної сфери, а також з використанням здобутків наукових досліджень у сфері «цифрових» технологій. В свою чергу, проект «Цифрова держава» [11], який заплановано втілити до 2024 р., на відміну від «Цифрової адженди – 2020», є розробкою Міністерства цифрової тран-

сформації України. На офіційному веб-сайті Єдиного порталу державних послуг Дія у розділі «Plan2.Дія» зазначено, що до складників сучасної «цифрової держави», належать:

1) Електронне урядування (здійснення процесів управління в державі за допомогою інформаційних технологій, внаслідок чого вказані процеси стають ефективними й прозорими, а кожен громадянин матиме доступ до будь-якої інформації про державу);

2) Кібербезпека (уся державна та приватна інформація має бути захищеною від несанкціонованого використання, шляхом спеціальних заходів, що забезпечують конфіденційність і цілісність даних);

3) Електронна демократія (громадяни управляють державою через референдуми, голосування, громадські бюджети, консультації та опитування за допомогою інформаційних технологій);

4) Електронний бізнес (організація бізнесу за безготівковими розрахунками та електронним документообігом);

5) Електронний суд (повністю електронний документообіг: онлайн- подання процесуальних документів, обмін документами між судами, установами й учасниками судового процесу, розгляд окремих справ онлайн);

6) Електронна охорона здоров'я (кожен пацієнт має власну електронну медичну картку, а кожна лікарня матиме повністю цифрову інфраструктуру: Wi-Fi, електронний обмін медичними даними пацієнта між різними установами (телемедицина) та систему дистанційного моніторингу стану пацієнта);

7) Електронна освіта (електронізація процесу навчання: замість паперових журналів – електронні, замість зошитів – електронні документи, замість підручників – навчальний контент на різних носіях);

8) Електронна транспортна система (у громадському транспорті впроваджується електронний квиток, а в кожному місті створюються проекти мобільного паркування й управління трафіком);

9) Розумні міста (створюється електронна модель, що допомагає вирішувати нагальні проблеми кожного міста: інтегровані інформаційні системи розв'язують проблеми з транспортом, впроваджуються «зелені» технології, у кожного міста є доступний план забудови, розвитку промислового й природного капіталу);

10) Цифрові навички (запровадження програми навчання загальних і професійних цифрових навичок, що дасть змогу всім громадянам опанувати базову цифрову грамотність);

11) Повсюдний інтернет (національний план розвитку ширококутового доступу до інтернету, особливу увагу приділено покриттю в сільській місцевості) [11].

Необхідно відмітити, що аналогічні стратегії та проекти прийнято у більшості розвинутих держав. Серед них: Європейський Союз – «Цифрова Європа 2020» (2010 р.), Німеччина – «Індустрія 4.0.» (2011 р.), Китай – «Інтернет плюс» (2015 р.), Швеція – «Шведська національна стратегія цифровізації» (2017 р.) та інші держави (понад 86) [12, с. 180].

Отже, узагальнивши думки вчених щодо трактування адміністративно- правових відносин, правовідносини, що складаються під час публічного адміністрування у сфері цифрової трансформації, можливо визначити як врегульовані нормами права суспільні відносини управлінського характеру, обумовлені потребами впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій, які виникають, розвиваються та припиняються між суб'єктами публічної адміністрації та іншими суб'єктами права шляхом реалізації ними своїх прав та виконання юридичних обов'язків, установлених і гарантованих державою.

Список використаних джерел:

1. Digital trans formation: online guide todigital business trans formation URL : <https://www.i-scoop.eu/digital-transformation>.

2. Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Наместнік В.В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Інформаційні технології*. No 1. 2018. С. 5–10.

3. Становлення інноваційного суспільства в Україні : монографія / за ред.: Г.П. Клімова, Ю.Є. Атаманова. Харків : Право, 2015. 452 с.

4. Тетерятник Б.С. Тенденції діджиталізації як вектор сучасного розвитку світового господарства. *Науковий вісник МГУ. Серія: Юридичні науки*. 2017. № 29. С. 21–23.

5. Струтинська І.В. Дефініції поняття «цифрова трансформація». *Економіка та управління підприємствами*. 2019. Вип. 48–2. С. 91–96.

6. Основи публічного адміністрування: навч. посіб. / Ю.П. Битяк, Н.П. Матюхіна, М.С. Ковтун та ін.; за заг. ред. Н.П. Матюхіної. Харків : Право, 2018. 172 с.
7. Яковлев І.П. Публічне адміністрування у сфері державної митної справи: термінологічний пошук. *Європейські перспективи*. 2015. № 6. С. 119–125.
8. Андріїв В.М. Сутність і зміст правовідношення. *Форум права*. 2007. № 1. С. 4–8.
9. Адміністративне право України : навч. посіб. / за заг. ред. С.В. Ківалова. Харків : Одісей, 2004. 880 с.
10. Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020). Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року. URL: <https://uccs.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 13.02.2021р.).
11. Проект «Цифрова держава» – <https://intelserv.net.ua/news/material/id/710>
12. Яненко І.Г. Цифрова трансформація промисловості України: ключові акценти. *Економіка та управління національним господарством*. 2017. № 4. С. 179–184.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.11>

АНИСТРАТЕНКО Ю. І., ГРИЦЮК І. В.

**ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЇ ОБВИНУВАЧЕННЯ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ**

**PECULIARITIES OF THE IMPLEMENTATION OF THE FUNCTION
OF ACCUSATION IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE**

Метою статті є аналіз проблемних аспектів та виявлення особливостей реалізації функції обвинувачення в кримінальному провадженні, з можливими пропозиціями щодо вдосконалення чинного законодавства. У статті розглянуто особливості здійснення кримінального провадження. Визначено основні недоліки нормативного врегулювання інституту угод у чинному КПК України. Запропоновано зміни до процесуального законодавства, що дозволять підвищити кількість кримінальних проваджень, а також будуть сприяти реалізації права потерпілого, підозрюваного та обвинуваченого на альтернативне вирішення кримінально-правових спорів. Проблема охорони та захисту прав учасників кримінального провадження потребує найвищого ступеня нормативної регламентації. В КПК України прослідковується розширення кола гарантій забезпечення таких прав. Суттєвого реформування зазнала позиція законодавця щодо охорони прав та законних інтересів не лише обвинуваченого (підозрюваного, підсудного), але й потерпілого. Про це свідчить розширення кола кримінальних правопорушень, провадження щодо яких має здійснюватись у формі приватного обвинувачення. Зроблено висновок, що аналіз нормативних положень КПК України щодо статусу учасників кримінального провадження з боку обвинувачення дає підстави для висновку, що, по-перше, назва цієї групи учасників є умовною, оскільки вона охоплює лише одну із форм кримінального переслідування, яка не враховує ні досудове провадження, ні особливі порядки кримінального провадження, у межах яких також здійснюється кримінальне переслідування. По-друге, до сторони обвинувачення віднесені, по суті, різні групи учасників кримінального провадження: учасники кримінального провадження, які реалізують функцію кримінального переслідування разом із іншими функціями (прокурор, слідчий, оперативні підрозділи, потерпілий, його представник та законний представник у випадках, передбачених КПК України); учасник, який не реалізує цю функцію, однак сприяє її реалізації (керівник органу досудового розслідування). Таким чином, можна стверджувати про умовність віднесення учасників кримінального провадження до сторони обвинувачення, яке сталося, у силу некоректного поіменування сторони, а також через невідповідність функціональної спрямованості їх діяльності обвинуваченню як формі кримінального

© АНИСТРАТЕНКО Ю. І. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри фінансового права (Університет державної фіскальної служби України) ORCID ID: 0000-0003-2660-0568

© ГРИЦЮК І. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики (Університет державної фіскальної служби України) ORCID ID: 0000-0003-2253-4057

переслідування через поліфункціональний характер їх діяльності (що характерно для слідчого, прокурора, оперативних підрозділів, потерпілого, його представника та законного представника, керівника органу досудового розслідування).

Ключові слова: кримінальне провадження, обвинувачення, кримінальні правопорушення.

The purpose of the article is to analyze the problematic aspects and identify the features of the implementation of the function of prosecution in criminal proceedings, with possible proposals for improving existing legislation. The article considers the peculiarities of criminal proceedings. The main shortcomings of the normative regulation of the institution of agreements in the current CPC of Ukraine are identified. Amendments to the procedural legislation are proposed, which will increase the number of criminal proceedings, as well as promote the right of the victim, suspect and accused to an alternative solution to criminal disputes. The problem of protection and defense of the rights of participants in criminal proceedings requires the highest degree of regulation. The CPC of Ukraine traces the expansion of the range of guarantees for ensuring such rights. The position of the legislator on the protection of the rights and legitimate interests of not only the accused (suspect, defendant) but also the victim has undergone significant reforms. This is evidenced by the expansion of the range of criminal offenses, which should be conducted in the form of private prosecution. It is concluded that the analysis of the normative provisions of the CPC of Ukraine on the status of participants in criminal proceedings by the prosecution gives grounds to conclude that, first, the name of this group of participants is conditional, as it covers only one form of criminal prosecution. proceedings, nor special procedures of criminal proceedings, within which criminal prosecution is also carried out. Secondly, the prosecution includes, in fact, different groups of participants in criminal proceedings: participants in criminal proceedings who perform the function of criminal prosecution together with other functions (prosecutor, investigator, operational units, victim, his representative and legal representative in cases provided CPC of Ukraine); a participant who does not implement this function, but contributes to its implementation (head of the pre-trial investigation body). Thus, it can be argued that the participants in the criminal proceedings are conditional on the prosecution due to incorrect naming of the party, as well as the inconsistency of the functional orientation of their activities to the prosecution as a form of criminal prosecution due to the multifunctional nature of their activities. operational units, the victim, his representative and legal representative, head of the pre-trial investigation body).

Key words: criminal proceedings, charges, criminal offenses.

Постановка проблеми. Визнання на законодавчому рівні необхідності реформування кримінальної юстиції в напрямку її гуманізації є, безперечно, вагомим кроком на шляху наближення української правової системи до світових стандартів у сфері захисту прав, свобод та законних інтересів людини й громадянина [1, с. 385].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості кримінального провадження досліджували С.А. Альперт, В.Ф. Бойко, В.Д. Бринцев, Ю.М. Грошевий, В.В. Городовенко, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.В. Молдован, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.Ф. Погорілко, М.М. Полянський, В.М. Савицький, В.І. Сліпченко, М.С. Строгович, Р.Д. Рахунов, Л.Д. Удалова, Г.І. Чангулі, Н.М. Чепурнова, В.П. Шибіко, В.І. Шнишкін, М.Є. Шумило та ін.

Метою дослідження є аналіз проблемних аспектів та виявлення особливостей реалізації функції обвинувачення в кримінальному провадженні, з можливими пропозиціями щодо вдосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що кримінальне процесуальне законодавство з урахуванням характеру злочинів розрізняє за особливостями судочинства три групи кримінальних справ, що отримали в юридичній літературі, слідчо-судовій практиці та законодавстві назву, справи публічного, приватно-публічного та приватного обвинувачення. Це і є види обвинувачення, в яких воно реалізується. Реалізація функції обвинувачення відбувається в рамках кримінального переслідування. І таким чином, здійснюється у формах приватного, приватно-публічного та публічного обвинувачення.

В основу диференціації видів обвинувачення повинен бути покладений об'єкт злочинного посягання. У теорії кримінального права є поняття об'єкта злочину як необхідної ознаки складу злочину, що великою мірою визначає природу злочину і ступінь його суспільної небезпеки.

Такими об'єктами є: життя, здоров'я, державна і суспільна безпека, суспільний порядок, порядок управління, здійснення правосуддя, моральність.

Справи публічного обвинувачення. КПК України 2012 р. змінено пріоритети у вирішенні завдань кримінального процесу: на перше місце законодавець наразі ставить захист прав особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, що зобов'язує суб'єктів, що ведуть процес, забезпечувати права та законні інтереси всіх осіб, охороняти суспільство та державу, на відміну від КПК 1960 р., за яким першочерговою у кримінальному провадженні визначалась охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, що беруть у ньому участь (ст. 2) [2]. Нормативною основою такого підходу є (ст. 3) Конституції України, якою проголошено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [2].

Отже, завдання охорони від кримінальних правопорушень усіх осіб, навіть тих, хто не є учасником кримінальних правовідносин, а також суспільства та держави є пріоритетним на сучасному етапі розбудови України як правової держави. З огляду на це оновлення нормативної бази взаємовідносин суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності повинно полягати у створенні умов для належного захисту прав і свобод осіб та доцільного застосування державного примусу засобами правового регулювання з метою виконання завдань кримінального провадження.

Л.М. Лобойко визначає імперативний метод правового регулювання як метод, функціональним призначенням якого є забезпечення реалізації положень принципу публічності, а змістом – врегулювання правовідносин між суб'єктами, які беруть участь у кримінальному провадженні, через установлення обов'язків та заборон і відповідальності за їх порушення [3, с. 62].

Диспозитивний метод науковець пропонує розуміти як метод, функціональним призначенням якого є забезпечення реалізації положень принципу диспозитивності, а змістом – врегулювання правовідносин між суб'єктами, які беруть участь у кримінальному провадженні, через встановлення прав і гарантій вільного користування ними [4, с. 62]. Варто зазначити, що позиція автора у тому, що імперативний метод правового регулювання є і буде залишатися основним і переважачим методом до того часу, доки кримінальне і кримінально-процесуальне право будуть залишатися галузями публічного права, є вірною [5, с. 80].

Публічність у кримінальному процесі, як слушно зазначив Ю.М. Грошевий, зветься побудова, за якої розслідування, розгляд і вирішення кримінальної справи провадиться державними органами в державних інтересах і через їх посадові обов'язки поза залежність від волі й розсуду громадян, організацій, інтереси яких безпосередньо порушені злочином. Засади диспозитивності розуміються як «закріплені в нормах кримінально-процесуального права ідеї свободи суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, таких, що мають у справі матеріально-правовий або особистий інтерес на свій розсуд розпоряджатися процесуальними правами з метою виникнення, руху або закінчення кримінального провадження, для захисту своїх суб'єктивних прав або охоронюваних законом інтересів» [6, с. 137].

КПК України засадами (принципами) кримінального провадження, поряд з іншими, визнаються як публічність, так і диспозитивність (ст. 7). Тим самим значно розширено приватні начала кримінального провадження. Так, наразі права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого (ч. 2 ст. 55 КПК України), а не з моменту визнання її потерпілою постановою слідчого, як раніше; суттєво розширено коло кримінальних проваджень, які починаються лише на підставі заяви потерпілого (ст. 477 КПК України); законодавчо закріплена можливість укладення угод про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим у провадженнях щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у провадженнях у формі приватного обвинувачення (ч. 3 ст. 469 КПК України). Певною мірою приватні начала протестуються й у кримінальних провадженнях публічного обвинувачення в випадках, коли особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, а слідчий, прокурор, суд визнає її потерпілою лише за її письмовою згодою (п. 7 ст. 55 КПК України). Підозрюваний, обвинувачений наразі мають право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній

громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. Це право не може бути обмежене (ч. 1 ст. 127 КПК України). Особа, яка примирилася із потерпілим та відшкодувала завдані збитки або усунула заподіяну шкоду, звільняється від кримінальної відповідальності (ст. 46 КК України). Про розширення диспозитивних засад свідчить і те, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється судом присяжних лише за клопотанням обвинуваченого (ч. 3 ст. 31 КПК України) тощо [4].

Сучасний кримінальний процес розвився з приватного обвинувачення. З розвитком і зміцненням держави, його централізації, публічне обвинувачення поступово зайняло пануюче становище в кримінальному процесі. Однією з функцій держави є боротьба зі злочинністю. Вона, володіючи апаратом примусу, повинна охороняти саму себе і законослухняних громадян від злочинних посягань. Воля і дії держави в цьому випадку носять публічний характер і не можуть, не повинні залежати від розсуду, волі, бажання кого-небудь. У великому рахунку кримінальні й кримінально-процесуальні відносини це сфера публічних інтересів. Але приватні започаткування можуть і повинні впливати на них.

Справи приватного обвинувачення. Загальною тенденцією розвитку судочинства в Україні в попередні роки було його «одержавлення», отже, в теперішній час воно має публічний характер і здійснюється від імені держави. В.Т. Нор зазначає, що переважність принципу публічності (засади державності) для кримінального процесу є неминучою і доцільною [7]. Реалізуючи це публічне начало кримінального судочинства (принцип публічності), держава зобов'язала уповноважені нею органи – прокурора, слідчого у межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування у кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити усіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК України) [2]. Проте, як зазначає В.Т. Нор, при вчиненні деяких злочинних посягань на права та законні інтереси фізичних осіб законодавець не може не рахуватися з думкою потерпілого щодо притягнення до кримінальної відповідальності і покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [7]. Доволі значним за обсягом виключенням з правила публічності, яке визначається принципом диспозитивності (ст. 26 КПК України) [4], є кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого. Інститут приватного обвинувачення є однією з найдавніших форм організації кримінально-процесуальної функції захисту прав і свобод людини, історичною першоосновою зародження та розвитку обвинувачення [8, с. 51]. О. Михайленко зазначає, що приватне обвинувачення виникло раніше від публічного, пройшло у різних країнах свій складний шлях зародження і розвитку, і продовжує удосконалюватися, реформуватися на сучасному етапі державотворення та суспільного розвитку [9, с. 40]. Це стосується й України. Інститут приватного обвинувачення, що згадувався в Статуті кримінального судочинства 1864 р., отримав свій подальший розвиток у кримінально-процесуальному законодавстві союзних республік 1922–1927 рр. і Основ кримінального судочинства Союзу РСР, був збережений у КПК 1960 і 2012 рр. Зазначене вище свідчить про те, що інститут приватного обвинувачення має глибоке історичне коріння, власну історію та періодизацію розвитку.

На відміну від КПК 1960 року, в якому термін «приватне обвинувачення» взагалі не вживався (під ним розумілося «притягнення до кримінальної відповідальності не інакше, як за скаргою потерпілого»), в КПК України 2012 року цьому інституту виділено окреме місце (Глава 36). Його віднесено до особливих порядків кримінального провадження у відповідному Розділі VI, що підкреслює значимість цієї форми здійснення кримінального процесу. Отже, відповідно до КПК України (ст. 477) кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого [1, с. 386].

Як вважає С.І. Перепелиця, законодавець передбачив, що у випадку вчинення зазначених злочинів потерпілий сам здатен оцінити розмір та можливість виправлення завданої йому шкоди, що і втілюється в наданні йому диспозитивного за своїм характером права подати слідчому або прокурору відповідну заяву, без якої провадження не буде розпочато [10, с.175].

З аналізу п. п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України випливає те, що право на подання заяви про кримінальне правопорушення мають ті особи, які: 1) згідно з п. 2 є чоловіком (дружиною) особи, що вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ст. 128, ч. 1 ст. 130, ч. 1 ст. 146, ч. 2 ст. 152, ч. 1 ст. 153, ч. 1 ст. 286, ч. 1 ст. 296, ч. 2 ст. 361, ч. 2 ст. 362 КК України; 2) є чоловіком (дружиною), іншим близьким родичем чи членом сім'ї особи, що вчинила кримінальне правопорушення, а також у випадку завдання правопорушником (який перебував

у статусі найманого працівника) шкоди виключно власності такої особи (ст. 185, ст. 186, ст. 189, ст. 190, ст. 191, ст. 192, ч. 1 чи 2 ст. 289, ст. 357 КК України) [11; 12].

Проблема охорони та захисту прав учасників кримінального провадження потребує найвищого ступеня нормативної регламентації. В КПК України прослідковується розширення кола гарантій забезпечення таких прав. Суттєвого реформування зазнала позиція законодавця щодо охорони прав та законних інтересів не лише обвинуваченого (підозрюваного, підсудного), але й потерпілого. Про це свідчить розширення кола кримінальних правопорушень, провадження щодо яких має здійснюватись у формі приватного обвинувачення.

Позитивним у цьому є те, що особа зможе сама захищати свої порушені права, що повною мірою відповідає вимогам Конституції, що кожен має право будь-якими, не забороненими законом, засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (п. 4 ст. 55). Крім того, зменшиться кількість кримінальних проваджень, оскільки вони можуть бути розпочаті не інакше, як за заявою потерпілого, а в подальшому і закриті на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, що відповідно сприятиме спрощенню судового розгляду, а тим самим і розвантаженню роботи працівників правоохоронних органів і судів.

Справи приватно-публічного обвинувачення на відміну від справ публічного обвинувачення, можуть бути порушені лише при наявності одного законного приводу – скарги потерпілого, але при їх порушенні, вони розслідуються і розглядаються в тому ж порядку, що і справи публічного обвинувачення. Вони не підлягають закриттю за примиренням потерпілого з обвинуваченим. Встановлюючи особливий порядок кримінального провадження приватно-публічного обвинувачення, законодавець виходить із прагнення охороняти інтерес потерпілого, якому не бажано, щоб порушення, що стосується найбільш інтимних сторін його життя, отримало розголос, пов'язаний у відомих випадках для потерпілого з важкими етичними переживаннями [13, с. 82].

Шляхом пріоритету прав і свобод особи розвивається сьогодні законодавство України, тому що права і свободи особи встановлюють межі для державної влади. В Україні також з'явився ґрунт для закріплення приватних початків у кримінальному процесі. З катастрофою тоталітаризму, проголошенням ідеї правової держави відбулася переоцінка цінностей. Конституція України закріпила обов'язок держави визнавати, дотримувати, захищати права та волю людини і громадянина, що проголошені вищою цінністю [14]. Маються всі підстави для реального переходу від звичного принципу публічності в кримінальному процесі до принципу розумного сполучення в ньому самої публічності та диспозитивності – одному з основних принципів кримінального процесу.

Висновки. Аналіз нормативних положень КПК України щодо статусу учасників кримінального провадження з боку обвинувачення дає підстави для висновку, що, по-перше, назва цієї групи учасників є умовною, оскільки вона охоплює лише одну із форм кримінального переслідування, яка не враховує ні досудове провадження, ні особливі порядки кримінального провадження, у межах яких також здійснюється кримінальне переслідування. По-друге, до сторони обвинувачення віднесені, по суті, різні групи учасників кримінального провадження:

Учасники кримінального провадження, які реалізують функцію кримінального переслідування разом із іншими функціями (прокурор, слідчий, оперативні підрозділи, потерпілий, його представник та законний представник у випадках, передбачених КПК України);

Учасник, який не реалізує цю функцію, однак сприяє її реалізації (керівник органу досудового розслідування).

Таким чином, можна стверджувати про умовність віднесення учасників кримінального провадження до сторони обвинувачення, яке сталося, у силу некоректного поіменування сторони, а також через невідповідність функціональної спрямованості їх діяльності обвинуваченню як формі кримінального переслідування через поліфункціональний характер їх діяльності (що характерно для слідчого, прокурора, оперативних підрозділів, потерпілого, його представника та законного представника, керівника органу досудового розслідування).

Список використаних джерел:

1. Малярчук Н.В., Бондаренко Д.Ю. Інститут приватного обвинувачення в кримінальному процесі України: досвід та новачі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 385–392. URL: <http://www.apdp.in.ua/v71/56.pdf>

2. Кримінально-процесуальний кодекс України: Кодекс від 05.07.2012 № 5076-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.10.2021).

3. Макачук В. С. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. К.: *Атіка*, 2000. 416 с.
4. Лобойко Л.М. Методи кримінально-процесуального права : монографія. Дніпропетровськ : *Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ*, 2006. 352 с.
5. Лобойко Л.М. Співвідношення імперативного і диспозитивного методів кримінально-процесуального права: сучасний стан та перспективи // *Право України*. 2005. № 6. С. 79–83.
6. Грошевий Ю.М. Деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії / *Вісник Академії правових наук* : зб. наук. пр. 2004. № 3 (38). С. 135–141.
7. Нор В.Т. Публічність і диспозитивність у кримінальному процесі України: суть, пріоритети, взаємодія, сфера дії. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=0&d=319>
8. Шейфер С. А., Петрова Н. Е. Проблемы реформирования производства по делам частного обвинения в духе расширения частных начал в уголовном процессе РФ. *Государство и право*. 1999. № 6. С. 51–56.
9. Морган Т.Д., Ротанда Р.Д. Профессиональная ответственность / Т.Д. Морган, Р.Д. Ротанда. Уестбери : «Фаундейшн Пресс инк», 1993.
10. Перепелиця С. І. До питання збільшення кількості складів злочинів, провадження у яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, за проектом нового Кримінального процесуального кодексу України. *Право і безпека*. 2012. № 1. С. 172–176.
11. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
13. Рогатюк І. В. Обвинувачення у кримінальному процесі України : монографія. К. : *Атіка*, 2007. 160 с.
14. Азаров Ю.І., Письменний Д.П., Хабло Ю.О. Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави / Ю.І. Азаров, Д.П. Письменний, О.Ю. Хабло. *Юридична наука. Кримінальне процесуальне право*. № 5. 2014. С. 49–56.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.12>

КОВАЛЕНКО А. В.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ-ГЕРОНТОЛОГА

CHARACTERISTICS OF THE PERSONALITY OF A CRIMINAL GERONTOLOGIST

Метою статті є дослідження основних аспектів скоєння злочинцем злочинів проти літніх людей, кримінологічну характеристику таких злочинців та пояснення причин злочинності проти літніх людей. Стаття присвячена розгляду питання характеристики особистості злочинця, що вчиняє злочини стосовно осіб похилого віку, їх поведінки, а також чіткому дослідженню їх кримінологічного портрету. У статті розглядається місце, особливості, ознаки злочинів стосовно літніх, а також наведено деякі причини латентності злочинності щодо осіб похилого віку. Автором звертається увага читачів на те, що зазвичай саме члени родини є винуватцями жорстокої, нерідко злочинної, поведінки з літніми людьми. Однак не лише родичі вчиняють злочини щодо осіб похилого віку. Так, ці злочини можуть вчиняти і ті особи,

© КОВАЛЕНКО А. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

що лише були знайомі з літніми потерпілими та знали вік потерпілих, стан їх здоров'я, тощо. В статті також наводяться приклади з судової практики таких злочинів, вчинених родичами потерпілих. Автор статті наводить певні статистичні дані щодо особи злочинця, котрий вчиняє злочини проти літніх. Переважна більшість злочинів проти літніх людей здійснюється чоловіками (жінками всього 4–7%). Більшість злочинців (97,5%) скоюють злочини в зазначеній сфері у віці до 50 років. Здійснення злочинів щодо літніх осіб здебільшого визначено низьким освітніми й культурними рівнями осіб, котрі їх здійснюють. Майже третя частина (31%) осіб, якими було вчинено злочини проти осіб похилого віку, мали непогашену або не зняту судимість. В статті зазначено, що значна частина як здійснених злочинів, так і потерпілих від них осіб, перебувають в зоні латентності. Автор статті наводить деякі причини небажання осіб похилого віку повідомляти поліцію про скоєні проти них злочини. Як підсумок в статті прописано узагальнений вигляд особи злочинця, що скоює злочини стосовно літніх людей, зазначено певні тенденції в злочинності проти літніх людей. Поміж характерних рис морально-психологічного типу осіб, що реалізують злочини проти літніх людей, найбільш притаманними для них є неповага до похилого віку, цинізм, брутальність, озлобленість тощо.

Ключові слова: *злочинець, особистість, криминологічна характеристика, літня людина, особа похилого віку.*

The aim of the article is to study the main aspects of the commission of crimes against the elderly, criminological characteristics of such criminals and explain the causes of crime against the elderly. The article is devoted to the question of the characteristics of the personality of the offender who commits crimes against the elderly, their behavior, as well as a clear study of their criminological portrait. The article is devoted to the consideration the characteristics of the personality of a criminal who commits crimes against the elderly, their behavior, as well as a clear study of their criminological portrait. In the article it is examined the place, features, signs of crimes against the elderly, and also given the reasons for the latency of crime against the elderly. The author draws the attention to the fact that it is usually family members who are responsible for cruel and often criminal behavior with the elderly. However, it is not only relatives who commit crimes against the elderly. These crimes can also be committed by those who only knew the elderly victims, their age, state of health, etc. The article also provides examples from judicial practice of such crimes committed by the victims' relatives. The author of the article provides certain statistics regarding the identity of the offender who commits crimes against the elderly. The overwhelming majority of crimes against the elderly are carried out by men (women only 4–7%). The majority of criminals (97.5%) commit crimes against elderly under the age of 50. The commission of crimes against the elderly is mainly determined by the low educational and cultural levels of the persons who commit them. Almost a third (31%) of those who committed crimes against the elderly had an outstanding or unreleased conviction. The great amount of committed crimes and the victims of them are in the latency zone. The author of the article gives some reasons for the unwillingness of older people to report crimes against them to the police. As a result, the article describes a generalized view of the personality of a criminal who commits crimes against the elderly, identifies certain trends in crime against the elderly. The most characteristic moral and psychological features of people committing crimes against the elderly include disrespect for the elderly, cynicism, rudeness, anger, etc.

Key words: *criminal, personality, criminological characteristics, elderly person, elderly person.*

Постановка проблеми. Не є таємницею, що особи похилого віку відносяться до категорії надзвичайно уразливих, через що такі особи вимагають посиленого захисту зі сторони суспільства й держави. Останніми роками в якості жертви злочинці частіше обирають людей похилого віку. Дані статистики кажуть нам про те, що проти пенсіонерів в нашій державі здійснюється кожний тринадцятий злочин, ця негативна тенденція продовжує зростати. Така ситуація склалася не лише у зв'язку із збільшенням кількості злочинів та злочинності загалом, а і через те, що

в Україні, як і на теренах всього світу, існує тенденція поступового «старіння» населення, інакше кажучи, кожного року збільшується кількість осіб, що є старше 60 років [1, с. 118].

В той час, як цивілізовані суспільства в якості морального зобов'язання визначили захист старшого покоління громадян, в нашій державі, нажал, відбуваються злочинні загрози соціально незахищеній категорії населення, а отже і підрив конституційних гарантій прав та свобод, недоторканості й безпеки громадян [1, с. 119].

Актуальність обраної теми наукової статті є безпечною, адже як питанню вивчення потерпілої особи похилого віку, так і особистості злочинця, котрий вчиняє злочин проти зазначеної категорії потерпілих, вітчизняна кримінологічна наука майже зовсім не приділяла уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські вчені приділяють небагато уваги вивченню проблематики кримінологічної характеристики особи злочинця, котрий скоює злочини проти літніх людей. В даній статті було використано декілька наукових робіт стосовно кримінологічної характеристики злочинності проти людей похилого віку, таких науковців як: А. В. Андрушко, І. С. Мірошніченко, Д. В. Казначеева, Л. В. Сорокіна, Ю. О. Репецкая, О. М. Гришко. Також окремі питання кримінологічної характеристики злочинів, що вчиняються щодо осіб похилого віку досліджували такі науковці, як: Л. В. Борових, О. Ф. Кістяківський, В. Г. Павлов, П. В. Разумов, О. Д. Сітковська, В. В. Тирський, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, тощо.

Високий рівень злочинності проти літніх людей зумовлює потребу в подальшій науковій розробці даної проблематики. Також зауважимо, що до питання сучасної злочинності проти людей похилого віку вчені звертаються у своїх дослідженнях мало, а, відтак, до мети даної статті відносимо чітко дослідження основних аспектів скоєння злочинцем злочинів проти літніх людей, кримінологічну характеристику таких злочинців та пояснення причин злочинності проти літніх людей. Задля досягнення поставленої мети висунуто таке завдання – здійснити кримінологічну характеристику особи злочинця, що скоює злочини проти літніх людей, а також розібратися із особливостями, ознаками злочинів стосовно літніх та причинами латентності злочинності щодо осіб похилого віку.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до дослідження питання розгляду злочинності проти літніх людей, варто розпочати з того, що люди похилого віку будь-де вважаються одними з найбільш уразливих верст населення, а це означає, що вони виступають в якості об'єкта дискримінаційних виявів й злочинних діянь із сторони близьких для цих осіб людей. Близькі люди осіб похилого віку не мають бажання забезпечувати власних літніх родичів гідними умовами (харчування, чистий одяг, гідні умови проживання, належний медичний догляд, побутова гігієна, можливості спілкування, тощо). Особи похилого віку доволі часто знемагають від проявів неповаги близьких родичів, їхньої неввічливої, зверхньої поведінки, самоусунення від вирішення найбільш необхідних проблем в побутовій сфері. Зазвичай саме члени родини є винуватцями жорстокої, нерідко злочинної, поведінки з літніми людьми [2, с. 223].

Однак не лише родичі вчиняють злочини щодо осіб похилого віку. Так, такі злочини можуть вчиняти і ті особи, що тільки були знайомі з літніми потерпілими. Причому таке знайомство може носити різний характер – від друзів, приятелів до сусідів, тощо. Всіх поєднує той факт, що їм було відомо вік потерпілих, стан їх здоров'я, тощо. Отже злочинці вчиняють злочин, розуміючи мінімальність опору жертви. Тим паче такі відомості про потерпілих є у вільному доступі для родичів, що безсумнівно обізнані фізичним станом потенційної жертви. Безпосередньо вік літньої людини є вирішальним фактором на користь вчинення цього аморального злочину [3, с. 462].

Проблема характеристики особи, що здійснює злочини, постає однією з основних предметів дослідження в науках, котрими вивчається злочинність в якості соціального явища, зокрема кримінологією [4, с. 112]. Нижче пропонується визначити особу злочинця, якою є людина, що вчиняє злочин, перш за все, через властиві їй психологічні особливості, антигромадські погляди, негативне ставлення до моральних цінностей та вибір суспільно небезпечного шляху із метою задоволення власних потреб; а по-друге, у зв'язку із не виявленням потрібної активності по запобіганню негативного результату [5, с. 127-128; 6, с. 99].

Емпіричними дослідженнями доводиться, що чоловіча стать скоює злочини набагато частіше, ніж жіноча, зокрема у галузі злочинності стосовно літніх осіб. Так, Ю. О. Репецкою зазначено, що переважна більшість (96%) злочинів проти літніх (+60 років) людей здійснено чоловіками (жінками всього 4 відсотка) [7, с. 59]. А. В. Андрушко зазначає дещо інші відсоткові співвідношення. Так, більшість осіб, котрими було вчинено злочини проти літніх людей, – чоловіки (93%). Жінкам, що було засуджено за злочини стосовно зазначеної категорії потерпілих, відводиться 7% [3, с. 464].

Наразі варто звернути увагу на вік злочинців, котрі обирають своїми жертвами людей похилого віку. Так, більшу кількість злочинів проти літніх осіб вчиняють молоді люди. Особи до 30 років характеризуються спонтанністю злочинного посягання (особливо це проявляється під час вчинення злочинів проти життя, здоров'я й проти власності), підвищеною агресивністю, жорстокістю, жадібністю [4, с. 114].

За даними А. В. Андрушко, засудженні за скоєння злочину проти літніх людей перебувають в наступному віці:

- 14–17 років – 3%;
- 18–24 роки – 37,5%;
- 25–29 рр. – 21%;
- 30–49 років – 36%;
- 50 і старше рр. – 2,5%.

Більшість злочинців (97,5%) скоюють злочини в зазначеній сфері у віці до 50 років. Реалізація злочинних діянь характеризується в залежності від вікових особливостей. Так, за даними А. В. Андрушко, більшість (52%) осуджених за вбивство літніх людей – особи від 18 до 24 років, 15% – віком від 14 до 17 р., 17% – 25–29 років, решта – віком від 30 до 49 років. Майже 100% осуджених за здійснення крадіжок у людей похилого віку реалізується особами до 40 років [3, с. 464].

Велика кількість злочинів проти осіб похилого віку здійснюється неповнолітніми особами [7, с. 65].

Здійснення злочинів щодо літніх осіб здебільшого визначено низьким освітніми й культурними рівнями осіб, котрі їх здійснюють. Більша частина є злочинцями, що не закінчили середню освіту (52%), а 48% – мають середню або середню спеціальну освіту [3, с. 464]. Осіб із вищою освітою серед них взагалі не було виявлено.

Більше $\frac{3}{4}$ осуджених (85%) в сфері вчинення злочинів проти літніх людей – це особи, що на момент скоєння злочину не були ніде працевлаштовані. Очевидним фактом є те, що брак стабільності доходів вимагає від них вчиняти злочини.

Більшість осіб (56 відсотків), що скоїли злочинні дії проти людей похилого віку, при вчиненні злочину не були в шлюбних відносинах, хоч третина і перебувала в шлюбі, однак офіційно не зареєстрованому. Отже, офіційну сім'ю мав тільки кожен четвертий злочинець (близько 26 відсотків) [4, с. 114].

Щодо сімейного становища злочинців у зазначеній сфері А. В. Андрушко зазначає дещо інші відсоткові співвідношення – 34% з них не перебували в шлюбі, а тільки 16% мали офіційну дружину чи чоловіка [3, с. 464].

Майже третя частина (31%) осіб, якими було вчинено злочини проти осіб похилого віку, мали непогашену або не зняту судимість. Ще третина із злочинців мають зняту або погашену судимість. І тільки 36 відсотків таких злочинів скоїли особи, що не притягалися раніше до кримінальної відповідальності [7, с. 69-70]. Велика кількість осіб під час вчинення злочинів щодо осіб похилого віку були під впливом алкоголю. Більше 34% злочинців, що було викрито у вчиненні розглядуваного типу злочинів, під час реалізації злочину перебували під дією алкоголю чи наркотиків [3, с. 464].

Важливо зауважити, що за нормами права, зокрема згідно з п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України, вчинення злочину щодо особи похилого віку визнається обставиною, що судом буде враховано при призначенні покарання, такою, що обтяжує покарання [8, ст. 67].

До основного різновиду злочинів, що реалізуються проти старших осіб, відносяться злочини проти власності (корисливий мотив), а злочином найбільш розповсюдженої природи постає крадіжка. Питому вагу даного виду злочину можна визначити в рамках 70-ти відсотків [1, с. 124].

Корисливість злочинів проти літніх людей є цілком логічною, зважаючи на характерні для похилого віку особливостями:

- фізіологічного типу – слабкість фізичної природи, зорові та слухові вади;
- психологічного характеру – на кшталт надто великої довірливості, необачності, добродушності, занадто високої або низької самооцінки, нездатності швидкої орієнтації в складних життєвих ситуаціях й прийняття оптимальних рішень;
- соціальні риси – недостатність знань новітніх технологій, надто низька соціальна активність, сімейний стан (відсутність рідних чи не дуже гармонійні сімейні стосунки), невдоволеність власним життям (через неможливість продовжувати свою професійну діяльність) [1, с. 124–125].

Важливо відмітити, що літні люди одні з найчастіших жертв злочинів у сфері ринку житла. Причинами цього можна визнати самотність осіб похилого віку, їх вади здоров'я й підвищену довірливість. Нерідко ці характерні риси літніх людей стають «наживкою» для злочинців. Злочинці з метою обманного заволодіння житлом літніх людей, підписують з останніми неправомірні договори довічного їх утримання, дарування чи купівлі-продажу, а згодом всіма силами «допомагають» особам похилого віку, іноді не зупиняються перед вбивством [3, с. 462].

Якщо казати про стать потерпілих літніх людей від тяжких насильницьких злочинів, то значно переважає кількість постраждалих чоловіків похилого віку, аніж жінок того ж віку. І навпаки, існує повна перевага у кількості потерпілих-жінок у сфері злочинів корисливого й корисливо-насильницького типу (тут варто зазначити такі злочини як крадіжка, грабїж, шахрайство, розбїй). У випадках скоєння грабежу, шахрайства чи розбою перевага в кількості потерпілих-жінок проти потерпілих-чоловіків буде + 30% [1, с. 122].

Зазначені вище особливості в статі потерпілих є закономірними, адже беручи до уваги те, яким чином вчиняється крадіжка, є зрозумілим те, що жертвами даного злочину є як чоловіки, так жінки; при вчинення грабежів, розбоїв й шахрайств значно легше реалізувати такі злочини щодо літніх жінок, адже вони є слабкішими фізично й більш довірливими; при реалізації злочинів проти життя та здоров'я страждає загалом чоловіча стать, адже велика кількість таких злочинів відбувається через побутові сутички (при розпиванні алкогольних напоїв у компанії чоловіків, сварках між ними).

Як було зазначено вище, частіше всього злочини проти літніх людей здійснюються особами, що були в контактї з потерпілими. Цю тезу можна підтвердити за допомогою конкретних прикладів судової практики. Зазвичай від корисливого злочину проти літніх людей злочинці мають небагату поживу у вигляді чи то невеликої суми грошей, чи нехитрих продуктів або ж дешевих господарських речей. Вирішальним фактором під час формування мотивації такого типу злочинів є не предмет злочину, а чітке розуміння легкості поживи. Прикладом цього є справа № 382/635/15-к, зокрема вирок Яготинського районного суду Київської області від 12.05.2015 [9]. Громадянина України, із середньою освітою, не одруженого, не маючого дітей, не працюючого та раніше не судимого обвинувачено в тому, що він заволодів обманним шляхом майном своєї бабусі (планшет марки «ZTE В-55», вартістю 1170 гривень) та грошовими коштами (770 грн.).

Онук порадив бабусі придбати «Wi-Fi» модем аби його застосовувати для збільшення швидкості доступу до Інтернету, під час використання її планшету. Онук пообіцяв бабусі особисто купити для неї модем за 770 грн., а щоб перевірити його сумісність з планшетом, забрав із собою планшет, який згодом заклав до ломбарду.

25.02.2015 р. онук перебуваючи в будинку бабусі із зловживанням довірливих відносин з бабусею, що засновані на родинних зв'язках, одержав від потерпілої 770 гривень й планшет, вартістю 1170 грн.

Важливим в рамках розгляду злочинності проти літніх людей є той факт, що значна частина як здійснених злочинів, так і потерпілих від них осіб, перебувають в зоні латентності [1, с. 120].

Так, щодо рівня латентності нам каже здійснене опитування потерпілих літніх осіб [10]. При відповіді на запитання про відносини із винною особою до злочину лише 43,5% жертв відповіли, що не знали злочинця до злочинних дій. 9,3% опитаних зізналися, що злочин було вчинено їх ріднею (діти, онуки); 20,4% літніх людей мали дружні відносини зі злочинцями; 26,8% – візуально знали один одного. Однак далеко не всі літні люди побажали заявити про вчинення злочину (31,9% опитаних сказали, що вони не повідомили про вчинений проти них злочин), зважаючи на поважні причини, що особи похилого віку відмовилися називати [1, с. 120–121].

Якщо розкривати причини небажання особами похилого віку повідомити поліції про скоєні проти них злочини, то можна виокремити наступне:

- 1) у випадку крадіжок – брак особистої цінності, що становить поцуплена річ (вона не завжди має матеріальну складову);
- 2) коли злочинцем є рідний чи близький – сором перед іншими за їх вчинки;
- 3) відсутність намірів псування майбутнього особи, котра здійснила злочин (адже на думку літніх осіб, будь-яка людина може помилитися та вдатися до помилкових вчинків);
- 4) небажання контактувати з правоохоронцями у зв'язку із страхом помсти зі сторони злочинців;
- 5) збиткова малозначність;
- 6) незнання законодавчих норм, тощо [1, с. 121].

Отже, підсумовуючи усе вищевикладене можна дійти висновку, що в узагальненому вигляді той, хто вчиняє злочин щодо літніх осіб (однієї з найбільш незахищених категорій суспільства) можна охарактеризувати як молодого неодруженого непрацюючого чоловіка, середнього освітнього рівня, котрий вже вчиняв злочинні дії та був осуджений за це, а також може зловживати алкоголем чи наркотиками.

Поміж характерних рис морально-психологічного типу осіб, що реалізують злочини проти літніх людей, найбільш притаманними для них є неповага до похилого віку, цинізм, брутальність, озлобленість тощо [4, с. 115].

Як підсумок спробуємо навести певні тенденції в злочинності проти літніх людей:

- найпоширеніші злочини проти осіб похилого віку – це злочини проти власності із корисливими мотивами (такі як крадіжка, грабіж, розбій, шахрайство), самим розповсюдженим злочином, котрий реалізується проти літніх людей є крадіжка (питома вага даного злочинного діяння становить майже 70%);

- від тяжких насильницьких злочинів більшість постраждалих є чоловіками похилого віку, а у сфері злочинів корисливого й корисливо-насильницького типу (такі злочини як крадіжка, грабіж, шахрайство, розбій) – жінки. Перевага в кількості потерпілих-жінок літнього віку від грабежу, шахрайства чи розбою проти потерпілих-чоловіків становить 30%.

- зберігається високий рівень латентності злочинів проти літніх людей, що має негативний вплив на отримання повних даних щодо динаміки стану й структури злочинності проти літніх осіб.

Список використаних джерел:

1. Казначеева Д. В. Вчинення злочинів щодо осіб похилого віку: аналіз та прогнозування. *Вісник Криминологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 118–127. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/187222824.pdf>.

2. Мірошніченко І. С. Запобігання злочинам стосовно літніх людей у сім'ї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 223–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_3_31

3. Андрушко А. В. До питання про віктимність осіб похилого віку. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 459–465. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/11814/1/Андрушко%20А.В.%20До%20питання%20про%20віктимність%20осіб%20похилого%20віку%20-%20стаття.PDF>.

4. Мірошніченко І. Злочини стосовно літніх людей: криминологічна характеристика особи злочинця. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 112–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2013_3_22.

5. Методика криминологічного аналізу злочинності в Україні: навч. посіб. / О. М. Джужа, О. Г. Кулик, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 192 с.

6. Сорокіна Л. В. Особа злочинця, яка вчиняє злочини у сфері пенсійного забезпечення. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1 (66). С. 99-106. URL: <http://ljd.dli.donetsk.ua/ljd-archive/category/72-activities-science-ljd-archive-2019-1s?download=335:ljd-archive-2019-1-s-14-pdf>.

7. Репецкая Ю. О. Виктимологическая характеристика преступлений, совершенных в отношении лиц пожилого возраста, и их предупреждение : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Иркутск, 2010. 161 с.

8. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-ІІ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

9. Вирок Яготинського районного суду Київської області по справі № 382/635/15-к від 12.05.2015 р. (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/44078506>.

10. Гришко О. М. Латентність корисливих злочинів, вчинених щодо осіб похилого віку. *Вісник Академії Адвокатури України*. 2009. № 2. С. 97–101.

НІКІТІН Ю. В., ТОПЧІЙ В. В., ГРИЦЮК І. В.

**ІСТОРИЧНО-ПРАВОВЕ СТАНОВЛЕННЯ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА
ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР**

**HISTORICAL AND LEGAL FORMATION OF PUBLIC SECURITY
AND COMBATING CRIME: UKRAINIAN AND EUROPEAN DIMENSION**

Актуальність статті полягає в тому, що питання, що стосуються проблеми історично-правового становлення безпеки суспільства та протидії злочинності як на теренах України, так і в світі, мають велике значення для теорії кримінології, кримінального права, соціології, політології та правозастосовної діяльності правоохоронних органів, суду, прокуратури та громадських організацій. Проблема набуває ще більшої актуальності у зв'язку зі удосконаленням законодавства, у цій сфері. У статті досліджуються засади історично-правового становлення безпеки суспільства та протидії злочинності: український та європейський вимір. Автор аналізує існуючі погляди українських та європейських вчених на основоположні засади зародження основ безпеки в європейських країнах щодо громадян, суспільства та держави, а також законодавчі основи створення та діяльності правоохоронних органів. Показана необхідність створення поліції як спеціального органу, який протидіє злочинності та забезпечує безпеку громадян та суспільства. Показано, що безпека – це такий стан суспільних відносин, у якому можуть розвиватися здібності та реалізовуватися соціально значущі потреби та інтереси людини та громадянина, захищені від загроз його конституційним правам і свободам, матеріальним, інтелектуальним та духовним цінностям суспільства, забезпечується державний суверенітет і територіальна цілісність, функціонування конституційного устрою держави. Аналіз історико-правових аспектів генезису протидії злочинності в системі безпеки українського суспільства показав, що ступінь криміналізації суспільства в різні історичні періоди залежав від багатьох факторів: політичних, економічних, соціальних, релігійних, морально-психологічних, зміни владу, залежність української громади від різних держав (часто не лише з різними внутрішньополітичними, а й зовнішньополітичними поглядами), нерозвиненість державного управління та правоохоронних органів та громадських організацій. Необхідно розробити концепцію боротьби зі злочинністю, яка враховує фундаментальні принципи безпеки громадян, суспільства і держави, зокрема, глобалізацію економічних відносин, активізацію транснаціональної злочинності та загострення військово-політичних конфліктів у різних частинах світу і, зокрема, біля кордонів України.

Ключові слова: безпека, суспільство, протидія злочинності, поліція, європейський вимір.

The relevance of the article is that issues related to the historical and legal security of society and combating crime in Ukraine and in the world are of great importance for the theory of criminology, criminal law, sociology, political science and law enforcement, courts, prosecutors and public organizations. The problem becomes even more relevant in connection with the improvement of legislation in this area. The article explores the principles of historical and legal formation of public security and combating crime:

© НІКІТІН Ю. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології (Університет державної фіскальної служби України)

© ТОПЧІЙ В. В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор (Навчально-науковий інститут права Університету державної фіскальної служби України)

© ГРИЦЮК І. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики (Університет державної фіскальної служби України)

the Ukrainian and European dimensions. The author analyzes the existing views of Ukrainian and European scientists on the fundamental principles of the emergence of security foundations in European countries in relation to citizens, society and the state, as well as the legislative basis for the creation and operation of law enforcement agencies. The need to create a police as a special body that counteracts crime and ensures the safety of citizens and society is shown. It is shown that security is a state of social relations in which abilities can develop and socially significant needs and interests of a person and a citizen can be realized, protected from threats to his constitutional rights and freedoms, material, intellectual and spiritual values of society, state sovereignty and territorial integrity, the functioning of the constitutional structure of the state are ensured. Analysis of historical and legal aspects of the genesis of combating crime in the security system of Ukrainian society showed that the degree of criminalization of society in different historical periods depended on many factors: political, economic, social, religious, moral and psychological, change of power, dependence of the Ukrainian community on different states (often not only with different domestic political, but also foreign policy views), underdevelopment of public administration and law enforcement agencies and public organizations. It is necessary to develop a concept of combating crime, which takes into account the fundamental principles of security of citizens, society and the state, in particular, the globalization of economic relations, the intensification of transnational crime and the aggravation of military-political conflicts in different parts of the world and, in particular, near the borders of Ukraine.

Key words: *security, society, crime counteraction, police, European dimension.*

Постановка проблеми. Питання, що стосуються проблеми історично-правового становлення безпеки суспільства та протидії злочинності як на теренах України, так і в світі, мають велике значення для теорії криминології, кримінального права, соціології, політології та правозастосовної діяльності правоохоронних органів, суду, прокуратури та громадських організацій. Проблема набуває ще більшої актуальності у зв'язку зі удосконаленням законодавства, у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами характеристики безпеки людини, суспільства, держави займалися як вітчизняні так і зарубіжні вчені: М.Х. Бунге, І.В. Платонова, М.І. Бажанов, О.М. Бандурка, І.Г. Богатирьов, В.І. Борисов, В.В. Василевич, П.А. Воробей, Н.О. Гуророва, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, Г.В. Дідківська, А.І. Долгова, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, Л.Ф. Коженювські, В.В. Крутов, В.А. Ліпкан, О.М. Литвинов, М.І. Панов, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.В. Топчий, В.І. Шакун та інші. Проте опубліковані дослідження торкаються окремих аспектів цієї проблеми і до цього часу зазначена проблема не знайшла свого належного вирішення.

Мета статті є дослідження історично-правового становлення безпеки суспільства та протидії злочинності в українському та європейському вимірі.

Основні результати дослідження. З прадавніх часів загроза людському існуванню тісно пов'язана із почуттям страху, що є сутністю людського життя. У міфах та легендах, метафорично узагальнюючих людські побоювання, страх показаний як явище, що відбувається у часі, просторі та громадських місцях, в яких людина ставала жертвою страху. Але разом з тим, міф, як певний зміст якоїсь ситуації, інтерпретує значення подій і допомагає їх упорядкувати, усуваючи невпевненість в собі, впоратися із життєвими проблемами, пропонує модель поведінки (герої, святі), встановлює правила суспільної поведінки [1, с. 5–6]. Історія розвитку слов'ян, греків, римлян, інків відображає вірування, ритуали, які застерігають від загроз [2, с. 11] та виокремлюють екзистенціальну потребу безпеки, яка була основою боротьби за владу, що у всьому світі ведеться у політичній, військовій та економічній сферах. Почав розвиватися інститут забезпечення безпеки політичного устрою, суспільства і людини задля всебічного задоволення їхніх інтересів і потреб.

Зародження криминологічних ідей, зокрема в сфері безпеки, простежуються в поглядах Аристотеля (384–322 рр. до н.е.). Так, у своїй праці «Політика» він зазначає «Якщо нам відомі причини, що призводять до загибелі державних устроїв, то ми тим самим знаємо і причини, що обумовлюють їх схоронність: протилежні заходи призводять до протилежних дій» [3, с. 544], висловлюючи таким чином свої погляди на природу злочинності і покарання за злочин.

Криминологічне значення мають погляди Томаса Гоббса (1588–1679 рр.) та Джона Локка (1632–1704 рр.), які відмічали вплив соціального середовища на формування особистості. Людина вибирає одне з двох: або безпеку і водночас абсолютне підпорядкування, або необмежену

свободу і анархію та пов'язану з цим постійну загрозу для свого життя. Повсякденний стан однак не є періодом повної атомізації осіб. У праці «Досвід про людський розум» Дж. Локк обґрунтовує необхідність встановлення для всіх однакових правил життєдіяльності, які б забезпечувались правосуддям з метою запобігання злочинів. Антигромадська поведінка людини створюється шляхом міркувань та соціальних зв'язків особи, які, на її погляд, забезпечать осоисту безпеку та оточуючих. Всі людські дії є обумовленими, визначаються необхідністю, тобто можливе і їх причинне пояснення. На цих поглядах почав базуватися соціологічний напрямок кримінології.

Що ж стосується появи інституту безпеки на теренах сучасної України, то він припадає на X–XIII ст. Територія Русі стає місцем зіткнення трьох великих етнічних масивів: племен, які прийшли з євразійських степів, Північно-Західної Європи, та корінної трипільської культури. У цих поселеннях відбувалися сутички, бо одні завойовували місця для проживання, а інші – місцеve населення, боронили себе і майно [4, с. 36–46; 5, с. 12–13, 33–39]. Для забезпечення безпеки розрізнені руські феодали починають об'єднуватися навколо Києва. Участь у забезпеченні спільної безпеки, ведення мирних посольських переговорів із сусідами, забезпечення збору податків та врегулювання при цьому питань безпеки підданих дає підстави вважати, що суспільство Київської Русі не тільки усвідомлювало необхідність забезпечення своєї безпеки (зовнішньої і внутрішньої), а й здійснювало певні дії задля забезпечення безпеки свого князівства [6, с. 254–268; 7, с. 204].

Наступним кроком у забезпеченні безпеки Київської Русі став договір з Візантією 944 р. В цьому «клятвенно-верительном тексті» Русь підтвердила свій політичний і торгівельний статус у Візантії, заручилась союзницькими стосунками у протидії загарбницьким намірам з боку інших держав, здобула офіційне визнання свого впливу на Північних берегах Чорного моря, а також у гирлі Дністра.

Аналіз правових норм цього періоду і, зокрема, поняття «злочину» дають підстави вважати, що в його визначенні існувала низка особливостей. Так, у «Руській правді» злочин носить назву «обиды», і злочином було заподіяння матеріальної, фізичної чи моральної шкоди. Значної різниці в той період між цивільною і кримінальною провиною не існувало, і тому будь-яка провина, яка підпадала під їх ознаки, в звичаєвому праві вважалася злочином [8, с. 120–121]. Злочини в «Руській правді» та інших правових пам'ятках X–XII століть, в плані нашого дослідження, можна поділити на види:

1. Злочини проти княжої влади (серед них особливе місце посідають діяння, пов'язані із організацією повстань, а також участю в повстаннях проти князя).

2. Злочини, пов'язані з порушенням васальної вірності.

3. Злочини проти особи (життя і здоров'я), серед них вбивство в сварці і вбивство при розбої. Нанесення побоїв вважалось більш тяжким злочином, ніж нанесення ран зброєю.

Виконання судових рішень князя та дотримання правопорядку здійснювалось князівською дружиною. Дружини виконували роль охорони князя, порядку, дотримання князівських розпоряджень і виконання рішень князівського суду. Вони стежили за «смердами» і «народним ополченням» [9, с. 86–87]. Таким чином законодавство в першу чергу захищало князя, його безмежну владу, а вже потім підданих.

Наступним періодом у розвитку правових засад безпеки українського суспільства можна вважати XIV – першу половину XVII століть. У цей період у Західній та Східній Європі проходить активний процес створення національних держав, що зумовлює подальший соціально-економічний розвиток кожної країни, а також зародження відповідних владних структур і заходів щодо забезпечення безпеки громади та державності.

Що стосується Європейських країн, то основи безпеки формувалися з початку XIII ст. в документах про заснування міст. В них, зокрема визначалися види злочинів, за які злочинця судив в'їт, а іноді і види покарання, які той міг призначати. Безпеку громадян і суспільства здійснювала муніципальна поліція, до якої входили правоохоронні органи та міські управління. Правовою основою їх діяльності було муніципальне право. Імунітет, що надавався містам засновницьким актом, створював з них окрему судову область із своїми власними установами. Так, наприклад у 1342 р. привілей Казимира Великого (король Польщі у 1333–1370 рр.) надав право міській раді Кракова приймати судові рішення (*iudicium bannitum*), які стосувалися: 1) запису боргових зобов'язань та заборгованості; 2) заснування товариств; 3) укладення та виконання угод купівлі-продажу; 4) надання гарантії поділу, уповноважень, призначення представників; 5) справ щодо вексельних і кредитних; 6) встановлення цін; 7) встановлення та пильнування мір та ваг; 8) заповітів; 9) справ опіки над сиротами; 10) юрисдикції щодо іноземних купців; 11) прийо-

му громадян; 12) пильнування за порядком в місті; 13) фіскальна політика; 14) штрафування; 15) укладення договорів між містами; 16) створення статутів [10]. Магдебурзьке право запроваджувало нові підходи до повинності (частина натуральних зборів з міського населення замінювалася на грошові збори з торгівлі та промислів). Міста формально виходили з-під юрисдикції королівських чи великокнязівських намісників. Їх компетенція переходила до призначеного урядом війта, який ставав тепер на чолі магістрату – органу міського самоврядування. Врегульовані правові стосунки між Польсько-Литовськими князями і Київською Руссю здійснювалось завдяки литовсько-руським соймам (1401, 1413, 1446, 1566 рр.), що безперечно вплинуло на розвиток права в Київській Русі. Союми знайшли своє відображення в кодексі шляхетського права – «Литовському статуті». На українських землях при магістраті вводилися дві колегії: – лаву (суд у кримінальних справах) і раду (адміністративний орган і одночасно суд у цивільних справах). Протягом XIV–XV ст. Магдебурзьке право одержали Львів (1356 р.), Кам'янець (1374 р.), Санок (1389 р.), Луцьк (1432 р.), Кременець (1438 р.), Житомир (1444 р.), Київ (1494–1497 рр.).

У XV ст. об'єднання навколо Москви супроводжувалося реорганізацією адміністративно-господарського апарату колишніх удільних князівств, створенням централізованої державної системи управління, кодифікацією загальноросійського феодального права (Судебник 1497 р.), військовими та фінансовими реформами.

В середині XVI ст. основою оновленого державного апарату, який опікувався безпекою громади стали військові й адміністративні органи Запорізької Січі. Найвищим органом влади вважалась Військова (Генеральна) рада, яка вирішувала найважливіші політичні, військові і господарські питання. Судочинство здійснювалось Генеральним Судом, який застосовував так зване «Козацьке право». Воно ґрунтувалося на звичаєвому праві та вже відомих на той час нормах «Руського права», Статуту Великого князівства Литовського 1529 р., Статуту 1588 р. тощо [11, с. 1–19, 209–239, 442–459; 12, с. 118].

Відтак на теренах України (Лівобережжі та Правобережжі) почало існувати справжнє розмаїття законодавств. Поряд з Литовським статутом, який, на думку І. Яремко та О. Гуржія, увібрав у себе поточне законодавство, постанови судів, звичаєве право Литви, України, Росії, Німеччини [13, с. 146], діяло Магдебурзьке право та похідне від нього Хелмінське право (від назви міста Хелма – Холма) [14, с. 437–438]. З 1730 р. в Україні у судочинство була впроваджена «Інструкція» гетьмана Д. Апостола, в основі якої лежали Литовський статут і Магдебурзьке право. Статут визнавався головним кодексом при розгляді цивільних і кримінальних справ.

Види покарань були досить різноманітні. Серед них: безпека короля чи пана (замах на життя, бунт, зрада, допомога ворогам); проти релігії (богохульство, відступництво, перехід у ересь, чародійство); проти майнової недоторканості можновладців (грабунок, підпали, розбій, крадіжка, пошкодження чужого майна); проти життя і тілесної недоторканості особи (вбивство, безцезтя, образа, наклеп) тощо. З одного боку, покарання передбачало відшкодування збитків, а з іншого – караність за злочин та страх для інших [15, с. 456–457].

У кінці XVIII ст. правобережжя України увійшло до складу Російської імперії, і всі правовідносини почали врегульовуватися царськими грамотами й «іменними» указами, постановами сенату та інших вищих органів влади. Значну роль в історії законотворчості відіграло «Соборное Уложение» 1649 р., яке мало двадцять п'ять глав, що визначили значне коло питань стосовно державної влади та її захисту, судочинства, кримінального і цивільного права, фінансів тощо.

Протидії злочинності була присвячена глава XXI «О разбойныхъ и о татинныхъ делахъ», де в статтях 1, 3 визначено державний орган «Разбойный Приказъ», який «въдять» «разбойныя и убійственныя и татинныя дѣла» і якому були підлеглі у забезпеченні правопорядку Губні Старости, «целовальники» і в окремих випадках Воеводи та приказні люди [16, с. 280]. У 1718 р. для протидії злочинності створено поліцію. Наше дослідження дає підстави говорити, що під терміном «поліція» у XVIII – XIX ст. розуміли певний виконавчий поліцейський персонал та поліцейські установи, які охороняли життя, здоров'я, майно, суспільний порядок та публічну безпеку.

Наступним кроком у розбудові поліцейської системи було створення у 1721 р. Московської поліцмейстерської канцелярії, яка «крождает добрые порядки и правоучения... препятствует дороговизне... производит чистку на улицах и в домах... предостерегает все приключившиеся болезни... призирает нищих, больных, увечных и прочих неимущих ... защищает вдовиц, сирот и чужестранных по заповедям Божьим ... воспитывает в целомудренной чистоте и честных науках...» [17, с. 172]. При канцелярії почав діяти орган політичної поліції – Тайна канцелярія. Розроблено функції і компетенції поліції на місцевому, губернському рівні: у 1775 р. засновано «Учреждение для управления губернией», а в 1772 р. – «Устав благочиния». З цього часу інсти-

тут поліції поділявся на чотири підрозділи: виконавчу поліцію, поліцію безпеки, поліцію благополуччя, господарську поліцію. У цей період формується поліцейське право, яке досліджували І. Платонов (проф. Харківського університету), М. Бунге (проф. Київського університету).

На розвиток науки про безпеку значний вплив справили також праці зарубіжних вчених, зокрема Іогана Г.Г. фон Юсті, Й. фон Зонненфельса, Я.Ф. фон Більфельда, Н. Деламара, А.-Ж. дю Плессі Рішельє, Д. Неттельбладта, І. Локценія, Ш.Л. Монтескьє, Т. Мора, Л.А. Мураторі.

На основі аналізу праць науковців можна стверджувати, що в XIX ст. під поліцейським правом розуміли внутрішнє державне управління, яке передбачало не тільки заходи з охорони порядку та безпеки, а й із забезпечення подальшого розвитку матеріальних благ і духовних цінностей суспільства [18, с. 77].

Варто зазначити, що на розвиток вітчизняних теоретичних засад протидії злочинності та безпеки суспільства, на зростання ролі поліцейського апарату значний вплив мав і зарубіжний досвід. Так, зокрема, в Англії ще у XVIII ст. при Парламенті був створений орган (Parliamentary Boards), який забезпечував успішну діяльність поліції через аналіз знань про життя громадян.

У Франції на рівні з міністерством внутрішніх справ уперше в світі була започаткована політична поліція, яка займалася розкриттям змов проти уряду, запобіганням незадоволенню народу діями влади.

У Німеччині поліція поділялась на державну та громадську. Громадська поліція створювалась у тих містах, де нараховувалось не менше 1500 мешканців, і захищала інтереси громади. Очолював її бургомістр. Державна поліція опікувалась протидією злочинності на всій території Німеччини.

Отже, в багатьох європейських державах у XIX ст. також була визнана необхідність створення поліції як спеціального органу, який протидіє злочинності та забезпечує безпеку громадян та суспільства.

Висновок. Можна наголосити, що безпека – це стан суспільних відносин, при якому можуть розвиватися здібності та реалізовуватися соціально значимі потреби й інтереси людини і громадянина, захищені від загроз його конституційні права та свободи, забезпечуються матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності суспільства, державний суверенітет і територіальна цілісність, функціонування конституційного устрою держави.

Аналіз історичних і правових аспектів генезису протидії злочинності в системі безпеки українського суспільства засвідчив, що ступінь криміналізації суспільства в різні історичні періоди залежав від багатьох факторів: політичних, економічних, соціальних, релігійних, морально-психологічних, змінюваності влади, залежності української громади від різних держав (часто не тільки з різними внутрішньополітичними, але й зовнішньополітичними поглядами), нерозвиненості державного управління і правоохоронних органів та громадських організацій.

Необхідно розробити концепцію протидії злочинності, в якій врахувати основоположні засади безпеки громадян, суспільства та держави, зокрема глобалізацію економічних відносин, активізацію транснаціональної злочинності та загострення воєнно-політичних конфліктів у різних куточках світу і, в тому числі, поблизу кордонів України.

Принципи забезпечення безпеки – це основоположні, керівні ідеї і засади забезпечення безпеки правовими методами. Вони безпосередньо впливають на всю систему безпеки – суб'єкти, засоби, структуру, кадри, процес забезпечення безпеки, запобігання небезпечному стану (криміналізації суспільства).

Список використаних джерел:

1. Bellinger G.J. Leksykon mitologii. Mity ludow i narodow swiata. Warszawa : MUZA SA, 2003. С. 5–6.
2. Korzeniowski L.F. Podstawy nauk o bezpieczenstwie. Wydanie II. Warszawa : Difin, 2017. С. 11.
3. Аристотель. Политика : Соч. в 4-х томах. Т. 4. С. 544.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т. / М.С. Грушевський; (редкол. : П.С. Сохань (голова) та ін.). К. : Наукова думка, 1991–1998. (Пам'ятки історичної думки України). Т. 1: До початку XI віка. 1991. 736 с.
5. Історія України / [кер. автор. кол. Ю. Зайцев]. [2-е вид., зі змін.] Львів : Світ, 1998. 488 с.
6. Памятники Русского права / (под. ред. С.В. Юшкова). Вып. 1 : Памятники права Киевского государства. X–XII вв. / (сост. А.А. Зимин). М. : Госюриздат, 1952. 287 с.
7. Menander Protector. Fragmenta Historicorum Graecorum, vol. 4. Parisiis, editore Ambrosio Firmin Didor [Menander] P. 204.

8. Юшков С.В. История государства и права СССР : 4-е изд. М. : Госюриздат, 1961. Ч. 1. 680 с.
9. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права : 5-е изд. СПб. Киев : Н.Я. Оглоблин, 1907. 694 с.
10. Bogucka M., Samsonowicz H. : Dzieje miast I mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolinskich, 1986, s. 63.
11. [Акронім] А. Д-ский. Система карательных мер в Запорожье. Киевская старина. 1893. Т. 40. Январь. С. 1–19; февраль. С. 209 – 239; март. С. 442–459.
12. История государства и права Украинской ССР : в 3 т. / ред. кол. : Б.М. Бабий (гл. ред.) и др. К. : Наукова думка, 1897. Т. 1 / авт. тома Бабий Б.М., Гончаренко В.Д., Греков И.А. и др. / 1987. 317 с.
13. Гуржій О.І. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право. К. : Основи, 1996. 222 с.
14. Юшков С.В. История государства и права СССР: (учебник) / 2-е изд., дополн. и перераб.). М.: Юрид. изд., тип. Кр. Пролетарий, 1947. Ч. 1. 767 с.
15. Теличенко И. Очерк кодификации малороссийского права до введения Свода Законов. *Киевская старина*. 1888. № 9. С. 456–457.
16. Уложение государя, царя и великого князя Алексея Михайловича. [Перепечатано из полного собрания законов]. М. : Государственная типография, 1913.
17. Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты: Безопасность и устойчивое развитие крупных городов / гл. ред. К.Б. Норкин. М. : МГФ, Знание, 1998. 496 с.
18. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / від. ред.. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. К. : Ін Юре, 2003. Т. 1 : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. 1232 с.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.133:343.155(477)
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.14>

МАКСИМЕНКО А. С.

**ОСОБЛИВОСТІ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ
ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ**

FEATURES OF SUSPICIOUS REPORT SEPARATE CATEGORY OF PERSONS

У статті теоретично обґрунтовано на основі узагальнення практики необхідності концептуалізації нормативної моделі повідомлення про підозру окремим категоріям осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження. Встановлено, що нормативне регулювання повідомлення про підозру в кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб вирішене лише стосовно народного депутата України та суддів. У частині, що стосується меж процесуального імунітету, норми гл. 37 Кримінального процесуального кодексу України носять бланкетний характер, від так, здійснюючи процесуальні дії та приймаючи передбачені законом рішення, суд, прокурор, слідчий мають враховувати не лише передбачені КПК України особливості провадження щодо окремих категорій осіб, але і положення нормативно-правових актів, що розкривають їх правовий статус, обсяг повноважень та межі дії процесуального імунітету. Наголошено, що клопотання про дозвіл на затримання, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту, обшук, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також про застосування інших заходів, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, розгляд яких віднесено до повноважень слідчого судді, мають бути погоджені Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора). З'ясовано, що не менш важливим та не позбавленим суттєвих вад, виявився механізм реалізації виконання обов'язків, покладених на підозрюваних у випадку застосування до них окремих заходів забезпечення кримінального провадження (здійснення приводу, накладення грошового стягнення) під час досудового розслідування кримінальних проступків, оскільки, законодавець не передбачив повноваження для ініціаторів (дізнавачів) їх проведення, що призводить до визнання недопустимими доказів та перешкоджає ефективному виконанню завдань кримінального провадження. Зазначено, що процесуальні обов'язки до осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення не можуть застосовуватися окремо від неізоляційного запобіжного заходу (особистого зобов'язання, особистої поруки чи застави), оскільки саме дотримання таких обов'язків є сутнісним компонентом нормативного змісту відповідного запобіжного заходу.

Ключові слова: підозрюваний, повідомлення про підозру, кримінальний процес, кримінальне провадження, досудове розслідування.

The article is theoretically substantiated on the basis of generalization of the practice of the need to conceptualize the normative model of notification of suspicion of certain categories of persons in respect of whom a special procedure of criminal proceedings. It is established that the normative regulation of the notification on suspicion of criminal proceedings against a certain category of persons has been resolved only in respect of the People's Deputy of Ukraine and judges. In the part concerning the limits of procedural immunity, the norms of ch. 37 of the Criminal Procedure Code of Ukraine are blanket in nature, so, carrying out procedural actions and making statutory decisions, the court, prosecutor, investigator must take into account not only the CPC of Ukraine features of proceedings against certain categories of persons, but also the provisions of regulations their legal status, scope of authority and limits of procedural immunity. It was emphasized that the request for permission to detain, choose a measure of restraint in the form of detention or house arrest, search, violation of the secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraph and other correspondence, as well as other measures, including covert investigative (investigative) actions that restrict the rights and freedoms of the People's Deputy of Ukraine in accordance with the law, the consideration of which is attributed to the powers of the investigating judge, must be approved by the Prosecutor General (acting person of the Prosecutor General). It was found that no less important and not without significant defects, was the mechanism of implementation of duties imposed on suspects in case of application of certain measures to ensure criminal proceedings (pretext, imposition of fines) during the pre-trial investigation of criminal offenses, as, the legislator did not provide powers for the initiators (investigators) to conduct them, which leads to the recognition of inadmissible evidence and hinders the effective implementation of the tasks of criminal proceedings. It is noted that procedural obligations to persons subject to a special criminal procedure, who are suspected of committing a criminal offense can not be applied separately from non-isolation precautionary measures (personal obligation, personal guarantee or pledge), because it is compliance with such obligations. languages is an essential component of the normative content of the relevant precautionary measure.

Key words: *suspect, report on suspicion, criminal proceedings, criminal proceedings, pre-trial investigation.*

Вступ. У сучасному світі практично всі конституції демократичних країн встановлюють рівність перед законом для громадян, що проживають на їхніх територіях. Насамперед, указаний чинник знаходить своє відображення у нормах ключових міжнародно-правових актів, зокрема, у ст. 7 Загальної декларації прав людини та в ст. 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [1]. Підтримуючи загальносвітові тенденції, вітчизняний законодавець закріпив принцип рівності всіх перед законом у ст. 24 Конституції України [2], положення якої згодом трансформувалися в засаду рівності перед законом і судом, передбачену ст. 10 КПК України [3].

Разом з тим існує певна категорія громадян діяльність яких спрямована на забезпечення належного функціонування основних державних інститутів, підтримання сталості суспільних відносин у цілому. З метою створення дієвого механізму безперешкодного та ефективного здійснення ними своїх функцій на законодавчому рівні передбачені додаткові гарантії їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Відповідний правовий режим не є особистим привілеєм, має публічно-правовий характер, що покликаний встановити перепони незаконному втручанню у виконання професійних обов'язків вказаних суб'єктів [4, с. 662].

У цьому контексті варто погодитись з О. В. Капліною, яка констатує, що, закріплюючи гарантії для досліджуваної категорії осіб, законодавець був переконаний, що встановлює норму-виняток, застосування якої буде затребуване вкрай рідко, бо саме вони мають бути опорою суспільства, їм ми довіряємо не лише свою долю, а й долю держави, вони не можуть вчиняти дії *contra jus et fas* (проти закону та справедливості). Якщо ж таке сталось, то закон мусить передбачити щодо них додаткові гарантії, які є засобом захисту від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності, політичних репресій та примусового усунення від виконання професійних та посадових обов'язків [5, с. 75–76].

Так, положення ст. 480 КПК України виокремлюють вичерпний перелік осіб щодо яких здійснюється досліджуваний вид кримінального провадження [3].

У частині, що стосується меж процесуального імунітету, норми гл. 37 КПК України носять банкетний характер. Це означає, що, здійснюючи процесуальні дії та приймаючи передбачені законом рішення, прокурор, слідчий, слідчий суддя, суд мають враховувати не лише передбачені КПК України особливості провадження щодо окремих категорій осіб, але й положення нормативно-правових актів, що розкривають їх правовий статус, обсяг повноважень та межі дії процесуального імунітету в тому вигляді, як вони закріплені в галузевому законодавстві. З вказаного слідує, що процесуальні імунітети «приховані» у текстах різних законодавчих актів. Як результат, правозастосовні органи, що звикли здійснювати кримінальне провадження виключно або переважно на підставі КПК України, можуть порушити окремі гарантії, якими володіє особа з особливим статусом, навіть не припускаючи можливість їх існування.

За слушним твердженням Л. М. Лобойка, при вирішенні питання про застосування особливого порядку кримінального провадження щодо суб'єктів, віднесених законодавцем до окремої категорії осіб, необхідно чітко встановити, чи перебуває особа, відносно якої здійснюється провадження, на певний час у правовому статусі, що надає їй можливість користуватися «особливим» режимом провадження [6, с. 340].

Водночас, однією з тенденцій, що простежується останнім часом у формуванні нормативної бази гл. 37 КПК України, є поступове скорочення законодавцем передбачених в ній процесуальних обмежень для досліджуваної категорії осіб. Зокрема, це Закон України від 10 вересня 2019 р. № 39-IX «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент)», згідно з яким парламент може розпочати окреслену процедуру у разі вчинення президентом державної зради або іншого злочину [7] та Закон України від 3 вересня 2019 р. «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)», який передбачає зняття депутатської недоторканності з 1 січня 2020 р. [8].

Так, народні депутати за новими конституційними змінами не будуть нести відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп. Отже, мова йде виключно про їх загальну кримінальну відповідальність [8].

У більшості випадків практичні працівники вважають за доцільне як скоротити перелік окремої категорії осіб, передбачених у гл. 37 КПК України, так і спростити процедуру здійснення щодо них кримінального провадження. Власне кажучи, частково так і відбулось, оскільки після зазначених законодавчих змін, суттєво змінився порядок кримінального провадження щодо народного депутата, у тому числі, в частині повідомлення про підозру, зокрема:

- відомості, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення народним депутатом України, вносяться до ЄРДР Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора) у порядку, встановленому КПК України;

- клопотання про дозвіл на затримання, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту, обшук, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також про застосування інших заходів, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, розгляд яких віднесено до повноважень слідчого судді, мають бути погоджені Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора).

Розгляд таких клопотань, крім застосування негласних слідчих (розшукових) дій, здійснюється слідчим суддею, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – слідчим суддею Вищого антикорупційного суду. Такі клопотання розглядаються за обов'язкової участі народного депутата України. Слідчий суддя зобов'язаний завчасно повідомити народного депутата України про розгляд зазначеного клопотання, крім клопотання про застосування негласних слідчих (розшукових) дій або обшуку. Якщо народний депутат України без поважної причини не прибув на судові засідання або не повідомив про причини своєї відсутності, таке клопотання може розглядатися без участі народного депутата України [3].

- без дозволу слідчого судді, винесеного на підставі клопотання, погодженого Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора), дозволяється затримання народного депутата України лише у разі, якщо останнього застали під час вчинення або безпосередньо після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, пов'язаного із застосуванням насильства, або такого, що спричинив загибель людини;

- письмове повідомлення про підозру народному депутату України здійснюється Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора

рального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (п. 2 ч. 1 ст. 481 КПК України) [9, с. 123];

– орган або посадові особи, які затримали народного депутата України, повідомили йому про підозру або застосували до нього запобіжний захід, або здійснили інші слідчі дії (крім обшуку та негласних слідчих (розшукових) дій), зобов'язані негайно, але не пізніше 24 години з моменту вчинення таких дій, повідомити про це Голову Верховної Ради України;

– орган або посадові особи, які затримали Голову Верховної Ради України, повідомили йому про підозру або застосували до нього запобіжний захід, або здійснили інші слідчі дії (крім обшуку та негласних слідчих (розшукових) дій), зобов'язані негайно, але не пізніше 24 години з моменту вчинення таких дій, повідомити про це Першого заступника Голови Верховної Ради України [3].

Дещо інші особливості кримінального провадження щодо судді, судді Конституційного Суду України, судді Вищого антикорупційного суду, а також присяжного на час виконання ним обов'язків у суді, Голови, заступника Голови, члена Вищої ради правосуддя, Голови, заступника Голови, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Законом України від 14 жовтня 2014 р. «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», з урахуванням висновків Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія), передбачалося ухвалити закони про внесення змін до Конституції та законів України, спрямованих на реформування судоустрою та статусу суддів на основі європейських стандартів, передбачивши, зокрема, зменшення обсягу суддівського імунітету та надання судді лише функціонального імунітету (імунітету від звинувачення за дії, вчинені у процесі виконання суддівських функцій) [10].

У контексті викладеного варто погодитися з думкою дослідників, які цілком слушно звертають увагу на те, що незалежність суддів легітимна лише в процесі здійснення ними процесуальної діяльності. Поняття «незалежність» з огляду на окреслення складових статусу суддів законодавець використовує лише під час характеристики їхніх повноважень в процесі здійснення судочинства, тобто коли йдеться про процесуальний аспект суддівської діяльності. Поза межами суду, судового розгляду справи принцип незалежності судді не діє [11, с. 229; 12, с. 70]. Тому, на наше переконання, позиція законодавця з цього питання є не зовсім послідовною, оскільки не враховані аспекти щодо вчинення суддями злочинів іншого ступеня тяжкості, передбачених положеннями ст. 12 КК України.

– суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком: 1) якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на затримання судді у зв'язку з таким діянням; 2) затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину. Суддя має бути негайно звільнений, якщо мета такого затримання (попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину) досягнута.

– рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності ухвалюється Вищою радою правосуддя на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника в порядку, встановленому законом (ст. 155-1 КПК України).

– письмове повідомлення про підозру судді, судді Конституційного Суду України, присяжному на час виконання ним обов'язків у суді, Голові, заступнику Голови, члену Вищої ради правосуддя, Голові, заступнику Голови, члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, здійснюється Генеральним прокурором або його заступником, а судді Вищого антикорупційного суду – Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора).

Дане положення конкретизується в ч. 4 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., де закріплено, що судді може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором або його заступником [13].

Генеральний прокурор або його заступник не вправі давати доручення про здійснення письмового повідомлення про підозру судді іншим службовим особам. Це виняткове повноваження Генерального прокурора або його заступника. Повідомлення про підозру судді має підписати і вручити саме Генеральний прокурор України або його заступник. Вручення повідомлення про підозру іншим прокурором є врученням його неналежною (неуповноваженою) особою і не має своїм наслідком залучення судді до участі у кримінальному провадженні як підозрюваного» [14];

– кримінальне провадження щодо обвинувачення судді у вчиненні кримінального правопорушення не може здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді. Якщо згідно з ч. 1 ст. 32 КПК України кримінальне провадження стосовно судді має здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, кримінальне провадження здійснює суд, найбільш територіально наближений до суду, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, іншої адміністративно-територіальної одиниці (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва чи Севастополя) [3].

За слушним визначенням С. С. Аскерова, вказані особливості кримінального провадження щодо професійного судді отримали назву «суддівський імунітет», який є синонімом поняття недоторканності суддів [15, с. 12–13]. Звернемо увагу, що окремі прояви цього інституту згадуються вже в римському праві, де під ним розумілося звільнення від сплати будь-яких податків і несення зобов'язань, які надавалися в якості спеціальної привілеї окремо обраній особі, соціальній групі або цілій громаді Сенатом або імператором Римської імперії [16, с. 146]. Відтак, варто зазначити, що поняття «правовий імунітет» загалом характерне для вітчизняної правової теорії, а також активно використовується в різних галузях права, а не лише в доктрині кримінального процесу.

Положення глави 37 КПК України серед процесуальних особливостей провадження щодо окремої категорії осіб безпосередньо не передбачають термін «імунітет». Однак, виходячи з рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004 про офіційне тлумачення положень частин 1, 2 ст. 126 Конституції України та ч. 2 ст. 13 Закону України «Про статус суддів», у нас з'являється можливість встановити його зв'язок з даними кримінальними процесуальними нормами [17], оскільки, у цьому рішенні зустрічаються такі терміни, як «імунітет» та «недоторканність». У цьому контексті слід погодитись з позицією Кримчука С. Г., на переконання якого, використовуючи у своїх офіційних рішеннях ці терміни, Конституційний Суд України тим самим фактично визнає наявність у чинному законодавстві правового імунітету, який у даному випадку є не особистим привілеєм судді, а одним з елементів його статусу, що має публічно-правове призначення – забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом [18].

У контексті розгляду цього питання також доречно звернути увагу на Голову або інших членів Рахункової палати. На сьогодні щодо них у ст. 481 КПК України передбачені лише особливості вручення їм письмового повідомлення про підозру, які здійснюються як і в попередньому випадку Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Для вирішення цього завдання здійснимо аналіз окремих нормативних актів. Так, у ст. 20 Закону України від 2 липня 2015 р. «Про Рахункову палату» йде мова лише про те, що вказані посадовці призначаються та звільняються з посад Верховною Радою України. Зокрема, однією з причин звільнення є набрання стосовно них законної сили обвинувальним вироком суду [19]. Своєю чергою, в положеннях ст. 37 Закону України від 11 липня 1996 р. «Про Рахункову палату» передбачалося, що Голова Рахункової палати, Перший заступник і заступник Голови, головні контролери та Секретар Рахункової палати не можуть бути затримані, притягнуті до кримінальної відповідальності без згоди Верховної Ради України.

Ще одним із учасників кримінального провадження є адвокат, який здійснює захист прав та законних інтересів осіб, шляхом надання їм кваліфікованої юридичної допомоги. Положення п. 7 ч. 1 ст. 480 КПК України відносять його до окремої категорії щодо, якої здійснюється спеціальний порядок кримінального провадження. Вказані особливості С. С. Аскеров цілком слушно розцінює як «кримінальний імунітет» від переслідувань за сумлінного виконання ним професійних обов'язків у суді або іншому адміністративному чи юридичному органі [20, с. 231].

Враховуючи особливий статус адвокатів та їх значення в системі правосуддя, ЄСПЛ в рішенні у справі від 13 листопада 2003 р. «Елчі та інші проти Туреччини» (Elçi and Others v. Turkey) (заяви № 23145/93 і 25091/94) наголошує на тому, що свобода адвокатів на виконання своїх професійних обов'язків без зайвих перешкод є суттєвим чинником демократичного суспільства та необхідною передумовою для належного виконання положень Конвенції, зокрема гарантій справедливого судочинства та права на особисту безпеку. З цієї причини переслідування та залякування представників юридичної професії торкається серцевини конвенційної системи. У зв'язку з чим такі переслідування в будь-якому вигляді мають піддаватися особливо суворому контролю Судом [21].

На жаль, порядок провадження процесуальних дій стосовно адвокатів порушується у зв'язку з нечіткою регламентацією даних аспектів у чинному законодавстві. Здебільшого це

стосується певних особливостей проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він безпосередньо здійснює свою діяльність, тимчасового доступу до його речей і документів, а також повідомлення про їх проведення Ради адвокатів регіону [22, с. 43–44]. Особливе місце з-поміж означених аспектів займають питання щодо процедури притягнення адвокатів до кримінальної відповідальності.

Так, відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» повідомлення адвокату про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може бути здійснене виключно Генеральним прокурором України, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, м. Києва та м. Севастополя [23]. Втім, положення п. 1 ч. 1 ст. 481 КПК України передбачають, що зазначені дії виконує Генеральний прокурор, його заступник або керівник обласної прокуратури у межах його повноважень. Вказана розбіжність викликана прийняттям Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р., положення якого не знайшли свого відображення у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. [23]. Між іншим, у проєкті Закону України від 6 вересня 2018 р. «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» з досліджуваного питання законодавцем передбачалося звуження гарантій, сутність яких зводилась до того, що адвокату «підозра вручається Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора), його заступником, керівником регіональної прокуратури в межах його повноважень або за їх дорученням слідчим, прокурором у порядку, визначеному частинами першою та другою статті 278 цього Кодексу» [24]. Згодом, а саме 23 вересня 2017 р. Рада адвокатів України своїм рішенням № 222 затвердила роз'яснення положення п. 13 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» в частині підписання, повідомлення та/або вручення повідомлення про підозру адвокату як спеціально визначеному суб'єкту кримінального провадження, згідно з яким «термін «виключно», який вживається в п. 13 ч. 1 ст. 23 Закону, свідчить про відсутність процесуальних повноважень у прокурора на надання доручень, передбачених ст. ст. 36, 40 КПК України» [25].

Таким чином, основною умовою здійснення повідомлення про підозру особі щодо якої передбачений особливий порядок кримінального провадження є наявність достатніх доказів у вчиненні нею кримінального правопорушення. Процесуальне становище підозрюваного – народного депутата України, судді, суддів Конституційного Суду України, суддів Вищого антикорупційного суду, а також присяжного на час виконання ним обов'язків у суді, Голови, заступника Голови, члена Вищої ради правосуддя, Голови, заступника Голови, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, кандидата у Президенти України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови, іншого члена Рахункової палати, депутата місцевої ради, адвоката, Генерального прокурора, його заступника, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Директора та працівників Національного антикорупційного бюро України, Голови Національного агентства за питань запобігання корупції, його заступника необхідно розглядати відповідно до таких умов: а) положення нормативно-правових актів, що розкривають їх правовий статус, обсяг повноважень та межі дії процесуального імунітету; б) статус підозрюваного у кримінальному провадженні виникає з моменту повідомлення про підозру відповідно до ст. 481 КПК України; в) письмова форма повідомлення з одночасним врученням пам'ятки про його процесуальні права та обов'язки одночасно в день його складання; г) забезпечення прав підозрюваного стороною обвинувачення та захисником під час досудового розслідування; г) можливість імперативного (примусового) забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків у кримінальному провадженні

Список використаних джерел:

1. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Міжнародний документ ООН від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
2. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туман та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Пр; 2013. 824 с.
5. Капліна О. В. Повідомлення про підозру: протистояння правових позицій сторін обвинувачення та захисту. *Право України*. 2017. № 12. С. 74–81.
6. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підручник. К. : Істина, 2014. 432 с.

7. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент): Закон України від 10 верес. 2019 р. № 39-ІХ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-ix>.

8. Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України): Закон України від 03 верес. 2019 р. № 27-ІХ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-20/print>

9. Танривердієв Х. М. Досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо народних депутатів України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 229 с.

10. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: затв. Законом України від 14 жовт. 2014 р. № 1699-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text>

11. Шульгач Н. М. Поняття та сутність принципу незалежності судді. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 6. С. 227–230. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzlubp_2011_6_53.pdf

12. Рачинський А. П., Огілько А. В. Незалежність суддів як передумова функціонування самостійної й авторитетної судової влади, що відповідає європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини. *Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України*. Сер. Держ. упр. 2016. № 1. С. 66–74.

13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

14. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду щодо Постанови від 8 листоп. 2018 р., справа № 800/536/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78426375>

15. Аскеров С. С. Принцип незалежності і недоторканності суддів у кримінальному процесу України та Азербайджану: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00.09. Київ, 2008. 20 с.

16. Бартошек М. Римское право: понятие, термины, определения: пер. с чешск. М.: Юрид. лит., 1989. 488 с.

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 груд. 2004 р. № 19-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p71004?find=1&text=%B3%EC%F3%ED%B3%F2%E5%F2#w11>

18. Кримчук С. Г. До питання повідомлення про підозру окремій категорії осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 6. С. 150–155.

19. Про Рахункову палату: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 576-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>

20. Аскеров С. Особливий порядок кримінального провадження щодо адвоката. *Jurnalul juridic național: teorie și practică* (Национальный юридический журнал: теория и практика). 2014. № 6. С. 230–233.

21. Справа «Елчі та інші проти Туреччини»: Рішення Європейського суду з прав людини від 13 листоп. 2003 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0883.html.

22. Скрябин А. Н. Особенности проведения следственных действий и мер обеспечения уголовного производства в отношении адвоката по законодательству Украины. *Евразийская адвокатура*. 2015. № 1 (14). С. 41–46.

23. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

24. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Проект Закон України від 6 верес. 2018 р. № 0055. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557

25. Рішення Ради адвокатів України про затвердження роз'яснення пункту 13 частини першої статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 23 верес. 2017 р. № 222. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2017-09-23-r-shennya-rau-222_59d4f61c29010.pdf.

**СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОЗНАКИ ОСІБ ТА ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ,
ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ
З ОБІГОМ ПРОТИПРАВНОГО КОНТЕНТУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ**

**SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF PERSONS AND CRIMINAL
GROUPS WHO COMMIT CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE CIRCULATION
OF ILLEGAL CONTENT ON THE INTERNET**

У статті розглядаються соціально-демографічні ознаки осіб та злочинних угруповань, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет. Вказується, що Аналіз статистичних даних дозволив зробити певні висновки щодо наявності деяких характерних закономірностей щодо соціально-демографічних характеристик осіб, що вчиняють кіберзлочини. До соціально-демографічних ознак, перш за все, відносять стать злочинця. Встановлення статевої особливості злочинців окремого виду дозволяє виявити їх фізіологічні і психологічні особливості. Наголошено, що на сьогодні немає єдиного погляду з цілого ряду важливих питань стосовно особи злочинця. Як свідчить здійснений нами аналіз значного масиву монографічної та навчальної літератури, більшість авторів використовує термін «особа злочинця». З'ясовано, що той факт, що працездатна людина не залучена до праці, навчання або іншої соціально корисної діяльності має відоме криміногенне значення – людина позбавлена легальних прибутків та засобів існування, оточена, як правило, негативним мікросередовищем, легко та природно встає на злочинний шлях. Кіберзлочини ж, як свідчить практика, з огляду на освітній рівень злочинця та інші соціально-демографічні ознаки, вчиняються далеко не маргінальними, примітивно-кримінально орієнтованими представниками нашого соціуму. Більше того, вчинення кіберзлочину обумовлює наявність необхідного технічного (комп'ютерного) обладнання чи, принаймні, доступу до нього. Отже, відповідні статистичні дані свідчать про недосконалість вітчизняного трудового, податкового та іншого законодавства та практики його застосування, що дозволяє відповідній категорії осіб «влаштуватися» у суспільстві, офіційно маючи при цьому статус «безробітного» тощо. Зроблено висновок, що кримінальні правопорушення, пов'язані з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет доцільно поділити на три основні умовні групи: 1) вчиняються у зв'язку з професійною (службовою) діяльністю особи; 2) вчиняються особами з низьким офіційним соціальним статусом (безробітні тощо) з метою незаконного збагачення; 3) вчиняються з особистих (крім користі) мотивів (самоствердження, помста тощо).

***Ключові слова:** Інтернет, особа, ознаки, кримінальне правопорушення, кримінологія, протиправне діяння, кіберзлочин.*

The article examines the socio-demographic characteristics of individuals and criminal groups who commit criminal offenses related to the circulation of illegal content on the Internet. It is indicated that the analysis of statistical data allowed to draw certain conclusions about the presence of some characteristic patterns in the socio-demographic characteristics of perpetrators of cybercrime. The socio-demographic characteristics, above all, include the sex of the offender. Establishing the sexual characteristics of criminals of a particular species allows to identify their physiological and psychological characteristics. It is emphasized that today there is no consensus on a number of important

issues regarding the identity of the offender. According to our analysis of a significant array of monographic and educational literature, most authors use the term "criminal person". It was found that the fact that a working person is not involved in work, study or other socially useful activities has a certain criminogenic significance – a person deprived of legal income and livelihood, surrounded, as a rule, by a negative microenvironment, easily and naturally embarks on a criminal path. Cybercrime, as practice shows, given the educational level of the offender and other socio-demographic characteristics, are committed by far from marginal, primitive-criminal-oriented representatives of our society. Moreover, the commission of a cybercrime requires the availability of the necessary technical (computer) equipment or, at least, access to it. Thus, the relevant statistics show the imperfection of domestic labor, tax and other legislation and practice of its application, which allows the relevant category of people to "get a job" in society, officially having the status of "unemployed" and so on. It is concluded that criminal offenses related to the circulation of illegal content on the Internet should be divided into three main conditional groups: 1) committed in connection with the professional (official) activities of the person; 2) are committed by persons with low official social status (unemployed, etc.) for the purpose of illicit enrichment; 3) are committed for personal (in addition to benefit) motives (self-affirmation, revenge, etc.).

Key words: *Internet, person, signs, criminal offense, criminology, illegal act, cybercrime.*

Постановка проблеми. Існування людини у віртуальному просторі виражається у використанні нею спеціальних програм, технічних засобів, комп'ютерних та телефонних додатків, які спрощують та оптимізують життя людини. Такими засобами є електронна пошта, електронні платіжні системи, кредитні та платіжні картки, записи в електронних книгах, календарі, соціальні та пошукові мережі тощо, внаслідок експлуатації яких незалежно від волі людини в електронній мережі залишаються віртуальні сліди, що генеруються використовуваними людиною електронними пристроями. Стаючи частиною суспільного життя, віртуальний простір стає частиною злочинного світу, де накопичені криміналістикою знання стають недостатніми для виконання завдань кримінального провадження [1].

Виклад основного матеріалу. Проведення будь-якого кримінологічного дослідження неможливе без вивчення особи злочинця як однієї із центральних проблем усіх наук загальнокримінального профілю, зокрема кримінології, оскільки це дає змогу встановити, чому конкретна людина вчиняє ті чи інші злочини. Тому над даною проблематикою працювало багато як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Початковий момент появи «особи злочинця» збігається з фактом вчинення кримінального правопорушення. При визначенні моменту появи особи злочинця не можна не враховувати процесуального аспекту цієї проблеми, зокрема принципу презумпції невинуватості [2, с. 17–18; 3, с. 153]. Отже, можна зробити висновок, що про особу злочинця можна говорити лише тоді, коли така особа вчинила кримінальне правопорушення, що констатовано в обвинувальному вирокі суду, котрий набрав законної сили.

Поняття «особа злочинця» поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне – злочинець. Тому дана проблема повинна розв'язуватися, виходячи із загального вчення про особу як таку [4, с. 235].

Однак і на сьогодні немає єдиного погляду з цілого ряду важливих питань стосовно особи злочинця. Як свідчить здійснений нами аналіз значного масиву монографічної та навчальної літератури, більшість авторів використовує термін «особа злочинця». Наприклад, у багатьох підручниках з кримінології окремі спеціальні розділи мають назву «Особа злочинця». Так, під особою злочинця потрібно розуміти: «...Сукупність соціально значущих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм кримінального права» [5, с. 85; 6, с. 72]. Виходячи з наведеного, можна констатувати, що особа злочинця – це сукупність соціально значимих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм кримінального права. З даного визначення випливають такі висновки: 1) негативні соціальні умови формують особу злочинця, що проявляється у факті вчинення злочину; 2) самі по собі криміногенні властивості не дозволяють вважати особу злочинцем до вчинення нею злочину; 3) до уваги необхідно брати як криміногенні фактори, що відбилися у свідомості особи і сформували в неї здатність вчинити злочин, так і ті, які сприяли вчиненню конкретного злочину [7].

Сьогодні кіберзлочинцям вченими надаються неоднозначні соціально-психологічні характеристики, які засновані на узагальнених емпіричних даних, оскільки сам предмет розгляду недостатньо вивчений з причин специфічності й складності цих кримінальних правопорушень [8, с. 78]. Як зазначає Д. С. Азаров, на жаль, вітчизняна криминологія не має у своєму арсеналі даних узагальнюючого характеру щодо особи цих злочинців, майже відсутні публікації з цього приводу. А окремі характеристики «комп'ютерного злочинця» (як то: вік – 24–25 років (середній вік – 30 років); за освітою – інженер в галузі електроніки і математики, займає відповідальну посаду (віце-президент компанії, фінансові керівники, скарбники, вкладники капіталів тощо); можуть не мати ніякої технічної освіти; не мають кримінального минулого; більшість становлять чоловіки, але можуть зустрічатися й жінки; у цілому це яскрава, думаюча, творча особа, професіонал своєї справи, готовий прийняти технічний виклик, бажаний працівник [9, с. 15–16]), як справедливо зауважує вчений, є поверхневими, суперечливими та емпірично необґрунтованими [10, с. 134–135].

Так, загальна кількість вивчених нами осіб, вироки (постанови) щодо яких вступили в законну силу в 2015–2020 роках, становить 359. Неосудних осіб виявлено не було. Відносно 199 осіб (35,6%) кримінальне провадження було закрито. Підставами для цього у 29,6% випадків слугував акт амністії. У 26,1% випадків провадження було закрито у зв'язку зі зміною обстановки. У 23,1% випадків – зв'язку з передачею особи на поруки. Враховуючи той факт, що переважна більшість (43,7%) засуджених кіберзлочинців – працездатні особи, які на момент вчинення кримінального правопорушення не працювали і не навчалися, безробітні, виявлені обставини викликають певне здивування. У 12,5% випадків провадження закривалися у зв'язку з дійовим каяттям. Також; зафіксовані випадки закриття проваджень у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (2%) та з інших підстав.

Розглянемо основні соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення, пов'язані з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет.

1. *Соціально-демографічні ознаки.* Соціально-демографічні ознаки (стать, вік, національність, сімейний стан, освітній рівень, професія тощо) не тільки дають інтегроване уявлення про особу злочинця, але й розкривають її функціональний зв'язок із вчиненням злочином [11, с. 92]. Відтак, вони формують характеристику соціального статусу і свідчать про його вплив на злочинця. Соціально-демографічні ознаки особи злочинця також дають можливість визначити її місце особистості у різних сферах суспільного життя, а разом з цим, виявити обставини, що сприяють формуванню злочинної поведінки. Аналіз зазначених відомостей на статистичному рівні дозволить встановити особливості демографічних показників, соціального походження й статусу, освітнього і культурного рівня злочинця та визначити їх вплив на спрямованість злочинної поведінки [12, с. 41].

Аналіз статистичних даних дозволив зробити певні висновки щодо наявності деяких характерних закономірностей щодо соціально-демографічних характеристик осіб, що вчиняють кіберзлочини.

До соціально-демографічних ознак, перш за все, відносять стать злочинця. Встановлення статевої особливості злочинців окремого виду дозволяє виявити їх фізіологічні і психологічні особливості.

Аналіз даних щодо засуджених осіб в Україні показав, що кіберзлочини вчиняються переважно чоловіками (90,8%), на долю жінок припадає лише 9,2% кримінальних правопорушень. Такий статевої розподіл кіберзлочинців обумовлений не лише традиційно низькою у порівнянні з чоловіками кримінальною активністю жінок, але й з специфікою даного виду кримінальних правопорушень. Професійне з технічної точки зору вчинення кіберзлочинів жінками практично не спостерігається, оскільки вони менш представлені серед технічних спеціальностей. Вчинення професійних кіберзлочинів особами жіночої статі обумовлене їх соціальним статусом, пов'язаним з професійною діяльністю, здійснення якої пов'язане з комп'ютерними технологіями [13, с. 385–386].

Вік злочинця вказує не лише на рівень біологічного, а й соціального розвитку людини, на відповідний стан і зміни особистості людини. Здійснюючи перехід з одного вікового ступеня на інший, людина постійно взаємодіє з соціальним середовищем, отримує і накопичує життєвий досвід [14, с. 54]. Аналіз віку злочинця дозволяє в свою чергу виявити найбільш кримінально активні вікові групи населення.

Статистичні дані щодо засуджених за кіберзлочини осіб (Форма 7 статистичної звітності Державної судової адміністрації України) свідчить про наявність певної специфіки розподілу кримінальної активності у кіберпросторі окремих груп населення.

Так, на відміну від загальнокримінальної злочинності при вчиненні кіберзлочинів, дуже низькою є кримінальна активність населення віком від 16 до 18 років, на долю якого припадає усього 0,7% осіб, засуджених за вчинення кіберзлочинів. Слід зазначити, що це певною мірою може обумовлюватися позицією слідства та суду щодо уникнення за можливості засудження неповнолітніх осіб та застосування до них інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. Однак зазначені дані та розподіл за рівнем кримінальної активності інших вікових груп в цілому спростовують поширене уявлення щодо омолодження кіберзлочинності та вкрай високу кримінальну активність у кіберпросторі саме осіб молодого віку [15; 16, с. 70–75, 17, с. 120].

Характерним на відміну від загальнокримінальної злочинності є відсутність серед засуджених осіб вікової групи від 65 років і старше. Це обумовлене, перш за все, відсутністю у більшості осіб даної вікової групи відповідних навичок роботи з комп'ютерною технікою, а також більшим життєвим досвідом та вищими моральними цінностями.

Аналіз розподілу вікових груп за рівнем кримінальної активності показав, що найбільш активною є група осіб віком від 30 до 50 років на долю якої припадає 43,1% засуджених за кіберзлочини осіб. На другому місці знаходиться група осіб віком від 18 до 25 років (27,5%), на третьому місці особи віком від 25 до 30 років (24%), на четвертому місці особи віком від 50 до 65 років (4,7%), а на останньому місці, як вже зазначалося, знаходиться група осіб віком від 16 до 18 років (0,7%).

Таким чином, хоча більше половини (51,5%) кіберзлочинів вчиняються особами віком від 18 до 30 років, кримінальна активність відносно даного виду злочинів корелює з соціальною активністю населення. Також необхідно відмітити поступове падіння кримінальної активності вікових груп 18–25 років та 50–65 років: якщо у 2015 році частка перших складала 24%, а других – 8,7%, то у 2020 році – 17,4% та 2,2% відповідно. Як видається, така тенденція може бути пояснена інтенсивним розвитком комп'ютерних технологій, що зумовлює, по-перше, необхідність отримання попереднього досвіду мережевої і/або програмістської роботи, та, по-друге, відомі труднощі для осіб поважного віку щодо освоєння вказаних технологій.

Слід зазначити, що отримані дані щодо найбільш кримінальної активної групи населення в цілому співпадають зі світовою практикою. Так, результати соціологічних і кримінологічно-криміналістичних досліджень проведених в Австралії, Канаді, Німеччині та США свідчать, що найбільш активний віковий період в якому вчиняються комп'ютерні злочини дорівнює саме віку від 15 до 35 років [18, с. 9; 19, с. 27]; половина всіх комп'ютерних злочинців мають вік від 20 до 40 років [20].

Громадянство злочинця. Відповідно до даних Державної судової адміністрації України 95,5% засуджених кіберзлочинців – громадяни України. На долю громадян інших держав припадає лише 4,5% засуджених.

Як зазначають фахівці, сучасне розширення інформаційного простору створює нові можливості для організованої злочинності, яка рухається у структурному плані до домінування гнучких мереж і, відповідно, стає можливим використання Інтернету не тільки для правопорушень, але й для створення злочинних груп, що може втілитися в перехід існуючих груп хакерів і кракерів, які координують свої операції, до формування кримінальних організацій, членам яких не має потреби зустрічатися або знаходитися в одній державі [21, с. 77].

Отже, на наш погляд, з урахуванням транскордонності кіберзлочинів (яка обумовлена як глобальністю кіберпростору, так й міжнародним рівнем діяльності організованих угруповань кіберзлочинців), така картина в більшій мірі відповідає недосконалості слідчої та судової практики щодо розслідування кіберзлочинів та притягнення винних до відповідальності. Також: це свідчить про дуже високий ступень латентності відповідних кримінальних правопорушень, обумовлений як високим професіоналізмом їх вчинення, так й неготовністю вітчизняних правоохоронних органів протидіяти їм.

Сімейний стан злочинця. Здійснений нами аналіз кримінальних проваджень виявив, що більшість кіберзлочинців не одружені – 58%. Розлучені складають 14%, а одружені але такі, що з родиною не живуть, – 16%. На долю одружених припадає 10%, а на осіб, що перебувають у цивільному шлюбі, – 12%. Таким чином, переважна більшість кіберзлочинців – особи, які не мають дружини/чоловіка. Це може бути обумовлено значною частиною серед кіберзлочинців осіб молодого віку, які не встигли завести сім'ю, а також характерною для кіберзлочинців нестабільністю особистості, жагою ризику, авантюризмом тощо, тобто властивостями характеру, які не сприяють зміцненню сімейних відносин.

Освітній рівень злочинця. Освітній рівень є важливою ознакою соціально-демографічної характеристики злочинця, оскільки багато в чому визначає соціальний статус особи, вид та кваліфікацію праці, а в цілому свідчить про рівень її інтелектуального розвитку та культури.

Рівень освіти людини впливає на формування її життєвих настановлень, ціннісних орієнтацій, потреб і інтересів людини, мотивів і цілей діяльності, правил поведінки, способів реагування на конкретні життєві ситуації. Чим вище рівень освіти індивіда, тим менше можливості для формування в нього антисупільних поглядів, звичок і їх злочинного прояву зовні [22, с. 43–44]. Низький освітній рівень сприяє спрощенню вибору засобів та шляхів реалізації потреб та бажань людини, вибору злочинних форм поведінки.

Якщо зіставити цей показник зі статистикою вчинення кіберзлочинів у співучасті: у групі діяли лише 13,1% засуджених кіберзлочинців, з них у складі організованої групи лише 1,7%, а засуджених за вчинення кіберзлочинів у складі злочинної організації взагалі не виявлено, – то очевидно є практично повна відсутність виявлених фактів вчинення кіберзлочинів громадянами України у групі з іноземними громадянами. Це було підтверджено і дослідженням матеріалів кримінальних справ та проваджень, при виборці яких не виявлено ні одного матеріалу щодо розслідування таких випадків.

У ході дослідження встановлено, що для кіберзлочинців в цілому на відміну від злочинців, що вчиняють злочини загальнокримінальної спрямованості, характерний високий освітній рівень, вищій рівня освіти населення в цілому. Так, переважна кількість кіберзлочинців (48,1% засуджених осіб) – це особи з вищою освітою (з них з повною вищою освітою – 33,9%, з базовою вищою освітою – 14,2%). Другою за поширеністю є група осіб з загальною середньою освітою (30,3%), з яких повну загальну середню освіту мають 25,3% осіб, а базову загальну середню освіту – 5% осіб. Частка осіб з професійно-технічною освітою складає 21,1%. Виявлений один випадок (0,3%) засудження за вчинення кіберзлочину особи з початковою загальною освітою. Осіб без освіти не виявлено.

Таким чином, половина (48,1%) кіберзлочинців мають вищу (в тому числі технічну) освіту, однак факт, що кожен третій злочинець (30,3%) має загальну середню освіту вказує на наступне. З розвитком комп'ютерних технологій та систем комунікації, їх агресивною ескалацією в усі сфери нашої життєдіяльності, все більш поширеним стає вчинення кіберзлочинів не фахівцями-комп'ютерщиками, а звичайними користувачами кібертехнологій. Досягнення у цій сфері уможливили вчинення кіберзлочинів не за допомогою відповідної освіти, багажу знань та навичок, а за допомогою відповідних керівництв та посібників.

Соціальний статус злочинця. Будучи значною мірою пов'язаним з освітнім рівнем, соціальний статус людини визначається, перш за все, її професією і родом заняття.

Аналіз даних Державної судової адміністрації України дозволив виявити певні специфічні особливості щодо соціального статусу кіберзлочинця.

Встановлено, що переважна більшість засуджених кіберзлочинців – працездатні особи, які на момент вчинення злочину не працювали і не навчалися (43,7%) та безробітні (2,5%). При цьому слід відзначити тенденцію зростання останніми роками частки саме вказаної категорії осіб.

Взагалі той факт, що працездатна людина не залучена до праці, навчання або іншої соціально корисної діяльності має відоме криміногенне значення – людина позбавлена легальних прибутків та засобів існування, оточена, як правило, негативним мікросередовищем, легко та природно встає на злочинний шлях. Кіберзлочини ж, як свідчить практика, з огляду на освітній рівень злочинця та інші соціально-демографічні ознаки, вчиняються далеко не маргінальними, примітивно-кримінально орієнтованими представниками нашого соціуму. Більше того, вчинення кіберзлочину обумовлює наявність необхідного технічного (комп'ютерного) обладнання чи, принаймні, доступу до нього. Отже, на наш погляд, відповідні статистичні дані свідчать про недосконалість вітчизняного трудового, податкового та іншого законодавства та практики його застосування, що дозволяє відповідній категорії осіб «влаштуватися» у суспільстві, офіційно маючи при цьому статус «безробітного» тощо.

В цілому розподіл засуджених за вчинення кіберзлочинів осіб за родом їх занять вказує, що другою за поширеністю є група службовців, на частку яких припадає 17% (з них 1,7% державних службовців). Третьою – робітники (16,1%) та приватні підприємці (11,4%). На п'ятому місці за поширеністю знаходиться група осіб, що навчаються – 7,4% (6,9% складають студенти навчальних закладів, а 0,5% – учні шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій). На шостому місці за поширеністю серед осіб, засуджених за вчинення кіберзлочинів йдуть працівники господарських товариств

(3,3%), а на сьомому – пенсіонери (у т.ч. інваліди) (1,1%). Також зустрічаються поодинокі випадки засудження за вчинення кіберзлочинів військовослужбовців, лікарів, фармацевтів тощо [16].

Висновок. У цілому, аналіз соціального статусу кіберзлочинця дозволяє підтвердити справедливості висновку, що кримінальні правопорушення, пов'язані з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет доцільно поділити на три основні умовні групи: 1) вчиняються у зв'язку з професійною (службовою) діяльністю особи; 2) вчиняються особами з низьким офіційним соціальним статусом (безробітні тощо) з метою незаконного збагачення; 3) вчиняються з особистих (крім користі) мотивів (самоствердження, помста тощо).

Список використаних джерел:

1. Хижняк Є. С. Процес встановлення особистості злочинців, які вчиняють злочини в мережі Інтернет. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 18 трав. 2018 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 424–427.
2. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое исследование : монография. М. : Норма; Инфора-М, 2015. 368 с.
3. Соловей О. О. Криминологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані із дитячою порнографією. *Митна справа*. 2011. № 3(75). С. 153–159.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. 424 с.
5. Джужа О. М., Иванов Ю. Ф. Криминологія : навч. посіб. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.
6. Джужа О. М., Кондратьев Я. Ю., Кулик О. Г. та ін. Криминологія : підручник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
7. Ткаченко О. В. Кримінально-правові та криминологічні заходи запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберіганню, збуту лісу в Україні : дис...канд. юрид. наук : 12.00.08. Маріуполь, 2020. 245 с.
8. Борисова Л. В. Суб'єкт (особа) транснаціонального комп'ютерного злочину: криміналістичні й психофізіологічні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 73–80.
9. Біленчук П. Д. Комп'ютерні злочини: соціально-правові і криминологічно-криміналістичні аспекти: навч. посіб. / П. Д. Біленчук, М. А. Зубань; Українська академія внутрішніх справ. Київ, 1994. 71 с.
10. Анатомія кібер злочину: ключові тренди 2020 року. <https://ecpl.com.ua/news/anatomiiia-kiber-zlochynu/>
11. Коган В. М. Значение социально-демографических факторов для изучения причин преступности. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1975. Вып. 22. С. 92.
12. Головкін Б. М. Криминологічні проблеми вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері: монографія. Харків: Нове слово, 2004. 252 с.
13. Криминологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. В. В. Чернея, О. М. Джужі. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
14. Шеремет А. П. Злочини проти статевої свободи : монографія / Закарпатський держ. ун-т. Чернівці : Наші книги, 2008. 216 с.
15. Баранов О. А. Проблеми законодавчого забезпечення боротьби з комп'ютерними злочинами. *Інформаційні технології та захист інформації* : зб. наук. праць. Запоріжжя : Юрид. ін-т МВС України, 1998. Вип. 2. С. 8–9.
16. Кравцова М. О. Кіберзлочинність: криминологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ : дис...канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 213 с.
17. Мазуров В. А. Компьютерные преступления. Классификация и способы противодействия: учеб.-практ. пособие. Москва : Палеотип: Логос, 2002. 147 с.
18. Біленчук П. Д., Котлярський О. І. Портрет комп'ютерного злочинця. К.: 1997. 48 с.
19. Кузнецов А. В. Пираты в Интернете. *Милиция*. 2000. № 2. С. 26–27.
20. Біленчук П. Д., Романюк Б. В., Цимбалюк В. С. та ін. Комп'ютерна злочинність. *Навчальний посібник*. Київ: Атіка, 2002. 240 с.
21. Борисова Л. В. Суб'єкт (особа) транснаціонального комп'ютерного злочину: криміналістичні й психофізіологічні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 73–80.
22. Ветров Н. И. Криминологическая характеристика правонарушителей молодежного возраста : учеб. пособие. Москва : Юрид. лит., 1981. 116 с.

КОНЦЕПЦІЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

CONCEPT OF METHODS OF INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY

У статті на основі аналізу поглядів учених щодо методик розслідування кримінальних правопорушень, а також окремих досліджень проблем розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності обґрунтовано доцільність формування комплексної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. А тому методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності може бути сформована на більш високому рівні узагальнення. Специфіка формування цієї методики полягатиме в тому, що вона враховуватиме особливості розслідування різних за своїми кримінально-правовими ознаками видів злочинних посягань (проти власності, у сфері господарської діяльності, у сфері службової діяльності тощо), яка виявляється в єдиному механізмі злочинної діяльності (тотожність злочинних технологій), що, у свою чергу, впливає на спільність вихідних слідчих ситуацій; комплексний характер предмета доказування, тобто обставин, які підлягають встановленню; на однотипність слідових картин і криміналістичних засобів їх дослідження; проведенні процесуальних дій. Зроблено висновок, що окремі методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності матимуть такий вигляд: 1) за сферою господарської діяльності (галузева ознака): методика розслідування кримінальних правопорушень проти порядку обігу грошей, цінних паперів, інших документів; методика розслідування кримінальних правопорушень проти системи оподаткування; методика розслідування кримінальних правопорушень проти системи бюджетного регулювання; методика розслідування кримінальних правопорушень проти порядку переміщення предметів через митний кордон України; методика розслідування кримінальних правопорушень проти порядку зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю; методика розслідування кримінальних правопорушень проти прав і законних інтересів кредиторів; 2) за кримінально-правовою (видовою) ознакою: методика розслідування базових кримінальних правопорушень; методика розслідування підпорядкованих кримінальних правопорушень; методика розслідування супутніх кримінальних правопорушень; 3) за іншими криміналістично значущими ознаками: залежно від специфіки окремих операцій у господарській сфері; залежно від елементів способу вчинення кримінальних правопорушень; залежно від характеристики предмета кримінального правопорушення тощо.

Ключові слова: *методика, методичні рекомендації, кримінальні правопорушення, розслідування, концепція, теоретичні положення, практика.*

In the article on the basis of the analysis of views of scientists on methods of investigation of criminal offenses, and also separate researches of problems of investigation of criminal offenses in the sphere of economic activity the expediency of formation of a complex technique of investigation of criminal offenses in the sphere of economic activity is substantiated. Therefore, the methodology of investigation of criminal offenses in the field of economic activity can be formed at a higher level of generalization. The specifics of the formation of this methodology will be that it will take

into account the peculiarities of the investigation of different criminal law types of criminal encroachments (against property, economic activity, official activities, etc.), which is manifested in a single mechanism of criminal activity (identity of criminal technologies), which, in turn, affects the commonality of the initial investigative situations; the complex nature of the subject of proof, ie the circumstances to be established; on uniformity of trace pictures and forensic means of their research; conducting procedural actions. It is concluded that some methods of investigating criminal offenses in the field of economic activity will be as follows: 1) in the field of economic activity (industry): methods of investigating criminal offenses against the circulation of money, securities and other documents; methods of investigating criminal offenses against the tax system; methods of investigating criminal offenses against the system of budget regulation; methods of investigation of criminal offenses against the order of movement of objects across the customs border of Ukraine; methods of investigation of criminal offenses against the order of engaging in entrepreneurial and other economic activities; methods of investigating criminal offenses against the rights and legitimate interests of creditors; 2) on the basis of criminal law (species): methods of investigation of basic criminal offenses; methods of investigation of subordinate criminal offenses; methods of investigation of related criminal offenses; 3) on other criminologically significant grounds: depending on the specifics of individual operations in the economic sphere; depending on the elements of the method of committing criminal offenses; depending on the characteristics of the subject of the criminal offense, etc.

Key words: *methodology, methodical recommendations, criminal offenses, investigation, concept, theoretical provisions, practice.*

Актуальність теми. Сфера господарської діяльності в Україні з кожним роком набирає обертів. Як результат – значні суми коштів проходять через банківські рахунки, платіжні доручення, у готівковій та безготівковій формі для розрахунку за виконані господарські роботи (операції), надані послуги тощо. Тому й не дивно, що сфера господарської діяльності дедалі частіше піддається злочинним посяганням, будучи привабливою через постійний обіг значних сум коштів, а також не менш значних обсягів матеріалів та інших ресурсів, які задіяні у процесі господарської діяльності.

Для ефективного розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності доцільно акумулювати систему поглядів, основних думок, наукових ідей щодо вирішення проблем розслідування таких кримінальних правопорушень, аналіз яких дасть базу для розроблення комплексної методики розслідування кримінальних правопорушень зазначеного категорії.

Розроблення теоретичних засад методики розслідування є необхідною основою вирішення завдань практики для раціональної організації діяльності й обрання оптимальних методів ефективного розслідування кримінальних правопорушень, також це є основою для концепції криміналістичної методики.

Мета статті – аналіз накопиченого досвіду розроблених криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності для можливості відшукування найбільш ефективних прийомів, методів ведення досудового розслідування в таких категоріях кримінальних проваджень і можливості розроблення комплексної криміналістичної методики із зазначеного питання.

Виклад основного матеріалу. Розвиток криміналістичної методики відбувався за трьома напрямками: по-перше, змінювались підходи до визначення поняття та структури цього розділу криміналістики; по-друге, виникали видові методики розслідування; по-третє, висловлювали пропозиції щодо формування методик на рівні певних груп (комплексів, класів) кримінальних правопорушень.

В. Г. Танасевич вперше відокремив загальні питання методики розслідування «укрупнених груп злочинів» та спеціальні методики [10]. Це, по суті, була перша класифікація у криміналістичній методиці. Автор обґрунтував тезу, що процес розслідування різних за своєю кримінально-правовою характеристикою кримінальних правопорушень має спільні риси, хоча вчений так і не пояснив, що саме розуміти під терміном «укрупнені групи злочинів».

А. Ф. Волобуєв запропонував усі спеціальні методики класифікувати за ознаками кримінально-правової характеристики діянь; за особливостями вчинення кримінальних правопо-

рушень у певній обстановці (в умовах великого міста, у сільській місцевості, у прикордонних регіонах тощо); за ознаками суб'єкта (кримінальні правопорушення вчинені неповнолітніми, матеріально відповідальними особами тощо) [6].

Проблеми класифікації методик досліджував і В. О. Образцов, який диференціював методики на загальні та окремі (спеціальні). Загальні методики вчений розподілив на дві складові: за характером вирішення типових завдань для різних категорій кримінальних правопорушень (приміром, методика дослідження алібі чи методика викриття інсценування) та за спільністю певних криміналістично однорідних видів кримінальних правопорушень, які об'єднані у групи (приміром, методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері торгівлі тощо) [4, с. 87].

Пошук підстав для класифікації криміналістичних методик у різні часи здійснювали також В. П. Бахін [1], А. Ф. Волобуєв [6], Г. А. Матусовський [7], В. В. Тіщенко [15] С. С. Чернявський [12], В. Ю. Шепітько [14] та інші вчені.

Більш чіткі критерії розподілу методик в сучасній криміналістичній науці запропоновано рядом вітчизняних науковців, які в основній класифікації розглядають закономірності пошуково-пізнавальних процесів при розслідуванні кримінальних правопорушень, що дало можливість виокремити певні класи методик [3, с. 24]. Кожний з визначених ними класів на основі спільності об'єкта зазіхання, тобто за вертикальною ознакою, розподілено на ряди, а останні, у свою чергу, – на види. Водночас виділено міжродові та міжвидові методики, а у структурі видових – внутрішньовидові, які безпосередньо залежать від криміналістичних особливостей кримінальних правопорушень.

Узагальнюючи наведені в науці позиції щодо класифікації методик розслідування кримінальних правопорушень, зазначимо, що суперечок у думках вчених набагато більше, ніж спільних позицій.

По-перше, автори нерідко змішують підстави для виокремлення рівнів розподілу методик, що призводить до дублювання; по-друге, в окремих випадках не зовсім вдало обирають підстави для розподілу методик (приміром, беруть за основу лише ситуації розслідування); по-третє, у класифікаціях здебільшого не прослідковується логічного співвідношення категорій «загальне», «особливе» й «окреме».

Для пошуку більш чітких критеріїв розподілу методик розслідування кримінальних правопорушень, зокрема у сфері господарської діяльності, звернемося до загальних основ криміналістичної класифікації.

У теорії кримінально-процесуального права, у криміналістиці, як і в інших галузях науки, дослідження об'єктів завжди починається з класифікації. Класифікація є одним з методів пізнання. Вона сприяє встановленню як властивостей окремих об'єктів і явищ, так і закономірностей їх розвитку та напрямів практичного використання.

Класифікація (від лат. «classis» – розряд, «fasege» – роблю) – категорія логічна. Це – логічна операція, що полягає в розподілі певної множини об'єктів або явищ на класифікаційні групи, при якому кожний об'єкт за певними ознаками відносять до відповідного рівня розподілу, що, зазвичай, називається «родом», «класом», «видом» тощо [9].

Загальні правила розподілу понять полягають у такому: один і той самий розподіл слід здійснювати на тій самій підставі (ознака чи група ознак); як підставу для розподілу слід обирати не будь-яку випадкову ознаку, а істотну ознаку, яка виражає якісний бік поняття, що розподіляється; члени розподілу мають виключати один одного, тобто кожний окремий предмет має перебувати в одній групі та не більше ніж в одній (приміром розподіл суб'єктів права на фізичних і юридичних осіб); сума предметів у всіх одержаних при розподілі різновидах має дорівнювати сумі предметів розподіленого поняття, тобто сума видів має вичерпувати увесь обсяг поняття; члени розподілу стосовно загального поняття мають бути найближчими видами, а відносно одне одного – супідрядними поняттями.

У наукових дослідженнях і практичній діяльності нерідко, поряд з класифікацією, застосовується відомий в логіці типологічний метод. Типологією називають групування об'єктів, на основі їх подібності певному зразковому предмету, який вважається типовим. Як типовий може бути використаний при групуванні реально існуючий об'єкт або мислений образ (ідеальний тип). Терміном «типологія» називають і результат цього групування, тобто прийняту в певній галузі знань чи сфері практичної діяльності систему розподілу об'єктів на однотипні групи [2]

Сьогодні проблема класифікації методик розслідування кримінальних правопорушень набуває виняткової актуальності не лише для криміналістичної науки, а й для практичної діяльності. Різномісний, відсутність у цьому узгодженої позиції негативно позначаються на об'єктивності

статистичного обліку, розробленні нових, найбільш ефективних методик розслідування, й у кінцевому підсумку – на підвищенні рівня професіоналізму у протидії господарській злочинності.

Система методик розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що має кримінально-правову природу і побудована за галузевою ознакою, на наш погляд, має стати теоретичним підґрунтям для подальшої диференціації видових і підвидових методик розслідування на більш конкретному рівні.

Аналізуючи погляди вчених криміналістів щодо питань побудови методик розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, спробуємо узагальнити вихідні методологічні положення з приводу цієї складної проблеми.

По-перше, за ступенем спільності та рівнем конкретизації криміналістичних рекомендацій усі без виключення методики слід диференціювати на загальні (науковий рівень) та спеціальні (практичний рівень). Загальні положення методики включають дані вивчення закономірностей організації та проведення розслідування, понятійний апарат цього розділу науки, завдання та принципи криміналістичної методики, проблемні питання її розвитку, окремі питання класифікації кримінальних правопорушень, характеристику структури окремих методик тощо. Загальні положення забезпечують системність окремих методик, їх наукову обґрунтованість та взаємозв'язок. Другий рівень становлять методики розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень, що формуються на основі загальних положень криміналістичної методики з урахуванням потреб слідчої практики.

По-друге, в основі розподілу спеціальних методик розслідування є положення криміналістичної класифікації. Розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій у методиці розслідування передбачає використання диференційованого підходу із застосуванням додаткових як кримінально-правових, так і криміналістичних її підстав.

Сформована у криміналістиці система методик розслідування традиційно визначається побудовою відповідних розділів законодавства про кримінальну відповідальність. Водночас особливості кримінальних правопорушень, важливі з точки зору їх криміналістичної характеристики, не враховуються або використовуються для класифікації кримінальних правопорушень лише на найнижчому рівні – на рівні підвидів (різновидів).

Поряд із цим, деякі криміналістично однорідні види кримінальних правопорушень (приміром, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням та зловживання владою або службовим становищем) розміщені в різних розділах КК України. Натомість у практичній діяльності вихідні дані далеко не завжди містять чіткі й достовірні ознаки, що вказують на вид кримінального правопорушення та дозволяють здійснювати його кримінально-правову кваліфікацію. Лише після пізнання слідової картини, що тією чи іншою мірою може містити відомості про ознаки різних кримінальних правопорушень, а також проведення початкових слідчих (розшукових) дій слідчий (детектив), може отримати доказову інформацію, достатню для відповідної кримінально-правової оцінки.

На нашу думку, напрямом формування методик розслідування є їх систематизація залежно від сфери суспільних відносин; технологій вчинення кримінального правопорушення; характеристики предмета кримінального правопорушення, ознак злочинця тощо, на основі чого може йтися про певний тип злочинної діяльності.

Зазначене орієнтує криміналістичні дослідження на перехід від розподілу кримінальних правопорушень, сформованого виключно на кримінально-правовій класифікації, до більш предметного рівня, побудованого з урахуванням ознак, що мають значення для розслідування.

По-третє, процес розслідування за окремими категоріями кримінальних правопорушень має свою специфіку. Приміром, розслідування кримінальних правопорушень проти громадської безпеки суттєво відрізняється від розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Отже, пошук закономірностей організації пошуково-пізнавальних процесів, властивих кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності загалом, є актуальною проблемою криміналістичної методики.

Виявлення взаємозв'язків між методиками в рамках цього класу дає змогу, з одного боку, використати увесь комплекс методичних рекомендацій, а з іншого – виключити їх дублювання. Водночас не можна визнати вдалим спроби формування на цьому рівні якоїсь універсальної методики розслідування. Стосовно класу кримінальних правопорушень у сфері господарської

діяльності важко виділити загальне (єдине, а не те, що збігається), наприклад, у контрабанді та ухиленні від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Слід зазначити, що в історії криміналістичної науки були неодноразові спроби позитивно відповісти на питання про існування універсального методу розслідування кримінальних правопорушень.

Однак, з розвитком криміналістики стає зрозумілим, що вирішити проблему створення універсального методу ніколи не вдасться, оскільки багатоплановий характер діяльності працівників уповноважених на проведення досудового розслідування забезпечує не один який-небудь метод, а систему взаємопов'язаних між собою різних методів пошуково-пізнавальної діяльності.

Отже, окрема криміналістична методика розслідування певного виду або підвиду кримінальних правопорушень і є, по суті, сукупністю методів розслідування. Водночас, кожний метод розслідування має свою структуру, а саме повинен складатися з понятійного апарату, що виражає сутність методу і дає змогу відрізнити його від інших; спеціальних засобів (інструментів), що забезпечують виконання правил, які приписуються цим методом; технології методу, тобто системи операцій, належне виконання котрих гарантує успішне вирішення відповідних завдань; описання методу (правил), що дозволяє використовувати метод широкому колу користувачів [5, с. 43].

Проте, ці методи не завжди відповідають потребам практики, інколи вони мають цілком теоретичний характер, їх неможливо застосувати при вирішенні конкретних завдань. У зв'язку з цим, Р. С. Белкін справедливо посилався на відомий вислів Г. Р. Кірхгофа: «Немає нічого практичніше за добру теорію», який постулює принцип корисності дійсного наукового знання, а не «безпредметного теоретизування», тобто обґрунтування доктрин, які не мають реального практичного підґрунтя або можливості застосування [2, с. 97–98]. Саме тому сучасні методики розслідування мають відповідати певним критеріям, серед яких головними є доступність для сприйняття, можливість застосування та практична доцільність.

По-четверте, у прикладному плані прийнятними є спеціальні методики, побудовані з урахуванням криміналістично значущих ознак. Практиків цікавлять конкретні програми розслідування, що відображають особливості окремих різновидів, підгруп кримінальних правопорушень певного виду.

Аналіз стану наукового забезпечення розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності дає змогу виокремити дві тенденції, що визначають перспективи формування окремих методик: їх деталізацію та інтеграцію.

Потребу деталізації методик визначають особливості слідчих ситуацій, що складаються, та інші обставини злочинної діяльності. Характерним прикладом цих методик є внутрішньовидові методики розслідування розкрадань у різних сферах господарювання.

Поряд із процесом деталізації розгорнувся процес інтеграції методик, коли почали створювати міжвидові групи кримінальних правопорушень, що відображають особливості розслідування споріднених видів (комплексів) кримінальних правопорушень [13].

Принцип інтеграції у криміналістичній методиці полягає в тому, що відбувається процес накопичення окремих рекомендацій з розслідування на рівень наукового узагальнення. Практика розслідування свідчить, що у кримінальному середовищі складаються складні схеми злочинної діяльності [11, с. 24]. Це положення створює потребу розроблення загальних методик-криміналістичних рекомендацій з розслідування таких кримінальних правопорушень на основі їх узагальнених криміналістичних характеристик.

Результати вивчення кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності підтверджують цю тезу. У наш час, відбувається значне переорієнтування уявлень про можливі форми злочинних виявів в господарській діяльності. Тому можна вважати актуальною проблему створення методики розслідування споріднених кримінальних правопорушень, що являють собою єдину злочинну технологію.

Під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень перед слідчими (детективом), зазвичай, виникає необхідність об'єднання методик розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, кримінальних правопорушень проти власності, у сфері службової діяльності тощо, оскільки, типовим стає застосування злочинцями складних за своєю внутрішньою структурою та кримінально-правовими ознаками схем злочинної діяльності.

Здебільшого поряд з основними (базовими) кримінальними правопорушеннями (ст. 205-1, 209, 218–222 тощо КК України) злочинці вчиняють інші (споріднені та супутні) кримінальні правопорушення, передбачені ст. 358, 364 КК України тощо [8].

Обґрунтовуючи необхідність створення комплексної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, дотримуємося таких концептуальних положень:

1) в основі створення цієї методики – різні за своїм об'єктом склади кримінальних правопорушень (наприклад, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням та зловживання владою або службовим становищем тощо), що стосуються різних об'єктів кримінально-правової охорони, але об'єднані за криміналістичними ознаками, тобто йдеться про їх взаємозалежність у рамках єдиної технології злочинної діяльності (єдині наміри організаторів, пособників і виконавців, єдині мотиви, єдині засоби тощо);

2) предметом цієї методики є закономірності не усієї злочинної діяльності, а лише тієї її частини, що пов'язана з певним сегментом господарської системи й відповідно зі специфічними формами реалізації господарсько-правових відносин, а також особливостями механізму кримінального правопорушення, тобто злочинна діяльність обмежена криміналістичними класифікаційними критеріями;

3) підставою для розроблення цієї методики є потреби правоохоронної практики, оскільки окремі ознаки цих кримінальних правопорушень тісно взаємозв'язані у процесі доказування, що визначає специфіку висунення й перевірки версій, планування розслідування, проведення окремих слідчих (розшукових) дій, їх комплексів тощо (наприклад, службові зловживання банківських працівників під час проведення кредитних операцій здебільшого є виявом їх співучасті у шахрайстві, зокрема, з фінансовими ресурсами, і тому доказування ознак кримінального правопорушення проти власності та у сфері господарської діяльності безпосередньо пов'язано з доказуванням кримінального правопорушення у сфері службової діяльності).

Об'єктом цієї теоретичної концепції є закономірності розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що виявляються при розслідуванні будь-якого конкретного випадку.

При розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності виявляються різні закономірності, що визначають специфіку розслідування кримінальних правопорушень: одні визначають особливості виявлення, збирання, фіксації, дослідження та оцінки доказів; інші – організацію та планування розслідування; треті – тактику поведінки підозрюваних та обвинувачених.

Комплексна методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має дві складові: загальні положення (основи) та спеціальні (окремі) методики розслідування.

Доцільність цього розподілу може бути виправданою і плідною, якщо теоретична частина міститиме дані прогностичного характеру насамперед щодо способів учинення кримінальних правопорушень, а також інших елементів криміналістичної характеристики, що мають враховуватись при побудові методик.

Окремі методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності формуються з урахуванням таких засад: в основі їх створення – алгоритми та програми проведення слідчих і процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів, а також їх комплексів (тактичних операцій), спрямованість і послідовність яких залежать від різних чинників, передусім ситуацій розслідування; їх предмет обумовлений особливостями криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень (насамперед, способу вчинення кримінального правопорушення); їх зміст визначають особливості пошуково-пізнавальних процесів, що характеризуються комплексом кваліфікаційних, процесуальних, оперативно-розшукових, організаційно-управлінських, профілактичних завдань.

Висновки. Відсутність систематизованих відомостей про методику розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, значно знижує ефективність правоохоронної діяльності. Поряд з цим, особи, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, добре орієнтуються в сучасному законодавстві, мають ґрунтовні знання у сфері економічної та господарської діяльності, між ними існують тісні корупційні зв'язки. Ці та інші обставини дають можливість приховувати злочинну діяльність та протидіяти розслідуванню.

Комплексна методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має бути сформована на більш високому рівні узагальнення. Специфіка формування цієї методики полягатиме в тому, що вона враховуватиме особливості розслідування

різних за своїми кримінально-правовими ознаками видів злочинних посягань (проти власності, у сфері господарської діяльності, у сфері службової діяльності тощо), яка виявляється в єдиному механізмі злочинної діяльності (тотожність злочинних технологій), що, у свою чергу, впливає на спільність вихідних слідчих ситуацій; комплексний характер предмета доказування, тобто обставин, які підлягають встановленню; на однотипність слідових картин і криміналістичних засобів їх дослідження; процесуальні дії.

З урахуванням вищевикладеного, окремі методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності матимуть такий вигляд: 1) за сферою господарської діяльності (галузева ознака): методика розслідування кримінальних правопорушень проти порядку обігу грошей, цінних паперів, інших документів; методика розслідування кримінальних правопорушень проти системи оподаткування; методика розслідування кримінальних правопорушень проти системи бюджетного регулювання; методика розслідування кримінальних правопорушень проти порядку переміщення предметів через митний кордон України; методика розслідування кримінальних правопорушень проти порядку зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю; методика розслідування кримінальних правопорушень проти прав і законних інтересів кредиторів; 2) за кримінально-правовою (видовою) ознакою: методика розслідування базових кримінальних правопорушень (кримінальні правопорушення визначені у розділі VII КК України); методика розслідування підпорядкованих кримінальних правопорушень (ст. 190, 191 КК України); методика розслідування супутніх кримінальних правопорушень (ст. 364, 366 тощо КК України); 3) за іншими криміналістично значущими ознаками: залежно від специфіки окремих операцій у господарській сфері; залежно від елементів способу вчинення кримінальних правопорушень; залежно від характеристики предмета кримінального правопорушення тощо.

Список використаних джерел:

1. Бахін В., Лук'янчиков Б. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. Вип. 1. С. 39–43.
2. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М., 1997. 772 с.
3. Методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб / О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарова та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 2-ге вид., перероб. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 312 с.
4. Криминалистика : учебник / под ред. В. А. Образцова. М. : Юристъ, 1999. 592 с.
5. Криміналістика: підручник / за ред. В. В. Тіщенко. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.
6. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва : монографія. Харків, 2000. 335 с.
7. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 480 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джуржі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
9. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : УРЕ, 1977. 776 с.
10. Танасевич В. Г., Образцов В. О. Криміналістична класифікація злочинів та її значення для окремих методик розслідування. *Радянське право*. 1977. № 9. С. 85–89.
11. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання: аналіт. огляд / упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.
12. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монограф. Чернявський С. С. К.: «ХайТек Прес», 2010. 624 с.
13. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1 (68). С. 140–141.
14. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. 19. С. 445–451.
15. Тищенко В. В. Теоретические основы криминалистической методики расследования преступлений: проблемы и тенденции. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2011. Т. 10. С. 362–371.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.17>

РАШЕД Ю. О.

**ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАКЛАДІВ
ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МВС ЯК СУБ'ЄКТІВ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ
ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ**

**PECULIARITIES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF HEALTH
CARE INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS AS SUBJECTS
OF MEDICAL CARE FOR FAMILY MEMBERS OF POLICE OFFICERS**

Мета статті полягає у проведенні комплексного наукового розгляду особливостей адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров'я МВС, як суб'єктів медичного обслуговування членів сімей поліцейських.

У статті, на основі дослідження наукових підходів представників різних наукових галузей, визначено сутність та запропоновано дефініцію категорії «адміністративно-правовий статус закладів охорони здоров'я МВС». Розкрито структуру адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров'я МВС, як суб'єктів медичного обслуговування членів сімей поліцейських. Розглянуто та проаналізовано кожний із елементів адміністративно-правового статусу досліджуваних суб'єктів та виокремлено їх особливості.

З'ясовано, що в науковій площині існує безліч підходів щодо розуміння структури адміністративно-правового статусу, які до того ж можуть змінюватись залежно від суб'єкта, який є носієм такого статусу. Така ситуація обумовлена відсутністю загального, так би мовити, офіційного, нормативно-визначеного підходу до структури адміністративно-правового статусу, яка б стала певним взірцем для науковців. Разом із цим, на наш погляд, існує низка базових елементів такого статусу, які об'єктивно виходять із його змісту та сутності. Зважаючи на це, можемо представити характеристику адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров'я МВС, як суб'єктів медичного обслуговування членів сімей поліцейських – це регламентована нормами адміністративного права структурована категорія, яка визначає місце закладів охорони здоров'я МВС у системі адміністративно-правових відносин та специфіку вступу в них і складається з наступних елементів: адміністративної правосуб'єктності, ієрархічної підпорядкованості щодо інших суб'єктів правовідносин, повноважень (права та функції), гарантій діяльності.

Зроблено висновок, що на сьогоднішній день заклади охорони здоров'я МВС, як суб'єкти медичного обслуговування членів сімей поліцейських володіють своїм, особливим адміністративно-правовим статусом, який обумовлений переліком та змістом елементів останнього. Разом із тим, варто констатувати суттєву залежність досліджуваних суб'єктів від Міністерства внутрішніх справ, що досить часто ускладнює запровадження новітніх технологій у їх роботу, які обумовлюються розвитком медичної сфери нашої держави.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, заклади охорони здоров'я МВС, медичне обслуговування членів сімей поліцейських, Національна поліція України.

The purpose of the article is to conduct a comprehensive scientific review of the features of the administrative and legal status of health care institutions of the Ministry of Internal Affairs, as subjects of medical care for family members of police officers.

The article, based on the research of scientific approaches of representatives of various scientific fields, defines the essence and presents the definition of the category “administrative-legal status of health care institutions of the Ministry of Internal Affairs”. The structure of the administrative and legal status of health care institutions of the Ministry of Internal Affairs as subjects of medical care for family members of police officers is revealed. Each element of the administrative and legal status of the studied subjects was considered and analyzed and its features were highlighted.

It was found that in the scientific field there are many approaches to understanding the structure of administrative and legal status, which, moreover, may change depending on the subject who is the bearer of such a status. This situation is due to the lack of a general, so to speak, official, normatively defined approach to the structure of administrative and legal status, which would become a certain model for scientists. Along with this, in our opinion, there are a number of basic elements of such a status, which objectively emerge from its content and essence. With this in mind, we can present the characteristics of the administrative-legal status of health care institutions of the Ministry of Internal Affairs as subjects of medical care for family members of police officers – this is a structured category regulated by the norms of administrative law, which determines the place of health care institutions of the Ministry of Internal Affairs in the system of administrative-legal relations and the specifics of entry into them and consists of the following elements: administrative legal personality, hierarchical subordination to other subjects of legal relations, powers (rights and functions), guarantees of activity.

It was concluded that today the health care institutions of the Ministry of Internal Affairs, as subjects of medical care for members of policemen’s families, have their own, special administrative and legal status, which is determined by the list and content of the latter’s elements. At the same time, it is worth noting the significant dependence of the researched subjects on the Ministry of Internal Affairs, which quite often complicates the introduction of the latest technologies into their work, which are determined by the development of the medical field of our country.

Key words: *administrative and legal status, health care institutions of the Ministry of Internal Affairs, medical care of family members of police officers, National Police of Ukraine.*

Постановка проблеми. Діяльність державного апарату являє собою централізований механізм, кожен елемент якого забезпечує реалізацію державних функцій у відповідних секторах життєдіяльності суспільства, як то, правоохоронному, економічному, транспортному, медичному тощо. Проте, щоб даний механізм належним чином функціонував існують спеціальні суб’єкти уповноважені на здійснення цих функцій за кожним окремим напрямом. Прикладом є соціальне забезпечення членів сімей поліцейських в аспекті їх медичного обслуговування, суб’єктний склад якого включає в себе спеціалізовані заклади охорони здоров’я віднесені до системи МВС, що має безпосередній вплив на їх адміністративно-правовий статус.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання, пов’язані із медичним обслуговуванням поліцейських та членів їх сімей у своїх наукових працях розглядали: І.Г. Андрущенко, І.П. Голосніченко, О.В. Кузьменко, М.П. Кучерявенко, О.Г. Стрельченко, Т.О. Тихомировою, О.Є. Черних та іншими. Проте, незважаючи на чималі наукові здобутки, вчені фактично поза своєю увагою залишили дослідження проблеми закріплення адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров’я МВС, як суб’єктів медичного обслуговування безпосередньо членів сімей поліцейських.

Мега статті полягає у проведенні комплексного наукового розгляду особливостей адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров’я МВС, як суб’єктів медичного обслуговування членів сімей поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Першочергово відмітимо, що сутність категорії «адміністративно-правовий статус» походить від терміну «статус», який в перекладі з латинського означає положення, стан чого-небудь або будь-кого [1]. У філософському енциклопедичному словнику статус визначено як соціальний, співвідносний стан (позиція) індивідуума або групи в соціальній системі, що визначається по ряду ознак, специфічних для даної системи (економічних, професійних, етнічних та інших) [2, с. 342; 3, с. 39].

В юридичній науці «статус», як правова категорія давно досліджувалась вченими. За допомогою даного терміну римські вчені сформулювали категорії, що відображали окремі аспекти

ти правового становища людини: стан свободи – «status libertatus», стан громадянства – «status civitatus», сімейний стан – «status familiae» [4, с. 98]. Сьогодні, слово «статус» в юридичному сенсі характеризує природу органу, організації, об'єднання, посадової особи, особистості (громадянина), їх місце у системі суспільних відносин та суб'єктів права, найважливіші права та обов'язки, форми та порядок їх реалізації та прийняті при цьому акти або вчинені дії. У Великому юридичному словнику під статусом розуміється встановлене нормами права становище його суб'єктів, сукупність їх права і обов'язків. У найзагальнішому вигляді правовий статус визначається як юридично закріплене становище особистості в державі та суспільстві. «Юридичні норми як би обрамляють і закріплюють фактичний соціальний статус, перетворюючи його тем самим у правовому. Ці два статуси співвідносяться як зміст та форма, де формою виступає правовий статус», – пише О.О. Піонтовський [5, с. 35].

Отже, правовий статус є узагальненою юридичною категорією, яка характеризує суб'єктів права, а саме їх становище у певних правовідносинах, що виражається у наборі притаманних йому суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. В свою чергу, «адміністративно-правовий статус» – це більш деталізована категорія яку вчені також неодноразово аналізували. Наприклад, Т.О. Коломєць адміністративно-правовий статус розглядає, як сукупність суб'єктивних прав і обов'язків закріплених нормами адміністративного права за певним органом. Водночас обов'язковою ознакою набуття суб'єктом адміністративно-правового статусу є наявність у нього конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, що реалізуються у рамках як адміністративних правовідносин, так і поза ними [6, с. 64]. У тлумаченні О.М. Круглова адміністративно-правовий статус – це правове становище фізичної або юридичної особи – одна з найважливіших політико-юридичних категорій, яка нерозривно пов'язана з соціальною структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності [7, с. 31]. На думку С.М. Серьогіна, І.В. Шпекторенко, Н.А. Липовської та О.А. Гусар адміністративно-правовий статус – це системна сукупність адміністративно-правових властивостей суб'єкта права. Такими властивостями є детерміновані нормами адміністративного права: 1) компетенція суб'єкта; 2) порядок його утворення і набрання юридичних ознак; 3) назва; 4) місце дислокації; 5) структура; 6) цілі функціонування; 7) відповідальність. Адміністративно-правовий статус є невід'ємною й обов'язковою складовою характеристики фізичних і юридичних осіб, інших колективних суб'єктів, у якому відображається їх права природа і правове становище у конкретних правовідносинах. Одним з таких суб'єктів є персонал державного управління [8, с. 31; 9, с. 116]. За С.Г. Стеценко адміністративно-правовий статус – це сукупність прав, обов'язків та гарантій їх реалізації, закріплених у нормах адміністративного права. В основі адміністративно-правового статусу лежить адміністративна правосуб'єктність. Кожний суб'єкт адміністративного права має свій варіант притаманного йому адміністративно-правового статусу. Чинники, що впливають на прояви адміністративної дієздатності (вік, стать, стан здоров'я, належність до певних соціальних груп), також видозмінюють характеристики адміністративно-правового статусу [10, с. 90].

Беручи за основу виділені ознаки та вище представлені наукові підходи, можемо зробити наступний висновок: адміністративно-правовий статус закладів охорони здоров'я МВС, як суб'єктів медичного обслуговування членів сімей поліцейських – це складна, регламентована нормами адміністративного права категорія, котра визначає місце цих суб'єктів у системі адміністративно-правових відносин та специфіку надання медичних послуг.

Що стосується структури адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров'я МВС, як суб'єктів медичного обслуговування членів сімей поліцейських, то в даному питанні також не має однозначної відповіді, що детерміновано неузгодженістю останнього в науковій площині. Наприклад, О. Гумін та Є. Пряхін, до елементів адміністративного статусу відносять правосуб'єктність, права, обов'язки та юридичну відповідальність. «Не всі права, закріплені в законодавстві, характеризують адміністративно-правовий статус. До них належать лише ті, що передбачені нормами адміністративного права та реалізуються у взаємовідносинах з органами публічної влади, оскільки адміністративно-правові відносини снують тільки там, де один із суб'єктів є суб'єктом владних повноважень. Аналогічно варто говорити і про обов'язки. Адміністративно-правовий статус характеризують тільки ті обов'язки, що обумовлюються виникненням взаємовідносин з органами публічної влади. Для національного законодавства залишається проблемним те, що в нормативно-правових актах в основному йдеться не окремо про права й обов'язки, а про «повноваження»», – пишуть вчені [11, с. 131].

Аналізуючи структуру безпосередньо адміністративно-правового статусу громадянина Л.Р. Біла-Тіунова та Т.І. Білоус-Осінь вказують, що останній складає: галузевий статус у межах

адміністративного права (з урахуванням особливостей галузі права, що складається з визначених елементів); спеціальний статус у межах адміністративного права (який аналогічно складається з конкретно визначених елементів), що у своїй сукупності утворюють єдиний та неподільний адміністративно-правовий статус громадянина України [12, с. 67–68].

Таким чином, в науковій площині існує безліч підходів щодо розуміння структури адміністративно-правового статусу, які до того ж можуть змінюватись залежно від суб'єкта, який є носієм такого статусу. Така ситуація обумовлена відсутністю загального, так би мовити, офіційного, нормативно-визначеного підходу до структури адміністративно-правового статусу, яка б стала певним взірцем для науковців. Разом із цим, на наш погляд, існує низка базових елементів такого статусу, які об'єктивно виходять із його змісту та сутності. Зважаючи на це, можемо представити характеристику адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров'я МВС, як суб'єктів медичного обслуговування членів сімей поліцейських – це регламентована нормами адміністративного права структурована категорія, яка визначає місце закладів охорони здоров'я МВС у системі адміністративно-правових відносин та специфіку вступу в них і складається з наступних елементів: адміністративної правосуб'єктності, ієрархічної підпорядкованості щодо інших суб'єктів правовідносин, повноважень (права та функції), гарантій діяльності. Варто наголосити, що саме в кожному із представлених елементів, проявляються особливості адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров'я МВС, як суб'єктів медичного обслуговування членів сімей поліцейських.

Починаючи з аналізу правосуб'єктності відмітимо, що в адміністративному праві – це здатність мати права і обов'язки у сфері державного управління (адміністративна правоздатність), реалізовувати надані права і обов'язки у сфері державного управління (адміністративна дієздатність), та наявність суб'єктивних прав і обов'язків [13, с. 18]. Фактично, правоздатність характеризує той набір правомочностей, якими суб'єкт адміністративного права та правовідносин може оперувати та за допомогою яких може в такі правовідносини вступати. Водночас, адміністративна правосуб'єктність не виникає «з неба», а базується на нормах права, які встановлюють її межі, визначають права та обов'язки суб'єкта і можливості їх реалізовувати. Правосуб'єктність закладів охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ, зокрема, їх статус, права, обов'язки, функції, а також особливості реалізації останніх, крім загального законодавства в медичній галузі регламентована нормативно-правовими актами МВС. Наприклад, Наказом МВС від 14.06.2017 № 507 визначено перелік закладів охорони здоров'я МВС.

Наступним елементом адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров'я МВС, як суб'єктів медичного обслуговування членів сімей поліцейських є ієрархічна підпорядкованість останніх щодо інших суб'єктів адміністративних правовідносин. На наш погляд, зазначений структурний елемент притаманний лише адміністративно-правовому статусу, адже останній визначає місце відповідних фізичних та юридичних осіб у межах адміністративних, владно-управлінських правовідносин, де ієрархічна підпорядкованість становить основу. Наприклад, центральні органи виконавчої влади підпорядковуються відповідним міністерствам, які, в свою чергу, відповідальні перед Кабінетом Міністрів України. Зазначений аспект впливає на розподіл прав, обов'язків та повноважень суб'єктів адміністративних правовідносин, а також міру можливої поведінки в рамках них та взаємодії з іншими суб'єктами.

Що стосується закладів охорони здоров'я МВС, то тут є власна особливість підпорядкування, яка уособлена у правовому статусі Департаменту охорони здоров'я та реабілітації МВС (далі – ДОЗР). Згідно з Наказом МВС «Про затвердження Положення про Департамент охорони здоров'я та реабілітації Міністерства внутрішніх справ України» від 27.01.2020 № 65 ДОЗР є структурним підрозділом апарату МВС та підпорядковується безпосередньо державному секретареві МВС. Департамент забезпечує виконання завдань і функцій, покладених на МВС, у частині формування і реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я. Департамент координує та контролює діяльність закладів охорони здоров'я, що належать до сфери управління МВС [14].

Третім структурним елементом адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров'я МВС, як суб'єктів медичного обслуговування членів сімей поліцейських, є повноваження (прав та функції). Особливість в аспекті цього елементу полягає в тому, що права та функції кожного закладу визначаються спеціальним управлінським актом, а не єдиними типовими положеннями [15].

Останнім елементом структури адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров'я МВС є гарантії їх діяльності. Однією з гарантій діяльності закладів охорони здоров'я МВС можна визначити роботу спеціальної групи медичних експертів. Відповідно до Наказу МВС

«Про затвердження Положення про групи медичних експертів Міністерства внутрішніх справ України» від 11.09.2018 № 740 групи експертів утворюються як консультативно-дорадчий орган з метою експертного супроводу виконання завдань МВС у сфері реалізації державної політики з охорони здоров'я осіб, які відповідно до законодавства мають право на медичне обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС, координації роботи цих закладів за лікарськими (провізорськими) спеціальностями відповідного профілю та спеціальностями молодших спеціалістів із медичною (фармацевтичною) освітою [16].

Іншою гарантією є неможливість припинення діяльності закладів охорони здоров'я МВС поза управлінської волі міністерства. Зокрема, згідно до Наказу МВС «Про затвердження Положення про Державну установу «Територіальне медичне об'єднання Міністерства внутрішніх справ України по Миколаївській області»» від 07.11.2015 № 1441 припинення діяльності об'єднання здійснюється виключно за рішенням МВС або за рішенням суду в порядку та на умовах, передбачених законодавством, шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділ, перетворення) або ліквідації [17].

Висновки. Отже, проведене в статті дослідження показало, що на сьогоднішній день заклади охорони здоров'я МВС, як суб'єкти медичного обслуговування членів сімей поліцейських володіють своїм, особливим адміністративно-правовим статусом, який обумовлений переліком та змістом елементів останнього. Разом із тим, варто констатувати суттєву залежність досліджуваних суб'єктів від Міністерства внутрішніх справ, що досить часто ускладнює запровадження новітніх технологій у їх роботу, які обумовлюються розвитком медичної сфери нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Советский энциклопедический словарь. М., 1981. 1279 с.
2. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. К. : Головна редколегія УРЕ, 1973. 560 с.
3. Сосновик О.О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо надання адміністративних послуг: організаційно-правові питання : дисертація. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ 2008. 216 с.
4. Шайкенов Н. А. Правовое обеспечение интересов личности. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. 200 с.
5. Рытькова В.Ю. Правовое регулирование процессуального статуса следователя в уголовном судопроизводстве России : дисертація. Калининград : Калининградский юридический институт МВД России, 2007. 197 с.
6. Коломощ Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. К : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
7. Круглов О.М. Доказування і докази у справах про адміністративні правопорушення посадових осіб : дисертація. Харків : Запорізький юридичний інститут МВС України, 2003. 222 с.
8. Сучасні технології роботи з персоналом : наук. розробка / авт. кол. : С. М. Сergygin, І. В. Шпекторенко, Н. А. Липовська та ін. К. : НАДУ, 2010. 48 с.
9. Гусар О.А. Адміністративно-правовий статус персоналу державного управління. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2(4). С. 116–123.
10. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2007. 624 с.
11. Горбач М.І. Класифікація елементів адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративного права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2, ч. 2. С. 129–136.
12. Біла-Тіунова Л.Р., Білоус-Осін Т.І. Адміністративно-правовий статусу громадянина України. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Випуск 3. С. 64–68.
13. Кострів М.В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб та особливості її реалізації в адміністративно-деліктних відносинах : автореферат. Київ: Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2005. 25 с.
14. Положення про Департамент охорони здоров'я та реабілітації Міністерства внутрішніх справ України : наказ від 27.01.2020 № 65 / Офіційний веб-портал Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/documents/normativno-pravovi-akti/departament-oxoroni-zdorovya/nakaz-mvs-vid-27012020-roku-65-pro-zatverdzenya-polozennya-pro-departament-oxoroni-zdorovya-ta-reabilitaciyi-ministerstva-vnutrisnix-sprav-ukrayini>.
15. Положення про Центральну поліклініку Міністерства внутрішніх справ України : наказ від 03.02.2016 № 77 / Офіційний веб-портал Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/documents/normativno-pravovi-akti/departament-oxoroni-zdorovya/nakaz-mvs->

vid-03022016-77-pro-zatverdzenyia-polozenyia-pro-centralnu-polikliniku-ministerstva-vnutrisnix-sprav-ukrayini-u-redakcii-nakazu-mvs-vid-10072018-584.

16. Про затвердження Положення про групи медичних експертів Міністерства внутрішніх справ України: наказ від 11.09.2018 № 740. *Офіційний вісник України*. 2018. № 82, ст. 2730.

17. Про внесення змін до Положення про Державну установу «Територіальні медичне об'єднання Міністерств внутрішніх справ України по Миколаївській області»: наказ від 07.11.2015 № 1441 / Офіційний веб-портал Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/documents/normativno-pravovi-akti/departament-oxoroni-zdorovya/nakaz-mvs-vid-07112015-1441-pro-zatverdzenyia-polozenyia-pro-derzavnu-ustanovu-teritorialne-medicne-objednannya-ministerstva-vnutrisnix-sprav-ukrayini-po-mikolayivskii-oblasti-u-redakcii-nakazu-mvs-vid-10032020-238>.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.18>

ВИСКАРКА Т. В.

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ
МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ
БАНКІВСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ**

**CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS AS AN ELEMENT
OF THE METHODS OF INVESTIGATING FRAUD IN THE FIELD
OF THE USE OF BANKING ELECTRONIC PAYMENTS**

Актуальність статті полягає в тому, що криміналістична характеристика є відносно новою категорією в сучасній криміналістиці, оскільки перші згадки про неї почалися лише в сімдесятих роках минулого сторіччя. Найбільшого розквіту її дослідження на теренах української науки почалося приблизно з 2010 року. Саме тоді майже всі вчені-криміналісти при висвітленні питань окремих методик розслідування кримінальних правопорушень вважали за необхідне розглянути і вказану складову. Як наслідок, зазначена категорія стала невід'ємною частиною будь-якої окремої методики. Тому вважаємо за потребу дослідити криміналістичну характеристику як елемент методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Метою статті є дослідження криміналістичної характеристики як елементу методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Наукова стаття присвячена висвітленню деяких аспектів розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Розглядається криміналістична характеристика як елемент методики розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Зазначається, що криміналістична характеристика є відносно новою категорією в сучасній криміналістиці, оскільки перші згадки про неї почалися лише в сімдесятих роках минулого сторіччя. Найбільшого розквіту її дослідження на теренах української науки почалося приблизно з 2010 року. Саме тоді майже всі вчені-криміналісти при висвітленні питань окремих методик розслідування кримінальних правопорушень вважали за необхідне розглянути і вказану складову. Як наслідок, зазначена категорія стала невід'ємною частиною будь-якої окремої методики.

Акцентовано увагу на тому, що вказана категорія має важливе значення під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів. Визначено, що саме наявність докладно побудованих кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів дозволить працівникам правоохоронних органів ефективно реалізовувати кримінальні провадження досліджуваної категорії.

Ключові слова: шахрайство, сфера використання банківських електронних платежів, криміналістична характеристика, розслідування, організація, слідча (розшукова) дія.

The relevance of the article lies in the fact that forensic characterization is a relatively new category in modern criminology, as the first mentions of it began only in the seventies of the last century. The heyday of her research in the field of Ukrainian science began around 2010. It was at that time that almost all criminologists considered it necessary to consider the specified component when addressing the issues of individual methods of investigation of criminal offenses. As a result, this category has become an integral part of any individual methodology. Therefore, we consider it necessary to investigate the forensic characteristics as an element of the fraud investigation method in the field of using bank electronic payments.

The purpose of the article is to study forensic characteristics as an element of fraud investigation methods in the field of using bank electronic payments. The scientific article is devoted to the coverage of some aspects of fraud investigation in the field of using bank electronic payments. Forensic characteristics are considered as an element of the investigation methodology of the investigated category of criminal offenses.

It is noted that forensic characterization is a relatively new category in modern criminology, as the first mentions of it began only in the seventies of the last century. The heyday of her research in the field of Ukrainian science began around 2010. It was at that time that almost all criminologists considered it necessary to consider the specified component when addressing the issues of individual methods of investigation of criminal offenses. As a result, this category has become an integral part of any individual methodology.

Attention is focused on the fact that the specified category is important during investigative (search) actions, covert investigative (search) actions and other procedural measures. It was determined that precisely the presence of carefully constructed correlations between the elements of the forensic characteristics of fraud in the field of using bank electronic payments will allow law enforcement officers to effectively implement criminal proceedings of the studied category.

Key words: fraud, scope of use of bank electronic payments, forensic characteristics, investigation, organization, investigative (search) action.

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика є відносно новою категорією в сучасній криміналістиці, оскільки перші згадки про неї почалися лише в сімдесятих роках минулого сторіччя. Найбільшого розквіту її дослідження на теренах української науки почалося приблизно з 2010 року. Саме тоді майже всі вчені-криміналісти при висвітленні питань окремих методик розслідування кримінальних правопорушень вважали за необхідне розглянути і вказану складову. Як наслідок, зазначена категорія стала невід'ємною частиною будь-якої окремої методики. Тому вважаємо за потребу дослідити криміналістичну характеристику як елемент методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень надали такі вчені, як Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов та інші. В той же час, наше дослідження конкретизувало криміналістичну характеристику як елемент методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції науковців.

Метою даної статті є дослідження криміналістичної характеристики як елементу методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку звернемося до праці В. В. Тищенко, який «...під міжвидовою (комплексною) методикою розуміє не просто сукупність окремих видових методик, а їх загальна інтегрована модель, що виконує системоутворюючу і методологічну функцію. Таким чином, розробки теоретичних основ криміналістичної методики ведуться в різних напрямках, що народжують нові підходи, уточнюючи, доповнюючи і оновлюючи відомі і, здавалося б, усталені наукові поняття та положення. Разом з тим, відсутні чіткі позиції по одній з найголовніших проблем теорії та методології – за системою принципів формування криміналістичних методик розслідування. Крім того, не завжди відрізняються принципи науково-теоретичної розробки приватних методик розслідування, з одного боку, і принципи застосування і побудови методики розслідування злочинів у практичній діяльності – з іншого. У цьому зв'язку треба підкреслити, що формування криміналістичної методики розслідування обумовлюється визначенням тих теоретичних і методологічних передумов, на основі яких можна виявити загальні закономірності та взаємозв'язки, властиві основним об'єктам криміналістичного наукового дослідження: діяльності з розслідування злочинів, з одного боку, та діяльності з їх вчиненню – з іншого. Вважаємо, зазначена мета може бути досягнута за допомогою дієвого, системного та функціонального підходів, що утворюють у своїй системі загальний комплексний підхід, і будучи засобом пояснення, конструювання та прогнозування науково-методичних розробок» [11, с. 7–9].

Одне з формулювань криміналістичної методики приводе група науковців (Б. Є. Лук'яничков, Є. Д. Лук'яничков, С. Ю. Петряев), визначаючи її як «...заключний розділ криміналістики, який синтезує положення криміналістичної техніки і тактики та являє собою систему наукових положень та розроблених на їх основі типових рекомендацій з організації розкриття, розслідування і запобігання окремих видів кримінальних правопорушень». Крім того, автори вказують на те, що її «...припустимо розглядати як засіб реалізації положень криміналістичної техніки і тактики. Адже поза реальних умов розслідування відносно особливостей того чи іншого виду злочинів їх застосування неможливо. Так, криміналістична техніка розкриває механізм виникнення слідів рук, але, природно, вона не може дати відповідь, на яких предметах частіше утворюються ці сліди при вчиненні крадіжок або корупційних злочинів. В криміналістичній тактиці розглядають прийоми допиту свідка, але не міститься відповіді на питання у чому полягають особливості допиту при розслідуванні підпалів, розбійних нападів тощо. Виявлення таких особливостей і є завданням криміналістичної методики. Адже не може бути допиту свідка чи потерпілого взагалі, а є допит конкретних категорій осіб (потерпілих, свідків, підозрюваних) стосовно до специфічних умов, їх ролі, заінтересованості і т. п. в межах розслідування конкретних злочинів» [7, с. 198].

Зі свого боку, В. А. Журавель вказує, що зазначена наукова категорія покликає систематизувати відповідні засоби криміналістичного забезпечення в кримінальних провадженнях різних категорій. Автор робить висновок, що «...криміналістична методика виникла в результаті інтеграції та диференціації наукових знань та об'єднує в собі передові досягнення криміналістичної техніки й тактики, відповідно, щодо оптимальної організації розслідування злочинів і судового розгляду певних категорій справ» [4, с. 9].

В свою чергу, інша група вчених-криміналістів (В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін), вказують на те, що назва завершального розділу криміналістики «криміналістична методика» лише умовно передає сутність змістовного навантаження, що охоплює поняття «методика». Автори вказують, що в криміналістичній методиці розроблюються та рекомендуються до застосування під час розслідування не тільки певні методи, засоби і прийоми діяльності, але й положення, які стосуються: криміналістичної характеристики відповідного виду кримінальних правопорушень; типових слідчих ситуацій; типових переліків обставин, що потребують встановлення; напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками розслідування, правоохоронними та державними органами тощо. Науковці вказують, що такі рекомендації являють собою програми розслідування за похідною типовою слідчою ситуацією і визначають коло завдань, що вирішуються за допомогою відповідних алгоритмів дій слідчого, тим самим набуваючи технологічного характеру. Як висновок, автори формулюють криміналістичну методику як «...завершальний розділ науки криміналістики, що представляє собою систему наукових положень і сформованих на їх основі практичних рекомендацій, що забезпечують ефективність діяльності слідчого та інших компетентних суб'єктів з розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень» [5, с. 569].

А вже Г. А. Матусовський акцентує увагу на тому, що методика розслідування злочинів може розглядатися в двох аспектах. Так, першим аспектом автор виокремлює сам процес розслідування злочинів як специфічна діяльність уповноважених законом органів, здійснювана на основі застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів криміналістичної тактики, а також криміналістичних методів розслідування окремих видів злочинів. А другим аспектом науковець вказує розділ науки криміналістики, що містить систему комплексних криміналістичних рекомендацій по виявленню, розслідуванню і профілактиці окремих видів злочинів [8, с. 120].

Доречною вважаємо думку В. В. Тіщенко, який вказує, що ефективні методи, прийоми та засоби ретроспективного пізнання події, що розслідується, прогнозування та припинення продовжуваної злочинної діяльності можуть бути розроблені за умови правильного уявлення про структуру такої діяльності, її криміналістично значущі елементи та зв'язки між ними, про механізм слідоутворення як закономірний. її відображенні у навколишньому середовищі (у матеріальній обстановці, а також у вигляді уявних образів, зафіксованих у пам'яті причетних до неї осіб) [10, с. 39].

Також досить цікавою вважаємо позицію А. П. Шеремета, який зазначає, що «...розроблення методик розслідування спирається на цілісну систему загальних положень (принципів), до яких можна віднести: обумовленість вказаних розробок потребами слідчої практики; реалізація принципу законності наукових рекомендацій, які повинні відповідати принципам кримінального процесу, етичності і гуманності; комплексне використання правових та інших джерел інформації; використання нових досягнень науково-технічного прогресу і передового слідчого досвіду, інших сфер практичної діяльності; оптимальний набір слідчих дій, тобто в будь-якій окремій методиці доцільно використовувати повну сукупність слідчих дій, яка забезпечує вирішення слідчої ситуації, досягнення мети розслідування» [12, с. 336].

Стосовно структури методики розслідування кримінальних правопорушень, то, наприклад, Б. С. Лук'яничков, Є. Д. Лук'яничков та С. Ю. Петряєв виокремлюють такі її складові: «...криміналістична характеристика даного виду злочинів; обставини, що підлягають доказуванню; типові слідчі ситуації, що виникають на різних етапах розслідування, слідчі версії та планування; особливості виявлення того чи іншого виду злочинів (внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань); початковий етап розслідування, тактика проведення першочергових слідчих (розшукових) дій гласного та негласного характеру; наступний етап розслідування, тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій на цьому етапі; особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами; особливості використання слідчим спеціальних знань в процесі розслідування; заходи криміналістичної профілактики за матеріалами розслідування» [7, с. 204].

А вже Ю. П. Аленін сформував наступну структуру методики: «...криміналістична характеристика (для загальної методики) і окремих видів злочинів (для частинних методик); обставини, що підлягають встановленню і доказу; особливості порушення кримінальної справи; типові слідчі ситуації, особливості побудови версій і планування розслідування в даних умовах; організація первісного і наступного етапу розслідування в умовах постійної протидії злочинців; організація і використання тактичних операцій при розслідуванні злочинів; тактика проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; використання спеціальних знань; особливості взаємодії оперативних і слідчих апаратів правоохоронних органів з представниками суспільних і державних структур (види і форми) у процесі виявлення і розслідування злочинів» [1, с. 244–250].

В свою чергу, М. М. Єфімов виокремив такі складові у структурі досліджуваної наукової категорії: «...криміналістична характеристика злочинів; аналіз первинної інформації та початок кримінального провадження; обставини, що підлягають доведенню по кримінальному провадженню; типові слідчі ситуації розслідування; особливості проведення початкових слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів; особливості проведення подальших слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів; особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінального правопорушення; профілактична діяльність слідчого стосовно причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення; особливості діяльності слідчого на завершальному етапі розслідування» [3, с. 13–14].

Як бачимо, в наведених структурах завжди наявний такий елемент як криміналістична характеристика.

З приводу її значення вважаємо за доречне привести позицію В. В. Тіщенко, який акцентував увагу на тому, що у розслідуванні нерозкритих кримінальних правопорушень корисливо-насилницької спрямованості криміналістичний аналіз встановлених обставин дозволяє виявити

між ними спільні та особливі риси, зробити висновок про можливе скоєння цих протиправних діянь однією і тією ж особою або однією і тією ж групою осіб. Автор зазначає, що такий висновок може бути зроблений не лише на основі повної криміналістичної характеристики кожного окремого кримінального правопорушення, а й на основі криміналістичного аналізу їх окремих обставин [10, с. 54].

Зі свого боку, А. Ф. Волобуєв вказує на те, що «...криміналістична характеристика як кримінально-правова й кримінологічна містить у собі інформацію про злочин у цілому, а також елементи, що його складають (об'єкт і об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону). На відміну від інших характеристик вона являє собою, по-перше, систему тільки криміналістично значимих відомостей про ознаки злочину, а не будь-яких однакових для всіх видів злочинів. У межах певного виду вони можуть сприяти його розкриттю. По-друге, відомості про ознаки елементів злочину описують на якісно-кількісному рівні. Таким чином підвищується практичне значення даної категорії криміналістики» [2, с. 32]. Тобто в структуру досліджуваної категорії сукупно можуть входити як кримінально-правові, так і кримінологічні характеристики, але вони повинні вказуватись в криміналістичному контексті.

Загалом, окрема група науковців (В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін) формулюють криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) кримінальних правопорушень, закономірний взаємозв'язок яких слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування [5, с. 579]. В свою чергу, інша група вчених-криміналістів (А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк) визначила вказану наукову категорію як систему відомостей (знань) про елементи механізму вчинення злочинів окремого виду чи групи, в яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для побудови та перевірки версій під час розслідування конкретних злочинів [6, с. 9]. Як бачимо, викладені визначення по суті майже не відрізняються. В розрізі вказаного, слід акцентувати увагу на тому, що вказана категорія має важливе значення під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів.

Цікавою в розрізі зазначеного вважаємо думку А. В. Старушкевича, який вказує, що «...однією з причин неефективної боротьби з окремими видами злочинів є недостатнє дослідження саме криміналістичного аспекту пошуково-пізнавальної діяльності. Невипадково слідчі одностайно зазначають, що наявні у їх розпорядженні методичні рекомендації мають суттєві недоліки, не вмщують у достатньому об'ємі інформації, що необхідна для їх практичної діяльності. Все це висуває вказану багатопланову проблему в коло актуальних напрямків, як теоретичних, так і прикладних криміналістичних досліджень. До вказаних досліджень і слід віднести роботи, пов'язані з розробкою теоретичних засад криміналістичної характеристики; формуванням криміналістичних характеристик окремих видів злочинів і їх використання для оптимізації попереднього слідства, підвищення його ефективності» [9, с. 3-4]. Інакше кажучи автор наголошує на тому, що не побудовані нормально криміналістичні характеристики дають практичним підрозділам більше негативних моментів, ніж позитивних.

Стосовно визначення криміналістичної характеристики вже згадувана група науковців (Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, С. Ю. Петряєв) вказують, що «...це інформаційна модель типових зв'язків і закономірно сформованих джерел інформації, яка дозволяє прогнозувати оптимальний шлях та ефективні засоби розслідування окремих видів (груп) злочинів. В науковому плані криміналістична характеристика є концепцією, основою побудови описової моделі певних видів (груп) злочинів з метою розробки відповідних методик їх розслідування. Новизна цієї категорії виявляється в системному відтворенні відомостей про криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів. До її появи відомості про ознаки злочину викладалися непослідовно, їх коло було постійним, у деяких окремих методиках частина цих даних зовсім була відсутня. Застосування криміналістичної характеристики як інформаційної моделі дозволило систематизувати ці відомості у вигляді послідовно розташованих елементів, що мають певні кореляційні зв'язки. Саме в криміналістичній характеристиці на основі аналізу узагальнених відомостей про ознаки окремого виду злочинів виявляються закономірності, що належать до предмета дослідження науки криміналістики» [7, с. 209]. І дійсно, саме наявність докладно побудованих кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів дозволить працівникам правоохоронних органів ефективно реалізувати кримінальні провадження досліджуваної категорії.

Висновок. Констатуючи вищенаведене, зазначимо, що криміналістична характеристика є складовою методики розслідування кримінальних правопорушень. Акцентовано увагу на тому, що вказана категорія має важливе значення під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів. Визначено, що саме наявність докладно побудованих кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів дозволить працівникам правоохоронних органів ефективно реалізовувати кримінальні провадження досліджуваної категорії.

Список використаних джерел:

1. Аленин Ю. П. О структуре методики расследования преступлений. *Юридична освіта і правова держава* (до 150-річчя юридичного ін-ту ОДУ): Зб. наук. праць. Одеса : Астропринт. 1997. С. 244–250.
2. Волобуєв А. Ф. Криміналістична характеристика розкрадань майна у сфері підприємницької діяльності. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Вип. 2. Харків. 1997. С. 26–37.
3. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
4. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції / Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.
5. Криміналістика : підручник / [В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.
6. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.
7. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Криміналістика: Навчальний посібник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в двох частинах. Частина II : Криміналістична тактика. Методика розслідування. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». 2017. 474 с.
8. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.
9. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посібник. К., 1997. 44 с.
10. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография. Одесса : «Юридична література», 2002. 186 с.
11. Тищенко В. В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Вип. 44. Одеса: Юридична література, 2008. С. 18–24.
12. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / [2-ге вид.]. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

ГРОМАДСЬКІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

PUBLICITY IN THE INTERNATIONAL CRIME PREVENTION MECHANISM

Зарубіжний досвід залучення громадськості до запобігання злочинності доводить ту тезу, що це є обов'язковим елементом будь-якого механізму запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. В Україні також на законодавчому рівні передбачена така можливість пересічним громадянам брати участь у запобіганні вчиненню окремих видів кримінальних правопорушень. Однак така взаємодія правоохоронних органів і громадськості ще не сформована на належному рівні, що зумовлює необхідність подальшого наукового обґрунтування цієї тематики. Мета статті полягає у розгляді та аналізі позитивного зарубіжного досвіду щодо участі громадськості в механізмах запобігання злочинності та наукове обґрунтування можливості запозичення такого досвіду. У науковій статті здійснено аналіз найбільш успішних практик запобігання злочинності за участі громадськості у низці країн ЄС, в яких склалися вже усталені підходи взаємодії поліції й органів державної влади із місцевим населенням. З'ясовано, що як і у багатьох європейських країнах, у Франції запобігання злочинності здійснюється на національному та місцевому рівні. Велику роль у визначенні основних векторів запобіжної діяльності на національному рівні відіграє Міжвідомчий комітет, заснований у 2006 р. До його складу входять різні міністри французького уряду, але провідна роль відводиться міністрам внутрішніх справ, юстиції та освіти. При цьому органи функціонує Генеральний секретаріат, що готує комітетові необхідні документи до його засідань. Членами секретаріату є представники різних адміністрацій: префект, суддя, старший офіцер поліції й жандармерії, один представник Міністерства освіти й три – Міністерства внутрішніх справ. Основним завданням секретаріату є налагодження стосунків й підвищення взаємодії з питань запобігання злочинності з місцевими органами влади Франції. Зроблено висновок, що залучення громадськості до механізмів запобігання злочинності у зарубіжних країнах здійснюється за двома напрямками: інформаційно-аналітичний, який передбачає широке використання інформаційних технологій задля виявлення кримінальних правопорушень, та інституціональний, який проявляється у створенні і діяльності окремих органів, інституцій громадянського суспільства.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, громадськість, злочинність, механізм запобігання злочинності, профілактика, світовий досвід.

Foreign experience of involving the public in crime prevention proves the thesis that it is a mandatory element of any mechanism for preventing the commission of criminal offenses. In Ukraine, also at the legislative level, such an opportunity is provided for ordinary citizens to participate in the prevention of the commission of certain types of criminal offenses. However, such interaction between law enforcement agencies and the public has not yet been formed at the proper level, which necessitates further scientific substantiation of this topic. The purpose of the article is to review and analyze positive foreign experience regarding public participation in crime prevention mechanisms and scientific substantiation of the possibility of borrowing such experience. The scientific article analyzes the most successful practices of crime prevention with the participation

of the public in a number of EU countries, which have developed established approaches to the interaction of the police and state authorities with the local population. It was found that, as in many European countries, crime prevention in France is carried out at the national and local level. The Interdepartmental Committee, founded in 2006, plays a major role in determining the main vectors of preventive action at the national level. It is composed of various ministers of the French government, but the leading role is given to the ministers of the interior, justice and education. At this body, the General Secretariat functions, which prepares the necessary documents for the committee before its meetings. Members of the secretariat are representatives of various administrations: a prefect, a judge, a senior police and gendarmerie officer, one representative of the Ministry of Education and three representatives of the Ministry of Internal Affairs. The main task of the secretariat is to establish relations and improve cooperation on crime prevention issues with local authorities in France. It was concluded that the involvement of the public in the mechanisms of crime prevention in foreign countries is carried out in two directions: informational and analytical, which involves the wide use of information technologies for the detection of criminal offenses, and institutional, which is manifested in the creation and activity of individual bodies, institutions of civil society.

Key words: *criminal offenses, public, crime, crime prevention mechanism, prevention, world experience.*

Вступ. Останні роки трансформації в суспільно-політичному житті України створили всі умови для різкого зростання злочинності, зниження кількості механізмів запобігання злочинності, що призвело до порушення прав і свобод людини та громадянина. Навіть при наявності заходів, які вживаються з метою повного та своєчасного реагування на кримінальні правопорушення, викриття осіб, які їх вчинили, не в достатній мірі забезпечують зменшення рівня злочинності та мінімізації кримінально протиправних наслідків.

Ще здавна суспільство зрозуміло, що заходами репресивного характеру злочинність подолати неможливо. Тому до цього процесу активно долучалася громадськість, яка мала на меті виправити злочинців та усунути протиправні наслідки кримінальних правопорушень.

Зарубіжний досвід залучення громадськості до запобігання злочинності доводить ту тезу, що це є обов'язковим елементом будь-якого механізму запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. В Україні також на законодавчому рівні передбачена така можливість пересічним громадянам брати участь у запобіганні вчиненню окремих видів кримінальних правопорушень. Однак така взаємодія правоохоронних органів і громадськості ще не сформована на належному рівні, що зумовлює необхідність подальшого наукового обґрунтування цієї тематики.

Мета наукової статті полягає у розгляді та аналізі позитивного зарубіжного досвіду щодо участі громадськості в механізмах запобігання злочинності та наукове обґрунтування можливості запозичення такого досвіду.

Виклад основного матеріалу. Прийняті міжнародно-правові стандарти свідчать про результативність громадської запобігання злочинності. Неодноразово учасники спеціальних сесій Конгресів відмічали важливість та ефективність залучення громадськості до запобіжної діяльності, особливо на її початковому етапі. На цих форумах відзначалось не лише про успішність запровадження ідеї організації асоціацій громадян із запобігання злочинності (асоціації помічників поліції, комітети із запобігання злочинності та захисту дітей, спільні формування приватної охорони та поліції), а навіть ця діяльність визнавалася окремою стратегією запобігання злочинності [1].

У зв'язку з цим нами здійснено аналіз найбільш успішних практик запобігання злочинності за участі громадськості у низці країн ЄС, в яких склалися вже усталені підходи взаємодії поліції й органів державної влади із місцевим населенням.

У Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН) на початку 90-х рр. ХХ ст. були створені ради із запобігання злочинності як на рівні земель, так і у масштабі муніципалітетів. Всього вказана держава налічує близько 2 тис. різних за масштабом функціонування органів запобігання злочинності. Основні з них здійснюють свою діяльність на рівні земель, розглядаючи злочинність місцевим явищем. При цьому Федеральний уряд проводить загальнодержавну політику контролю злочинності [2].

Досить важливу роль у запобіганні злочинності у цій державі на сучасному етапі відіграє Інститут «Німецький форум запобігання злочинності» (ДФК). Він бере участь в обмеженні кри-

міногенного потенціалу німецького суспільства шляхом посилення відчуття безпеки громадян й зменшення шкоди від кримінальних правопорушень. DFK спільно із федеральними, земельними, державними й недержавними установами розробляє суспільну стратегію запобігання злочинності, у його полі зору перебуває міжгалузева запобіжна діяльність. Крім цього, цей суб'єкт об'єднує численні ініціативи запобіжного характеру, забезпечуючи здійснення кримінологічних стратегій, програм і заходів на загальнонаціональному рівні [3, с. 90–92].

Ще однією значущою для практики запобігання злочинності у ФРН є програма (інформаційна система) під назвою «PräviS». Вона займає серед проєктів запобігання злочинності особливе місце, оскільки виступає своєрідною системою менеджменту протидії, містить механізми, що використовуються для обробки великого масиву даних у державному масштабі [2].

Також варто зазначити, що прикладом прогресивного досвіду участі громадськості у запобіганні злочинності у ФРН є такі програми профілактики, як: «Круглий стіл сімейного насильства у Ремс-Мур-Каунті» (Roundtable Domestic Violence in the Rems-Murr-County); «Jet» (Реактивний) тощо.

У ФРН наразі реалізуються сотні програм запобігання різним видам кримінальних правопорушень, у тому числі за участі громадських організацій правоохоронної спрямованості та окремих громадян, зацікавлених у належному рівні правопорядку, як на рівні окремих земель, міст, так й на національному рівні.

Отже, можемо зробити висновок, що залучення громадськості до механізмів запобігання злочинності у ФРН здійснюється за двома напрямками: інформаційно-аналітичний, який передбачає широке використання інформаційних технологій задля виявлення кримінальних правопорушень, та інституціональний, який проявляється у створенні і діяльності окремих органів, інституцій громадянського суспільства.

Як і у багатьох європейських країнах, у Франції запобігання злочинності здійснюється на національному та місцевому рівні. Велику роль у визначенні основних векторів запобіжної діяльності на національному рівні відіграє Міжвідомчий комітет, заснований у 2006 р. До його складу входять різні міністри французького уряду, але провідна роль відводиться міністрам внутрішніх справ, юстиції та освіти. При цьому органі функціонує Генеральний секретаріат, що готує комітетові необхідні документи до його засідань. Членами секретаріату є представники різних адміністрацій: префект, суддя, старший офіцер поліції й жандармерії, один представник Міністерства освіти й три – Міністерства внутрішніх справ. Основним завданням секретаріату є налагодження стосунків й підвищення взаємодії з питань запобігання злочинності з місцевими органами влади Франції.

Отже, так як у ФРН, у Франції особливий акцент зроблено на інституціональний напрям залучення громадськості до запобігання злочинності. Це зумовлено тим, що ця функція покладена на місцеві одгани державної влади.

Так, на мерів міст покладаються завдання з організації й безпосереднього запобігання злочинності, а також координації цієї діяльності, що фінансується переважно із місцевого бюджету конкретного французького міста. Префектури тісно взаємодіють із відповідними міністерствами та Національним фондом запобігання злочинності з метою вироблення спільних пріоритетів у запобіганні злочинності, що оформлюється у спеціальних контрактах.

Важливу роль у запобіганні злочинності виконують спеціально створені громадські формування правопорядку. Так, у сучасній правоохоронній діяльності Франції можна зустріти так звану поліцію наближення (проксиміте), яка є неозброєним органом правопорядку. Це яскравий приклад децентралізованої поліції, ядром діяльності якої є не репресія, а переконання, профілактика й тісна співпраця із громадськістю. У вирішенні проблем запобігання злочинності на території обслуговування поліцейські наближення є самостійними кадровими одиницями у прийнятті відповідних рішень зниження криміногенності [3, с. 90–92].

Вдалим прикладом профілактики злочинності у Франції є програма «Infos à Gogo» (Інформація Галор). Про ефективність цієї програми свідчить той факт, що у 2012 р. вона номінувалась на французьку премію запобігання злочинності, що запроваджена Форумом з питань безпеки Франції (FFSU).

Залучення громадськості до механізмів запобігання злочинності в Італії розпочалося з 2002 року, коли в країні почали реалізовувати концепцію політики добросусідства (Neighbourhood Policing). Дана концепція полягає у відмові від заходів суто репресивного, карального характеру і перехід до більш м'яких, пов'язаних із посередницькими, соціально спрямованими напрямками правоохоронних органів.

Варто зазначити, що в останні роки в Італії створено кілька успішних проєктів, спрямованих на запобігання злочинності у тій чи іншій сфері, наприклад:

а) «Головна інформаційна служба» (Home Reporting Service) – для повідомлення про кримінальні правопорушення особливо з боку громадян з вадами фізичного розвитку;

б) «Безпечні парки» (Secure Parks) – забезпечення належного стану правопорядку на території парків у найбільших містах шляхом патрулювання представників державної й природоохоронної поліції [4];

в) відкриття у поліцейських відділках офісів по зв'язках із населенням з метою підвищення співробітництва із місцевими громадами, а також інформування населення про розкриття чи хід розслідування найбільш резонансних та тяжких кримінальних правопорушень, що підвищує довіру до органів поліції;

г) «Поліцейський – ще один ваш друг» (The Policeman is another Friend of Yours) – налагодження доброзичливих і прозорих стосунків поліції з футбольними фанатами («ультрас») для зменшення хуліганських, расистських та інших протиправних проявів під час проведення футбольних матчів;

д) здійснення широкої агітаційної програми серед учнівської та студентської італійської молоді з метою підвищення рівня їх правової культури й толерантності, організованої Міністерством освіти Італії та Комітетом ЮНІСЕФ в Італії.

Варто звернути увагу на те, що в Італії досить поширеним є досвід укладання угод про співпрацю державних і регіональних органів, які спрямовані на приведення відповідності вимог безпеки громадян до одних стандартів у різних регіонах країни. Для цього у березні 2007 р. між МВС Італії та Національної асоціацією італійських муніципалітетів було підписано відповідну угоду.

Окрім цього, у межах стратегії зменшення можливостей учинення злочинів в Італії поширюється практика монтажу засобів відеоспостереження у громадських місцях та повідомлення до поліції відомостей з боку, наприклад, таксистів про протиправні вчинки інших осіб. Для цього центральні диспетчерські пункти компаній, що здійснюють пасажирські перевезення, підключено до телефонної лінії поліції [1].

Ураховуючи, що в сучасній Італії є дуже поширеним таке явище, як сімейне насильство, тому з метою його скорочення здійснюються відповідні заходи. Так, у цій країні було запроваджено програму під назвою «Антинасильницька мережа в італійських містах» (Antiviolence Network among the Urban-Italy cities), в межах якої реалізується проєкт «Аріанна» (Arianna Project), спрямований на боротьбу саме із сімейним насильством.

Прикладом ефективної програми у межах політики «community policing» (орієнтування на місцеві громади) є сучасний проєкт «Безпека за межами вашого будинку» (Safe...outside your home), запроваджений у квітні 2012 р. у одному з італійських міст-портів Анкона.

Ще одним прикладом участі італійської громадськості у запобіганні злочинності є створення добровольцями спеціального інтернет-порталу під назвою «Mafialeaks» на кшталт відомого інформаційного антишпигунського сервісу «Wikileaks», створеного австралійцем Джуліаном Ассанджем [5, с. 193–194].

Так, невелика група добровольців з Італії за власні кошти та у вільний від основної роботи час створила ресурс, метою якого є поширення інформації про організовану злочинність у країні. Передбачається, що на сторінка «Mafialeaks» жертви мафіози зможуть анонімно публікувати дані про злочинців, не боячись за власну безпеку. Свої імена автори проєкту також не розголошують, щоб захистити себе та свої сім'ї від можливої помсти з боку злочинних угруповань. За словами організаторів цього ресурсу, «Mafialeaks» – це відмінна можливість поширювати інформацію і тим самим зруйнувати страх італійського суспільства перед організованою злочинністю. Ця ініціатива була позитивно сприйнята не лише пересічними італійцями, а й деякими представниками судової влади Італії [6].

Отже, в Італії застосовується комплексний підхід до участі громадськості в запобіганні злочинності. У цій державі реалізуються різного роду заходи щодо у різних сферах життєдіяльності суспільства, при реалізації яких часто використовуються інформаційні технології.

Висновки. Таким чином, як свідчить аналіз й узагальнення успішних практик зарубіжних країн до запобігання злочинності, основним напрямом цієї діяльності є не застосування заходів кримінально-правового впливу, а розширення участі громадськості у запобіганні злочинності. Виходячи із широти використання громадськості у реалізації різних програм запобігання злочинності, вона посідає провідне місце серед суб'єктів правоохоронної діяльності і застосовується на різних напрямках і сферах суспільства.

Список використаних джерел:

1. Голіна В. В., Колодяжний М. Г., Шрамко С. С. та ін. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Х. : Право, 2017. 284 с.
2. The European Crime Prevention Network (EUCPN) URL: <http://www.eucpn.org/strategies/index.asp>.
3. Мошак Г. Г. Використання засобів приватного права у запобіганні злочинності. Х. : Кроссрод, 2010. С. 90–92.
4. Колодяжний М. Г. Сучасна концепція запобігання злочинності в Європейському Союзі. *Форум права*. 2013. № 4. С. 168–173. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_30.pdf.
5. Шостко О. Ю., Сердюк О. В., Овчаренко О. М. та ін. Проблеми адаптації законодавства України у сфері протидії злочинності до законодавства Європейського Союзу : монографія / за заг. ред. О. Ю. Шостко. К. : Ред. журн. «Право України»; Х. : Право, 2013. С. 193-194.
6. Колодяжний М. Г. Загальні підходи до запобігання злочинності в Італії. *Теорія і практика правознавства*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tipp_2013_2_75.pdf.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.20>

КАЙДАШ О. Ю., ГРОХОЛЬСЬКИЙ В. П.

**СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РЕАЛІЗАЦІЇ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

**SYSTEM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENFORCEMENT
OF IMPLEMENTATION OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS**

Актуальність статті полягає в тому, що дослідження які проводяться у галузі впровадження в життєдіяльність суспільства і держави правових приписів адміністративно-правового законодавства, зазначають, що застосування адміністративно-правових норм дістає вираження у практичному вирішенні конкретних питань шляхом прийняття уповноваженим суб'єктом, а це може бути орган, установа, організація, посадова або службова особа, які мають повноваження при вирішенні конкретної адміністративної справи, обов'язкових до виконання індивідуальних юридично-владних рішень або ж актів відповідно до вимог матеріальних та процесуальних правових приписів. Метою статті вивчення особливостей системи адміністративно-правового забезпечення реалізації рішень Європейського суду з прав людини, а також шляхи реалізації рішень європейського суду з прав людини, а також сучасний правовий стан вказаної системи. В статті висвітлені питання та особливості системи адміністративно-правового забезпечення реалізації рішень Європейського суду з прав людини. Стаття розкриває шляхи реалізації рішень європейського суду з прав людини, а також сучасний правовий стан вказаної системи. Виходячи з дії нормативно-правових актів на всіх громадян України вважається не зовсім обґрунтованим, на нашу думку, посилатися на доктринальне поняття «джерело права», оскільки у такому разі слід його розкривати. Зазначено,

© КАЙДАШ О. Ю. – кандидат юридичних наук, головний спеціаліст відділу контролю за наданням освіти дорослим департаменту контролю у сфері вищої, фахової передвищої і освіти дорослих (Державна служба якості освіти України)

© ГРОХОЛЬСЬКИЙ В. П. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, трудового і земельного права (Державний біотехнологічний університет)

що до розкриття змісту цього поняття науковці підходять з різних позицій. Даючи тлумачення цієї норми права зазначеного закону, слід мати на увазі, що вона у своєму впровадженні в правову систему України є дещо декларативною. Порядок застосування Конвенції, протоколів до неї та практики Європейського суду з прав людини регламентується ст.ст. 18, 19 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Вважається доцільним висловити таку пропозицію: якщо законодавство України в широкому розумінні цього терміна (тобто коли воно охоплює всі закони і підзаконні акти), згідно зі статтями 13–15 закону, буде приведене у відповідність до Конвенції, протоколів до неї та практики діяльності Суду, то необхідність у прямому посиланні на норми Конвенції тощо має відпасти.

Ключові слова: права людини, Європейський суд з прав людини, правосуддя, судовий захист прав громадян.

The relevance of the article lies in the fact that researches conducted in the field of implementation of legal prescriptions of administrative and legal legislation into the life of society and the state indicate that the application of administrative and legal norms is expressed in the practical solution of specific issues through adoption by an authorized subject, and this can be a body, institution, organization, official or official who have the authority to resolve a specific administrative case, binding individual legal-authority decisions or acts in accordance with the requirements of material and procedural legal prescriptions. The purpose of the article is to study the features of the system of administrative and legal support for the implementation of decisions of the European Court of Human Rights. As well as ways of implementing decisions of the European Court of Human Rights, as well as the current legal status of the specified system. The article highlights issues and features of the system of administrative and legal support for the implementation of decisions of the European Court of Human Rights. The article reveals ways of implementing decisions of the European Court of Human Rights, as well as the current legal status of the specified system. Based on the effect of normative legal acts on all citizens of Ukraine, it is considered not entirely justified, in our opinion, to refer to the doctrinal concept of “source of law”, since in this case it should be disclosed. It is noted that scientists approach the disclosure of the content of this concept from different positions. When interpreting this rule of law of the specified law, it should be borne in mind that it is somewhat declarative in its implementation into the legal system of Ukraine. The procedure for applying the Convention, its protocols and the practice of the European Court of Human Rights is regulated by Article 18, 19 of the Law of Ukraine “On the Implementation of Decisions and Application of Practice of the European Court of Human Rights”. It is considered appropriate to make the following proposal: if the legislation of Ukraine in the broad sense of this term (that is, when it covers all laws and by-laws), in accordance with Articles 13–15 of the law, will be brought into line with the Convention, its protocols and the practice of the Court, then the need to directly refer to the norms of the Convention, etc. should disappear.

Key words: human rights, European Court of Human Rights, justice, judicial protection of citizens' rights.

Постановка проблеми. Дослідження які проводяться у галузі впровадження в життєдіяльність суспільства і держави правових приписів адміністративно-правового законодавства, зазначають, що застосування адміністративно-правових норм дістає вираження у практичному вирішенні конкретних питань шляхом прийняття уповноваженим суб'єктом, а це може бути орган, установа, організація, посадова або службова особа, які мають повноваження при вирішенні конкретної адміністративної справи, обов'язкових до виконання індивідуальних юридично-владних рішень або ж актів відповідно до вимог матеріальних та процесуальних правових приписів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За основу написання статті взято праці науковців що вивчали питання адміністративно-правового забезпечення реалізації рішень європейського суду з прав людини, таких як Авер'янов В.Б., Кузьменко О.В., Коломоєць Т.О., Колпаков В.К., Пастух І.Д., Сущенко В.Д., Стеценко С.Г., Скакун О.Ф., Теліпко В.Е., Фурса С.Я., Школик А.М. та інших.

Невирішені питання. У сфері публічно правових відносин – це специфічна форма реалізації адміністративно-правових норм, яка полягає у юридично-владній діяльності суб'єктів публічної адміністрації, що виражається у вирішенні конкретних справ шляхом прийняття індивідуальних юридичних актів (правозастосовних актів).

Метою статті вивчення особливостей системи адміністративно-правового забезпечення реалізації рішень Європейського суду з прав людини. А також шляхи реалізації рішень європейського суду з прав людини, а також сучасний правовий стан вказаної системи.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що у цьому випадку акт застосування (чи правозастосовний акт) – це не що інше, ніж оформлене відповідним чином юридично-владне рішення уповноваженого суб'єкта щодо встановлення, зміни або скасування суб'єктивних прав, свобод або обов'язків персоніфікованих суб'єктів адміністративно-правових відносин для вирішення конкретних питань у сфері державного управління і місцевого самоврядування [1, с. 165].

Метою застосування адміністративно-правових норм є практичне втілення правил поведінки, що містяться в адміністративно-правовій нормі щодо персоніфікованих суб'єктів з урахуванням конкретної життєвої ситуації.

Застосування адміністративно-правових норм характеризується певними ознаками, зокрема тими, що їх втілення у практичну дійсність: а) ґрунтується на вимогах матеріальних і процесуальних правових приписах; б) суб'єктами є уповноважені на те державні публічні інституції, посадові або службові особи; в) здійснюється щодо індивідуального (конкретного) питання, результатом є прийняття правозастосовного акта; г) є підставою їх застосування, зумовлює до виникнення, зміни або припинення адміністративно-правових відносин.

Правозастосовна діяльність у сфері адміністративно-правових відносин здійснюється в установленому законом порядку і складається з таких етапів: 1) встановлення фактичних обставин конкретної справи; 2) вибір відповідної правової норми та її тлумачення; 3) прийняття індивідуального юридично-владного рішення у справі [2, с. 143]; 4) виконання прийнятого індивідуального юридично-владного рішення.

Згідно з думками авторів наукового видання «Курс адміністративного права України» у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині виділяють такі форми та види правозастосовної діяльності, зокрема це: а) регулятивна, що пов'язана з унормованістю процедури щодо конкретних питань, що виникають у сфері адміністративних відносин, вирішення яких сприяє реалізації прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних; б) правоохоронна, що пов'язана з унормованістю процедури вирішення суперечностей щодо юридичних фактів, які виникають при охороні та захисті прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, у сфері публічного управління, правового статусу державних органів і громадських організацій, їх посадових і службових осіб та в застосуванні до цих суб'єктів заходів адміністративного примусу за невиконання юридичних обов'язків, передбачених у правових приписах адміністративно-правового законодавства; в) словесна форма, яка здійснюється письмово або ж усно, чи конклюдентно, тобто яка вчиняється у вигляді жестів, рухів, знаків, сигналів тощо [3, с. 57].

Щодо видів правозастосовної діяльності, то вона залежить від цілей та поставленої мети юридичного забезпечення задоволення тих чи інших потреб людини, суспільства, держави; діяльності із притягненням до відповідальності порушників адміністративно-правових правових приписів. За своїм спрямуванням, це: внутрішня правозастосовна діяльність, яка забезпечує вирішення організаційно-штатних питань, керівництво підрозділами в органах виконавчої влади, а також управління підлеглими органами та співробітниками, і зовнішня, яка спрямована на реалізацію покладених на публічну адміністрацію адміністративних зобов'язань [3, с. 61].

Для цієї форми реалізації правових приписів характерними є такі специфічні ознаки: а) цей вид діяльності здійснюється компетентними органами, що наділені державно-владними повноваженнями; б) застосування правових приписів здійснюється в чітко визначених законом процесуальних діях; в) вона має державно-владний характер – рішення ухвалюється на підставі одностороннього волевиявлення компетентної публічної інституції; г) правові приписи обов'язкові до виконання, а в разі необхідності забезпечуються примусовою силою держави; г) це організуюча діяльність, оскільки створює відповідні умови для повнішої реалізації правових приписів; д) вона відображає елементи творчості, що означає неформальність рішення у кожному конкретному випадку справи; ж) зміст діяльності полягає у винесенні індивідуально-конкретних, як правило, обов'язкових до виконання рішень, які за сутністю відрізняються від правових приписів загального характеру (тобто нормативно-правових актів); з) у цій діяльності органи правозастосування виступають суб'єктами управління; е) у правовідносинах, що виникають у ході

здійснення цієї діяльності, є особи, щодо яких застосовуються положення, передбачені в правових приписах, тобто ці особи є об'єктами управління; и) винесені рішення (правозастосовні акти) є засобами впливу суб'єкта управління на об'єкт управління [4, с. 412–417; 5, с. 264–265].

Здійснюючи процес адаптації національного правового простору до європейських стандартів у галузі прав людини, Україна приводить свою правову систему у відповідність до європейських критеріїв її функціонування. У цьому процесі значно важлива роль відводиться міжнародним організаціям і судовим установам як універсального, так і регіонального рівня. Однією із суттєвих і дієвих судових установ щодо захисту прав і свобод людини на міждержавному регіональному рівні, тобто в масштабах Європейської спільноти, є Європейський суд з прав людини, юрисдикція якого після ратифікації у липні 1997 року Україною Конвенції та протоколів до неї розповсюджена щодо прав і свобод людини, передбачених у цих міжнародно-правових положеннях, на території України.

Для реалізації на теренах України рішень Європейського суду з прав людини український законодавець у Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» застосовує такі форми реалізації правових приписів Європейського суду з прав людини, як «виконання» (ст. 2), «застосування» (ст. 17) та «посилання» (ст. 18), про що нами вже зазначалось.

Виконання адміністративно-правових приписів полягає у тому, що учасники регульованих відносин точно слідують приписам, які містяться в нормах щодо їх обов'язків. Зазначена форма реалізації адміністративно-правових норм існує поряд із додержанням, використанням і застосуванням. Безпосереднім для цієї форми є зв'язок із обов'язками особи у сфері публічного адміністрування, виконання яких й обумовлює існування саме цієї форми реалізації [1, с. 162–163; 6, с. 74].

Виконання адміністративного акта – це стадія, і як зазначає законодавець і науковці, це, як правило, остання стадія процесу правозастосування, тобто це процедура застосування прийнятого адміністративного акта, яка передбачає послідовність регламентованих законодавством дій, пов'язаних із практичним втіленням у життя положень (змісту) прийнятого адміністративного акта.

Виконання цього акта може бути добровільним (стосовно сприятливих для приватних осіб адміністративних актів), примусовим (виконання характерне, як правило, для обтяжуючих для приватних осіб актів, тому цю процедуру регламентують спеціальні законодавчі акти) [7, с. 8, с. 162–163; 6, с. 74].

Виконання рішення адміністративно-юрисдикційного органу, в тому числі і суду, зокрема і Європейського суду з прав людини, – це завершальна стадія провадження за адміністративно-публічними справами, яка полягає в практичному застосуванні юридичної санкції, передбаченої поточним законодавством, яке унормоване адміністративно-правовими приписами [9; 10; 11; 6, с. 74].

Як стосовно зазначеної проблеми зазначалось, ці положення законодавець сконструював у Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Зазначений закон регулює адміністративно-правові відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави Україна виконати рішення Європейського суду з прав людини, і в першу чергу у справах, де держава Україна є відповідачем, зокрема це пов'язано:

а) з необхідністю усунення причин порушення державою Україна Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї; б) з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів щодо дотримання прав людини, передбачених у Конвенції та протоколах до неї; в) зі створенням передумов для зменшення числа заяв (скарг) до Європейського суду з прав людини проти держави Україна [11].

Зазначений закон за допомогою правових приписів адміністративно-правового законодавства регулює відносини, пов'язані з обов'язком держави Україна виконувати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України та усувати причини порушень Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, яка була ратифікована Україною 17 липня 1997 року та набула чинності для України 11 вересня 1997 року [12].

Що стосується такої форми реалізації рішення Європейського суду з прав людини, як виконання рішення Суду, то слід зазначити, що в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» термін «виконання Рішень» – це виконання Рішення, яке пов'язане з:

а) виплатою стягувачеві (заявнику) відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; б) вжиттям заходів загального характеру [11].

Зазначене визначення зафіксоване у ст. 1 «Визначення термінів» Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Сам порядок виконання рішень Суду передбачений у ст. ст. 2–12 закону.

Такий шлях реалізації рішення Європейського суду з прав людини базується на національному законодавстві та положеннях міжнародних документів. З цього питання національне законодавство передбачає, що виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження, яке пов'язане із сукупністю дій органів і посадових осіб у визначених у законодавчому порядку, що спрямовані на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які провадяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, визначеними законами та іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до зазначених законів [13, с. 115].

Наступна форма реалізації Рішень Європейського суду з прав людини в Україні здійснюється шляхом застосування положень, що зафіксовані в рішеннях Європейського суду з прав людини та апробовані практикою впровадження зазначених рішень у законодавство національних держав-підписантів Конвенції та протоколів до неї.

У положеннях ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» йдеться про застосування судами положень Конвенції і протоколів до неї, практики Європейського суду з прав людини. У своїй діяльності національні державні інституції та особливо національні суди застосовують при розгляді справ Конвенцію, протоколи до неї та практику Суду як «джерело права».

Виходячи з дії нормативно-правових актів на всіх громадян України вважається не зовсім обґрунтованим, на нашу думку, посилатися на доктринальне поняття «джерело права», оскільки у такому разі слід його розкривати. При цьому слід зазначити, що до розкриття змісту цього поняття науковці підходять з різних позицій. Даючи тлумачення цієї норми права зазначеного закону, слід мати на увазі, що вона у своєму впровадженні в правову систему України є дещо декларативною. Порядок застосування Конвенції, протоколів до неї та практики Європейського суду з прав людини регламентується ст. ст. 18, 19 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Вважається доцільним висловити таку пропозицію: якщо законодавство України в широкому розумінні цього терміна (тобто коли воно охоплює всі закони і підзаконні акти), згідно зі статтями 13–15 закону, буде приведене у відповідність до Конвенції, протоколів до неї та практики діяльності Суду, то необхідність у прямому посиланні на норми Конвенції тощо має відпасти.

Практика Європейського суду з прав людини, згідно із поточним законодавством, – це загальне поняття, яке включає в себе практику Європейської комісії з прав людини, яка діяла до 1999 року, та практику Європейського суду з прав людини, який є постійно діючим контрольним органом Конвенції.

З точки зору теорії права під поняттям «практика» слід розуміти як сукупність: а) процедури розгляду справ; б) порядку прийняття рішень; в) самого змісту рішень; г) певної послідовності набрання ними законної сили [14, с. 275].

Згідно із зазначеним законом «практика Суду» – це рішення Європейського суду з прав людини та ухвали Європейської комісії з прав людини (п. 1 ст. 1 зазначеного закону). Таким чином, практика Європейського суду з прав людини – це сукупність рішень Європейського суду з прав людини та ухвал Європейської комісії з прав людини, прийнятих відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї. Цю практику українське правосуддя, згідно із національним поточним законодавством, враховує як джерело права.

Разом з тим, враховуючи положення ст. ст. 17 і 18 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», можна зробити більш конкретне, але й більш вузьке визначення, за яким є практика Суду, а це не що інше, ніж сукупність рішень Європейського суду з прав людини та ухвал Європейської комісії з прав людини, прийнятих відповідно до Конвенції та протоколів до неї.

Для цілей посилання на текст Конвенції, а також посилання на рішення та ухвали Європейського суду з прав людини і на ухвали Європейської комісії використовують переклади текстів рішень ЄСПЛ та ухвал Комісії, національні суди використовують офіційний переклад Конвенції, протоколів до неї, рішень та ухвал Суду і Комісії українською мовою спеціалізованих у питаннях практики Суду юридичних видань, що має поширення у професійному середовищі правників.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К. : Юрид. думка, 2007. Т. 1: Загальна частина. 592 с.
2. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. К. : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
3. Курс адміністративного права України: підруч. / В.К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко та ін. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2013. 872 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. К. : Алетра; КНТ; ЦУП, 2009. 520 с.
5. Румянцев О.Г. Юридический энциклопедический словарь / О. Г. Румянцев, В. Н. Додонов. М.: ИНФРА-М, 1997. 384 с.
6. Адміністративне право України : словник термінів / за заг. ред. Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова; Держ. вищ. навч. закл. «Запоріж. нац. ун-т». К. : Ін Юре, 2014. 520 с.
7. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право : навч. посіб. для юрид. ф-тів та ф-тів міжнародних відносин. Л. : ЗУКЦ, 2007. 307 с.
8. Стеценко С. Г. Адміністративне право України. К. : Атіка, 2007. 624 с.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України: від 07.12.1984 № 8073-X. URL: www.rada.gov.ua.
10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України: від 06.07.2005 № 2747-VI. URL: www.rada.gov.ua.
11. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України: від 22 лютого 2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
12. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до вказаної Конвенції : Закон України: від 17 липня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263; 1997. № 22–23. Ст. 197; 2004. № 3. Ст. 76; 2006. № 26. Ст. 216.
13. Фурса С. Я. Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Науково-практичний коментар / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак. К. : Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 1172 с.
14. Теліпко В. Е. Науково-практичний коментар законів України «Про виконавче провадження», «Про державну виконавчу службу», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». К. : Центр учбової літератури, 2011. 616 с.

ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ СУДУ

THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE FIELD OF LEGAL REGULATION OF THE WORK OF COURT EMPLOYEES

Актуальність статті полягає в тому, що судові органи існують на території нашої держави протягом багатьох століть. Їх структура, функції та соціальна роль неодноразово змінювались, паралельно із чим розвивалась нормативно-правова база функціонування останніх, у тому числі й у напрямку регулювання та організації трудової діяльності їх працівників. Сьогодні не викликає сумніву, що система нормативно-правового регулювання праці працівників суду потребує комплексного та змістовного вдосконалення. Разом із тим вирішення проблем у відповідній сфері є фактично неможливим без проведення комплексних теоретичних досліджень, зокрема присвячених вивченню історії становлення та розвитку законодавства у сфері правового регулювання праці працівників суду.

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, виділено основні історичні етапи становлення та розвитку судової системи та судочинства на території України. В рамках кожного етапу виділено основні нормативно-правові акти, які регламентували трудову діяльність працівників суду взагалі та суддів зокрема. Акцентовано увагу на тому, що процес становлення відповідного законодавства не є завершеним, а тому важливим завдання держави та українських науковців є – забезпечити його сталий та стабільний розвиток.

Зроблено висновок, що законодавство у сфері правового регулювання праці працівників суду пройшло довгу історію розвитку. Його основи було закладено ще у період існування Київської Русі. Разом із тим, найбільшої інтенсивності він набув за часів незалежності України, коли нормативно-правова база з питань діяльності судових органів почала поповнюватись цільовими законодавчими актами, які були спрямовані не тільки на регулювання системи судочинства в Україні, а й на організацію праці суддів, а також працівників суду. Втім, на сьогоднішній день ми не можемо говорити про те, що розвиток законодавства, норми якого спрямовані на регулювання праці суддів та працівників суду, є завершеним, а відтак важливим завданням законодавця та українських вчених є – забезпечити його сталий та стабільний розвиток.

Ключові слова: розвиток, судочинство, законодавство про працю, судді, нормативно-правове регулювання, праця суддів.

The relevance of the article lies in the fact that judicial bodies have existed on the territory of our state for many centuries. Their structure, functions and social role have repeatedly changed, in parallel with which the regulatory and legal basis of their functioning has developed, including in the direction of regulation and organization of the labor activities of their employees. Today, there is no doubt that the system of regulatory and legal regulation of the work of court employees needs comprehensive and meaningful improvement. At the same time, solving problems in the relevant field is actually impossible without conducting comprehensive theoretical research, in particular, devoted to the study of the history of the formation and development of legislation in the field of legal regulation of the work of court employees.

The article, based on the analysis of the scientific views of scientists, highlights the main historical stages of the formation and development of the judicial system and judiciary on the territory of Ukraine. Within the framework of each stage, the main legal acts that regulated the work of court employees in general and judges in particular were highlighted. Attention is focused on the fact that the process of forming the relevant legislation is not complete, and therefore an important task of the state and scientists is to ensure its steady and stable development.

It was concluded that the legislation in the field of legal regulation of the work of court employees has undergone a long history of development. Its foundations were laid during the period of the existence of Kyivan Rus. At the same time, it gained the greatest intensity during the time of Ukraine's independence, when the legal framework for the activities of judicial bodies began to be replenished with targeted legislative acts aimed not only at regulating the judicial system in Ukraine, but also at organizing the work of judges, as well as court employees. However, today we cannot say that the development of legislation, the norms of which are aimed at regulating the work of judges and court employees, is complete, and therefore an important task of the legislator and Ukrainian scientists is to ensure its steady and stable development.

Key words: *development, judiciary, labor legislation, judges, legal regulation, work of judges.*

Постановка проблеми. Судові органи існують на території нашої держави протягом багатьох століть. Їх структура, функції та соціальна роль неодноразово змінювались, паралельно із чим розвивалась нормативно-правова база функціонування останніх, у тому числі й у напрямку регулювання та організації трудової діяльності їх працівників. Сьогодні не викликає сумніву, що система нормативно-правового регулювання праці працівників суду потребує комплексного та змістовного вдосконалення. Разом із тим вирішення проблем у відповідній сфері є фактично неможливим без проведення комплексних теоретичних досліджень, зокрема присвячених вивченню історії становлення та розвитку законодавства у сфері правового регулювання праці працівників суду.

Стан дослідження проблеми. Окремі історичні аспекти розвитку судочинства на території України у своїх наукових працях розглядали: В.В. Безверхий, М.С. Булкат, А.Ю. Иванова, М.Г. Кириченко, Н.М. Крестовська, О.О. Малишев, В.Т. Окіпнюк, Я.М. Падоха, Ф.М. Рудич, М.І. Сірий, І.М. Скуратович, І.Б. Усенко, В.А. Чехович, О.Н. Ярмиш та багато інших. Разом із тим, незважаючи на високий рівень актуальності вказаної тематики, в роботах науковців відсутнє належне висвітлення та вивчення проблеми генези розвитку законодавства у сфері правового регулювання трудової діяльності працівників суду.

Мета наукової статті полягає у тому, щоб здійснити комплексний аналіз генези розвитку законодавства, яке регулює трудову діяльність працівників суду.

Виклад основного матеріалу. Історія українського судочинства та законодавства, яке його регулювало, носить глибоке коріння. Так, із прийняттям християнства у 988 року з'являються церковні закони, які були систематизовані і стали відомі під назвою «Статут Володимира» або «Статут Володимира Святославовича» (X століття), та «Церковний статут Ярослава Мудрого». Ці статuti загверджують існування церковного суду, який розглядав справи про чаклунство, тобто мав карати за додержання старовинних вірувань та інші язичницькі обряди. Церковний суд вирішував справи про злочини проти християнства, всі правопорушення духовенства, він же розглядав багато справ простих людей, які були віднесені до його юрисдикції: про злочини проти моралі, розпусту, родинні сварки тощо [1].

За князювання Ярослава Мудрого відбулося об'єднання земель Київської Русі, інтенсивно розвивалася державність, було укладено першу кодифіковану збірку законів – «Руську Правду», яка діяла на всій території Київської Русі. У «Руській Правді» відбувалася трансформація звичаїв у норми процесуального права. Судовий процес мав змагальний характер. Основними доказами були: власне зізнання, свідчення послухів і видоків, суди божі, присяга, жереб, зовнішні прикмети. Судове рішення виносилося в усній формі. Виконували його різноманітні княжі агенти й вірники, мечники. Система права Київської Русі відповідала розвинутому суспільству. Тут ми знаходимо норми кримінального, цивільного та міжнародного законодавства. За умов розвитку феодальних відносин і загострення класової боротьби створюється «Правда Ярославовичів»,

а на початку XII століття Володимир Мономах уклав новий збірник законів, відомий під назвою «Статут Володимира Мономаха», а також «Повчання дітям». Найнижчою судовою інстанцією були громадські суди, які складались із сільських старшин, що розглядали незначні справи. Рішення громадських старшин можна було оскаржити до княжих судів. Під час княжого судочинства були присутні окремі особи, які брали участь у процесі: «ябетник» – шось на зразок обвинувача, «метальник» – писар, «істці» – слідчі. Існував також суд феодала-землевласника. Під його юрисдикцію потрапляли холопи, наймити та закупи. У справі холопа рішення суду феодала було остаточно, наймити й закупи користувалися правом оскарження рішення до князівського суду [1].

Занепад та фактичний розпад Київської Русі у XIII столітті став поштовхом до захоплення території нашої держави сусідніми країнами, зокрема Литвою та Польщею, які згодом, внаслідок підписання політичної унії, об'єдналися у Річ Посполиту. Суттєве розширення судової системи на території України за панування Польсько-Литовської держави вплинуло і на формування відповідної нормативно-правової основи, адже в той час суди являли собою не просто групу привілейованих чиновників, а цілісну ієрархічну систему працівників, кожен з яких виконував чітко окреслені функції. Регламентувати працю такої великої кількості людей було не можливо одними тільки звичаями (хоча звичаїв все ще застосовувались у царині роботи копних судів). Так, на українських землях, що входили до складу Литви, Польщі, а згодом Речі Посполитої, чинними джерелами права були: магдебурзьке або німецьке право; різноманітні королівські закони, загальні й особисті привілеї, законодавство сеймиків (Перший земський привілей 1387 року, Другий земський привілей 1387 року, Городельський привілей 1413 року, Вартський статут 1420–1423 років; Господарські статuti 1514, 1529 і 1557 років та інші); судова практика, тобто рішення вищих судів і місцеві з'їзди феодалів, що створювали обов'язковий судовий прецедент тощо [2, с. 13; 3, с. 32].

Наступний етап розвитку законодавства у сфері правового регулювання праці працівників суду припадає на часи знаходження більшої частини території нашої держави у складі Російської Імперії. Даний період ознаменувався тим, що на землях України з'являється єдина централізована влада імперська влада, внаслідок чого було уніфіковано не тільки систему судочинства, але й консолідовано нормативно-правовий базис її роботи в цілому, а також праці людей, що працювали в ній.

Протягом XVIII – першої половини XIX століття судочинство Російської Імперії не мало значних змін. Основним законодавчим актом в галузі діяльності судів та їх працівників залишалось Соборне уложення 1649 року. Характерними ознаками судівництва були змішаність судової та адміністративної влади, множинність і становість судових органів, складність і запутаність процесуальних вимог. Фактично в судах працювали чиновники, які, скоріш, управляли, а не вирішували спори [4, с. 207]. Проте, у 1775 році прийнято «Установи для управління губерніями», що став основним законом, який детально регламентував нову систему органів управління та суду, їх компетенцію та діяльність. Закон складався з двох частин, які були видані в різні роки, хоч увійшли до «Повного зібрання законів Російської імперії» під одним номером. Першу частину було видано 7 листопада 1775 року, а другу, що була продовженням першої, у 1780 році. Питання судочинства розглядалися в обох частинах. За даним законом найбільша кількість прав відводилася дворянству, яке отримало певну внутрішню організацію. Дворяни мали право обирати, фактично брати на роботу осіб, які працювали у суді та фактично управляли ними (розподіляли обов'язки, виплачували плату за роботу тощо) [5, с. 193].

Важливим моментом виділеного нами історичного етапу стало проведення судової реформи 1864 року, яка складалась з чотирьох законодавчих актів та значно змінювало судову систему Російської Імперії та основи праці в ній. Зокрема, за цією реформою устанавлювалось дві інстанції, першою з яких були мирові суди, що, в свою чергу, складались з двох ланок: 1) дільничний мировий суддя (завичай, у повіті було декілька дільниць мирового окружного суду, кожна з яких об'єднувала по кілька волостей), почесний мировий суддя (не мали спеціальної дільниці); 2) повітовий з'їзд мирових суддів – апеляційна інстанція для справ, що розглядалися дільничними мировими суддями. В цей період вперше встановлюються та уніфікуються вимоги до осіб, які могли стати мировими суддями [6, с. 34; 7, с. 19]. Так, кандидат поряд з відповідністю загальним умовам вступу на державну службу, повинен мати: 25-річний вік, чоловіча стать і моральна бездоганність – повинні були відповідати ще й вимогам трьох цenzів: місцевого, освітнього та майнового. Однак, за імперським законодавством допускалося обрання в мирові судді й осіб, які не відповідали цenzовим умовам. Ця стаття в українських губерніях отримала досить широке застосування. Земства вельми цінили це правило, оскільки воно надавало їм право вибирати освічених і відомих своїми громадськими заслугами людей, які намагалися зробити особистий

позитивний внесок у справу мирової юстиції, але при цьому не володіли необхідним майновим цензом [6, с. 34; 7, с. 19]. До системи загальних судів (другої інстанції) входили окружні суди (суд першої інстанції в цивільних і кримінальних справах у межах декількох повітів) та судові палати (друга ланка загальної судової системи, одна на декілька губерній, а також орган досудового управління). Вимоги до кандидатів на посаду суддів загальних судів були в цілому схожими із мировою інстанцією [8, с. 443].

Однак, ситуація докорінно змінюється в 20-ті роки ХХ століття, коли Російська Імперія припиняє своє існування, а на її теренах зароджується Союз Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР). Так, вже у перші роки функціонування останньої було прийнято низку актів, які встановлювали не тільки систему судоустрою, але й врегульовували особливості роботи працівників суду. Першим законодавчим актом радянської влади про суд був прийнятий у 1917 році Радою народних комісарів РРФСР. Він увійшов в історію радянського судоустрою як Декрет про суд. Зазначеним Декретом скасовувалися всі існуючі судові установи та створювалися місцеві суди, що наділялися повноваженнями розглядати всі цивільні справи, а також кримінальні справи, якщо обвинуваченому загрожувало покарання до 2 років позбавлення волі та якщо цивільний позов не перевищував 3000 рублів. Надалі було прийнято постанову «Про введення народного суду на Україні» від 1818 року відповідно до якої були створені дільничні, повітові та міські суди. З 1 лютого 1923 року було введено в дію Положення про судоустрій Української РСР, відповідно до статті 1 якого місцевим судом із розгляду цивільних і кримінальних справ був народний суд [9, с. 22]. Важливість зазначених нормативних документів полягала в тому, що вони, крім питань суто процесуальних, чітко встановлювали внутрішні аспекти функціонування судових установ, зокрема, склад підрозділів що входили в їх структуру, цілі роботи останніх, а також регулювали посадові аспекти роботи суддів, на кшталт, вимоги до кандидатів на посаду судді.

Наступний період розвитку судової системи на українських землях в складі Радянського Союзу відбувся у 1970 році із прийняттям постанови Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо поліпшення роботи судових і прокурорських органів» в якій визначалися конкретні завдання судових органів, заходи щодо поліпшення роботи із суддівськими кадрами. Основоположні засади діяльності судових установ містила Конституція УРСР 1978 року. За Основним Законом республіки правосуддя в Українській РСР мало здійснюватися тільки судом. Судова система України складалася з Верховного Суду УРСР, обласних судів, Київського міського суду, районних (міських) судів. Усі судові установи республіки утворювалися на засадах виборності суддів і народних засідателів. Народні судді районних (міських) народних судів обиралися громадянами району (міста) на основі загального, рівного і прямого виборчого права за таємним голосуванням на п'ять років. Народні засідателі районних (міських) народних судів обиралися на зборах громадян за місцем їх роботи або проживання відкритим голосуванням терміном на два з половиною роки. Суди вищого рівня обиралися відповідними Радами терміном на п'ять років. Зазначалося, що судді й народні засідателі є відповідальними перед виборцями або органами, що їх обрали, звітують перед ними й можуть бути відкликані з посад. Найвищим судовим органом республіки був Верховний Суд УРСР, який обирався Верховною Радою УРСР у складі Голови, його заступників, членів і народних засідателів. Верховний Суд здійснював нагляд за судовою діяльністю всіх судів УРСР [10, с. 138–139]. Окрім того, важливим надбанням цього періоду стало прийняття кодифікованого нормативно-правового акту у сфері праці, а саме Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII, котрий упорядкував юридичні питання пов'язані із трудовою діяльністю всіх без виключення категорій працівників [11].

Останній етап розвитку судової влади та нормативно-правової основи трудової діяльності працівників судових органів почався у 90-х роках ХХ століття та триває досі. Історичним «поштовхом» до його початку стало набуття Україною незалежності у 1991 році. Протягом сучасного етапу сутність та склад судових органів, як і правовий статус їх працівників неодноразово переосмислювався, відображення чого можна побачити у цільових законах про судоустрій нашої країни. Так, у 2002 році приймається Закон України «Про судоустрій України» № 3018-III, в якому було закріплено правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також встановлює загальний порядок забезпечення діяльності судів та регулює інші питання судоустрою [12]. На зміну даному законодавчому акту у 2010 році було видано Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI, котрий визначив організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що

функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд [13].

Висновок. Отже, проведений нами аналіз дає змогу констатувати той факт, що законодавство у сфері правового регулювання праці працівників суду пройшло довгу історію розвитку. Його основи було закладено ще у період існування Київської Русі. Разом із тим, найбільшої інтенсивності він набув за часів незалежності України, коли нормативно-правова база з питань діяльності судових органів почала поповнюватись цільовими законодавчими актами, які були спрямовані не тільки на регулювання системи судочинства в Україні, а й на організацію праці суддів, а також працівників суду. Втім, на сьогоднішній день ми не можемо говорити про те, що розвиток законодавства, норми якого спрямовані на регулювання праці суддів та працівників суду, є завершеним, а відтак важливим завданням законодавця та українських вчених є – забезпечити його сталий та стабільний розвиток.

Список використаних джерел:

1. Діяльність судових установ в період Київської Русі: Апеляційний суд Волинської Обл. ласті стаття. *Офіційний веб-портал Апеляційного суду Волинської області*. URL: https://vla.court.gov.ua/sud0390/pro_sud/15/1#:~:text=Вся%20повнота%20судової%20влади%20належала,Великого%20князя%20над%20удільними%20князями.
2. Климчук О.М. Розвиток Розшукової діяльності на українських землях під владою іноземних держав (XIII–XVIII ст.) *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 3. С. 9–15.
3. Забзалюк Д. Є. Історія держави та права України: навч. посібник (у схемах і таблицях). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 120 с.
4. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку: В.С. Бігун, Т.І. Бондарчук, А.О. Гавриленко, О.О. Малишев, І.Б. Усенко та ін. Київ, Науково-виробниче підприємство «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2014. 501 с.
5. Щербак Н. Організація судової влади в Російській імперії наприкінці XVIII ст. та її поширення на українські землі. *Публічне право*. 2018. № 2(30). С. 192–198.
6. Учреждение судебных установлений / Российское законодательство X–XX веков : в 9-ти томах. М., 1984. Т. 8. С. 33–41.
7. Учреждение судебных установлений / Судеб. Уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны: 20 нояб. 1864 г. 2-е доп. изд. СПб. : Изд-во Гос. Канц., 1867. Ч. 3. V, LIII, 567 с.
8. Павелко В. О. Судова система на українських землях в складі Російської імперії за судовою реформою 1864 року. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України ; НУ ОЮА. Одеса : Фенікс, 2012. Вип.. 46. С. 439–446.
9. Калашник О.А. Становлення й розвиток місцевих загальних судів України: історичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 8. С. 21–24.
10. Іванов В.М. Історія держави і права : навчальний посібник / В.М. Іванов. К. : МАУП. 2002. Ч. 2. 2003. 234 с.
11. Кодекс законів про працю України: кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.
12. Про судоустрій України : закон від 07.02.2002 № 3018-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 27. Ст. 180.
13. Про судоустрій і статус суддів: закон від 07.07.2010 № 2453-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 41. Ст. 529.

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА СУДУ
ЩОДО ПРИТЯГНЕННЯ ВИННИХ ОСІБ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО**

**PRINCIPES JURIDIQUES DES ACTIVITÉS DES ORGANES D'APPLICATION
DE LA LOI ET DE LA COUR CONCERNANT LA TENUE DES PERSONNES
COUPABLES À LA RESPONSABILITÉ ADMINISTRATIVE
POUR VIOLENCE DOMESTIQUE**

У науковій статті досліджено правові засади діяльності правоохоронних органів, зокрема поліції і суду при притягненні кривдників до адміністративної відповідальності за домашнє насильство. В статті розглянуті поняття домашнього насильства, форми та прояви домашнього насильства. Досліджені положення законодавства, що передбачають адміністративну відповідальність. Зазначено, що адміністративна відповідальність передбачена статтею 173-2 КУпАП. Наголошено, що згідно КУпАП на поліцію покладено обов'язок по складанню протоколу про адміністративне правопорушення передбачене статтею 173-2 КУпАП. В тому числі працівники цього правоохоронного органу зобов'язані збирати докази на підтвердження фабули викладеної у протоколі. Після цього матеріали справи передаються до суду. Розкрито деякі проблеми реалізації адміністративної відповідальності, зокрема зазначено, що застосування на практиці статті 173-2 буває досить складним. Проблема полягає в тому, що законодавець не зовсім чітко описує об'єктивну сторону цього правопорушення, а акти тлумачення досить суперечливо трактують зміст названої норми. Наголошено, що існують певні проблеми і у доказуванні. Зазначено, що постанови за ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення демонструють, що в доказуванні зазвичай використовуються: протокол про адміністративне правопорушення, рапорти поліцейських, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, поясненнями потерпілого, заявою про вчинення домашнього насильства, терміновим заборонним приписом, формою оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, роздруківкою повідомлень з «Вайбер» та «Телеграм», відеозаписами. Зазначено, що закриття провадження як правило відбувається через недостатність доказів вини по викладеній фабулі протоколу, що впливає як правило з таких причин: не кваліфіковані працівники поліції; судова практика по притягненню до домашнього насильства ще не достатньо розвинена; обставини правопорушення як правило відбуваються ТЕ-Та-ТЕТ; потерпілі нехтують своїми права по збиранню доказів. Акцентовано увагу, що на рівні законодавства вже зроблено значні кроки до поліпшення ситуації з протидією домашньому насильству. Проте, як показує практика, процедура доказування у справах є недосконалою. Наголошено щодо нагальної необхідності посилення контролю над кривдниками з боку поліції.

Ключові слова: правоохоронні органи, суд, поліція, адміністративна відповідальність, домашнє насильство, протидія, адміністративні правопорушення.

The scientific article examines the activities of law enforcement agencies, in particular the police and the court, in bringing offenders to administrative responsibility for domestic violence. The article discusses the concept of domestic violence, forms and manifestations of domestic violence. The provisions of the legislation providing for administrative

responsibility have been studied. It is noted that administrative responsibility is provided for in Article 173-2 of the Code of Administrative Offenses. It was emphasized that according to the Criminal Code of Administrative Offenses, the police are obliged to draw up a protocol on an administrative offense provided for in Article 173-2 of the Criminal Code of Administrative Offenses. In addition, the employees of this law enforcement agency are obliged to collect evidence to confirm the story set out in the protocol. After that, the case materials are transferred to the court. Some problems of the implementation of administrative responsibility are disclosed, in particular, it is stated that the practical application of Article 173-2 is quite difficult. The problem is that the legislator does not quite clearly describe the objective side of this offense, and the acts of interpretation interpret the content of the said norm quite inconsistently. It was emphasized that there are certain problems in proof. It is noted that the resolutions under Art. 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses demonstrate that the following are usually used in evidence: a protocol on an administrative offense, police reports, explanations of a person who is brought to administrative responsibility, explanations of a victim, a statement about the commission of domestic violence, an urgent restraining order, a form for assessing the risks of committing domestic violence, printouts of messages from "Viber" and "Telegram", video recordings. It is noted that the closure of the proceedings usually occurs due to insufficient evidence of guilt according to the set plot of the protocol, which usually results from the following reasons: unqualified police officers; court practice on domestic violence is not yet sufficiently developed; the circumstances of the offense usually occur TETA-TET; victims neglect their rights to gather evidence. It was emphasized that significant steps have already been taken at the legislative level to improve the situation in combating domestic violence. However, as practice shows, the procedure of proof in cases is imperfect. The urgent need to strengthen control over offenders by the police was emphasized.

Key words: law enforcement agencies, court, police, administrative responsibility, domestic violence, counteraction, administrative offenses.

Постановка проблеми. На жаль, проблема домашнього насильства в українських родинах не втрачає своєї актуальності. Якщо удома систематично б'ють, ображають, критикують усе, що ви робите, принижують, не дають самостійно ступити кроку, ви не можете вільно висловити свою думку – це не просто внутрішні родинні конфлікти чи модель стосунків у сім'ї, а насильство. Дуже часто жертва сприймає таке ставлення кривдника як нормальну поведінку і «списує» риси характеру кривдника, спосіб виховання тощо і вважає це наслідком своєї «поганой» поведінки. І це стосується як дорослих жертв домашнього насильства, так і дітей. Особливістю сучасного прогресу вітчизняної юриспруденції у галузі забезпечення законних прав і свобод людини і громадянина є посилення заходів щодо протидії домашньому насильству

Стан опрацювання проблематики. Науковою розробкою питань щодо запобігання домашньому насильству здійснювалося у наукових доробках багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них: М. Акімов, А. Галай, В. Галай, Л. Головка, Г. Горбова, О. Коломоєць, В. Муранова, М. Тучак та інші.

Метою статті є дослідження правових засад діяльності правоохоронних органів та суду щодо притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за домашнє насильство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Домашнє насильство як негативне антисоціальне, суспільно небезпечне явище становить неабияку загрозу для функціонування інституту сім'ї, загострення родинних взаємовідносин, нівелює конституційне положення, за якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Незважаючи на значну увагу міжнародної спільноти, розвиток громадянського суспільства, функціонування інституту прав людини, суттєвий цивілізаційний поступ, навіть високорозвиненим правовим і демократичним державам не вдається ліквідувати домашнє насильство.

В Україні 07.01.2018 року набув чинності ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Згідно нього домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебува-

ли) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [1].

Згідно Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», основними напрямками реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є: 1) запобігання домашньому насильству; 2) ефективне реагування на факти домашнього насильства шляхом запровадження механізму взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 3) надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування шкоди, завданої домашнім насильством; 4) належне розслідування фактів домашнього насильства, притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності та зміна їхньої поведінки [3]. Не дивлячись на законодавче закріплення вищезазначених гарантій, аналіз існуючої практики доводить, що переважна більшість з них має місце лише на папері, тобто характеризуються декларативністю.

Як відомо, домашнє насильство буває фізичне, психологічне, економічне та сексуальне. При цьому, незалежно від проявів насильства воно бере свій початок з уявлень кривдника про допустимість таких дій щодо іншої особи.

Особа, яка постраждала від домашнього насильства має право звернення до правоохоронних органів і суду з метою притягнення кривдників до відповідальності, застосування до них спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству [2].

Будь-який вид насильства та його прояви призводять до деструкції особистості постраждалої людини. Саме тому важливим є попередження домашнього насильства, в разі якщо таке насильство існує – його дієве викорінення шляхом застосування мір відповідальності, як адміністративної, так і цивільно-правової та кримінальної, а також застосування програм перевиховання осіб, що вчинили насильство, зокрема програм для кривдників, передбачених законодавством про запобігання та протидію домашньому насильству [3].

В межах нашого дослідження особливої уваги заслуговують питання щодо спеціальних заходів протидії домашньому насильству та відповідальності за його вчинення. Згідно Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» до спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству належать: 1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника; 2) обмежувальний припис стосовно кривдника; 3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; 4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників [3]. Вищезазначений нормативний акт передбачає, що кривдник, який порушив вимоги спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, несе відповідальність відповідно до закону [3].

Отже, адміністративна відповідальність передбачена статтею 173-2 КУпАП. Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі винесення такого припису (ст. 173-2 КУпАП) [4].

Згідно КУпАП на поліцію покладено обов'язок по складанню протоколу про адміністративне правопорушення передбачене статтею 173-2 КУпАП. В тому числі працівники цього правоохоронного органу зобов'язані збирати докази на підтвердження фабули викладеної у протоколі. Після цього матеріали справи передаються до суду.

Отже потерпілий (жертва домашнього насильства) повинна викликати поліцію, яка у свою чергу буде складати протокол та збирати докази. Діюче законодавство не обмежує потерпілого у збиранні та подачі доказів при розгляді справи.

Статтю 173-2 КУпАП «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми» можна віднести до спеціальних норм, які передбачають адміністративну відповідальність за вчинення насильства в сім'ї. Попри всю різноманітність проявів сімейного насильства, в КУпАП це єдина спеціальна норма, яка передбачає можливість притягнення винних осіб до відповідальності. Варто також відзначити, що законодавець досить пізно усвідомив всю важливість, суспільну шкідливість названого правопорушення, оскільки кодекс було доповнено статтею 173-2 лише у 2003 році [5].

Санкціями цієї статті передбачено накладення двох видів стягнень: громадські роботи та адміністративний арешт. Останній вид покарання, на нашу думку, може застосовуватися лише у крайніх випадках. Адже той з членів сім'ї, який застосовував насильство до інших, під час перебування під адміністративним арештом не отримує заробітної плати і навіть може втратити роботу, що не сприятиме покращенню психологічної ситуації в родині. Крім того, якщо адміністративний арешт відбуватиме один з батьків, то діти фактично можуть бути взагалі позбавлені батьківського піклування (наприклад, якщо інший з батьків знаходиться у відрадженні, на лікуванні або коли його робота має роз'їзний характер). Якщо ж насильство в сім'ї вчиняє неповнолітня особа, то відповідно до статті 32 КУпАП до неї адміністративний арешт не може бути застосований. Тому, на наш погляд, доцільно застосовувати лише таку санкцію, як громадські роботи, а також примусові заходи, які не є адміністративними стягненнями і передбачені іншими актами законодавства (наприклад, Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», про що мова йтиме далі).

До вересня 2015 року санкція статті містила ще два види стягнень: виправні роботи та штрафи, але у зв'язку із внесенням змін до Кодексу їх було вилучено. Вважаємо таку позицію законодавця цілком виправданою, оскільки за своєю суттю ці два стягнення мали штрафний характер, що негативно відзначалося не лише на фінансовому благополуччі того з батьків, який застосовував насильство в сім'ї, але й всієї родини в цілому.

Необхідно відзначити, що застосування на практиці статті 173-2 буває досить складним. Проблема полягає в тому, що законодавець не зовсім чітко описує об'єктивну сторону цього правопорушення, а акти тлумачення досить суперечливо трактують зміст названої норми.

Також, існують певні проблеми у доказуванні. Доказування адміністративного правопорушення. Постанови за ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення демонструють, що в доказуванні зазвичай використовуються: протокол про адміністративне правопорушення, рапорти поліцейських, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, поясненнями потерпілого, заявою про вчинення домашнього насильства, терміновим заборонним приписом, формою оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, роздруківкою повідомлень з «Вайбер» та «Телеграм», відеозаписами.

Цікаво проаналізувати можливість використання скріншотів листування у месенджерах для доказування домашнього насильства. Найперше слід відмітити, що КЦС ВС у постанові у справі № 753/10840/19 стосовно обмежувального припису зазначив, що на підтвердження заявлених вимог ОСОБА_1 надала скріншоти повідомлень з телефону та планшета, роздруківки з Viber, які суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, вважав належними та допустимими доказами, які досліджені судами у їх сукупності та яким надана належна правова оцінка [6].

А у постановових від 17.04.2020 у справі № 905/2319/17, від 25.03.2020 у справі № 570/1369/17, від 13.07.2020 у справі № 753/10840/19, від 27.11.2019 у справі № 1540/3778/18 ВС дійшов висновку, що переписка у Viber, Skype та інших месенджерах, включно з голосовими повідомленнями та іншим, є належним електронним доказом у судових справах).

Також, аналізуючи судову практику по статті 173-2 КУпАП можливо побачити, що орієнтовано 75% справ не мають позитивного завершення для постраждалого від домашнього насильства. Тобто провадження судьями закриваються через відсутність складу адміністративного правопорушення з підстав передбачених статтею 247 КУпАП [1].

Закриття провадження як правило відбувається через недостатність доказів вини по викладеній фабулі протоколу. Відсутність переданих суду доказів можливо пояснити наступним: працівники поліції як правило не кваліфіковані;судова практика по притягненню до домашнього насильства ще не достатньо розвинена; обставини правопорушення як правило відбуваються ТЕТА-ТЕТ; потерпілі нехтують своїми права по збиранню доказів.

Висновки. Підводячи підсумки, варто зауважити, що на рівні законодавства вже зроблено значні кроки до поліпшення ситуації з протидією домашньому насильству. Проте, як показує практика, процедура доказування у справах є недосконалою. Наведені вище приклади свідчать про нагальну необхідність посилення контролю над кривдниками з боку поліції.

Список використаних джерел:

1. Домашнє насильство: відповідальність та протидія. URL: <https://advice.com.ua/uk/yurydychni-posluhy/advokat-z-kryminalnyh-sprav/domashnye-nasylstvo-vidpovidalnist-ta-protydiya>
2. Роз'яснення щодо захисту від домашнього насильства. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/zahyst-vid-domashnyogo-nasylstva.pdf>

3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.01.2018 № 2229-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

5. Шестак Л.В. Особливості адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї. URL: https://revolution.allbest.ru/law/00824031_0.html#text

6. Щороку понад 1,8 мільйона українок потерпають через домашнє насильство. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2588861-sorokuponad-18-miljona-ukrainok-poterpaut-cerez-domasne-nasilstvo.html>.

УДК [342.922:347.965](477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.23>

МАТЮЩЕНКО С. С.

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

FORMS AND METHODS OF PERSONNEL TRAINING FOR THE ARMED FORCES OF UKRAINE

У статті досліджено форми та методи кадрового забезпечення збройних сил України. В роботі запропоновано під формою кадрового забезпечення Збройних Сил України розуміти зовнішній вираз однорідних дій суб'єкта кадрового забезпечення, спрямованих на досягнення цілей кадрової політики Збройних Сил України та здійснюваних в ході реалізації кадрової процедури. Форма кадрового забезпечення характеризує зміст, сутність та організацію методу реалізації кадрового забезпечення. Метод кадрового забезпечення Збройних Сил України визначено як систему законодавчо визначених способів чи засобів реалізації ефективного кадрового забезпечення Збройних Сил України, що має на меті досягнення забезпечення кваліфікованими кадрами та найбільш ефективної організації діяльності органів кадрового забезпечення. Пріоритет серед методів комплектування, на нашу думку, має метод відбору. Оскільки важливість забезпечення Збройних Сил України кваліфікованими кадрами сприятиме підвищенню авторитету органу в очах суспільства, зниженню рівня правопорушень, підвищенню іміджу країни на міжнародному рівні, що відповідає євроінтеграційному курсу України, тощо. Наголошується, що виходячи з теоретико-правових підходів до визначення способів комплектування правоохоронних органів та власного бачення, ми пропонуємо класифікувати методи комплектування Збройних Сил України таким чином: 1) за рівнем впливу – національні та внутрішньодержавні; 2) за обсягом (загальні – планування, прогнозування, аналіз, обробка та ін.; спеціальні – відбір на посаду військовослужбовця, перевірка кандидатів, ротация кадрів, оцінка та контроль); 3) за сферою впливу (адміністративні – шляхом видання відповідних наказів встановлюються основні права, обов'язки, обмеження, гарантії та заборони; загальні – методи примусу, переконання тощо; економічні – система оплати праці; соціальні – соціальні гарантії, матеріальні допомога, винагорода, пенсійне забезпечення). Теоретико-нормативні підходи до комплектування Збройних Сил України дають високі шанси на якісне комплектування кваліфікованими кадрами. Проте на практичному рівні впровадження ефективного кадрового забезпечення має відмовитися від використання застарілих методів і форм комплектування (наприклад, відсутність конкурсу на посади середнього і старшого начальницького складу Збройних Сил України, рішення про що приймає керівник на свій розсуд). Вважаємо за доцільне внести

зміни до положень Закону України «Про Збройні Сили України» щодо перевірки на поліграфі: для осіб керівного складу Збройних Сил України перевірка на поліграфі має бути обов'язковою для запобігання приховуванню важливої інформації та підвищення довіри суспільства. в загальному.

Ключові слова: форми, методи, кадрове забезпечення, реформа, Україна.

The article examines the forms and methods of staffing the Armed Forces of Ukraine. The paper proposes to understand the external expression of homogeneous actions of the subject of personnel support aimed at achieving the goals of personnel policy of the Armed Forces of Ukraine and carried out during the implementation of the personnel procedure. The form of staffing characterizes the content, nature and organization of the method of implementation of staffing. The method of staffing the Armed Forces of Ukraine is defined as a system of legally defined ways or means of implementing effective staffing of the Armed Forces of Ukraine, which aims to achieve the provision of qualified personnel and the most effective organization of staffing bodies. In our opinion, the method of selection has a priority among the methods of staffing. As the importance of providing the Armed Forces of Ukraine with qualified personnel will increase the authority of the body in the eyes of the public, reduce the level of offenses, increase the country's image at the international level, which corresponds to Ukraine's European integration course, etc. It is emphasized that Based on theoretical and legal approaches to determining the methods of staffing law enforcement agencies and their own vision, we propose to classify the methods of staffing the Armed Forces of Ukraine as follows: 1) by level of influence – national and domestic; 2) by scope (general – planning, forecasting, analysis, processing, etc.; special – selection for the position of serviceman, examination of candidates, staff rotation, evaluation and control); 3) in the sphere of influence (administrative – by issuing relevant orders establish fundamental rights, responsibilities, restrictions, guarantees and prohibitions; general – methods of coercion, persuasion, etc.; economic – the system of remuneration; social – social guarantees, material assistance, remuneration, pension provision). Theoretical and normative approaches to staffing the Armed Forces of Ukraine give a high chance for quality staffing with qualified personnel. However, at the practical level, the implementation of effective staffing should abandon the use of outdated methods and forms of staffing (for example, the lack of competition for middle and senior positions in the Armed Forces of Ukraine, which is decided by the head at its discretion). We consider it expedient to amend the provisions of the Law of Ukraine “On the Armed Forces of Ukraine” on polygraph testing: for positions of leadership of the Armed Forces of Ukraine polygraph testing should be mandatory to prevent concealment of important information and increase public confidence in general.

Key words: forms, methods, staffing, reform, Ukraine.

Постановка проблеми. Ефективне кадрове забезпечення Збройних Сил України є невід'ємним елементом успішної демократичної та розвиненої країни. Від якісної підготовки та укомплектованості кваліфікованими кадрами залежить ефективне функціонування не лише Збройних Сил України, а й держави в цілому.

Кадрове забезпечення діяльності Збройних Сил України здійснюється у відповідних формах та шляхом застосування певних адміністративно-правових методів. Варто зауважити, що від правильності вибору методу та відповідної форми діяльності залежить реалізація функцій органів кадрового забезпечення Збройних Сил України. Отже, оптимальне поєднання форм і методів діяльності кадрового забезпечення Збройних Сил України є актуальним та важливим завданням сьогодення.

Стан дослідження проблеми. Питання кадрового забезпечення правоохоронних органів ставало предметом дослідження багатьох вчених: М. І. Ануфрієва, О. М. Бандурки, О. А. Банчука, В. М. Ваца, І. П. Голосніченка, М. М. Дивака, Є. Ю. Захарова, М. І. Іншина, Т. Є. Кагановської, А. М. Клочка, І. Б. Коліушка, О. А. Мартиненка, Н. П. Матюхіної, В. М. Плішкіна, А. О. Селіванова, Е. В. Талапіної, В. В. Чумака та ін. Проте, питання форм та методів кадрового забезпечення Збройних Сил України майже не були висвітлені дослідниками, а у зв'язку з періодом реформ набувають ще більшої актуальності.

Метою статті є дослідження форми та методи кадрового забезпечення збройних сил України.

Виклад основного матеріалу. З метою з'ясування форм та методів кадрового забезпечення Збройних Сил України варто звернутися спочатку до змістовного значення цих понять. Так, термін «форма» у тлумачному словнику має декілька значень: зовнішні межі, обриси предмета, які дозволяють визначити зовнішній вид цього предмета; шаблонізований вигляд будь-чого; зовнішній вираз змісту того чи іншого предмета, внутрішня структура змісту чи спосіб його існування, тощо [1, с. 972; 2, с. 92]. В свою чергу, Ю. П. Битяк дещо уточнює визначення поняття форми, зазначаючи, що форма кадрового управління є шляхом здійснення цілеспрямованого впливу суб'єкта управління на об'єкт [3, с. 303], тобто форма є зовнішнім вираженням практичного здійснення владного впливу. Схожої думки дотримується й І. М. Коросташова, зазначаючи, що форма – зовнішній вияв виконання поставлених завдань та функцій суб'єкта з властивим їм комплексом прийомів щодо організації та реалізації [4, с. 75; 5, с. 117; 6, с. 35].

Таким чином, під формою кадрового забезпечення Збройних Сил України варто розуміти зовнішній вираз однорідних дій суб'єкта кадрового забезпечення, спрямованих на досягнення цілей кадрової політики Збройних Сил України та здійснюваних в ході реалізації кадрової процедури. Форма кадрового забезпечення характеризує зміст, сутність та організацію методу реалізації кадрового забезпечення.

В свою чергу, визначення терміну «метод» в тлумачному словнику міститься як спосіб пізнання певного явища природи чи суспільного життя; сукупність прийомів, що застосовуються в будь-якій галузі діяльності [1, с. 671]. В науковій літературі метод розглядають як сукупність різних способів та прийомів направленої впливу органу управління чи його посадової особи на волю та поведінку суб'єкта управління. При цьому, метод відображає зміст управлінського впливу та закріплений законодавчо [7, с. 136]. У загальному розумінні метод є сукупністю прийомів і способів впливу суб'єкта управління на об'єкт з метою досягнення поставлених цілей [8, с. 85].

Слушною вважаємо думку О. Ф. Андрійко, яка в своєму дослідженні описує явище як засіб досягнення поставлених цілей та завдань [9, с. 81]. Д. М. Бахрах під методами управління пропонує розуміти способи впливу, які направлені на особу чи групу осіб та здійснюються суб'єктом впливу [10, с. 185; 11, с. 283; 12, с. 74].

Отже, під методом кадрового забезпечення Збройних Сил України слід розуміти систему законодавчо визначених способів чи засобів реалізації ефективного кадрового забезпечення Збройних Сил України, що має на меті досягнення забезпечення кваліфікованими кадрами та найбільш ефективної організації діяльності органів кадрового забезпечення.

Переходячи безпосередньо до дослідження форм та методів кадрового забезпечення Збройних Сил України, слід звернути увагу на Закон України Про Збройні сили України: від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. На основі аналізу закону можна виділити наступні форми кадрового забезпечення Збройних Сил України: 1) добір на посаду військовослужбовців – складання тесту професійного спрямування, тесту на загальні вміння та навички, психологічний тест, співбесіда, за погодженням з кандидатом проходження тестування на поліграфі; 2) обстеження претендентів на військову службу; 3) прийняття та призначення на службу – присяга, контракт чи наказ; 4) просування по службі та переміщення – тест загальних навичок, тест за конкретним напрямом роботи, тест-оцінка на знання професійної етики, тощо; 5) оцінювання та контроль – перевірка фізичної підготовки, атестаційний лист; 6) громадський контроль кадрового забезпечення та діяльності Збройних Сил України – «гаряча лінія», тощо [13].

Звичайно, вказані форми не є вичерпними. Проте, із зазначеного переліку видно, що основні форми кадрового забезпечення полягають у контролі та спостереженні за кандидатами на службу та військовими.

Стосовно методів кадрового забезпечення Збройних Сил України може використовувати різні види. Наприклад, О. М. Бандурка виділяє адміністративний, економічний методи, метод субординації та координації в діяльності органів внутрішніх справ. При цьому, адміністративний метод правник пов'язує з правовими актами управління, організаційно-розпорядчими заходами, засобами стимулювання та примусу, контролю, тощо. Економічний метод дослідник пропонує розглядати з точки зору обов'язковості виконання, а невиконання державним органом методу проявляється у матеріальних втратах, компенсаціях та втраченій нагоді [14, с. 27].

Конкурс на службу до Збройних Сил України та/або зайняття вакантної посади як метод кадрового забезпечення на регіональному рівні має проводитися в територіальних або міжрегіональних органах. Конкурс оголошується наказом Збройних Сил України або керівника відповід-

ного органу Збройних Сил України, якому надано право приймати громадян на службу в Збройні Сили України та/або призначати на відповідну вакантну посаду, і проводиться відповідною військовою комісією. При цьому, в наказі визначено перелік осіб, до яких може бути застосований даний метод: 1) осіб, що вперше приймаються до Збройних Сил України з призначенням на посади молодшого складу Збройних Сил України; 2) осіб, які вперше приймаються на службу в Збройних Сил України з призначенням на посади середнього та вищого складу Збройних Сил України, за рішенням керівника, уповноваженого призначати на такі посади відповідно до Закону України «Про Збройних Сил України»; 3) осіб, які призначаються на посади молодшого, середнього та вищого складу Збройних Сил України в порядку просування по службі за рішенням керівника, уповноваженого призначати на такі посади, через конкурс [15].

Зазначимо, що нині з метою зменшення корупційних можливостей та створення уніфікованого підходу до оцінки знань претендентів найбільш широко використовується метод тестування. Тестування дозволяє всебічно оцінити не лише професійні чи загальні знання та вміння, але й психоемоційний стан кандидата. Не є виключенням і Збройні Сили України. Так, за Типовим порядком проведення конкурс включає в себе: 1) тестування, яке включає в себе тест на знання законодавства, тест загальних навичок та психологічний тест; 2) перевірку фізичних здібностей претендента; 3) співбесіду з кандидатом [16].

Як зазначалося вище, одним із проявів методу добору є проходження тестування на поліграфі. За Законом України «Про Збройних Сил України» проходження тестування на поліграфі може здійснюватися лише за згодою особи, яка виявила бажання вступити на службу в Збройних Сил України [13]. Сам поліграф є різновидом сучасної апаратури психофізіологічного спрямування, методика тестування на поліграфі дозволяє зареєструвати зміни в людських психофізіологічних реакціях на відповідні психологічні стимули [17]. Тобто, застосовуючи тестування на поліграфі, можна виявити ті факти, які приховує кандидат.

Отже, форма добору дозволяє провести об'єктивну та всебічну оцінку кандидата та здійснити перевірку на відповідність формальним вимогам до вакантної посади. Вважаємо, що досить ефективним при використанні даного методу кадрового забезпечення Збройних Сил України буде залучення випускників спеціалізованих закладів освіти, які пройшли відповідну теоретичну та практичну підготовку.

Друга категорія форм – обстеження претендентів на військову службу – передбачає первинний профілактичний наркологічний огляд осіб, які вступають на службу в Збройних Сил України [13].

Варто зазначити, що при розгляді атестаційного листа комісія користується й іншими матеріалами щодо конкретного військослужбовця, який проходить атестацію. За рішенням атестаційної комісії претенденти, які атестуються, проходять співбесіду з відповідною атестаційною комісією.

Досліджуючи методи кадрового забезпечення Збройних Сил України, варто зауважити, що найчастіше методи пізнання будь-чого поділяють на загальні, загальнонаукові та спеціальні (спеціально-наукові). Зокрема, такого підходу при дослідженні методів управління дотримується В. М. Плішкін. Правник розглядає системний метод управління, класифікуючи його як загальний метод; індукцію та дедукцію, синтез та порівняння, експеримент анкетування – як загальнонаукові; а ось методи, які розроблені та застосовуються лише окремою галуззю чи владним органом з метою вирішення поставлених завдань та забезпечення повноважень, правник класифікує як спеціально-наукові методи [18, с. 125].

Проте, розглядаючи питання форм та методів кадрового забезпечення Збройних Сил України, варто зауважити, що єдності щодо класифікації методів управління й нині немає серед науковців. Так, Ю. П. Битяк виділяє два основних види методів кадрового управління: загальні та спеціальні. До загальних методів правник відносить метод переконання та примусу, метод економічного та адміністративного впливу, а також нагляд та контроль. Тобто загальні методи є характерними для будь-якого виду діяльності владного органу. В свою чергу, до спеціальних методів дослідник відносить ті, які характерні лише конкретному виду діяльності державного органу, – облік персоналу, моніторинг, тощо [3, с. 160].

Серед спеціальних методів кадрового забезпечення Збройних Сил України вважаємо доречним виділити ротацию кадрів. Варто зауважити, що ротация кадрів є одним із найбільш поширених способів протидії корупції. Якщо звернутися до етимології поняття, ротация – круговий, обертальний рух, процес обертання окремих деталей [19, с. 448; 20, с. 734; 21, с. 39]; 2) за рівнем спеціалізації – за іншою чи за суміжною спеціальністю, за цією ж спеціальністю,

але зі зміною характеру роботи, без зміни характеру роботи, тощо; 3) за ініціатором ротації – адміністрації органу, працівника, органу кадрового забезпечення, тощо; 4) за орієнтацією в часі – планова та фактична; 5) за цілями – переміщення з метою підготовки керівного складу, зміни умов роботи, запобігання або вирішення конфліктних ситуацій в межах підрозділу чи органу, з метою забезпечення взаємозамінності, психолого-комунікаційні цілі, тощо; 6) за напрямом руху: вертикальна – з кар’єрним посадовим ростом; горизонтальна – в межах одного посадового рангу [22, с. 172–174].

В сфері управління персоналом виділяють два види методів залучення кадрів – активні та пасивні. До активних методів науковці пропонують відносити метод залучення за допомогою засобів масової інформації (оголошення про вакансії, проведення конкурсу, тощо) та центри зайнятості. Якщо особи самостійно займаються пошуком роботи, а потім серед групи таких кандидатів на посаду обирають відповідного фахівця, то це пасивний метод залучення кадрів [23, с. 55; 13].

Важливим у кадровому забезпеченні, на нашу думку, є нормативний метод. При нормативному методі за основу беруться обґрунтовані та найбільш оптимальні норми чисельності штатних співробітників в залежності від специфіки функцій та завдань органу чи відділу. Даний метод є актуальним для кадрового забезпечення Збройних Сил України, особливо у довгостроковій перспективі. Загальна чисельність співробітників Збройних Сил України визначається нормативно-правовими актами Міністерства оборони України.

Окрім описаних методів кадрового забезпечення Збройних Сил України, важливе значення мають й інші спеціальні методи оцінювання кадрів: 1) метод екстраполяції, що використовується з метою планування потреб у персоналі на плановий період у маломіливих умовах; 2) метод експертних оцінок – внесення в розроблений план добору кадрів поправок експертів (експертний метод оцінки управлінського, професійного та творчого потенціалів працівників, тощо); 3) економіко-математичний метод дозволяє одночасно отримати результати декількох методів прогнозування за допомогою комп’ютерного забезпечення; 4) метод порівнянь – є особливо актуальним методом кадрового забезпечення на шляху реформ та євроінтеграції; 5) метод розрахунку потреб в персонал з урахуванням трудомісткості, тощо [24, с. 231–232].

Варто погодитися з думкою вчених, які стверджують, що вид застосовуваного методу кадрового забезпечення залежить від зовнішніх та внутрішніх обставин, що впливають на діяльність органу в цілому. Так, О. Г. Стрельченко та Д. Ю. Островерхов акцентують увагу на тому, що той чи інший метод може бути застосовано лише в реальному часі в процесі адміністративної діяльності. Відповідно, при виборі методу забезпечення діяльності варто зважати на поставлені завдання в реальному часі, особливості та стан суб’єкта впливу та об’єкта, а також на специфіку діяльності певного органу [25, с. 108].

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що кадрове забезпечення Збройних Сил України здійснюється шляхом застосування різноманітних форм та методів [13].

Підсумовуючи вищевикладене, в роботі запропоновано під формою кадрового забезпечення Збройних Сил України розуміти зовнішній вираз однорідних дій суб’єкта кадрового забезпечення, спрямованих на досягнення цілей кадрової політики Збройних Сил України та здійснюваних в ході реалізації кадрової процедури. Форма кадрового забезпечення характеризує зміст, сутність та організацію методу реалізації кадрового забезпечення [26; 27, с. 135].

Метод кадрового забезпечення Збройних Сил України визначено як систему законодавчо визначених способів чи засобів реалізації ефективного кадрового забезпечення Збройних Сил України, що має на меті досягнення забезпечення кваліфікованими кадрами та найбільш ефективною організацією діяльності органів кадрового забезпечення. Пріоритетне значення серед методів кадрового забезпечення, на нашу думку, має метод добору. Оскільки важливість забезпечення Збройних Сил України кваліфікованими кадрами дозволить підвищити авторитет органу в очах громадськості, знизить рівень правопорушень, дозволить підвищити імідж країни на міжнародному рівні, що відповідає прийнятому євроінтеграційному курсу України, тощо [13].

Базуючись на теоретико-правових підходах визначення методів кадрового забезпечення правоохоронних органів та власному баченні, пропонуємо класифікувати методи кадрового забезпечення Збройних Сил України наступним чином: 1) за рівнем впливу – загальнодержавні та внутрішні; 2) за сферою застосування (загальні – планування, прогнозування, аналіз, обробка, тощо; спеціальні – добір на посаду військовослужбовця, обстеження кандидатів, ротація кадрів, оцінювання та контроль); 3) за сферою впливу (адміністративні – шляхом видання відповідних

наказів встановлюються основні права, обов'язки, обмеження, гарантії та заборони; загальні – методи примусу, переконання, тощо; економічні – система оплати праці; соціальні – соціальні гарантії, матеріальна допомога, винагорода, пенсійне забезпечення) [13].

Теоретичні та нормативні підходи до кадрового забезпечення Збройних Сил України дають високий шанс на якісне кадрове забезпечення кваліфікованими кадрами. Проте, на практичному рівні для реалізації ефективного кадрового забезпечення варто відмовитися від застосування застарілих методів та форм кадрового забезпечення (наприклад, відсутність конкурсу на посади середнього та вищого складу Збройних Сил України, рішення щодо яких приймається керівником на власний розсуд).

Вважаємо за доцільне внести зміни до положення Закону України «Про Збройні Сили України» щодо проходження тестування на поліграфі: для посад керівного складу Збройних Сил України тестування на поліграфі має бути обов'язковим з метою унеможливлення укриття важливої інформації та підвищення рівня довіри населення до органу в цілому.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
2. Гусаров С. М. Адміністративно-правові засади управлінської діяльності Державної автомобільної інспекції України щодо забезпечення безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 183 с.
3. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко О. В. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
4. Коросташова І. М. Організаційно-правові засади контролю в митній службі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2006. 209 с.
5. Румянцева-Козовник А. В. Форми та методи адміністративної діяльності органів внутрішніх справ з охорони прав дитини. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 116–122.
6. Організація роботи та управління в органах прокуратури: навчальний посібник у запитаннях і відповідях / За загальною редакцією М. К. Якимчука та І. В. Європіної. Київ : Національна академія прокуратури України, 2009. 207 с.
7. Поярков В. О. Адміністративно-правові методи діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави. *Наукові праці МАУП*. 2014. Вип. 42 (3). С. 136–140.
8. Ершов А. Д. Основы управления и организации в таможенном деле: учебное пособие. Санкт-Петербург г: СПБИВЭСЭП, Санкт-Петербургский имени В. Б. Бобкова филиал РТА, О-во Знание, 1999. 362 с.
9. Андрийко О. Ф. Контроль в демократическом государстве: проблемы и тенденции. Киев, 1994. 166 с.
10. Бахрах Д. Н. Административное право России: учебн. для студ. вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция». Москва : Норма: Инфра М, 2000. 623 с.
11. Бельский К. С., Козлов Ю. М., Колибаба Г. Н. Административное право: учебник для студ. вузов обуч. по юрид. спец. / под ред. Ю. М. Козлова, Л. Л. Попова. Москва: Юрист, 1999. 726 с.
12. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: курс лекций. Москва : Юрид. лит., 1997. 400 с.
13. Про Збройні сили України : закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-ХІІ. *База даних «Законодавство України»*. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#top>.
14. Адміністративна діяльність. Частина особлива: підручник / за заг. ред. проф. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, Еспада, 2000. 368 с.
15. Довідник здобувача наукового ступеня: 36. нормат. док. та інформ. матеріалів з питань атестації наук. кадрів вищої кваліфікації / упоряд. Ю. І. Цеков ; Передмова до 3-го, 2-го і з переднього сл. до 1-го вид. Р. В. Бойка. 3-тє вид., випр. і допов. Київ : Ред. «Бюл. Вищої атестац. коміс. України: Вид-во «Толока», 2004. 56 с.
16. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Типового порядку проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади» від 25.12.2015 р. № 1631. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0050-16>.

17. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України» від 13.11.2017 р. № 920. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17>.

18. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : НАВСУ, 1999. 702 с.

19. Словарь иностранных слов. Москва : Рус. яз., 1989. 624 с.

20. Словарь русского языка: в 4 т.: Т. 3 / ред. Е. А. Иванникова. Москва : Рус. яз., 1987. 752 с.

21. Комаров Е. Управление карьерой. *Управление персоналом*. 1999. № 1. С. 37–42.

22. Дугин А. Н., Малыгин А. Я. Полиция и милиция России (очерк истории). Москва : ВЮЗШ, 1993. 318 с.

23. Яцуба В. Г. Роль підготовки і підвищення кваліфікації державних службовців в удосконаленні державного управління. *Вісник державної служби України*. 1997. № 4. С. 54–59.

24. Державна служба: підручник : у 2 т. Т. 1. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України / редкол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), О. Ю. Оболенський (заст. голови), С. М. Сergyоїн (заст. голови) [та ін.]. Київ; Одеса : НАДУ, 2012. 372 с.

25. Стрельченко О. Г., Островерхов Д. Ю. Адміністративно-правові методи адміністративної діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 1. Т. 3. С. 107–111.

26. Тетеря В. М. Форми та методи кадрового забезпечення Національної поліції України на регіональному рівні. *Людина і закон: публічно-правовий вимір* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 6–7 жовтня 2017 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2017. С. 53–56.

27. Чумак В. В. Адміністративно-правові засади діяльності поліції Грузії, країн Балтії та України: порівняльний аналіз : монографія. Харків : Константа, 2019. 490 с.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.24>

МРАЧКО І. М.

ОСОБЛИВОСТІ КАР'ЄРНОГО РОСТУ ПРАЦІВНИКІВ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

PECULIARITIES OF CAREER GROWTH OF EMPLOYEES OF INVESTIGATIVE DIVISIONS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Правоохоронна діяльність завжди була та залишається невід'ємною частиною функціонування будь-якої держави, адже за її допомогою забезпечується захист та охорона основоположних людських прав, свобод та інтересів, а відтак мінімізувати вплив на соціум негативних, деструктивних чинників. Україна, у даному контексті, також не є виключенням, що підтверджується положеннями Конституції України. Мета статті полягає у розкритті особливостей кар'єрного росту працівників слідчих підрозділів Національної поліції України. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виокремлено та охарактеризовано ключові особливості кар'єрного росту працівників слідчих підрозділів Національної поліції України. Доведено, що існуючі особливості професійного розвитку працівників слідчих підрозділів поліції, виділяють їх процес служби у порівнянні з іншими посадовими особами поліції зокрема щодо наявності особливих етапів професійного розвитку, його чинників, правового регулювання, тощо. Зроблено висновок, що кар'єрний ріст працівників слідчих підрозділів Національної поліції України є досить складним інститутом, адже йому притаманна ціла низка

© МРАЧКО І. М. – аспірант (Харківський національний університет внутрішніх справ)

специфічних особливостей, які виражені у: здійсненні слідчими трудової діяльності в органах та підрозділах Національної поліції України, що передбачає не просто виконання трудових функцій, а й реалізацію завдань відповідного правоохоронного відомства; специфічному виді трудової діяльності – службі, яка передбачає необхідність виконання не тільки покладених на працівника трудових функцій і обов'язків, але й дотримання обмежень, визначених законодавством для даної групи службовців та можливість користуватись спеціальними гарантіями професійної діяльності; зайнятті особливої посади, яка передбачає не тільки трудову, але й процесуальну регламентацію функцій, прав і обов'язків працівників слідчих підрозділів органів Національної поліції України. Наявність цих особливостей виділяє кар'єру працівників слідчих підрозділів Національної поліції України не просто серед інших категорій працівників, але й у порівнянні з багатьма іншими видами поліцейської служби.

Ключові слова: кар'єрний ріст, поліцейські, працівники, слідчі підрозділи, Національна поліція України.

Law enforcement activity has always been and remains an integral part of the functioning of any state, because it ensures the protection and protection of fundamental human rights, freedoms and interests, and thus minimizes the impact of negative, destructive factors on society. Ukraine, in this context, is also not an exception, which is confirmed by the provisions of the Constitution of Ukraine. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the career growth of employees of the investigative units of the National Police of Ukraine. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation, singles out and characterizes the key features of the career growth of employees of the investigative units of the National Police of Ukraine. It has been proven that the existing features of the professional development of employees of the police investigation units distinguish their service process in comparison with other police officials, in particular, with regard to the presence of special stages of professional development, its factors, legal regulation, etc. It was concluded that the career growth of employees of the investigative units of the National Police of Ukraine is a rather complex institution, because it is characterized by a number of specific features, which are expressed in: the performance of labor activities by investigators in the bodies and units of the National Police of Ukraine, which involves not just the performance of labor functions, but also the implementation of the tasks of the relevant law enforcement agency; a specific type of labor activity – a service that requires the performance not only of the labor functions and duties assigned to the employee, but also compliance with the restrictions defined by legislation for this group of employees and the possibility of using special guarantees of professional activity; occupying a special position, which involves not only labor law, but also procedural regulation of the functions, rights and duties of employees of investigative divisions of the National Police of Ukraine. The presence of these features distinguishes the career of employees of investigative units of the National Police of Ukraine not only among other categories of employees, but also in comparison with many other types of police service.

Key words: career growth, police officers, employees, investigative units, National Police of Ukraine.

Постановка проблеми. Правоохоронна діяльність завжди була та залишається невід'ємною частиною функціонування будь-якої держави, адже за її допомогою забезпечується захист та охорона основоположних людських прав, свобод та інтересів, а відтак мінімізувати вплив на соціум негативних, деструктивних чинників. Україна, у даному контексті, також не є виключенням, що підтверджується положеннями Конституції України. Так, відповідно до статті 3 Основного Закону, «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. При цьому, одним із важливих напрямів правоохоронної діяльності є протидія та боротьба зі злочинні-

стю, яку в свою чергу реалізує Національна поліція України через спеціальні слідчі підрозділи. Останні наділені особливими, недоступними для інших державних інституцій, повноваженнями та функціями, що передбачені як матеріальним, так і процесуальним законодавством. Разом із тим, специфіка завдань, які вирішують слідчі підрозділи Нацполіції, прямо впливає на особливості трудової діяльності слідчих, зокрема, у частині їх кар'єрного росту.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання кар'єри в органах та підрозділах Національної поліції України досліджувались у працях: С.В. Васильєва, М.О. Іллічова, Р.А. Калужного, М.І. Матузова, М.П. Орзіх, А.О. Селіванова, Н.В. Янюка, М.І. Цуркана, А.Т. Комзюка, В.К. Колпакова та багатьох інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження присвячені характеристиці кар'єрного росту працівників слідчих підрозділів Національної поліції України.

Саме тому **метою статті** є: розкрити особливості кар'єрного росту працівників слідчих підрозділів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, варто відзначити, що кар'єра працівників слідчих підрозділів Національної поліції України – це динамічна, нормативно-врегульована категорія, та, одночасно, характеристика професійного та соціально-особистісного розвитку вказаної категорії працівників, що виражається у їх русі по структурно-управлінській ієрархії в органах та підрозділах НПУ, яка передбачає наділення слідчих більшим обсягом функціональних прав, обов'язків, матеріальних та фінансових благ, а також більш значимую роллю в системі відповідних службово-трудових відносин.

Для кар'єри досліджуваної категорії працівників, характерними є низка особливостей, серед яких, перш за все, слід вказати місце праці слідчих, саме у Національній поліції України, яка є центральним органом виконавчої влади із спеціальним нормативно-правовим статусом та завданнями. Базовим нормативним актом в галузі її функціонування є Закон України «Про Національну поліцію», відповідно до якого НПУ – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [2]. Поліція має розгалужену структуру яку складає центральний орган управління поліцією та територіальні органи поліції в областях. До складу апарату центрального органу управління поліції входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань. У складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення; 7) інші підрозділи, діяльність яких спрямована на виконання завдань поліції або на забезпечення її функціонування, рішення про створення яких приймається керівником поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ [2].

Тож, слідчі є особливою категорією працівників, які здійснюють службово-трудову діяльність в спеціальних органах та підрозділах Національної поліції України, які відповідно до норм чинного законодавства виконують завдання та функції у сфері боротьби зі злочинністю, підтримки та забезпечення публічної безпеки і порядку, а також захисту громадян. Це покладає на працівників органів та підрозділів НПУ, у тому числі слідчих, додаткові обов'язки із виконання не просто окремої трудової функції, а забезпечення реалізації своєю працею ключових завдань поліції в цілому, що в кінцевому випадку свідчитиме про успішність та професійну майстерність відповідного службовця та прямо вплине на його кар'єрний ріст.

З вищевикладеного виходить також інша особливість – тип трудової діяльності в рамках якої відбувається кар'єрний ріст працівників слідчих підрозділів Національної поліції України. Сутність служби в поліції повно розкрито розділом VII Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 №580-VIII згідно з яким, це державна служба особливого характеру, яка є професійною діяльністю поліцейських з виконання покладених на поліцію повноважень. Поліцейські, у тому числі слухачі та курсанти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та які перебувають на військовому обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, на час служби в поліції знімаються з такого обліку і перебувають у кадрах поліції на спеціальному обліку. Поліцейським призовного віку на весь період їх служби в поліції надається відстрочка від призову на строкову військову службу.

Окрім того, проходження служби в поліції покладає на осіб ряд обмежень, пов'язаних зокрема із положеннями Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 №1700-VII, а також спеціальні, непритаманні іншим категоріям працівників гарантії професійної діяльності [2; 3].

Так, наприклад, поліцейський під час виконання покладених на поліцію повноважень є представником держави. Законні вимоги поліцейського є обов'язковими для виконання всіма фізичними та юридичними особами. Поліцейський під час виконання покладених на нього обов'язків підпорядковується тільки своєму безпосередньому та прямому керівнику. Втручання в діяльність поліцейського, перешкоджання виконанню ним відповідних повноважень, невиконання законних вимог поліцейського, будь-які інші протиправні дії стосовно поліцейського мають наслідком відповідальність відповідно до закону. Правопорушення щодо поліцейського або особи, звільненої зі служби в поліції, її близьких родичів, вчинені у зв'язку з його попередньою службовою діяльністю, мають наслідком відповідальність відповідно до закону. До того ж кожен поліцейський, у тому числі слідчий: 1) забезпечується належними умовами для виконання покладених на нього службових обов'язків; 2) отримує в органах поліції в установленому порядку інформацію, у тому числі з обмеженим доступом, та матеріали, необхідні для належного виконання покладених на нього обов'язків; 3) користується повноваженнями, передбаченими Законом, незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу; 4) своєчасно і в повному обсязі отримує грошове забезпечення та інші компенсаційні виплати відповідно до закону та інших нормативно-правових актів України; 5) у повному обсязі користується гарантіями соціального та правового захисту, передбаченими Законом та іншими актами законодавства; 6) захищає свої права, свободи та законні інтереси всіма способами, що передбачені законом; 7) під час виконання поліцейських повноважень користується безоплатно всіма видами громадського транспорту міського, приміського і місцевого сполучення (крім таксі), а також попутним транспортом. Поліцейські, які виконують повноваження поліції на транспортних засобах, крім того, мають право на безоплатний проїзд у поїздах, на річкових і морських суднах. Під час службових відряджень поліцейські мають право на позачергове придбання квитків на всі види транспорту і розміщення в готелях при пред'явленні службового посвідчення та посвідчення про відрядження; 8) може бути переміщений по службі залежно від результатів виконання покладених на нього обов'язків та своїх професійних, особистих якостей [2].

Отже, кар'єрний ріст працівників слідчих підрозділів пов'язаний із здійсненням ними службової діяльності, а також наявністю особливого кола гарантій та обмежень, дотримання яких в купі із якісним виконанням службово-трудова обов'язків передбачає розвиток кар'єри досліджуваної категорії працівників.

Наступною особливістю кар'єрного росту працівників слідчих підрозділів є важливість посади. У трудовому праві України посада є юридично встановлений для однієї особи обсяг функцій і правомочностей щодо її участі в реалізації компетенції відповідної юридичної особи (органу, установи, підприємства) [4; 5, с. 247–248]. Водночас, найчастіше зміст даної категорії виходить з оцінки її значення саме у службово-трудова відносинах. Як зауважує О.Ф. Ноздрачов посада – це штатна одиниця, передбачена в структурі апарату державного органу для забезпечення виконання завдань і функцій державного органу або забезпечення діяльності його апарату чи діяльності особи, яка займає відповідну державну посаду [6, с. 129].

Таким чином, посада є структурною одиницею підприємства, установи чи організації, яка визначає конкретну трудову функцію працівника та надані йому права, обов'язки та повноваження. Посада обумовлює обсяг, напрями та специфіку роботи працівника, який її займає. В розрізі кар'єрного росту працівників слідчих органів НПУ, посада зумовлює два важливі моменти. Перш за все, згідно Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII просування по службі поліцейського пов'язано із зайняттям більш високої посади [2].

Іншим фактором є процесуальна обумовленість посади слідчого. Посадові повноваження слідчого, які він має якісно та сумлінно виконувати з метою забезпечення свого кар'єрного росту, регулюються, крім норм відомчого законодавства, процесуальними, а саме положеннями Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 № 4651-VI (далі – КПК). Згідно до них слідчі є представниками органів досудового розслідування в системі Національної поліції України, тобто, слідчих підрозділів. В статті 40 КПК вказано, що слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. Слідчий уповноважений: 1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК; 2) проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК; 3) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним

підрозділам; 5) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; 6) повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру; 7) за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження; 8) приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК, у тому числі щодо закриття кримінального провадження; 9) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК [7]. Окрім того, КПК в частині 5 статті 40 визначає особливу гарантію діяльності слідчих: «Слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого» [7].

Висновки. Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що кар'єрний ріст працівників слідчих підрозділів Національної поліції України є досить складним інститутом, адже йому притаманна ціла низка специфічних особливостей, які виражені у:

– здійсненні слідчими трудової діяльності в органах та підрозділах Національної поліції України, що передбачає не просто виконання трудових функцій, а й реалізацію завдань відповідного правоохоронного відомства;

– специфічному виді трудової діяльності – службі, яка передбачає необхідність виконання не тільки покладених на працівника трудових функцій і обов'язків, але й дотримання обмежень, визначених законодавством для даної групи службовців та можливість користуватись спеціальними гарантіями професійної діяльності;

– зайнятті особливой посади, яка передбачає не тільки трудову, але й процесуальну регламентацію функцій, прав і обов'язків працівників слідчих підрозділів органів Національної поліції України.

Наявність цих особливостей виділяє кар'єру працівників слідчих підрозділів Національної поліції України не просто серед інших категорій працівників, але й у порівнянні з багатьма іншими видами поліцейської служби.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
2. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. ст.379..
3. Про запобігання корупції: закон від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
4. Казанцев Н. М. Толковый словарь правового содержания понятий государственной службы. М., 1996. С. 49.
5. Цуркан М. Державна посада як елемент проходження державної служби. *Вісник академії правових наук України*. 2008. 4(55). С. 247–252.
6. Ноздрачев А.Ф. Государственная служба. М. : Статут, 1999. 529с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Ст. 88.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА ЗАКОНОДАВЧОЇ ІНІЦІАТИВИ FORMATION OF THE SYSTEM OF LAW SUBJECTS OF LEGISLATIVE INITIATIVE

Актуальність статті полягає в тому, що суб'єкти права законодавчої ініціативи відіграють важливу роль у створенні закону, адже їхня діяльність тісно пов'язана зі збором інформації, найбільш кваліфікованим її відбором та оформленням цього матеріалу в законопроект. Тому, давши визначення поняття «суб'єкти права законодавчої ініціативи», надзвичайно важливо окреслити коло цих суб'єктів. Тим паче, що їх виключний перелік міститься, зазвичай, в Основному Законі будь-якої держави. Це означає, що жодна інша особа, орган, організація чи група осіб не можуть бути суб'єктами права законодавчої ініціативи і, відповідно, не можуть безпосередньо вносити свої законопроекти в законодавчий орган. Проте вони мають право розробляти і вносити їх на розгляд у парламент через суб'єктів права законодавчої ініціативи. З'ясовано, що законодавча і виконавча гілки влади мають право законодавчої ініціативи, що ж до судової гілки влади, то вона позбавлена такого права. Тож рівність між цими гілками влади в даному випадку порушена. Позбавлення і Верховного Суду України права законодавчої ініціативи є недоречним, оскільки саме суди застосовують законодавчі акти у різних сферах суспільних відносин, в результаті чого особливо гостро й швидко відчують недоліки в законодавстві. В Україні порядок уточнення положень Основного Закону можна вважати жорстким, який частково себе виправдовує, оскільки ставить заслін необґрунтованим, поспішним змінам, забезпечуючи стабільність конституційного устрою держави. Але, зважаючи на динамічний розвиток конституційно-правових відносин в країні, на високий рівень конкретизації Конституції України, доведеться визнати, що з часом стає актуальною потреба її уточнень та змін. Зроблено висновок, що правове регулювання права законодавчої ініціативи потребує удосконалення, істотного доопрацювання, кваліфікованої роботи як законодавців, так і науковців, оскільки в міру нагромадження наукового знання виникає необхідність пошуку нових категорій, розвитку старих і наповнення їх новим змістом. Без цього неможливе адекватне сприйняття дійсності, саме такою правовою категорією і є право законодавчої ініціативи.

Ключові слова: законодавча ініціатива, народний депутат, державна влада, виборці, законопроект.

The relevance of the article lies in the fact that the legal subjects of the legislative initiative play an important role in the creation of the law, because their activity is closely related to the collection of information, the most qualified selection of it and the drafting of this material into a bill. Therefore, having given the definition of the concept of "subjects of the right of the right to seek initiative", it is extremely important to outline the circle of these subjects. Moreover, their exclusive list is usually contained in the Basic Law of any state. This means that no other person, body, organization or group of persons can be subjects of the right of legislative initiative and, accordingly, cannot directly introduce their bills to the legislative body. However, they have the right to develop and submit them for consideration to the parliament through the subjects of the law of legislative initiative. It was found that the legislative and executive branches of power have the right of legislative initiative, as for the judicial branch of power, it is deprived of such a right. So the equality between these branches of government is violated in this case. Depriving the Supreme Court of Ukraine of the right of legislative initiative is inappropriate, since

it is the courts that apply legislative acts in various spheres of social relations, as a result of which they especially acutely and quickly feel the shortcomings in the legislation. In Ukraine, the procedure for clarifying the provisions of the Basic Law can be considered rigid, which partially justifies itself, as it puts a lid on unjustified, hasty changes, ensuring the stability of the constitutional system of the state. But, taking into account the dynamic development of constitutional and legal relations in the country, the high level of specification of the Constitution of Ukraine, we have to admit that over time the need for its clarifications and changes becomes urgent. It was concluded that the legal regulation of the right of legislative initiative needs improvement, substantial refinement, qualified work of both legislators and scientists, since as scientific knowledge accumulates, there is a need to find new categories, develop old ones and fill them with new content. Without this, an adequate perception of reality is impossible, and the right of legislative initiative is precisely such a legal category.

Key words: legislative initiative, people's deputy, state power, voters, draft law.

Актуальність теми. Загальновідомо, що суб'єкти права законодавчої ініціативи відіграють важливу роль у створенні закону, адже їхня діяльність тісно пов'язана зі збором інформації, найбільш кваліфікованим її відбором та оформленням цього матеріалу в законопроект. Тому, давши визначення поняття «суб'єкти права законодавчої ініціативи», надзвичайно важливо окреслити коло цих суб'єктів. Тим паче, що їх виключний перелік міститься, зазвичай, в Основному Законі будь-якої держави. Це означає, що жодна інша особа, орган, організація чи група осіб не можуть бути суб'єктами права законодавчої ініціативи і, відповідно, не можуть безпосередньо вносити свої законопроекти в законодавчий орган. Проте вони мають право розробляти і вносити їх на розгляд у парламент через суб'єктів права законодавчої ініціативи.

Виклад основного матеріалу. У світовій практиці загальноприйняте конституційне закріплення кола цих суб'єктів, і визначається воно передусім соціально-політичною структурою суспільства та формою державного правління, прийнятою у тій чи іншій країні.

Суб'єкти законодавчої ініціативи не завжди самі розробляють законопроект, проте вони при внесенні законодавчої ініціативи беруть на себе певну відповідальність щодо тексту даного законопроекту. В силу цього суб'єкти права законодавчої ініціативи повинні бути компетентними відносно того чи іншого питання.

Вперше конституційне закріплення суб'єктів права законодавчої ініціативи у Верховній Раді УРСР почалося лише з прийняття Основного Закону 1978 р. До цього коло вказаних суб'єктів передбачалося кількома актами більш низької ієрархії, оскільки Основний Закон 1937 р. не визначав їх. Конституційне закріплення у 1978 р. кола суб'єктів права законодавчої ініціативи було дуже важливим, адже вперше відповідні органи, організації та особи підносилися до рангу суб'єктів права законодавчої ініціативи Конституцією, а не поточним законодавством [1, с. 72].

Стаття 101 Конституції УРСР 1978 р. право законодавчої ініціативи закріплювала за Президією Верховної Ради Української РСР, Радою Міністрів Української РСР, постійними та іншими комісіями Верховної Ради Української РСР, депутатами Верховної Ради Української РСР, Верховним Судом Української РСР, Прокуратурою республіки та громадськими організаціями в особі їхніх республіканських органів [2]. І хоча в подальшому такий перелік суб'єктів не раз змінювався, надання на той час права законодавчої ініціативи деяким із них покликала до життя нові елементи, що сприяло удосконаленню законодавчого процесу. Так, практика внесення законопроектів Президією Верховної Ради і Радою Міністрів на розгляд Верховної Ради УРСР у 60-ті роки стала наповнюватися нововведеннями, без яких не існувало б сучасного статусу комітетів Верховної Ради України, зокрема такого явища, як доповіді комітетів з приводу розглядуваних ними законопроектів, оскільки раніше в цій ролі зазвичай виступали Президія Верховної Ради чи Рада Міністрів УРСР [1, с. 73].

Проте, зі зміною державного статусу, політично-правовими реформуваннями виникла потреба і в зміні кола суб'єктів законодавчої ініціативи. Так, з набуттям Україною незалежності до кола суб'єктів права законодавчої ініціативи увійшли народні депутати України, Президія Верховної Ради України, Голова Верховної Ради України, постійні комісії Верховної Ради України, Президент України, Конституційний Суд України, Кабінет Міністрів України, Верховний Суд України, Генеральна прокуратура України, Верховна Рада АРК, Академія наук України [3].

Проте, зник такий суб'єкт права законодавчої ініціативи, як громадські організації, хоча з'явилися абсолютно нові суб'єкти: Президент України, Конституційний Суд України, Верховна Рада АРК, Академія наук України. Такі зміни в складі суб'єктів права законодавчої ініціативи були виправданими, оскільки відповідали політичним та економічним реаліями у країні, але і цей перелік суб'єктів права законодавчої ініціативи залишався незмінним не довго, Прагнення будувати державу на демократичних, правових принципах, розподілити гілки влади вимагали удосконалення законодавчого процесу і, відповідно, кола суб'єктів права законодавчої ініціативи, тому тривав пошук найбільш оптимального вирішення цієї проблеми.

Так, відповідно до Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України від 8 червня 1995 р. право законодавчої ініціативи надавалося народним депутатам України, постійним комісіям Верховної Ради України, Президентові України, Кабінету Міністрів України, Верховному Суду України, Вищому Арбітражному Суду України.

Що ж до сучасного переліку суб'єктів права законодавчої ініціативи, то Конституція 1996 р. до нього зараховує Президента України, народних депутатів України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України. Отже, можна сказати, що цей перелік є найвужчим відносно тих, що існували раніше. Таке звуження кола суб'єктів права законодавчої ініціативи викликає серед науковців чимало дискусій.

Більшість учених вважають, що Конституція України від 1978 р. справді передбачала надто велике коло суб'єктів права законодавчої ініціативи, яке необхідно було зменшити, але позбавлення права законодавчої ініціативи таких суб'єктів, як Верховний Суд, Генеральна прокуратура, з нашої точки зору, зайве. Звичайно, в умовах здійснення широкомасштабної державно-правової реформи в Україні залишити без змін ст.103 Конституції України було просто неможливо. Пояснюється це і змінами в економічному та політичному устрої держави, потребами в подальшому розвитку суспільних відносин. До того ж, більшість із вказаних у цій статті суб'єктів дуже рідко використовувала надане їм право законодавчої ініціативи, що в подальшому призвело взагалі до його втрати.

Так, Президія Верховної Ради України мала право законодавчої ініціативи, хоч ним користувалася не часто, тому чинна Конституція не передбачає для неї функції розробляти та вносити на розгляд законодавчого органу проекти законів. До того ж, цей орган Верховної Ради взагалі був ліквідований, оскільки потреба в його існуванні відпала.

Надання права законодавчої ініціативи Голові Верховної Ради є досить спірним питанням. Одні науковці стверджують, що за Головою Верховної Ради логічно було б зберегти це право, оскільки він є вищою посадовою особою, що представляє орган законодавчої влади держави [4, с. 9]. Інші, навпаки, вважають, що надання права законодавчої ініціативи голові законодавчого органу викликає сумніви, адже він уже має це право як депутат [5, с. 121].

Ми погоджуємося з тим, що виділення голови законодавчого органу як самостійного суб'єкта права законодавчої ініціативи недоречне, адже, будучи депутатом, він таки має це право і, зрозуміло, не втрачає його, вступаючи на посаду голови парламенту. До того ж, це право не надасть йому ніяких допоміжних повноважень, а лише може внести плутанину при його застосуванні на практиці.

Як бачимо, надто розширене коло суб'єктів, які мають право законодавчої ініціативи, не завжди виправдане. Тому, провівши історичний аналіз та врахувавши інші обставини, законодавець, приймаючи Конституцію України 1996р., значно зменшив перелік суб'єктів права законодавчої ініціативи. Як показує парламентська практика, вони досить активно його реалізують.

Президент України є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності держави, додержання Конституції України, прав і свобод людини й громадянина. Він визначає основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики, забезпечує узгоджене функціонування та взаємодію органів державної влади, саме йому й надано право законодавчої ініціативи. І хоча світовий досвід показує, що в більшості країн за будь-якої форми правління глава держави здебільшого не має такого права, але держави колишнього СРСР надають президентові це право.

Надання права законодавчої ініціативи народним депутатам цілком зрозуміле, оскільки депутати – це представники народу, обрані у вищий орган державної влади відповідно до законів і волі виборців, кожен з них, представляючи своїх виборців, повинен обов'язково мати право законодавчої ініціативи. Крім цього, депутати, як правило, беруть досить активну участь у формуванні законопроектів, в процесі роботи над ними.

Тому ініціатива парламентарів визнається не лише в Україні, а й в усіх інших державах. Відповідно до Конституції України, право законодавчої ініціативи надано й Кабінету Міністрів

України, бо він: очолює єдину систему органів виконавчої влади в Україні; забезпечує здійснення функцій і повноважень виконавчої влади на території України відповідно до Конституції; спрямовує діяльність міністерств та інших органів виконавчої влади; самостійно вирішує важливі питання, віднесені до його відання. До того ж, він найчастіше стикається з прогалинами у законодавстві та з головними проблемами суспільного життя і найчастіше відчуває потребу розробки законопроектів.

У багатьох країнах світу законопроекти з фінансових питань не можуть бути внесені до законодавчого органу без необхідного обґрунтування уряду. Уряд відносно таких законопроектів обов'язково повинен дати рекомендацію про доцільність їх внесення, інакше вони не будуть внесені до порядку денного, бо це може призвести до дестабілізації економіки країни.

Законодавством України обумовлена необхідність фінансово-економічного обґрунтування законопроектів, але такого законодавчого врегулювання даної проблеми не достатньо, щоб її вирішити. Саме через такі законодавчі недоліки багато законопроектів вносяться взагалі без необхідного обґрунтування, що відчутно загрожує економічній стабільності країни.

Розгорнуте фінансово-економічне обґрунтування повинен давати компетентний орган, оскільки суб'єкти законодавчої ініціативи не завжди достатньо компетентні, щоб підготувати належне обґрунтування. Тому в більшості країн таким органом є уряд. Адже він досить тісно пов'язаний із суспільством, безпосередньо ним керує і через це раніше ніж інші органи державної влади відчуває наявність потреб у цьому. Він же може точно визначити майбутні витрати, пов'язані з прийняттям фінансового законопроекту, і зіставити їх із фінансовими можливостями держави.

Наявність техніко-економічного обґрунтування законодавства, як обов'язкового документа при прийнятті закону, дала б змогу законодавчому органу приймати більш обґрунтовані норми, в яких бажання пов'язувалося б з реальними можливостями суспільства й держави [6, с. 11].

Тому необхідно законодавчо вирішити проблему прийняття і вступу в силу фінансових законів. На нашу думку, необхідно визначити сам термін «фінансово-економічне обґрунтування», під яким ми розуміємо документ уповноваженого органу, який містить висновки щодо фінансово-економічних наслідків прийняття фінансового закону, зіставлення видатків, пов'язаних з його реалізацією та з фінансовими можливостями держави. По-друге, вказати, в яких безпосередньо випадках таке обґрунтування уряду є обов'язковим, передбачити законодавчо, ким, в якому порядку і в супроводі яких документів законопроект направляється до уряду. По-третє, визначити конкретні вимоги до фінансово-економічного обґрунтування, закріпити, в які строки і за якою формою необхідно його готувати, тобто передбачити й інші критерії, яким воно повинно відповідати.

Така ускладнена процедура прийняття фінансових законопроектів мотивується тим, що законодавець після того, як визначив державний бюджет, повинен утримуватися від прийняття законів, реалізація яких веде до непередбачуваних витрат з бюджету або до скорочення його доходів. Таким чином, законодавче вирішення проблеми прийняття і вступу в силу фінансових законів допоможе дещо знизити напружені відносини між гілками влади і оздоровити економічну ситуацію в країні.

Відносно суб'єктів права законодавчої ініціативи нагадаємо, що Національний банк України теж має право законодавчої ініціативи. З цього приводу світовий досвід свідчить, що надання відповідного права такому суб'єктові є досить рідкісним. Надання Національному банку України права законодавчої ініціативи пов'язане, можливо, з тією важливою роллю, яку він відіграє як центральний банк України, визначаючи та проводячи грошово-кредитну політику й забезпечуючи стабільність грошової одиниці. Проте, здається достатньо було б надати Національному банку України право вносити у Верховну Раду України законопроекти лише з питань його відання (правового забезпечення стабільності грошової одиниці та ін.).

Отже, проаналізувавши ст.93 Конституції України, можна зробити висновок, що законодавча і виконавча гілки влади мають право законодавчої ініціативи, що ж до судової гілки влади, то вона позбавлена такого права. Тож рівність між цими гілками влади в даному випадку порушена. Позбавлення і Верховного Суду України права законодавчої ініціативи є недоречним, оскільки саме суди застосовують законодавчі акти у різних сферах суспільних відносин, в результаті чого особливо гостро й швидко відчувають недоліки в законодавстві.

Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції і, відповідно до законодавства, він покликаний здійснювати правосуддя й забезпечувати однакове застосування чинного законодавства усіма судами загальної юрисдикції. У межах своїх повноважень він розглядає у касаційному порядку рішення загальних судів у справах, і віднесе-

них до його підсудності процесуальним законом, а також переглядає в порядку повторної касації усі інші справи, розглянуті судами загальної юрисдикції в касаційному порядку; дає судам роз'яснення з питань застосування законодавства у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; звертається до Конституційного Суду України у випадках виникнення у судів загальної юрисдикції при здійсненні ними правосуддя сумнівів щодо конституційності законів та інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України і законів у разі необхідності в цьому для здійснення судами правосуддя; вивчає і узагальнює судову практику, аналізує судову статистику й знайомиться у судах з практикою застосування законодавства [5]. Він покликаний стояти на сторожі законності, зміцнювати правопорядок, виявляти недоліки в практиці застосування прийнятих законів.

Верховний Суд України є осередком інформації про проблеми правового регулювання різних сфер суспільних відносин. Адже суди в процесі своєї роботи зосереджують значну інформацію про потреби у вдосконаленні законодавства. Це особливо стосується судових законів. До того ж, суди зобов'язані здійснювати контроль і аналіз ефективності правових норм у галузі юрисдикційної діяльності й давати пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Саме тому цілком обгрунтована пропозиція про надання Верховному Суду України права законодавчої ініціативи [7, с. 15]. На жаль, нині питаннями, які безпосередньо належать до компетенції судів, під час розроблення і внесення законопроектів займаються інші органи, що призводить до прийняття неякісних, малоєфективних законів. Але ж судові органи краще знають проблеми своєї сфери, бо повсякденно застосовують закони, що дає можливість виявити прогалини чи недосконалість законодавства. Тому надання права законодавчої ініціативи Верховному Суду України, який має інформацію про дійсний стан законодавства, сприяло б розв'язанню актуальних проблем сьогодення в інтересах усього суспільства, а в час судових реформ це було б найбільш актуальним. Тому Верховний Суд України, Вищий Господарський Суд України намагаються сприяти перебігові законодавчого процесу, беручи участь у засіданнях комітетів Верховної Ради України, надаючи необхідну інформацію з того чи іншого питання особисто законотворцям та через суб'єктів права законодавчої ініціативи. Зважаючи на згадані обставини, ми вважаємо за необхідне визнати Верховний Суд України суб'єктом права законодавчої ініціативи з питань його відання.

Під формулюванням «з питань його відання» передусім необхідно розуміти питання організації і діяльності відповідних судових систем. Крім цього, до нього необхідно віднести і вияв судовою практикою проблем, які вимагають законодавчого врегулювання шляхом прийняття нових законів чи внесення змін і доповнень до чинних.

Відповідно до законодавства України Конституційний Суд не має права законодавчої ініціативи. З цього приводу М. В. Тесленко пише, що, незважаючи на відсутність у Законі України «Про Конституційний Суд України» повноваження з питань законодавчої ініціативи Конституційного Суду України, законодавець аж ніяк не забороняє Конституційному Суду України виступати із «законодавчим почином», який може оформлятися, наприклад, у вигляді послання. Далі, автор зазначає, що послання – це узагальнені висновки Конституційного Суду України, зроблені на підставі розглянутих ним справ, з метою адекватного підходу законодавчого органу до вирішення питань, що виникають через прогалини в законодавстві або в результаті виникнення нових відносин. Такі послання служитимуть забезпеченню єдиного конституційного простору України [8, с. 66–67].

Ми підтримуємо авторів, які вважають, що надання права законодавчої ініціативи Конституційному Суду України буде зайвим. Аналізуючи чинне законодавство України варто відмітити, що Конституційний Суд – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні і тільки він уповноважений вирішувати питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і давати офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

У державній структурі України Конституційний Суд займає особливе місце і відіграє вагомое значення в забезпеченні механізму стримувань і противаг. За своїм функціональним призначенням Конституційний Суд України покликаний сприяти тому, щоб всі гілки державної влади діяли в межах Конституції і законів та власної компетенції й не підміняли, не дублювали один одного [9, с. 210].

Зважаючи на ці та інші обставини, надання Конституційному Суду України права законодавчої ініціативи важко обгрунтувати з позиції необхідності деполітизації діяльності цього органу, адже законодавчий процес є політичним. Це, в свою чергу, суперечило б концепції поділу влад і його головним функціям, одна з яких полягає у вирішенні ним політичних спорів між законодав-

чою і виконавчою владами. Адже Конституційний Суд України часто вирішує спори з приводу порушення процедури прийняття закону, спори між Президентом і Верховною Радою України щодо прийняття законів і їх підписання. Тому, на нашу думку, законодавець пішов правильним шляхом, не включивши Конституційний Суд України до кола суб'єктів права законодавчої ініціативи, а надав йому можливість впливати на розвиток законодавства, приймаючи обов'язкові для виконання рішення.

Актуальне й питання щодо надання Генеральному прокуророві права законодавчої ініціативи. Стаття 5 Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. взагалі визначала роботу з удосконалення і роз'яснення законодавства однією з основних функцій прокуратури. Проте нині цей орган позбавлений такого права, хоча більшість науковців вважають за необхідне Генерального прокурора визнати суб'єктом права законодавчої ініціативи [7, с. 16]. Ми підтримуємо цю позицію, адже у відомстві прокурора зосереджена надзвичайно цінна інформація про практику реалізації законів, прогалин у правовому регулюванні.

Крім цього, прокурори, аналізуючи стан законності в різних сферах життєдіяльності, не лише виявляють порушення чинних законів, а й інколи встановлюють, що самі закони в одних випадках є недосконалими, в других суперечать один одному, в третіх – просто відстають від вимог життя [10]. Будучи конституційно позбавленою права законодавчої ініціативи, прокуратура все ж здійснює законотворчу діяльність. Таким прикладом може бути досить активна участь Генеральної прокуратури при розробці Закону України «Про прокуратуру», який був внесений у законодавчий орган деякими народними депутатами. Отже, позбавлення Генерального прокурора України права законодавчої ініціативи є недоцільним.

Важливе значення в розглядуваному аспекті поряд із викладеним має дослідження взаємодій між прокуратурою та іншими органами державної влади. Зі змісту Конституції України випливає, що прокуратура не може належати ні до органів законодавчої, ні виконавчої, ні судової влади. Тобто діяльність прокуратури не належить до жодної гілки влади і становить самостійну форму, вид державної діяльності.

Так, у ст. 121 Конституції України визначається, що прокуратура України становить єдину систему, а в ст. 122 Основного Закону держави вказується, що прокуратуру України очолює Генеральний прокурор України, який призначається на посаду за згодою Верховної Ради України та звільняється з посади Президентом України.

Беручи до уваги теорію розподілу влад в загальному вигляді, відносини між прокуратурою та іншими органами державної влади можна визначити як активну взаємодію організаційно самостійних систем, в процесі якої з однієї сторони ці органи здійснюють взаємопідтримку, а з іншої – виступають по відношенню один до одного як елементи механізму стримувань і противаг.

У сучасних умовах прокуратура теж виконує функцію «стримувань та противаг». Вона встановлює і вживає заходи щодо усунення будь-яких порушень законів, від кого б вони не виходили. Проте прокуратура своєю діяльністю сприяє взаємодії поділених влад, їх узгодженому функціонуванню як єдиної державної влади. Всі вони зацікавлені в збереженні та зміцненні законності, забезпечувати яку покликана прокуратура [11, с. 294]. Верховна Рада України і Президент України у випадках, передбачених законодавством, покликані контролювати діяльність прокуратури. У свою чергу, Генеральний прокурор відповідно до Закону України «Про прокуратуру», має право реагувати на незаконні правові акти, видані як органом виконавчої влади, так і на акти Президента України та Верховної Ради АРК.

Проаналізувавши перелік суб'єктів, які вносять до законодавчого органу проекти звичайних законів, не можна не сказати про тих суб'єктів, ініціатива яких безпосередньо стосується Основного Закону держави. Коло суб'єктів, наділених правом ініціативи конституційного перегляду, в одних країнах може збігатися з колом суб'єктів права законодавчої ініціативи, а в інших – ні. Проте в більшості випадків перелік цих суб'єктів вужчий від переліку осіб, які мають право законодавчої ініціативи.

В Україні ст. 154 Основного Закону передбачає, що законопроект про внесення змін до Конституції України може бути поданий до Верховної Ради України, Президентом України або не менш як третиною народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради. Як бачимо, коло цих суб'єктів вужче від кола, визначеного ст. 93 Конституції. Деякі науковці вважають це обмеженням права законодавчої ініціативи, оскільки у таких випадках окремих депутат не є суб'єктом права законодавчої ініціативи. Таке право передбачене лише для досить великих колективів народних депутатів, які повинні продемонструвати свою спільну волю на здійснення

права законодавчої ініціативи. На нашу думку, необхідно відрізнити законодавчу ініціативу від ініціативи конституційного перегляду. Адже перша характеризується внесенням у законодавчий орган проектів звичайних законів, а друга – поданням до законодавчого органу законопроектів про внесення змін до Конституції України, в наслідок чого більш складна процедура не лише його прийняття, а й подання.

Отже, такий законопроект повинен бути попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, а прийматися не раніше, ніж на наступній черговій сесії не менше як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України (ст. 155). Якщо ж законопроект відхилено, то повторне його внесення можливе не раніше, ніж через рік від дня прийняття рішення щодо нього (ст. 158). Така жорстка процедура внесення змін до Основного Закону держави усуває можливість внесення випадкових законопроектів, а також втягнення Верховної Ради у численні обговорення конституційних питань. Таке обмеження служить і однією з процедурних гарантій стабільності Конституції України. Ще більш складна процедура передбачена для внесення змін до розд. I «Загальні засади», розд. III «Вибори. Референдуми» і розд. XIII «Внесення змін до Конституції України». Законопроект про внесення змін до цих розділів подається до Верховної Ради Президентом України або не менш, як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України і за умови його прийняття не менш, як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України.

Не викликає сумнівів те, що внесення змін до Конституції повинно бути більш складним відносно внесення звичайних законопроектів, оскільки Конституція як Основний Закон – акт багаточасової дії, юридичною ознакою якого є стабільність. Тому конституційні зміни повинні бути «вистраждани» теорією і практикою [12, с. 96].

В Україні порядок уточнення положень Основного Закону можна вважати жорстким, який частково себе виправдовує, оскільки ставить заслін необґрунтованим, поспішним змінам, забезпечуючи стабільність конституційного устрою держави. Але, зважаючи на динамічний розвиток конституційно-правових відносин в країні, на високий рівень конкретизації Конституції України, доведеться визнати, що з часом стає актуальною потреба її уточнень та змін.

На нашу думку, до конституційних суб'єктів повинні входити, крім Президента України, народних депутатів України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, також Верховний Суд України та Генеральний Прокурор України. Тому вважаємо, що зміст ст. 93 Конституції України варто доповнити такими словами: «Право законодавчої ініціативи належить також Верховному Суду України та Генеральному Прокуророві України з питань їх відання».

Звісно, тенденція розширення кола цих суб'єктів говорить про те, що поглиблюється демократизм в організації законодавчої діяльності парламенту.

Та надто широке коло веде до ускладнень процесу нормотворчості, появи великої кількості центрів, які розробляють і вносять законопроекти й відсутності згоди між ними. Отже, коло суб'єктів законодавчої ініціативи повинно бути розширене в розумних межах.

На основі викладеного можна впевнено стверджувати, що правове регулювання права законодавчої ініціативи потребує удосконалення, істотного доопрацювання, кваліфікованої роботи як законодавців, так і науковців, оскільки в міру нагромадження наукового знання виникає необхідність пошуку нових категорій, розвитку старих і наповнення їх новим змістом. Без цього неможливе адекватне сприйняття дійсності, саме такою правовою категорією і є право законодавчої ініціативи.

Список використаних джерел:

1. Кривенко Л.Т. Ефективність конституційного законодавства. Законодавство: проблеми ефективності. К. : Наук. думка, 1995. С. 69–78.
2. Конституція УРСР, прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради УРСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. К., 1979.
3. Конституція України від 20 квітня 1978 р. зі змінами, внесеними згідно з Законами № 404-12 від 24.10.90, № 1213а-12 від 19.06.91, № 1293-12 від 05.07.91, № 171/94-ВР від 21.09.94. Ст. 103.
4. Теплюк М., Ющик О. Законодавча ініціатива та її реалізація в законодавчому процесі. *Віче*. 1995. № 7. С. 3–11.
5. Пиголкин А.С. и др. Проблемы правотворчества субъектов Российской Федерации. М. : Норма, 1998. 272 с.

6. Сіренко В.Ф. Визначення ефективності законодавства: методологічні підходи. Законодавство: проблеми ефективності. К. : Наук, думка, 1995. С. 3–13.
7. Опришко В.Ф. Конституція України – основа розвитку законодавства. *Право України*. 1997. № 8. С. 14–17.
8. Тесленко М.В. Конституційна юрисдикція в Україні : дис. ... канд-та юрид. наук. К., 2000. 210 с.
9. Тодыка Ю.Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика. Х. : Факт, 2001. 328 с.
10. Мычко Н.И. Прокуратура Украины: роль и место в системе государственной власти. Донецк : Вид-во Донеччина, 1999. 255 с.
11. Якимчук М.К. Прокуратура в системі поділу влад. *Конституційне будівництво в Україні: теорія і практика* : матеріали міжнар. наук, практ. конференції, 1–4 черв. 2000 р. К. : Закарпаття, 2000. С. 292–296.
12. Бориславський Л.В. Чи прийшов час вносити зміни в нову Конституцію. *Конституційне будівництво в Україні: теорія і практика* : матеріали міжнар. наук.-прак. конф., черв. 2000 р. К. : Вид-во Закарпаття, 2000. С. 94–97.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.26>

НЄБИТОВА Н. Ю.

ВИДИ ТА НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ДЕРЖАВНИМИ ТА ГРОМАДСЬКИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

TYPES AND DIRECTIONS OF INTERACTIONS OF NATIONAL POLICE AUTHORITIES WITH STATE AND PUBLIC INSTITUTIONS IN THE FIELD OF COMBAT HUMAN TRAFFICKING

У статті досліджуються основні види і напрями взаємодії Національної поліції з державними і громадськими інституціями у сфері протидії торгівлі людьми. Види взаємодії зазначених органів і інституцій класифіковано на наступні групи: за метою на: інформаційно-технічну, правоохоронну та правозахисну; за характером зв'язків між суб'єктами, що вступають у взаємодію на: пряму або опосередковану; за способом вирішення завдань на: комунікативну та погоджувальну; за кількістю суб'єктів на: двосторонню та багатосторонню; за тривалістю спільних дій на: разову, тимчасову та постійну; за рівнем планування дій на: стратегічну, оперативну та тактичну; за ступенем відкритості на: гласну (відкриту) і негласну (конфіденційну); за організаційно-правовою формою на: формальну (правову) і неформальну. У статті зроблено висновок, що напрями взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами у сфері протидії торгівлі людьми залежать від видів самої протидії, а саме: 1) у сфері попередження – а) інформаційно-просвітницький; б) індивідуально-профілактичний; в) освітньо-кваліфікаційний; 2) у сфері боротьби – а) виявленні злочинів; б) виявленні жертв; в) встановлення торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності; 3) при наданні допомоги та захисту постраждалих – а) встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми; б) інформування про права жертви торгівлі людьми; в) надання різних видів допомоги; г) здійснення захисту. За організаційно-правовою формою взаємодія у сфері протидії торгівлі людьми буває правовою і неформальною. Правова взаємодія відбувається на під-

ставі підписаного нормативно-правового акту (угоди чи меморандуму про взаємодію), а неформальна взаємодія відбувається на підставі чинного законодавства, але за відсутності формалізованих правил. Прикладом такої взаємодії можна назвати спільну роботу працівників правоохоронних органів з метою отримання інформації від негласного апарату. Для більшої конкретизації видів взаємодії Національної поліції України з іншими державними та громадськими інституціями у сфері протидії торгівлі людьми необхідно встановити їхнє співвідношення з основними напрямками такої взаємодії. При цьому напрями взаємодії залежать також від видів самої протидії, а саме: попередження, боротьби, допомоги і захисту жертв торгівлі людьми.

Ключові слова: протидія, боротьба, торгівля людьми, Національна поліція, громадські організації, державні органи.

The article examines the main types and directions of interaction of the National Police with state and public institutions in the field of combating human trafficking. Types of interaction of the specified bodies and institutions are classified into the following groups: by purpose: informational and technical, law enforcement and human rights protection; according to the nature of the relations between the subjects entering into the interaction: direct or indirect; according to the method of solving tasks: communicative and conciliatory; by the number of subjects on: bilateral and multilateral; by the duration of joint actions: one-time, temporary and permanent; by the level of action planning: strategic, operational and tactical; according to the degree of openness: public (open) and private (confidential); by organizational and legal form into: formal (legal) and informal. The article concludes that the directions of interaction of the National Police with other subjects in the field of countering human trafficking depend on the types of countermeasures themselves, and therefore can be: 1) in the field of preventing human trafficking: a) informative and educational; b) individually preventive; c) educational and qualification; 2) in the field of combating human trafficking regarding: a) detection of crimes; b) identification of victims; c) identifying human traffickers and bringing them to justice; 3) in the field of providing assistance and protection to victims of human trafficking: a) establishing the status of a person who has suffered from human trafficking; b) informing about the rights of victims of human trafficking; c) provision of various types of assistance; d) provision of protection. According to the organizational and legal form, interaction in the field of combating human trafficking is legal and informal. Legal interaction takes place on the basis of a signed normative legal act (agreement or memorandum on interaction), and informal interaction takes place on the basis of current legislation, but in the absence of formalized rules. An example of such interaction can be called the joint work of law enforcement officers with the aim of obtaining information from the secret apparatus. For greater specification of the types of interaction of the National Police of Ukraine with other state and public institutions in the field of combating human trafficking, it is necessary to establish their correlation with the main directions of such interaction. At the same time, the directions of interaction also depend on the types of counteraction itself, namely: prevention, fight, assistance and protection of victims of human trafficking.

Key words: opposition, struggle, human trafficking, National Police, public organizations, state bodies.

Постановка проблеми. Жертви торгівлі людьми можуть бути будь-якого віку, раси, етнічного походження, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, національності, імміграційного статусу, культурного походження, релігії, соціально-економічного класу та рівня освіти.

Тому протидія злочинності взагалі та торгівлі людьми – повинна включати всі засоби і методи впливу для їхнього подолання, до яких належать: загальнодержавні засоби економічного, політичного і виховного впливу, які безпосередньо не спрямовані на протидію злочинності, але справляють на неї суттєвий вплив; засоби законодавчого, правового порядку, що визначають основні напрями, які поєднують переконання і примус у протидії злочинності; діяльність державних органів, громадських організацій, органів поліції з виявлення причин та умов скоєння конкретних злочинів та вжиття засобів щодо їх усунення; безпосередня, постійна і послідовна робота

органів поліції з розкриття злочинів, розслідування і розгляду кримінальних справ, виправлення осіб, що скоїли злочини, нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі; проведення розшукових і оперативно-розшукових заходів, зумовлених ситуацією, що склалася [1, с. 98–99].

Тому **метою статті** є виокремлення та аналіз видів і напрямів взаємодії органів Національної поліції України з державними і громадськими інституціями у сфері протидії торгівлі людьми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні існують чисельні монографічні роботи в яких предметом дослідження є види і напрями взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми. Однак щодо видів і напрямів взаємодії Національної поліції України з іншими органами та інституціями, такі роботи практично відсутні. Відповідно, ця проблематика є малодослідженою в межах адміністративної науки та є такою, що потребує більш ґрунтовного вивчення.

Виклад основного матеріалу. Для кращого аналізу видів і напрямів взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами протидії торгівлі людьми, ми звернулися до робіт авторів, які здійснили класифікаційний поділ взаємодії. Зокрема, Д. Заброра здійснив класифікацію взаємодії суб'єктів боротьби з корупцією за: 1) метою; 2) характером зв'язків; 3) способом вирішення завдань; 4) кількістю учасників; 5) часом і тривалістю спільних дій; 6) напрямками; 7) відношенням до системи або підсистеми органів, що здійснюють боротьбу з корупцією; 8) ступенем конспірації або конфіденційності; 9) організаційно-правовою формою; 10) підставами виникнення; 11) спрямованістю функціонування [2].

Взявши за основу вказану класифікацію, пристосувавши її до вимог цього дослідження, проаналізуємо види взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами протидії торгівлі людьми.

За метою взаємодія у сфері протидії торгівлі людьми може бути інформаційно-технічною, правоохоронною або правозахисною. Інформаційно-технічна взаємодія, наприклад, відбувається шляхом обміну інформацією, досвідом, аналітичними та концептуальними матеріалами стосовно методів та нових форм вчинення злочинів й щодо інших питань, пов'язаних з боротьбою зі злочинністю [3]. Правоохоронна взаємодія здійснюється між правоохоронними органами в рамках кримінального провадження, а правозахисна, наприклад, під час надання захисту жертвам торгівлі людьми.

За характером зв'язків між суб'єктами, що вступають у взаємодію, їхня спільна діяльність може бути прямою або опосередкованою. Пряма взаємодія передбачає встановлення безпосередніх зв'язків між взаємодіючими суб'єктами та узгодження один з одним взаємозалежних дій в процесі виконання ними спільних задач. Своєю чергою, опосередкована не передбачає встановлення прямих контактів між взаємодіючими суб'єктами. При такій різновидності взаємодії діяльність суб'єктів здійснюється автономно і може бути не пов'язана з виконанням загального для них управлінського рішення, хоча виконання певних дій одним із цих елементів здійснює вплив на результати вирішення тих чи інших задач рештою. Прикладом такої взаємодії є прийняття спільних рішень керівниками органів, що зобов'язані вести боротьбу із торгівлею людьми, або прямий контакт оперативних працівників у ході проведення спільних заходів. Другий, навпаки, характеризується відсутністю безпосередніх контактів між окремими взаємодіючими службами (у таких випадках необхідно посередництво основного органу, в інтересах якого здійснюється взаємодія) [2]. Наприклад, під час розслідування кримінальних справ за ознакою «торгівля людьми» органи прокуратури взаємодіючі з іноземними колегами виступають посередниками у здійсненні екстрадиції винних осіб. Так, було задоволене клопотання Генеральної прокуратури України щодо видачі особи «К.» для притягнення до кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. На підставі рішення Столичного суду м. Будапешта щодо особи «К.» (була засуджена Будапештським судом II та III районів за абз. (1) та (2) параграфу 207 КК Угорщини по 11 епізодах звідництва) про наявність підстав для проведення її екстрадиції. Особу «К.» було видано України для притягнення до відповідальності за епізодами, розслідування яких велось в Україні і які не розглядалися Будапештським судом [4]. При цьому органи Національної поліції та Угорщини прямо не контактували, а усі процесуальні дії здійснювалися через представників Генеральної прокуратури України.

За способом вирішення завдань можна виділити такі види взаємодії, як проведення зустрічей та погодження і виконання плану дій. Перший вид взаємодії відбувається через регулярні зустрічі, систематичність та періодичність яких визначається у нормативному документі про взаємодію, наприклад, у меморандумах. Другий вид – шляхом створення річного плану, в якому визначаються види завдань, виконавці та терміни.

За кількістю суб'єктів, що задіяні у заходах з протидії торгівлі людьми, взаємодія поділяється на двосторонню та багатосторонню. В своїй більшості для виконання завдань у сфері протидії торгівлі людьми створюється багатостороння взаємодія, адже як свідчить практика лише спільними зусиллями багатьох зацікавлених сторін можна подолати вказане суспільно-небезпечне явище. Так, наприклад, у Програмі з виконання Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, виконавцями заходу з запобігання торгівлі людьми, її первинної профілактики визначено – Мінсоцполітики, Держкомтелерадіо, МВС, Національну поліцію, МЗС, МОН, Адміністрацію Держприкордонслужби, СБУ (за згодою) [5].

За тривалістю спільних дій виділяють разову, тимчасову та постійну взаємодію. Разова взаємодія відбувається для виконання єдиного конкретного заходу для вирішення єдиної конкретної проблеми, наприклад, співробітники відділу торгівлі людьми ГУВС в м. Києві разом зі слідчими поліції Печерського відділу поліції м. Києва та Київської місцевої прокуратури № 6 припинили діяльність злочинної групи, яка організувала під виглядом еротичного масажного салону – бордель, де жінок примушували займатися проституцією [6].

Тимчасовою вважається взаємодія, спрямована на розв'язання відносно невеликих за обсягом конкретних завдань, виконання яких потребує об'єднання зусиль взаємодіючих служб на нетривалий час. При проведенні разового профілактичного відпрацювання певного регіону [2], проводяться декілька спільних операцій. Так, наприклад, поліцейські спільно з військовослужбовцями Мукачівського прикордонного загону задокументували кілька невдалих спроб зловмисників перемістити нелегальних мігрантів до Румунії [6].

Постійна взаємодія відбувається на підставі програмних документів. Наприклад, Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 року була прийнята на чотири роки, а отже, потребувала постійної взаємодії вказаних в ній суб'єктів для розв'язання проблем «торгівлі людьми та захисту осіб, постраждалих від неї» [5], або Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надсилає шокквартилу до відповідального підрозділу інформацію про стан виконання плану реабілітації, а служба у справах дітей – індивідуального плану з метою проведення її аналізу та внесення у разі потреби змін до відповідного плану [7].

За рівнем планування заходів взаємодія відбувається на наступних рівнях: стратегічному, оперативному або на тактичному. Стратегічна взаємодія полягає в узгодженій діяльності суб'єктів протидії торгівлі людьми між собою для досягнення стратегічної мети, визначеної законодавством України у сфері протидії торгівлі людьми, а саме: запобігання торгівлі людьми, підвищення ефективності виявлення осіб, які вчиняють такі злочини або сприяють їх вчиненню, а також захист прав осіб, постраждалих від торгівлі людьми, особливо дітей, та надання їм допомоги [5].

Оперативна взаємодія полягає в узгодженій діяльності суб'єктів протидії торгівлі людьми з використанням наявних сил, засобів і методів, яка здійснюється в певних організаційних формах відповідно до визначених цілей [2]. Наприклад, при проведенні комплексних заходів з виявлення та розкриття злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, реалізації матеріалів оперативних розробок тощо. Тактична взаємодія – це спільна діяльність суб'єктів протидії торгівлі людьми для вирішення окремого завдання. Прикладом тактичної взаємодії є взаємна технічна та організаційна допомога з метою виявлення осіб, які вчинили злочини, спільна підготовка інформаційних, методичних, навчальних матеріалів із зазначеної проблематики тощо.

За ступенем відкритості взаємодія суб'єктів протидії торгівлі людьми є: гласна (відкрита) і негласна (конфіденційна). Гласна (відкрита) взаємодія полягає у своєчасному, регулярному інформуванні, у встановленому законодавством порядку, інших органів про наявні відомості щодо фактів торгівлі людьми та доведення до населення відомостей про результати спільних дій [2]. Результатом такої взаємодії, як приклад, є Державна доповідь «Про стан реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми та стан дотримання Україною міжнародних домовленостей у цій сфері» [8]. Негласна (конфіденційна) взаємодія полягає у проведенні узгоджених заходів з метою збереження як професійної таємниці (коли Національна поліція проводить раптові рейди), так і конфіденційної інформації щодо жертв торгівлі людьми.

За організаційно-правовою формою взаємодія у сфері протидії торгівлі людьми буває правовою і неформальною. Правова взаємодія відбувається на підставі підписаного нормативно-правового акту (угоди чи меморандуму про взаємодію), а неформальна взаємодія відбувається на підставі чинного законодавства, але за відсутності формалізованих правил. Прикладом такої взаємодії можна назвати спільну роботу працівників правоохоронних органів з метою отримання інформації від негласного апарату.

Для більшої конкретизації видів взаємодії Національної поліції України з іншими державними та громадськими інституціями у сфері протидії торгівлі людьми необхідно встановити їхнє співвідношення з основними напрямками такої взаємодії. При цьому напрями взаємодії залежать також від видів самої протидії, а саме: попередження, боротьби, допомоги і захисту жертв торгівлі людьми.

Так у сфері попередження торгівлі людьми взаємодія відбувається у наступних напрямках:

- інформаційно-просвітницький, що проявляється у проведенні спільних інформаційних акцій направлених на висвітлення проблем у сфері протидії торгівлі людьми, підвищення рівня обізнаності населення про способи скоєння торгівлі людьми та наданні інформації, як не стати жертвою торгівлі людьми. Наприклад, з метою створення моделі співпраці поліції та школи у напрямі профілактики правопорушень серед дітей та підлітків, організації безпечного та сприятливого середовища запровадили проєкт «Школа і поліція». Реалізація програми просвітньо-профілактичних занять «Школа і поліція» серед учнів спрямована, в першу чергу, на налагодження відкритого продуктивного діалогу учнів з працівниками поліції при обговоренні важливих правових проблем та формування їхньої просвітницької поведінки як у школі, так і поза нею [9, с. 32]. Також в рамках реалізації Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми здійснюються заходи з проведення інформаційної роботи з дітьми щодо попередження торгівлі людьми, зокрема: а) щорічно проводиться «Урок з протидії торгівлі людьми» для учнів загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів і форм власності; б) у навчальних закладах під час викладання дисциплін правознавчого та гуманітарного циклу й в позаурочний час організовано просвітницько-виховну роботу щодо запобігання зникнення і торгівлі людьми: вивчаються міжнародні та державні нормативно-правові акти; в) здійснюється перегляд учнями старших класів відеофільму «Станція призначення – ЖИТТЯ»; г) проводяться тренінги «Усвідомлення проблеми торгівлі людьми», «Як підвищити рівень компетентності і захищеності?», «Круглі столи», дискусії, бесіди, обговорення; г) проходять виставки літератури у шкільних бібліотеках, кабінетах правознавства, історії «Як я реалізую свої права», «Я – громадянин своєї країни», «Як не стати товаром!» [10] тощо;

- індивідуально-профілактичний, що полягає у виявленні правопорушників, причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, вжитті до правопорушників безпосередніх заходів профілактичного впливу та контролю за їхньою поведінкою. Актуальним є залучення членів громадських формувань до індивідуально-профілактичної роботи з правопорушниками [11];

- освітньо-кваліфікаційний, що полягає у навчанні та підвищенні кваліфікації, як працівників правоохоронних органів, так представників державних і громадських інституцій. Наприклад, Мінсоцполітики у співпраці з представником Секретаріату Ради Європи з протидії торгівлі людьми регулярно проводять тренінги для представників правоохоронного блоку, в тому числі прокурорів, представників Державної служби фінансового моніторингу, представників міжнародних організацій щодо питання здійснення фінансових розслідувань у кримінальних провадженнях за фактами торгівлі людьми [10].

Взаємодія Національної поліції України з іншими суб'єктами щодо боротьби з торгівлею людьми відбувається у наступних напрямках:

- виявлення злочинів. Даний напрям здійснюється об'єднаними зусиллями різних суб'єктів шляхом проведення спільних перевірок та рейдів. Наприклад, Національною поліцією на постійній основі здійснюється моніторинг суб'єктів господарювання та окремих фізичних осіб підприємців, що надають посередницькі послуги з працевлаштування за кордоном, з метою виявлення тих, що можуть бути причетними до вербування та переміщення через державний кордон України громадян які вирішили до них звернутися, з метою подальшої експлуатації останніх. З цією метою, спільно зі співробітниками СБУ здійснюється постійний моніторинг мережі Інтернет, друкованих рекламних буклетів та місць значного скупчення населення, на предмет виявлення оголошень, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном. При опрацюванні інформації, яка може надійти до працівника поліції в рамках розгляду звернень громадян, організацій, народних депутатів, повідомлень, які надійшли з інших зацікавлених органів або публікацій через засоби масової інформації, можливо отримати інформацію про вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з порушенням прав громадянина, допущених при працевлаштуванні за кордоном, що і є підставою для вивчення питання дотримання законності в діяльності суб'єкта господарювання в рамках досудового розслідування за кримінальним провадженням. Отже, в такому випадку, в рамках роботи по супроводу кримінальних проваджень, працівникам поліції не потрібно

дозволу на перевірку суб'єкта господарювання, і на це не впливає мораторій на перевірки таких суб'єктів [10], таким чином, вони спільно з іншими правоохоронними органами проводять перевірку зазначених суб'єктів господарювання;

– виявлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми. Наприклад, Координаційний центр проти торгівлі жінками у Німеччині (KOOFRA) розробив Меморандум про взаємодію з поліцією, який включає: три категорії жертв торгівлі людьми: жертви, які є свідками, жертви, які вирішили не давати свідчень і тих, хто до цього часу не вирішив давати свідчення чи ні. Залежно від категорії, основна відповідальність перекладається між міліцією та KOOFRA. У випадку, якщо жертва торгівлі є свідком, головна відповідальність покладається на поліцію, але KOOFRA надає консультації рідною мовою. Що стосується інших категорій, KOOFRA несе основну відповідальність і співпрацює, якщо необхідно, з поліцією [12]. Аналогічний меморандум був підписаний Головним управлінням Національної поліції у Полтавській області та БО «Світло надії» [13];

– встановлення торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності. Наприклад, відповідно до «Меморандуму між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Чорногорії про співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю» сторони надають одна одній інформацію про: а) осіб, причетних до організованої злочинності та їхні зв'язки; б) про злочинні організації та угруповання; в) про типову поведінку злочинців і злочинних груп; г) про факти, які, зокрема, стосуються часу, місця, способів, методів і технічних засобів вчинення злочинів; про об'єкти злочинного посягання, обставини вчинення злочинів; д) про норми кримінального законодавства, які порушуються; ж) про заходи, які вживаються з метою запобігання та припинення тяжких злочинів; з) допомагають одна одній у розшуку осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, та осіб, які ухиляються від кримінальної відповідальності або відбування покарання; здійснюють скоординовані заходи з метою виявлення і документування злочинів [3].

При наданні допомоги та захисту жертв торгівлі людьми взаємодія між Національною поліцією України та іншими сторонами у сфері протидії торгівлі людьми відбувається у наступних напрямках:

– встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми. Даний напрямок реалізується через процедуру встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, яка визначається Кабінетом Міністрів України [14]. Так відповідно до «Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми» [15] затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2012 р. № 417, структурний підрозділ місцевої державної адміністрації залучає суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, до проведення у семиденний строк перевірки інформації, зазначеної в опитувальному листі, щодо її достовірності;

– інформування про права жертви торгівлі людьми, що здійснюється в письмовому вигляді, однак якщо особа не володіє українською мовою, вказана інформація надається на її рідній мові через перекладача (безкоштовно);

– надання різних видів допомоги (медичної, психологічної, соціальної, правової та іншої необхідної допомоги) – відбувається на підставі Закону України «Про протидію торгівлі людьми» та інших нормативно-правових актів. Наприклад, за бажанням постраждалої особи та у разі відсутності житла, вона може бути розміщена в закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на строк до трьох місяців, який у разі необхідності може бути продовжено за рішенням місцевої державної адміністрації, зокрема у зв'язку з участю особи в якості постраждалого або свідка у кримінальному процесі [14]. У разі коли постраждала особа потребує допомоги із залученням суб'єктів інших регіонів, відповідальний підрозділ ініціює розгляд зазначеного питання відповідно Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, Київською та Севастопольською міською держадміністрацією [7];

– здійснення захисту, наприклад, дитина, яка постраждала від торгівлі дітьми, не повертається до країни походження, якщо є ознаки того, що таке повернення ставить під загрозу її безпеку та не відповідає її найкращим інтересам [14].

Всі вказані напрями взаємодії у сфері протидії торгівлі людьми відбувається шляхом реалізації організаційних, оперативно-розшукових, адміністративно-правових, процесуальних, аналітично-дослідницьких, інформаційних та інших заходів, що зазначені в Законі України «Про протидію торгівлі людьми».

Висновки. Таким чином, дослідивши види та напрями взаємодії органів Національної поліції України з державними та громадськими інституціями у сфері протидії торгівлі людьми слід констатувати наступне:

– види взаємодії можна класифікувати за такими критеріями як: 1) за метою – інформаційно-технічна, правоохоронна та правозахисна; 2) за характером зв'язків між суб'єктами, що вступають у взаємодію – пряма або опосередкована; 3) за способом вирішення завдань – комунікативна та погоджувальна; 4) за кількістю суб'єктів – двостороння та багатостороння; 5) за тривалістю спільних дій – разова, тимчасова та постійна; 6) за рівнем планування дій – стратегічна, оперативна та тактична; 7) за ступенем відкритості – гласна (відкрита) і негласна (конфіденційна); 8) за організаційно-правовою формою – формальна (правова) і неформальна.

Отже, напрями взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами у сфері протидії торгівлі людьми залежать від видів самої протидії, а саме:

1) у сфері попередження – а) інформаційно-просвітницький; б) індивідуально-профілактичний; в) освітньо-кваліфікаційний;

2) у сфері боротьби – а) виявленні злочинів; б) виявленні жертв; в) встановлення торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності;

3) при наданні допомоги та захисту постраждалих – а) встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми; б) інформування про права жертви торгівлі людьми; в) надання різних видів допомоги; г) здійснення захисту.

Список використаних джерел:

1. Шинальський О. І. Покарання в системі засобів протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2003. 195 с.

2. Заброда Д. Г. Взаємодія суб'єктів боротьби з корупцією (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2005.

3. Меморандум між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Чорногорії про співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю від 13.06.2013 р. *Міністерство внутрішніх справ України* : офіційний сайт. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/MEMORANDUM_mizh_Ministerstvom_vnutrishnih_sprav_Ukraini_ta_Ministerstvom_vnutrishnih_sprav_Chornogorii_pro_spirvobitnicтво_u_sferi_borotbi_zi_zlochinnistyu_.htm

4. Куч В. М., Орлеан А. М. Прокурорські засоби протидії торгівлі людьми / за ред. Г. П. Середи. К. : Варта, 2007. 168 с. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/33af70/pdf/>

5. Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 111. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-%D0%BF#Text>

6. Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. *Facebook*. 2020. URL: https://www.facebook.com/dbzptl/?ref=page_internal

7. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 783. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2012-%D0%BF#Text>

8. Про стан реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми та стан дотримання Україною міжнародних домовленостей у цій сфері (за підсумками 2014 року) : Державна доповідь / ДУ Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2015. URL: <https://dismp.gov.ua/dopovid-i2015/>

9. Проців В. І. Взаємодія відділу зв'язків з громадськістю управління патрульної поліції у м. Львові ДПП з навчальними закладами. Проект «Шкільний офіцер поліції» як форма просвітницько-профілактичної діяльності серед молоді. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/konf_23_11_2017.pdf

10. Відповіді на запитання в рамках II раунду оцінювання ГРЕТА / Міністерство соціальної політики України, 2016. URL: <https://rm.coe.int/-/168072f7aa>

11. Мельничук М. А. Правові основи соціального партнерства міліції в умовах трансформації громадянського суспільства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2015. 195 с.

12. Guiding principles on memoranda of understanding between key stakeholders and law enforcement agencies on counter-trafficking cooperation. Expert Group Initiative on Stakeholder Cooperation with Law Enforcement implemented by IOM Vienna, 2009. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/guiding_principles_on_understanding.pdf

13. Обласне управління Національної поліції та благодійна організація підписали меморандум про співпрацю. *Новини Полтавщини*, 2016. URL: <https://np.pl.ua/2016/03/oblasne-upravlinnya-natsionalnoji-politsiji-ta-blahodijna-orhanizatsiya-pidpysaly-memorandum-pro-spirvpratsyu/>

14. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>

15. Порядок встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2012 р. № 417. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-2012-%D0%BF#Text>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.27>

ОЛІЙНИК В. І.

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

DEVELOPMENT OF THE SYSTEM FOR PROTECTING STATE SECRETS DURING UKRAINE'S INDEPENDENCE

У статті наголошено, що сьогодні створено і діє національна система охорони державної таємниці, яка в цілому відповідає вимогам часу. Прийнято низку нормативно-правових актів спрямованих на охорону державної таємниці; визначено правовий статус державної таємниці і перелік відомостей, що відносяться до цього виду інформації з обмеженим доступом; розподілені повноваження усіх органів, що забезпечують охорону цього найважливішого виду інформації; встановлено відповідальність за розголошення відповідної інформації; у міністерствах, підприємствах, установах та організаціях де циркулює державна таємниця, створені відповідні режимно-секретні органи на які покладено функції її тощо. Однак, суспільні відносини у сфері державної таємниці постійно трансформуються та розширюються, що зумовлено загальною тенденцією до розширення кола інформаційних відносин, тому правове забезпечення функціонування режиму секретності в сучасних умовах потребує постійного вивчення, дослідження та удосконалення на законодавчому та підзаконному рівні. Корисним для вітчизняної кримінально-правової та кримінологічної системи захисту інформації було би вивчення та запозичення міжнародного досвіду захисту таємної інформації, розробка на нормативному рівні та впровадження нових шляхів її охорони, зважаючи на військову агресію з боку РФ, зокрема прийняття Концепції охорони державної таємниці. В інтересах охорони державної таємниці встановлена у 90-ті загальнодержавна система організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативних заходів, і в тому числі кримінально-правових, кримінологічних, які потребують перегляду й оновлення. Зроблено висновок, що кримінально-правова та кримінологічна охорона державної таємниці – це концентрація уваги законодавця на забезпеченні належної правової охорони державної таємниці як необхідної умови забезпечення національної безпеки країни, що містить комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних, запобіжних заходів (що мають захисну сутність), спрямованих на недопущення та запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв.

Ключові слова: державна таємниця, безпека, національна безпека, генеза, становлення, розвиток, Концепція.

The article emphasizes that today a national system of state secret protection, which generally meets the requirements of the time, has been created and is operating. A number of regulatory acts aimed at protecting state secrets have been adopted; the legal status of a state secret and the list of information related to this type of information with limited access are defined; distributed powers of all bodies that ensure the protection of this most important type of information; responsibility for disclosure of relevant information is established; in ministries, enterprises, institutions and organizations where the state secret circulates, appropriate regime-secret bodies have been created, which are entrusted with its functions, etc. However, public relations in the field of state secrets are constantly being transformed and expanded, which is due to the general tendency to expand the range of information relations, therefore, legal support for the functioning of the secrecy regime in modern conditions requires constant study, research and improvement at the legislative and sub-legal levels. It would be useful for the domestic criminal law and criminological information protection system to study and borrow the international experience of protecting secret information, develop at the regulatory level and implement new ways of protecting it, taking into account the military aggression on the part of the Russian Federation, in particular, the adoption of the Concept of Protection of State Secrets. In the interests of protecting state secrets, a nationwide system of organizational-legal, engineering-technical, cryptographic and operational measures, including criminal-legal and criminological measures, was established in the 1990s, which require revision and updating. It was concluded that the criminal-legal and criminological protection of state secrets is the concentration of the legislator's attention on ensuring proper legal protection of state secrets as a necessary condition for ensuring the country's national security, which includes a complex of organizational-legal, engineering-technical, cryptographic, preventive measures (having protective essence), aimed at preventing and preventing the disclosure of secret information and the loss of its material carriers.

Key words: *state secret, security, national security, genesis, formation, development, Concept.*

Актуальність теми. Одна з головних особливостей сучасності полягає в колосальному збільшенні інформації, її значущості, прагненні суспільства до відкритості економічних, культурних, наукових зв'язків на основі новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. В умовах посилення міждержавних зв'язків, існування конкурентної боротьби за сфери впливу на міжнародній арені, тотального використання новітніх технологій, становлення економічних ринків, питання захисту державних секретів, залишаються важливими на порядку денному. На сьогодні в Україні активно відбувається процес формування інформаційного суспільства, що створює широкі можливості для активного й ефективного розвитку суспільства, держави, міжнародного співтовариства. Однією з ознак цього процесу є інформаційні відносини, у межах яких відбувається реалізація права суб'єктів на інформацію. Такі відносини виникають у зв'язку зі збиранням, розповсюдженням, перетворенням і використанням інформації.

Виклад основного матеріалу. Проблема охорони і захисту інформації ускладнюється тим, що реалізація охорони будь-якої інформації з обмеженим доступом відбувається тепер в умовах демократизації суспільства, боротьби за цивільні права та свободу доступу до інформації. А це потребує високої правової культури від тих, хто покликаний на практиці забезпечувати належний захист інформації з обмеженим доступом.

Погоджуємося з Ю. О. Дрейсом, який зазначає, що на початок незалежності України, практичні питання охорони державної таємниці регламентувалися закритими підзаконними нормативними актами, тобто фактично мало місце відчуження питання охорони державної таємниці від суспільства, внаслідок чого публічно не розглядалися принципи діяльності, її елементи, організаційна структура, критично не аналізувався механізм і методи, їх ефективність і дієвість [1, с. 176].

Розвиток системи охорони державної таємниці за часів незалежності України варто розпочати з того, що після проголошення незалежності нашої держави, у 1992 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято рішення «Про захист таємної та службової інформації» [2], яке стало підґрунтям для регулювання державної таємниці та Верховною Радою України було прийнято Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657 «Про інформацію» [3], що став нормативно-правовим актом, який регулює, серед іншого, суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації

до державної таємниці, засекречування, розсекречування її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України, визначаючи при цьому основи державної інформаційної політики.

Так, ст. 21 «Інформація з обмеженим доступом» цього Закону визначає, що такою є конфіденційна, таємна та службова інформація.

У цьому контексті відразу хочемо зауважити, що якщо говорити про державну таємницю як різновид секретної інформації, то можна із впевненістю сказати, що на теперішній час захист такої інформації знаходиться на досить високому, як правовому, так і на організаційному рівні, чого не можна, на жаль, сказати про інші види інформації, що належить до інформації з обмеженим доступом. Дуже часто серед видів таємної інформації, крім державної таємниці, важко навіть знайти встановлену на законодавчому рівні структуру конкретної таємниці, хоча чітке закріплення такої структури має особливу важливу значення, оскільки інакше фактично відбувається обмеження права на інформацію. Шляхом аналізу змісту правових норм, що регулюють функціонування окремих таємниць, звичайно можна визначити таку структуру, таємницю, однак це негативно впливає на якість правового регулювання таких відносин та є дуже заплутаним. Тому актуальною є ідея щодо прийняття Закону України «Про інформацію з обмеженим доступом», який значною мірою полегшив би регулювання інформаційних відносин у цій сфері.

Чи не єдиною законодавчою основою встановлення видів таємної інформації є ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації», в якій визначається, що таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю слідства та іншу передбачену законом таємницю [4]. Отже, таємниця певної інформації може встановлюватися виключно законом і ніяким іншим нормативно-правовим актом. Це ґрунтується, зокрема, і на положеннях Конституції України, ч. 3 ст. 32 якої передбачає, що кожен громадянин має право знайомитися з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Наведене конституційне положення найкращим чином відображає суть таємної інформації – це та інформація, яка потребує захисту і для якої такий захист встановлюється безпосередньо законом [5].

Закон України «Про інформацію» (1992 р.) [3] став фундаментом для прийняття інших законів, положень та інструкцій, що регулюють порядок обігу й захисту різних видів інформації з обмеженим доступом, на кшталт: Положення про порядок і умови надання органам державної виконавчої влади підприємствам установам і організаціям дозволу (ліцензії) на здійснення діяльності пов'язаної з державною таємницею та про особливий режим цієї діяльності, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 426 від 20 червня 1994 р.; Інструкція про порядок охорони державної таємниці, а також іншої інформації з обмеженим доступом, що є власністю держави під час прийому іноземних делегацій груп та окремих іноземців і проведення роботи з ними, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 558 від 22 травня 1996 р.; Положення про порядок надання скасування та переоформлення допуску громадян України до державної таємниці, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 878 від 30 липня 1996 р.; Положення про порядок надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності повноважень на право здійснення експорту імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 538 від 8 червня 1998 р. тощо.

Не варто забувати і Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [6], який сьогодні також відіграє досить важливу роль при забезпеченні охорони державної таємниці. Так, зазначеним законом передбачено перевірку осіб у зв'язку з отриманням допуску до державної таємниці, у разі звернення із запитом про таку перевірку уповноважених органів, установ та організацій. Така перевірка здійснюється у межах проведення оперативно-розшукових заходів (ст. 6).

Порядок надання допуску до державної таємниці визначається в постанові КМУ від 29.11.2001 № 1601 «Про затвердження положень з питань державної таємниці та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» [7]. Перевірка громадян у зв'язку з їх допуском до державної таємниці здійснюється органами СБУ у двомісячний строк у порядку, встановленому Законом України «Про державну таємницю» і Законом про ОРД.

У разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці України, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення правового режиму воєнного стану допуск до державної таємниці громадянам України, яких призивають на військову службу, а також військово-службовцям та працівникам ЗСУ, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служ-

би спеціального зв'язку та захисту інформації України, які переміщуються на посади, зайняття яких передбачає наявність допуску до державної таємниці, надається у десятиденний термін;

У травні 1993 р. з метою реалізації державної політики національної безпеки України у сфері охорони державної таємниці було створено спеціально уповноважений центральний орган державної виконавчої влади – Державний комітет з питань державних секретів України (Держкомсекретів України). На Держкомсекретів України були покладені такі завдання: участь у формуванні та реалізації проведення державної політики з охорони державної таємниці у сферах оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку; організація, координація та контроль режимно-секретної діяльності державних органів, органів місцевого та регіонального самоврядування, підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності [8, с. 101].

Прийнятий згодом, у 1994 р., Закон України «Про державну таємницю» визначив особливий порядок правового регулювання державної таємниці [9], який є єдиним нормативно-правовим актом, що регулює суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречування, розсекречування її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України. Тому в аспекті дослідження проблематики варто зупинити на ньому увагу.

Прийняття такого Закону свого часу змінило правовий режим службової таємниці, тобто особливий порядок правового регулювання, що виражається в певному симбіозі юридичних засобів і створює бажаний соціальний стан і конкретний ступінь сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права. В інформаційному просторі України ця інформація займає не дуже значну частку, на відміну від тієї кількості інформації, що була засекречена в часи СРСР, так, зокрема лише за перші часи незалежності було розсекречено понад 100 тис. документів, що містили державну таємницю.

У 1995 р. введено в дію Звід відомостей, що становлять державну таємницю (ЗВДТ), який визначив конкретні категорії інформації у сферах оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки й охорони правопорядку, що становлять державну таємницю та розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України. Пізніше такі нормативний акт втратив чинність на підставі наказу СБУ «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 12 серпня 2005 р. № 440, який теж втратив чинність на підставі діючого на сьогодні наказу СБУ «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 23 грудня 2020 р. № 383 [10].

Прийняття Закону України «Про інформацію» та Закону «Про державну таємницю» було важливим моментом на шляху побудови сучасних законодавчих основ у сфері охорони державної таємниці. Такими нормативно-правовими актами визначено основні засади охорони секретної інформації та врегульовано суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням і розсекречуванням її матеріальних носіїв. Вони стали помітним кроком на шляху від тотального засекречування інформації за часів СРСР до регулювання питань таємності, притаманного демократичній країні, – зазначає А. І. Марущак [11, с. 123]. Крім того, зазначений законодавчий акт закріпив розподіл сфер компетенції державних органів. Цей Закон також регулює суспільні відносини, які пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречування та/або розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України.

У новій редакції Закону № 3855-ХІІ від 21 вересня 1999 р. встановлено СБУ як головний орган державної влади, який уповноважений забезпечувати охорони державної таємниці в Україні. Окрім того, зазначений закон розпочав створення правової основи для функціонування системи охорони державної таємниці [9]. Завдання оперативних підрозділів СБУ – захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від РПД іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [12, с. 41].

Прийняття у 2003 р. Закону України «Про основи національної безпеки України» стало ще одним кроком на шляху забезпечення національного інформаційного суверенітету та національної безпеки у цілому. Цей закон визначив суб'єктів та об'єктів національної безпеки, встановив основні напрями розвитку політики державної безпеки та був чинним до 08.07.2018 р. Сьогодні чинним є Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII [13].

Надалі питання щодо визначення та розмежування повноважень державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створення основ для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, запровадження всеосяжного підходу до планування у сферах національної безпеки і оборони врегульовуються Законом України «Про національну безпеку України» [14].

Режим таємності в системі органів державної влади було встановлено на основі Постанови Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 р. № 1561-12, яка затвердила Порядок організації забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах, організаціях. Пізніше і цей нормативно-правовий акт втратив чинність. Сьогодні діє Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 939. Головною метою такої постанови є захист і забезпечення таємної інформації. У зазначеному порядку встановлено основні засади та вимоги до функціонування режиму секретності (порядок користування, зберігання, транспортування секретної інформації тощо), у будь-якому органі, установі або організації незалежно від форми власності, в роботі яких має місце державна таємниця. Цікаво, що спочатку відповідному документу було надано гриф обмеження доступу «Таємно». З першого погляду можна погодитися з тим, що такому досить важливому документу надано гриф обмеження доступу і це є позитивним моментом, особливо з огляду на забезпечення безпеки. Водночас варто сказати, що відповідні відносини мають регулюватися на рівні закону, а не підзаконним нормативно-правовим актом.

У січні 2011 р. було прийнято Закон України «Про доступ до публічної інформації», яким у ст. 6 визначено в якості публічної інформації з обмеженим доступом наступні види інформації: конфіденційну, таємну та службову інформацію [3]. Ухвалення Верховною Радою України такого Закону та нової редакції Закону України «Про інформацію» сприяло визначенню поняття «таємна інформація». Зокрема, у ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» таємна інформація це – інформація, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 цього закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю слідства та іншу, передбачену законом, таємницю [3].

Кримінально-правовий захист інформації, що має статус державної таємниці, знайшла безпосереднє відображення у Розділі XIV Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», а також розділах I та XIX Особливої частини КК України [15].

Так, кримінальна відповідальність за посягання на державну таємницю, порушення встановленого порядку її збереження передбачена у наступних статтях:

розголошення державної таємниці (ст. 328);

втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329);

а також державна зрада (ч. 1 ст. 111); шпигунство (ст. 114); несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2); розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422).

Правову систему охорони державної таємниці, окрім цілої низки норм зазначених і інших нормативно-правових актів, також складають органи, що забезпечують такий захист. Створена у 90-ті роки нормативна база забезпечувала контроль за станом охорони державної таємниці на всіх напрямках діяльності, де створювались, використовувались та зберігались матеріальні носії секретної інформації. Усі відомства держави здійснювали охорону державної таємниці відповідно до нормативно-правових актів держави та відомчих розпоряджень [8, с. 102].

Загалом, державну політику щодо державної таємниці як складову засад внутрішньої та зовнішньої політики визначає Верховна Рада України.

Президент України, забезпечуючи національну безпеку і її складову – інформаційну безпеку, видає укази та розпорядження з питань охорони державної таємниці.

Рада національної безпеки і оборони України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері охорони державної таємниці.

Кабінет Міністрів України спрямовує та координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади щодо забезпечення здійснення державної політики у сфері охорони державної таємниці.

Центральні та місцеві органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування здійснюють державну політику у сфері охорони державної таємниці в межах своїх повноважень, передбачених законом.

Органи державної влади можуть створювати галузеві або відомчі розгорнуті переліки відомостей, що становлять державну таємницю, а також створювати міжгалузеві або міжвідомчі розгорнуті переліки відомостей, що становлять державну таємницю. Підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що проводять діяльність, пов'язану із державною таємницею, за ініціативою та погодженням із замовником робіт, пов'язаних з державною таємницею, можуть створювати власні розгорнуті переліки відомостей, що становлять державну таємницю. Такі переліки погоджуються із СБУ та затверджуються державними експертами з питань таємниць та реєструються у СБУ.

Підсумовуючи вищевикладене, варто констатувати, що забезпечення національної безпеки України в умовах сьогодення досягається шляхом реалізації виваженої державної політики відповідно до прийнятих доктрин, стратегій, конвенцій і програм у таких сферах, як: політична, економічна, соціальна, воєнна, економічна, науково-технологічна, інформаційна. Кожна з них має певну специфічну своєрідність, і разом із тим, усі вони знаходяться у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. Всі названі напрями однаково важливі для формування всезагальної, повної, комплексної системи безпеки, але залежно від конкретно-історичних обставин, в силу дії різноманітних факторів, на передній план, набуваючи особливого значення, може виступати та чи інша складова. На сьогодні в країні створено і діє національна система охорони державної таємниці, яка в цілому відповідає вимогам часу. Діючим законодавством визначено правовий статус державної таємниці і перелік відомостей, що відноситься до цього виду інформації з обмеженим доступом, визначено організацію її охорони, розподілені повноваження усіх органів, що забезпечують охорону цього найважливішого виду інформації, встановлено відповідальність за розголошення відповідної інформації. У міністерствах, на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності, де циркулює державна таємниця, створені відповідні режимно-секретні органи, на які покладено функції захисту державної таємниці.

Однак, суспільні відносини у сфері державної таємниці постійно трансформуються та розширюються, що зумовлено загальною тенденцією до розширення кола інформаційних відносин, тому правове забезпечення функціонування режиму секретності в сучасних умовах потребує постійного вивчення, дослідження та удосконалення на законодавчому та підзаконному рівні. Корисним для вітчизняної кримінально-правової та кримінологічної системи захисту інформації було би вивчення та запозичення міжнародного досвіду захисту таємної інформації, розробка на нормативному рівні та впровадження нових шляхів її охорони, зважаючи на військову агресію з боку РФ, зокрема прийняття розробленої нами Концепції охорони державної таємниці.

Отже, в Україні в інтересах охорони державної таємниці встановлена у 90-ті загальнодержавна система організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативних заходів, і в тому числі кримінально-правових, кримінологічних, які потребують перегляду й оновлення.

З урахуванням вищевикладеного, можна надати таке поняття кримінально-правовій та кримінологічній охороні державної таємниці – це концентрація уваги законодавця на забезпеченні належної правової охорони державної таємниці як необхідної умови забезпечення національної безпеки країни, що містить комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних, запобіжних заходів (що мають захисну сутність), спрямованих на недопущення та запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв.

Список використаних джерел:

1. Dreis Yu. Functioning of the state secrets security system in Ukraine: organizational and legal structure, principles and objectives. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. 2014. Vol. 20. Issue 2. P. 176–184.

2. Про захист таємної та службової інформації : протокольне рішення Кабінету Міністрів України від 13 квіт. 1992 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

3. Про інформацію : Закон від 02 жовт. 1992 р. № 2657-ХІІ *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
4. Про доступ до публічної інформації: Закон від 21 листоп. 2011 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
5. Конституція України від 28 черв. 1996 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
6. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
7. Про затвердження положень з питань державної таємниці та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. *Урядовий кур'єр*. 2001. № 231.
8. Морозова О. О. Правова охорона державної таємниці в Україні. *Науковий часопис Національного педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова. Серія 18: Право*. 2017. Вип. 32. С. 101–105.
9. Звід відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Служби безпеки України від 23 груд. 2020 р. № 383. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#n7>
10. Марущак А. І. Правові основи захисту інформації з обмеженим доступом. Київ : КНТ, 2007. 208 с.
11. Про державну таємницю : Закон від 21 січ. 1994 р. № 3855-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
12. Притула А. М., Халимон С. І., Митрофанов І. І. Закон України: «Про оперативно-розшукову діяльність» науково-практичний коментар / за заг. ред. доктора юрид. наук, професора А. М. Притули. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2021. 238 с.
13. Про національну безпеку України : Закон від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
14. Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 939 (ДСК).
15. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА У ПРОВАДЖЕННЯХ
ЗА ФАКТАМИ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА В ІНТЕРНЕТ-КОМЕРЦІЇ**

**FORENSIC PREVENTION IN PROCEEDINGS FOR FRAUD
IN INTERNET COMMERCE**

Наголошено, що слідчий у процесі розслідування злочинів, поряд із встановленням і доказуванням обставин їх вчинення, має чітко усвідомлювати необхідність виконання іншої, не менш важливої функції – попередження кримінальних правопорушень у майбутньому. Цілком логічним, на наш погляд, є включення питань профілактичної діяльності слідчого до методики розслідування злочинів як окремих структурних елементів. Проте досі тривають дискусії щодо змістовних частин профілактичної діяльності в криміналістичному розумінні. Зазначається, що, незважаючи на те, що більшість науковців вважають, що фактори, що впливають на злочинність, досліджуються кримінологією, водночас багато аспектів проблеми запобігання злочинності не належать ні кримінології, ні будь-якій іншій криміналістичній науці. правового циклу, і знаходиться на стику різних галузей знань. Наголошується на необхідності відновлення у Кримінальному процесуальному кодексі України обов'язку розкривати органам досудового розслідування причини та умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, а також подавати до відповідного державного органу, громадськості організації або посадовій особі подання про вжиття заходів щодо усунення зазначених умов і причин. Стаття присвячена висвітленню проблемних питань криміналістичної профілактики, в якій окреслено предмет криміналістичної профілактики шахрайства в Інтернет-торгівлі, визначено об'єкти та суб'єкти криміналістичної профілактики. Розроблено методи та прийоми виявлення причин та умов, що сприяють шахрайству в Інтернет-торгівлі. Висвітлено основні напрямки криміналістичної діяльності щодо попередження розслідуваних кримінальних правопорушень. Зроблено висновок, що предметом криміналістичної профілактики шахрайств в інтернет-комерції є: визначення об'єктів і суб'єктів криміналістичної профілактики; розробка методів, прийомів виявлення причин та умов вчинення шахрайств в інтернет-комерції; розробка на їх основі основних напрямів криміналістичної діяльності із запобігання досліджуваних кримінальних правопорушень.

***Ключові слова:** шахрайство, інтернет-комерція, профілактична діяльність, причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, профілактичні заходи.*

It was emphasized that the investigator in the process of investigating crimes, along with establishing and proving the circumstances of their commission, must be clearly aware of the need to perform another, no less important function – prevention of criminal offenses in the future. It is quite logical, in our opinion, to include issues of preventive activity of the investigator in the methodology of crime investigation as a separate structural element. However, there are still ongoing discussions about the substantive parts of preventive activities in the forensic sense. It is noted that, despite the fact that most scientists believe that the factors that influence crime are studied by criminology, at the same time, many aspects of the problem of crime prevention do not belong either to criminology or to any other criminal science. legal cycle, and is at the intersection of various fields of knowledge. Emphasis is placed on the need to reinstate in the Criminal

Procedure Code of Ukraine the obligation to reveal to pre-trial investigation bodies the reasons and conditions that contributed to the commission of criminal offenses, as well as to submit to the relevant state body, public organization or official a submission regarding taking measures to eliminate the above-mentioned conditions and reasons. The article is devoted to the coverage of problematic issues of forensic prevention, in which the subject of forensic prevention of fraud in Internet commerce is outlined, the objects and subjects of forensic prevention are defined. Methods and techniques for identifying the causes and conditions contributing to fraud in Internet commerce have been developed. The main areas of forensic activity to prevent the investigated criminal offenses are highlighted. It was concluded that the subject of forensic prevention of fraud in Internet commerce is: identification of objects and subjects of forensic prevention; development of methods, techniques for identifying the causes and conditions of committing fraud in Internet commerce; development on their basis of the main areas of forensic activity for the prevention of investigated criminal offenses.

Key words: *fraud, Internet commerce, preventive activities, causes and conditions contributing to the commission of criminal offenses, preventive measures.*

Постановка проблеми. Слідчий у процесі розслідування кримінальних правопорушень, поряд із встановленням і доказуванням обставин їх вчинення, повинен чітко усвідомлювати необхідність виконання іншої, не менш важливої функції – запобігання кримінальним правопорушенням у майбутньому. Цілком логічним, на наш погляд, є включення питань профілактичної діяльності слідчого в методику розслідування злочинів як окремого її структурного елемента. Втім, дотепер тривають дискусії з приводу змістовної частин профілактичної діяльності у криміналістичному розумінні.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми свідчить, що проблеми криміналістичної профілактики неодноразово розглядалися у наукових працях Г. А. Аванесова, А. Ф. Волобуєва, Л. Д. Гаухмана, В. В. Голіна, В. О. Глушкова, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, Я. Ю. Кондратьєва, Н. Ф. Кузнецова, П. П. Михайленка, Р. Л. Степанюка, П. В. Цимбала, І. Я. Фрідмана та інших вчених. Між тим, залишається ряд дискусійних та невирішених питань.

Метою статті є вивчення та аналіз наукової літератури щодо криміналістичної профілактики, на підставі чого визначення та розкриття складових криміналістичної профілактики шахрайств в інтернет-комерції.

Основний зміст. Не дивлячись на те, що більшість вчених вважають, що фактори, які впливають на злочинність, вивчаються кримінологією, в той же час багато аспектів у проблемі запобігання злочинам не належить ні до кримінології, ні до будь-якої іншої науки кримінально-правового циклу, а знаходиться на перетині різних галузей знань [1, с. 57].

Деякі вчені включають у предмет криміналістичної профілактики:

- закономірності утворення, виявлення та дослідження слідів прояву криміногенних обставин під час підготовки, вчинення і приховання окремих видів і категорій злочинів відомими криміналістам способами (незалежно від того, чи застосовувались такі способи злочинцями, чи застосування їх є можливим і прогнозується криміналістами);

- техніко-криміналістичні засоби захисту об’єктів від злочинних посягань, що сприяють виявленню і припиненню злочинів, а також використовуються з метою отримання, накопичення і видачі інформації про знаряддя і засоби, що використовуються під час вчинення злочинів, та осіб, схильних до їх вчинення;

- техніко-криміналістичні засоби, прийоми і методи виявлення, фіксації і дослідження криміногенних обставин;

- тактичні прийоми і засоби найбільш ефективного виявлення і усунення криміногенних обставин, а також запобігання і припинення злочинів;

- криміналістичні методи або системи прийомів виявлення і усунення причин і умов вчинення злочинів, а також припинення і попередження злочинів [2, с. 124].

Інші визначають криміналістичну профілактику, як діяльність уповноважених суб’єктів і напрям наукових досліджень, який базується на загальних кримінологічних рекомендаціях по встановленню причин і умов, що сприяють конкретним злочинам, вжиттю спеціальних криміналістичних заходів для їх профілактики, запобігання і припинення [3, с. 33].

Важливий внесок у розвиток поняття предмета криміналістичної профілактики зробив І. Я. Фрідман. Своє визначення предмета криміналістичної профілактики автор формулює так: «Криміналістичне вчення про профілактику вивчає закономірності виникнення обставин, що сприяють правопорушенням, їх виявлення, дослідження, оцінки і використання в попереджувальних цілях». Засоби і методи запобігання злочинам, на думку І. Я. Фрідмана, повинні розроблятися наукою криміналістикою і бути невід'ємною частиною її предмета і системи. На відміну від них, загальні питання криміналістичної профілактики слід розглядати самостійно, не в рамках наявних розділів, а як теоретичну частину криміналістичної профілактики, що утворить її окрему теорію. Він зауважував, що криміналістика повинна своїми спеціальними криміналістичними прийомами і методиками систематично і планомірно сприяти виявленню обставин, що сприяють вчиненню злочинів, розробці заходів, спрямованих на їх усунення, готувати профілактичні рекомендації організаційного та технічного характеру (наприклад, розробляти спеціальні технічні пристрої), спрямовані на припинення конкретного злочину, попередження злочинів та інших правопорушень, аналогічних розслідуваному [2, с. 124; 4, с. 95].

Отже, як показав аналіз юридичної літератури, серед основних профілактичних заходів здебільшого вказуються виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також застосування заходів щодо їх усунення та припинення кримінальних правопорушень.

При цьому, як зазначає А. Ф. Волобуєв, успішне розв'язання проблеми встановлення причин та умов конкретного злочину можливе лише тоді, коли це завдання чітко усвідомлене, визначене з самого початку розслідування за кримінальним провадженням і планомірно вирішується паралельно з встановленням інших обставин [9, с. 345].

Проте, слід звернути увагу, що законодавець виключив взагалі у чинному кримінально-процесуальному кодексі норму, яка передбачала б заходи щодо усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів. На відміну від кримінально-процесуального кодексу 1961 р., де передбачався обов'язок органів дізнання, слідчого, прокурора при провадженні дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню злочину та вжити заходи по їх усуненню шляхом винесення відповідного подання (відповідно до ст. 23, 23¹ КПК), в ньому також чітко визначені суб'єктний склад та правові форми реагування уповноважених на те осіб (органу дізнання, слідчого, прокурора). Коментуючи цю законодавчу ініціативу, М. М. Єфімов зауважує, що в уповноважених осіб, які здійснюють досудове розслідування (слідчий, дізнавач, прокурор), повинні мати можливості хоча б зробити мінімум, щоб уникнути в подальшому вчинення подібних протиправних діянь [5, с. 342].

О. О. Черненко взагалі критично зауважує, що після набуття чинності нового КПК України у нормативному закріпленні профілактичних функцій слідчих склалася суперечлива ситуація. З одного боку, положення нового кодексу не визначають обов'язки слідчих, пов'язані з виконанням загально-кримінологічної чи спеціальної профілактики. З іншого боку, в Законі України «Про поліцію» запобігання злочинам та іншим правопорушенням було віднесено до основних обов'язків правоохоронців, які традиційно поширювалися на усі підрозділи та служби МВС України, в тому числі – на підрозділи Головного слідчого управління [6, с. 185].

Більшість авторів взагалі виступають щодо внесення до чинного КПК України доповнення про внесення подання на розгляд державних органів та посадових осіб [7, с. 45]. Натомість, В. М. Плетенець критично зауважує, що, запровадження лише даної норми в чинний КПК України, без зміни ставлення уповноважених суб'єктів до розглядуваного процесуального засобу впливу, ситуацію не змінить. Тому, превентивній діяльності має бути приділено належну увагу з боку дослідників та практиків, що б вивести її на якісно новий рівень. Тільки тоді можна говорити про вплив розглядуваної діяльності правоохоронних органів на злочинність як явище. Особливого значення ця діяльність набуватиме в умовах можливості реалізації протидії, усунення яких розглядатиметься запорукою успіху їх подолання. Для усунення причин та умов вчинення кримінального правопорушення, що були виявлені в ході розслідування, уповноважена особа може направити подання до відповідного органу чи структури, незалежно від форм власності. Проте, усунення виявлених уповноваженими особами причин та умов протидії досудовому розслідуванню, переважно, покладається на них самих. Саме від якості реалізації суб'єктами розслідування застосованих засобів та заходів визначається ступінь інтенсивності протидії та можливості її подолання. Таким чином, усвідомлення того, що реалізовувати заходи доведеться самому, а не доручати комусь, сприятиме підвищенню ефективності здійснення діяльності з недопущення або зведення до мінімуму можливості формування умов протидії досудовому розслідуванню [8, с. 337].

Тому, як на нашу думку, необхідно повернути закріплення в КПК України обов'язку виявляти органам досудового розслідування причини й умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, а також вносити до відповідного державного органу, громадської організації або посадової особи подання стосовно вжиття заходів для усунення вищезазначених умов і причин. У юридичній літературі стосовно боротьби та розслідування шахрайства можна побачити неодноразові спроби описати причини, чому таке явище набуло масового явища.

Слід відзначити позитивним науковий підхід А. Ф. Волобуєва, який, досліджуючи злочини у сфері підприємництва, у тому числі й комерційні (торгівельні) шахрайства, розподілив причини та умови їх вчинення на суб'єктивні і об'єктивні. До суб'єктивних умов вчений відніс наступні фактори:

- віра певної частини населення в те, що в умовах ринкових відносин можна збагатитися швидко і, головне, не прикладаючи великих зусиль. Саме цю умову використовують підприємці-шахраї;

- довірливість людей до реклами, особливо коли вона проводиться з широким використанням різноманітних засобів на значній території (преси, телебачення, рекламних написів на спеціальних щитах і будівлях). Уява людей про можливість швидкого збагачення формувалася і під суттєвим впливом недобросовісної (а точніше, шахрайської) реклами на початку 90-х рр. комерційними структурами типу АТ «МММ», «Український будинок Селенгу» та іншими. Грунтується така віра на глибокому психологічному усвідомленні, що ЗМІ контролюються державою і все що повідомляється ними сприймається як офіційна позиція;

- схильність деяких підприємців у гонитві за високим прибутком до занадто ризикованих комерційних операцій. Ця риса проявляється при укладанні сумнівних угод щодо закупівлі великих партій дефіцитного товару на умовах 100% попередньої оплати, наданні кредиту без належної перевірки можливостей партнера та інших. Прагнення одержання високих прибутків, випередження конкурентів при укладанні вигідних договорів активно експлуатують підприємці-шахраї, вдаючись головним чином до фальсифікації різноманітних документів для введення в оману необережних бізнесменів;

- недостатньо ретельна перевірка кандидатур при найманні на роботу, пов'язану з великими матеріальними цінностями, грошима, виконанням особливо важливих функцій. В комерційних структурах не завжди приділяється належна увага підбору кадрів, робота яких має відношення до операцій з коштами. В результаті на посади менеджерів, бухгалтерів, економістів, спеціалістів в галузі комп'ютерної техніки потрапляють особи з кримінальною спрямованістю, які використовують своє службове становище для особистого збагачення за рахунок компанії, в якій вони працюють;

- недоліки в організації служби економічної безпеки підприємств і банків. Звичайно дозволити собі службу економічної безпеки може тільки достатньо велике підприємство;

- недоліки в діяльності контролюючих і правоохоронних органів, які своєчасно не виявляють або не реагують на правопорушення в підприємницькій діяльності;

- корумпованість державного апарату управління. Це одна з найбільш криміногенних умов економічної злочинності, яка є зараз надзвичайно складною і болочою проблемою в Україні [9, с. 351–353].

До об'єктивних умов можуть бути віднесені наступні фактори, які безпосередньо не залежать від свідомості і волі населення: 1) повільність і суперечливість соціально-економічних реформ на шляху переходу до ринкової економіки, відсутність чіткої концепції (програми) таких реформ; 2) загальноекономічна і фінансова криза, яка продовжує поглиблюватися (тягне за собою зростання безробіття, технологічний занепад виробництва, неплатоспроможність підприємств); 3) масове зубожіння населення (більшість його знаходиться на межі і за межею бідності); 4) недосконалість законодавства, що регулює фінансово – господарські відносини (часті зміни в законодавстві, непомірний податковий тиск на підприємця); 5) відсутність ефективної системи державного контролю за діяльністю комерційних структур; 6) наявність тіньової економіки співвідносно за своїми матеріальними і фінансовими ресурсами з економікою легальною (є живильним середовищем для організованої злочинності). Приведені суб'єктивні і об'єктивні фактори переплітаються між собою і впливають один на одного, створюючи сприятливі умови для економічної злочинності, зокрема для її організованих форм [9, с. 354–355].

Разом з тим, матеріали судово-слідчої практики, анкетування працівників поліції та аналіз юридичної літератури, дозволили виділити такі причини та умови, що сприяють вчиненню комерційних інтернет-шахрайств:

Об'єктивні причини та умови:

- наявність законодавчих колізій щодо здійснення комерційних інтернет-угод. Так, згідно з роз'ясненням Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у листі від 19.11.2012 № 3502-05/43517-14 суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за допомогою мережі Інтернет, повинні керуватися вимогами Правил продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями. Між тим, не дивлячись на існування цих Правил, законодавчо вимоги щодо порядку створення таких магазинів не достатньо визначені, що не заважає шахраям створювати інтернет-магазини, а потім їх ліквідувати. Це створює підґрунтя для існування магазинів у мережі Інтернет, що діють за принципом фірм-одноенок (78%);

- недостатня нормативна урегульованість питань пов'язаних із створенням, введенням/виведенням коштів, ліквідацією електронних гаманців, що полегшує використання їх у злочинній діяльності. Основні властивості віртуальних гаманців, якими зловживають злочинці, полягають у можливості: швидкого, дешевого проведення транзакцій і легкості обходу обмежень, зокрема за сумами платежів; організації і проведення нелегальної діяльності за допомогою мережі Інтернет, доходи від якої надходять за допомогою платежів в електронних грошах; ухилення від сплати податків; приховування слідів транзакції (послідовного ряду транзакцій); використання третіх осіб; де-персоніфікованого введення/виведення готівки; «обходу» банківської системи, яку жорстко регулюють з питань легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом (71%) [10];

- зростання випадків переведення грошей через платіжні системи WebMoney, PayPal, QIWI, МспеуБоокегв, які позбавляють можливості ідентифікувати особу, яка знімає кошти з рахунку [11, с. 75] (35%);

- зростання випадків оплати товарів та послуг криптовалютою, статус якої дотепер не визначений (8%);

- недостатня сформованість єдиного понятійного апарату щодо середовища, в якому вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані із використанням комп'ютерних технологій (31%);

- низький рівень розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу Інтернет, в той час, як латентність є дуже високою (37%);

- складність доведення факту вчинення обману в мережі Інтернет, що породжує нові випадку з боку одних і тих самих осіб (35%);

- розповсюдженість недостовірних пропозицій у ЗМІ та мережі Internet (79%);

- зниження рівня життя населення, що змушує шукати пропозиції в Інтернеті за більш вигідними цінами, аніж у торговельних центрах (82%);

- недостатній контроль з боку суб'єктів, які повинні здійснювати функції з контролю за діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності сфери (81%);

- неоднозначність судової практики щодо шахрайств у мережі Інтернет (67%) тощо.

Водночас, суб'єктивними причинами та умовами, що сприяють вчиненню комерційних інтернет-шахрайств є:

- надання громадянами переваги укладанню дистанційного варіанта угод щодо купівлі-продажу товарів та послуг, що виключає прямий фізичний контакт продавця та покупця (81%);

- халатне відношення до перевірки репутації підприємця, який пропонує об'єкти комерційного призначення і Інтернеті та покупця, який такі об'єкти (послуги) бажає отримати (81%);

- халатне відношення до вивчення інформації, що міститься в електронній формі щодо умов купівлі-продажу товарів та послуг (81%);

- халатне відношення до вивчення змісту документів, в яких зафіксовано укладання дистанційної угоди (69%);

- надто велика довірливість, безпечність та необачність громадян (91%);

- професійно-моральна деформація суб'єктів підприємницької діяльності, та схильність їх до обману з метою наживи (81%);

Слід зауважити, що криміналістика повинна систематично і планомірно сприяти не тільки виявленню обставин та причин, що сприяють вчиненню злочинів, а й сприяти розробці заходів, спрямованих на їх усунення, а також готувати профілактичні рекомендації організаційного та технічного характеру (наприклад, розробляти спеціальні технічні пристрої), спрямовані на припинення конкретного злочину, попередження злочинів та інших правопорушень, аналогічних розслідуваному [2, с. 123].

З цього виходить, що, окрім виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню комерційних інтернет-шахрайств, фактично до профілактики таких кримінальних правопорушень слід віднести й діяльність, що перешкоджає вчиненню кримінальних правопорушень.

Тому слід підтримати авторів, які акцентують увагу на тому, що запобігання злочинам безпосередньо є запобіжною діяльністю щодо злочинності і безпосередньо спрямовується не проти неї в тому вигляді (обсязі), у якому вона існує нині, а стосовно чинників, що зумовлюють її. Ця діяльність здійснюється з метою зупинення дій останніх і перешкодження подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності та запобігання їм. Злочинність є соціальним феноменом, що виявляється в кримінальній активності частини членів суспільства, на високому загальному рівні зумовленим певними об'єктивними соціальними явищами та передумовами, станом суспільних відносин, дії яких неможливо запобігти безпосередніми упереджувальними заходами [12, с. 318–319].

Отже, предметом криміналістичної профілактики шахрайств в інтернет-комерції є: визначення об'єктів і суб'єктів криміналістичної профілактики; розробка методів, прийомів виявлення причин та умов вчинення шахрайств в інтернет-комерції; розробка на їх основі основних напрямів криміналістичної діяльності із запобігання досліджуваних кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Янковий М.О. Криміналістична профілактика злочинів як складова слідчої діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. С. 55–59.
2. Томир С. В. Об'єкт та предмет профілактики кримінальних правопорушень як окремого вчення криміналістики. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3 (12), 2016. С. 123–127.
3. Матусовский Г. А. Проблемы развития криминалистической профилактики. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 вересня 2003 р.) / Редкол. : М. І. Панов (голов. ред.), В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Харків, 2003. С. 38–41.
4. Фридман И.Я. Вопросы профилактики преступлений при криминалистическом исследовании документов. Київ. : КНИИСЭ, 1968. 88 с.
5. Єфімов М.М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
6. Черненко О. О. Роль слідчих підрозділів ОВС України у профілактиці злочинності (історичний досвід). *Інформація і право*. № 1(16)/2016. С. 180–187.
7. Омельчук Л.В. Следственная профилактика преступлений, связанных с ненадлежащим исполнением профессиональных обязанностей медицинскими работниками по Уголовному кодексу Украины. *Экономика и право Казахстана*. 2012. № 23. С. 42–47.
8. Плетенець В.М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 424 с.
9. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. на здоб. наук. ст. д.ю.н. за спец. : 12.00.09 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2001. 446 с.
10. Чучко С. В. Щодо регулювання правовідносин у віртуальному просторі при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет. *Вісник Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. № 1 (45). 2020. С. 78–82.
11. Заяць К.Д. Методика розслідування шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 196 с.
12. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.

**ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ
СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ**

**STATE GUARANTEES OF SOCIAL PROTECTION OF EMPLOYEES
OF POLICE INVESTIGATIVE UNITS**

Актуальність статті полягає в тому, що робота працівників слідчих підрозділів Національної поліції України залежить від багатьох чинників, серед яких, безумовно, ключове місце належить соціальному захисту. Важливість соціального захисту досліджуваної категорії працівників обумовлена тим, що через відповідну систему законодавець має можливість створити такі умови, за яких слідчі та члени їх сімей будуть відчувати впевненість «у завтрашньому дні», а відтак і більш ефективно виконувати свої посадові обов'язки. Варто відмітити, що соціальний захист працівників слідчих підрозділів поліції потребує створення низки інструментів, умов та засобів для його реалізації. Сукупність останніх прийнято називати гарантіями, особливість яких обумовлена специфікою правового статусу досліджуваної категорії працівників, а також особливостями правового регулювання їх трудової діяльності. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів учених, запропоновано авторське бачення щодо тлумачення поняття «державні гарантії соціального захисту працівників слідчих підрозділів поліції». Розкрито зміст норм чинного законодавства, в якому закріплюються ключові гарантії соціального захисту досліджуваної категорії працівників. Акцентовано увагу на недоліках, які заважають повною мірою реалізувати державні гарантії у відповідній сфері. Зроблено висновок, що незважаючи на досить широкий перелік гарантій соціального захисту працівників слідчих підрозділів, недосконаліми є механізми реалізації деяких із них. Так, до проблем у вказаній сфері слід віднести: по-перше, досить розгалужена система законодавчого регулювання суспільних відносин у відповідній сфері, що призводить до виникнення правових колізій; по-друге, відсутній єдиний нормативний документ, положення якого спрямовані безпосередньо на регулювання питання соціального захисту поліцейських взагалі та працівників слідчих підрозділів, зокрема; по-третє, відсутність дієвих державних програм та механізмів реалізації окремих гарантій соціального захисту, зокрема щодо житлового та медичного забезпечення поліцейських та членів їх сімей.

Ключові слова: *слідчі підрозділи, працівники, Національна поліція, державні гарантії, соціальний захист.*

The relevance of the article lies in the fact that the work of investigative units of the National Police of Ukraine depends on many factors, among which, of course, the key place belongs to social protection. The importance of social protection of the investigated category of workers is explained by the fact that, through the appropriate system, the legislator has the opportunity to create such conditions under which investigators and their family members will feel confident "in the future", and therefore more effectively perform their official duties. It is worth noting that the social protection of employees of police investigative units requires the creation of a number of tools, conditions and means for its implementation. The set of the latter is usually called guarantees, the peculiarity of which is due to the specifics of the legal status of the studied category of employees, as well as the peculiarities of the legal regulation of their labor activities. In the article, based on the analysis of the scientific views of scientists, the author's vision

is proposed regarding the interpretation of the concept of "state guarantees of social protection for employees of police investigative units." The content of the norms of the current legislation, which enshrines the key guarantees of social protection of the studied category of workers, is disclosed. Attention is focused on the shortcomings that prevent the full implementation of state guarantees in the relevant field. It was concluded that despite a rather wide list of guarantees of social protection for employees of investigative units, the mechanisms for implementing some of them are imperfect. Thus, the problems in the specified sphere should include: firstly, a rather extensive system of legislative regulation of social relations in the relevant sphere, which leads to the emergence of legal conflicts; secondly, there is no single regulatory document, the provisions of which are aimed directly at regulating the issue of social protection of police officers in general and employees of investigative units, in particular; thirdly, the absence of effective state programs and mechanisms for the implementation of individual guarantees of social protection, in particular regarding housing and medical care for police officers and their family members.

Key words: *investigative units, employees, National Police, state guarantees, social protection.*

Постановка проблеми. Робота працівників слідчих підрозділів Національної поліції України залежить від багатьох чинників, серед яких, безумовно, ключове місце належить соціальному захисту. Важливість соціального захисту досліджуваної категорії працівників обумовлена тим, що через відповідну систему законодавств має можливість створити такі умови, за яких слідчі та члени їх сімей будуть відчувати впевненість «у завтрашньому дні», а відтак і більш ефективно виконувати свої посадові обов'язки. Варто відмітити, що соціальний захист працівників слідчих підрозділів поліції потребує створення низки інструментів, умов та засобів для його реалізації. Сукупність останніх прийнято називати гарантіями, особливість яких обумовлена специфікою правового статусу досліджуваної категорії працівників, а також особливостями правового регулювання їх трудової діяльності.

Стан дослідження проблеми. Проблема соціального захисту працівників Національної поліції України вже потрапляла у поле зору різних науковців. Зокрема, розглядалась у працях: В.С. Венедіктова, Л.І. Лазора, О.А. Кривенко, О.І. Кульчицької, К.Ю. Мельника, О.М. Роїна, В.І. Щербини, Р.М. Татарінова, В.І. Хвесьюка, Т.З. Герасимова, О.Я. Лапки, В.І. Хвесьюка та багатьох інших науковців. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, державні гарантії соціального захисту працівників саме слідчих підрозділів Національної поліції України сьогодні є практично неосвітленими в юридичній літературі.

Саме тому **мета статті** полягає у тому, щоб охарактеризувати державні гарантії соціального захисту працівників слідчих підрозділів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що державні гарантії у сфері соціального захисту працівників слідчих підрозділів являють собою систему закріплених у нормах загального та спеціального трудового законодавства інструментів та засобів, які в своїй діяльності використовують спеціально-уповноважені суб'єкти з метою забезпечення гідного рівня життя працівників слідчих підрозділів та членів їх сімей у випадку настання певних соціальних ризиків. Для соціального захисту досліджуваної категорії працівників є характерним набір певних особливостей, які обумовлені специфікою праці слідчих, а також спеціальною нормативно-правовою базою.

До загальних державних гарантій соціального захисту працівників слідчих підрозділів НПУ варто віднести ті, які доступні й іншим суб'єктам державної підтримки, тобто, працівникам будь-яких сфер трудової діяльності і не обов'язково пов'язаної із правоохоронною галуззю. Основним гарантом дотримання принципу законності в державі є Президент України, саме, його діяльність спрямована на забезпечення гарантій соціальних прав та свобод працівників слідчих підрозділів Національної поліції України та інших громадян нашої держави. Згідно із Конституцією України від 28.06.1996 № 254к/96-вр Президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, а також реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [1]. Президент є посадовою особою із унікальним адміністративно-правовим статусом, яка консолідує в сво-

їх руках повноваження впливати на виконавчі та законодавчі органи державної влади, з метою вирішення у тому числі соціальних питань окремих суб'єктів, наприклад, працівників слідчих підрозділів. Ключову роль у цьому питанні відіграє можливість приймати та видавати офіційні та обов'язкові документи, Укази Президента України, а також ініціювати прийняття законів – найвищих після Конституції за своєю юридичною силою нормативних актів. Окрім того, Президент зобов'язаний прямо взаємодіяти із своїми громадянами та окремими верстами населення з питань забезпечення їх прав і свобод.

Окремою загальною державною гарантією соціального захисту працівників слідчих підрозділів є функціонування професійних спілок. В статті 104 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII йде мова про те, що для захисту своїх прав та законних інтересів працівники поліції можуть утворювати професійні об'єднання та професійні спілки відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 № 1045-XIV [2; 3]. В положеннях останнього вказано, що професійна спілка (профспілка) – добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). Професійні спілки створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки [2]. Разом із цим, до діяльності профспілок в аспекті роботи НПУ висуваються особливі вимоги. Відповідно до статті 104 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII професійні спілки поліції здійснюють свої повноваження із урахуванням обмежень, що накладаються на працівників поліції. Крім того, професійним спілкам працівників поліції та їх членам заборонено організувати страйки або брати в них участь. У разі створення в центральному органі управління поліції Колегії до її персонального складу має бути включений представник всеукраїнського об'єднання профспілок працівників поліції, обраний зазначеним об'єднанням [3].

На сьогоднішній день захист прав працівників слідчих органів та підрозділів НПУ здійснює Всеукраїнська профспілка Національної поліції, роботу якої організовано відповідно до Програми дії Всеукраїнської профспілки Національної поліції на 2021–2025 роки, що зокрема передбачає: постійно проводити роботу з удосконалення колективних договорів, галузевої програми соціально-економічного розвитку, цільових комплексних програм з метою розвитку профспілкового руху поліцейських; забезпечити укладення в кожному територіальному органі та міжрегіональному територіальному органі поліції колективних договорів за ініціативою первинної профспілкової організації; у разі необхідності організувати надання правової допомоги поліцейським, які необґрунтовано підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, а також поліцейським на яких здійснюється будь-який тиск з боку громадськості, пов'язаної з його професійною діяльністю; збір та узагальнення проблемних питань розвитку профспілкового руху Національної поліції, неузгоджених законодавчо деяких питань щодо проходження служби в поліції, державної служби та застосування норм трудового законодавства і таке інше [4].

Спеціальні державні гарантії соціального захисту працівників слідчих підрозділів – це гарантії регламентовані спеціальним законодавством про роботу НПУ, а саме Розділом IX Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. До них, зокрема, відносяться особливі умови встановлення та обчислення службового часу та часу відпочинку працівників підрозділів слідства та інших поліцейських. Згідно до статей 91–92 Закону, особливий характер служби в поліції містить такі спеціальні умови для певних категорій поліцейських: 1) службу у святкові та вихідні дні; 2) службу позмінно; 3) службу з нерівномірним графіком; 4) службу в нічний час. Розподіл службового часу поліцейських визначається розпорядком дня, який затверджує керівник відповідного органу (закладу, установи) поліції. Вихідні, святкові та неробочі дні є днями відпочинку для всіх поліцейських, крім залучених до виконання службових обов'язків. Поліцейським, які виконували службові обов'язки у вихідні, святкові та неробочі дні, крім поліцейських, які працюють у змінному режимі, відповідний час для відпочинку в порядку компенсації надається протягом двох наступних місяців. При цьому, поліцейським надаються щорічні чергові оплачувані відпустки, а також додаткові відпустки у зв'язку з навчанням, творчі відпустки, соціальні відпустки, відпустки без збереження заробітної плати (грошового забезпечення) та інші види відпусток відповідно до законодавства про відпустки [3].

Іншою важливою гарантією соціального захисту працівників слідчих підрозділів Національної поліції України можна вважати специфічні вимоги до оплати їх праці. В роботі поліції, замість терміну «заробітна плата» використовується «грошове забезпечення», зміст та структура якого більш конкретизовані та визначені Наказом Міністерства внутрішніх справ України «Про

затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських» від 06.04.2016 № 260. У положеннях документа вказано: «Грошове забезпечення поліцейських визначається залежно від посади, спеціального звання, стажу служби в поліції, інтенсивності та умов служби, кваліфікації, наукового ступеня або вченого звання. До складу грошового забезпечення входять: 1) посадовий оклад; 2) оклад за спеціальним званням; 3) щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, які мають постійний характер); 4) премії; 5) одноразові додаткові види грошового забезпечення» [5].

Важливими державними гарантіями соціального захисту працівників слідчих підрозділів, на рівні з іншими поліцейськими, є медичне та житлове забезпечення. Відповідно до статті 95 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, поліцейським та членам їх сімей гарантується безоплатне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України. У разі відсутності за місцем проходження служби, місцем проживання або тимчасового перебування поліцейських закладу охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України чи відповідних відділень або спеціального медичного обладнання, необхідного для надання медичної допомоги, а також у невідкладних випадках медична допомога надається державними або комунальними закладами охорони здоров'я [3].

В статті 96 Закону вказується, що поліцейські забезпечуються житлом на підставах і в порядку, визначених житловим законодавством. Поліцейським, які згідно із законом визнані такими, що потребують поліпшення житлових умов, житлова площа надається в першочерговому порядку. Особам, які звільнені зі служби в поліції і визнані особами з інвалідністю I групи внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних під час виконання службових обов'язків під час служби в поліції, або захворювання, одержаного під час проходження служби в поліції, і які згідно із законом визнані такими, що потребують поліпшення житлових умов, житлові приміщення надаються позачергово. Членам сім'ї (дружині (чоловіку), дітям) поліцейського, який загинув під час виконання службових обов'язків, які згідно із законом визнані такими, що потребують поліпшення житлових умов та на момент загибелі поліцейського перебували на обліку осіб, які потребують поліпшення житлових умов, у відповідному населеному пункті, житлове приміщення надається в позачерговому порядку [3].

Цікавою державною гарантією соціального захисту працівників слідчих підрозділів Національної поліції України є можливість отримати одноразову грошову допомогу в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності. Відповідно до законодавства, така допомога виплачується у разі, наприклад: а) визначення поліцейському інвалідності, що настала внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час виконання ним службових обов'язків, пов'язаних із виконанням повноважень та основних завдань міліції або поліції, чи участі в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, протягом шести місяців після звільнення його з поліції внаслідок причин, зазначених у цьому пункті; б) визначення поліцейському інвалідності внаслідок захворювання, поранення (контузії, травми або каліцтва), пов'язаних з проходженням ним служби в органах внутрішніх справ або поліції, протягом шести місяців після звільнення його з поліції внаслідок причин, зазначених у цьому пункті; в) отримання поліцейським поранення (контузії, травми або каліцтва), пов'язаного із проходженням служби в органах внутрішніх справ або поліції, наслідком якого є часткова втрата працездатності без визначення йому інвалідності і таке інше [3].

Особливе значення має така державна гарантія, як пенсійне забезпечення працівників слідчих підрозділів НПУ. Вихід вказаних суб'єктів на пенсію регламентується спеціальним законодавством та відрізняється від пенсії інших категорій працюючих осіб. Пенсійне забезпечення поліцейських та, зокрема, слідчих відбувається на підставі та в порядку передбаченому Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 № 2262-XII. Згідно до його положень держава гарантує гідне пенсійне забезпечення особам, що працюють в правоохоронних органах або перебувають на військовій службі, шляхом встановлення їм пенсій не нижче прожиткового мінімуму, визначеного законом, перерахунок призначених пенсій у зв'язку із збільшенням рівня грошового забезпечення, надання передбачених законодавством державних соціальних гарантій, життя на державному рівні заходів, спрямованих на їх соціальний захист [6].

Висновки. Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що законодавцем було розроблено досить широкий перелік державних гарантій у сфері соціального захисту поліцейських взагалі та працівників слідчих підрозділів Національної поліції, зокрема. Особливостями вказаних гарантій є те, що: по-перше, вони закріплюються в нормах Конституції України та більш повно розкриваються у положеннях загального та спеціального трудового законодавства; по-друге, перелік відповідних гарантій є значно ширшим, ніж для більшості інших категорій працівників; по-третє, наявність спеціальних суб'єктів реалізації окремих гарантій, наприклад, заклади охорони здоров'я МВС України.

Разом із тим, у підсумку варто відзначити, що незважаючи на досить широкий перелік гарантій соціального захисту працівників слідчих підрозділів, недосконалими є механізми реалізації деяких із них. Так, до проблем у вказаній сфері слід віднести: по-перше, досить розгалужена система законодавчого регулювання суспільних відносин у відповідній сфері, що призводить до виникнення правових колізій; по-друге, відсутній єдиний нормативний документ, положення якого спрямовані безпосередньо на регулювання питання соціального захисту поліцейських взагалі та працівників слідчих підрозділів, зокрема; по-третє, відсутність дієвих державних програм та механізмів реалізації окремих гарантій соціального захисту, зокрема щодо житлового та медичного забезпечення поліцейських та членів їх сімей.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 № 254к/96-вр. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
2. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: закон від 15.09.1999 № 1045-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. Ст. 397.
3. Про Національну поліцію України: закон від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
4. Програма дій Всеукраїнської профспілки Національної поліції на 2021–2025 роки. Офіційний веб-портал *Всеукраїнської профспілки Національної поліції*. URL: <https://www.vpnpu.com.ua/prohrama-diy-vseukrainskoi-profspilky-natsionalnoi-politsii-na-2021-2025-roky/>.
5. Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських: наказ від 06.04.2016 № 260. *Офіційний вісник України*. 2016. № 39. Ст. 1497.
6. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: закон від 09.04.1992 № 2262-XII. *Відомості Верховної ради України*. 1992. № 29. Ст. 399.

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

LEGAL REGULATION OF OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE SUPPORT FOR COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIVITIES

Актуальність статті полягає в тому, що невід'ємною частиною теоретичного обґрунтування будь-якого процесу є наявність його нормативно-правової регламентації, що в свою чергу обумовлює можливість дій суб'єктів такої діяльності у межах правового поля. В теорії оперативно-розшукової діяльності правове регулювання являє собою вплив правових норм (які регламентують оперативно-розшукову діяльність) на суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням правоохоронної функції держави з використанням наданих їй засобів, і насамперед норм права, що регламентують цю діяльність. Практичною проблемою правової регламентації оперативно-розшукового забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій складається з кількох блоків – регламентації проведення оперативно-розшукових заходів та регламентації проведення оперативно-розшукових заходів у механізмі забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій. У статті розглянуто та проаналізовано особливості правової регламентації оперативно-розшукового забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій. Визначено особливості нормативного регулювання, виокремлено групи нормативних актів, які регулюють окремі ланки механізму оперативно-розшукового забезпечення підготовки та проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а саме: законодавчі акти, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності; що становлять правову основу кримінального процесу; відомчі нормативні акти, що визначають основи тактики та організації оперативного супроводження досудового розслідування; що визначають порядок використання сил і засобів ОРД під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій; відомчі нормативні акти, що визначають організацію та тактику проведення окремих оперативно-розшукових заходів та/або негласних слідчих (розшукових) дій. Оскільки частина негласних слідчих (розшукових) дій може досягти поставленої задачі тільки у комплексі з іншими негласними слідчими (розшуковими) діями, які у свою чергу потребують проведення інших оперативно-розшукових заходів для їх правового забезпечення виокремлено дві групи видів негласних слідчих (розшукових) дій (з точки зору їх оперативно-розшукового забезпечення): моно негласних слідчих (розшукових) дій (які передбачають використання одного методу пізнання фізичного світу, а отже і одного оперативно-розшукового заходу); полі негласних слідчих (розшукових) дій (які передбачають використання більш ніж одного методу пізнання фізичного світу, а отже комплексу оперативно-розшукових заходів).

Ключові слова: досудове розслідування, негласні слідчі (розшукові) дії, забезпечення, оперативно-розшукова діяльність, правова регламентація.

The relevance of the article lies in the fact that an integral part of the theoretical justification of any process is the presence of its normative and legal regulation, which in turn conditions the possibility of actions of the subjects of such activity within the legal field. In the theory of operational and investigative activities, legal regulation is the influence of legal norms (which regulate operative investigative activity) on social relations arising in connection with the implementation of the law enforcement function

of the state using the means provided to it, and primarily the legal norms regulating this activity. Practically, the problem of the legal regulation of the operational-investigative support of covert investigative (search) actions consists of several blocks – the regulation of the implementation of operational-search activities and the regulation of the implementation of operational-search activities in the mechanism of ensuring covert investigative (search) activities. The article examines and analyzes the peculiarities of the legal regulation of operative and investigative support for covert investigative (search) actions. The peculiarities of normative regulation are identified, groups of normative acts are singled out, which regulate separate links of the mechanism of operational-investigative support for the preparation and conduct of covert investigative (search) actions, namely: legislative acts that constitute the legal basis of operational-investigative activities; which constitute the legal basis of the criminal process; departmental regulations defining the basics of tactics and organization of operational support of pre-trial investigation; defining the procedure for the use of forces and means of the ORD during the conduct of covert investigative (search) actions; departmental normative acts determining the organization and tactics of carrying out separate operative and investigative measures and/or covert investigative (search) actions. Since a part of covert investigative (search) actions can achieve the set task only in a complex with other covert investigative (search) actions, which in turn require the implementation of other operative and investigative measures for their legal support, two groups of types of covert investigative (search) actions are separated (from the point of view of their operational and investigative support): mono covert investigative (search) actions (which involve the use of one method of knowledge of the physical world, and therefore one operational and investigative measure); the field of covert investigative (search) actions (which involve the use of more than one method of learning about the physical world, and therefore a complex of operative and investigative measures).

Key words: *pre-trial investigation, covert investigative (search) actions, security, investigative activity, legal regulation.*

Постановка проблеми. Невід'ємною частиною теоретичного обґрунтування будь-якого процесу є наявність його нормативно-правової регламентації, що в свою чергу обумовлює можливість дій суб'єктів такої діяльності у межах правового поля. В теорії ОРД правове регулювання являє собою вплив правових норм (які регламентують оперативно-розшукову діяльність) на суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням правоохоронної функції держави з використанням наданих їй засобів, і насамперед норм права, що регламентують цю діяльність. Практично проблема правової регламентації оперативно-розшукового забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій (надалі – НСРД) складається з кількох блоків – регламентації проведення оперативно-розшукових заходів та регламентації проведення оперативно-розшукових заходів у механізмі забезпечення НСРД. Проблема регламентації оперативно-розшукових заходів виникла практично з моменту прийняття Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» у 1992 році, тобто з моменту, коли, гласна та негласна діяльність оперативних підрозділів була законодавчо легалізована. На цю проблему вже неодноразово звертали увагу як науковці, так і практики [1, с. 3–11; 2, с. 46; 3, с. 114–115], але безсистемно, виокремлюючи окремі питання, не розглядаючи проблему в цілому. Якщо вичленувати з їх досліджень питання, яке стосується тематики нашої статті, то можна стверджувати, що науковці отримали однозначні висновки – основне питання при їх проведенні – це нормативне обґрунтування допустимості їх здійснення як в рамках оперативно – розшукової діяльності так і досудового розслідування. При цьому – з необхідністю забезпечення балансу між ефективністю діяльності правоохоронної системи, через надані законодавством засоби і механізми негласного отримання інформації, та дотриманням принципів верховенства права і свобод людини під час застосування заходів, а також забезпечення ефективних засобів контролю й правового захисту осіб, чії права були тимчасово обмежені. Правове регулювання носить функціональний характер, при чому за допомогою правових норм регулюються відносини між державою (її представниками) і громадянином (перш за все особою, яка посягає на об'єкти, що охороняються кримінальним законом) у зв'язку з необхідністю захистити життєво важливі інтереси особистості, суспільства і держави. Практично виникає дилема визначення межі між гарантуванням конституційних прав і свобод громадянина, який готується

до вчинення або вчинює злочин та правами і свободами громадян, що можуть стати жертвами такого злочину, а також, як наслідок, межами державно-владного втручання у суспільні відносини, які виникають у зв'язку з фактом вчинення злочину, його розслідування у тому числі і за допомогою спеціальних сил, засобів і методів, здійснення оперативно-розшукових заходів. Зазначена дилема як раз і сконцентрувала проблематику правового регулювання другого з зазначених напрямків – регламентації проведення оперативно-розшукових заходів у механізмі забезпечення НСРД. Склалася ситуація, що характеризується наступними параметрами: відсутній чіткий перелік видів оперативно-розшукових заходів, які можуть проводитись за ініціативою оперативного підрозділу під час проведення ОРД; одночасно з набранням чинності новим КПК України [4] було внесено зміни до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [5], відповідно яких ст. 8 (права оперативних підрозділів) вмістила відсылні норми на положення КПК України щодо порядку проведення оперативно-розшукових заходів, і наразі, половина – десять із двадцяти одного повноваження оперативних підрозділів, передбачених у цій статті – посиляються на окремі статті КПК України, що встановлюють порядок проведення НСРД, і відповідно, повинні реалізовуватися згідно з відповідними положеннями глави 21 КПК України, як НСРД; НСРД, визначені КПК України, загалом за змістом корелюють із оперативно-розшуковими заходами, які проводяться в межах прав оперативних підрозділів, визначених ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»; під час розслідування слідчий потребує допомоги оперативних працівників для здійснення необхідних у таких випадках НСРД, розшуку і затримання тих чи інших осіб; оперативні підрозділи здійснюють НСРД виключно за дорученням слідчого, який є керівною ланкою в цій системі підпорядкування, а оперативні підрозділи, відповідно, керованою, тобто слідчі є формальними суб'єктами як розслідування так і проведення НСРД [6, с. 356]; під час підготовки та проведення НСРД за дорученням слідчого оперативні працівники вимушені вдаватися до проведення інших оперативно-розшукових заходів (які не тотожні саме з тією НСРД, виконання якої їм доручено), які виступають «допоміжними» та не мають аналогів серед НСРД, але визначені як права оперативних підрозділів. У такому контексті нормативно-правове регулювання практично відсутнє і не досліджувалося.

Стан наукових досліджень. За різних часів провідними процесуалістами і криміналістами країни В. П. Бахіним та В. К. Весельським [7], Ю. М. Грошевим та В. Я. Тацієм [8, с. 171–182]; В. С. Зеленецьким [9, с. 180–186], В. Д. Сущенком та С. В. Присяжним [10, с. 114–120], а також практиками підтримувалася ідея подальшого розширення регламентації у КПК використання засобів і результатів ОРД. М. А. Погорецький та Д. Б. Сергєєва з цього приводу зауважують, що розробка механізмів реалізації кримінально-процесуального законодавства України потребує, перш за все, вироблення концептуальних підходів до форми кримінального судочинства з урахуванням вітчизняних традицій, а також результатів вивчення практики пострадянських країн [11]. Підтримує дану позицію і О. О. Южно, який наголошує, що забезпечення досудового розслідування повинно здійснюватися з урахуванням інтеграції України у світове співтовариство, втілення у правоохоронну практику міжнародних правових стандартів, необхідності дотримання вимог Ради Європи, але з врахуванням внутрішньої потреби нашої країни, що в цілому зумовлює необхідність нового погляду на вже усталену діяльність органів досудового слідства [12, с. 55]. Після уведення у кримінальний процес інституту НСРД з'явився науковий напрямок, представники якого вважають, що оперативно-розшукові заходи та НСРД є однорідними за організаційно-правовим критерієм та відрізняються переважним чином за правовим статусом і суб'єктним складом (ОРЗ здійснюється уповноваженими оперативними підрозділами, а НСРД – слідчим, прокурором, або за їх дорученням – уповноваженим оперативним підрозділом), метою (ОРЗ – виявлення, попередження та розкриття злочину, що готується, а НСРД – виявлення та перевірка інформації, необхідної для розслідування вже вчиненого злочину). Наприклад, на думку В. Д. Берназа, якщо співробітник оперативного підрозділу починає реалізувати повноваження, передбачені ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», проводити які необхідно згідно з відповідними статтями глави 21 КПК, то це не ОРЗ, а нове правове утворення – оперативно-процесуальна дія [13, с. 226–230].

Мета статті – виокремити групи нормативно-правових актів, що регламентують оперативно-розшукове забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій.

Основний зміст. Як бачимо, в рамках оцінки ситуації яка склалася стосовно правової регламентації оперативно-розшукового забезпечення НСРД, відсутність чіткого переліку ОРЗ набуває іншого змісту і потребується вже не визначення ОРЗ, а визначення різних категорій заходів, шляхом проведення яких оперативні підрозділи можуть виконувати свої завдання що до забез-

печення НСРД. У зв'язку з цим виникає закономірне питання – хіба оперативно-розшукове забезпечення НСРД не регламентується жодним законом? Це не зовсім так, оскільки з прийняттям у 1992 році Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» гласна та негласна діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів була законодавчо легалізована, і хоча цей документ в систематизованому вигляді не містить переліку ОРЗ, але перелічуючи права оперативних підрозділів, законодавець вже припускає можливість їх реалізації оперативним працівником, під час як оперативного супроводження досудового розслідування, так і під час забезпечення конкретних НСРД (хоча прямо не вказує). Ми поділяємо думку М. А. Погорецького відносно того, що процес переходу правового регулювання оперативно-розшукової діяльності із підзаконного рівня на рівень закону повинен привести до встановлення в окремій статті Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» системи оперативно-розшукових заходів з вказівкою на те, що їх перелік є вичерпним [14, с. 206]. Ми також погоджуємося з науковцями, які вважають, що Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» слід доповнити наступними положеннями: чітко визначити перелік оперативно-розшукових заходів, при здійсненні яких не потрібно отримувати дозвіл суду; регламентувати порядок зберігання та знищення матеріалів, отриманих в процесі проведення окремих оперативно-розшукових заходів, тощо [15, с. 36]. Але, на нашу думку, цього не достатньо. Простий перелік ОРЗ не дасть змогу визначити їх сутісне спрямування. А вже проблема дещо глибша. Проблеми правової регламентації виникають на всіх напрямках використання сил, засобів та ОРД у процесі протидії злочинності. Дійсно, перелік НСРД визначено у КПК, права підрозділів, які реалізуються під час виконання доручення – у ст. 8 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» (але тільки стосовно конкретних НСРД); перелік пошукових заходів визначено лише у відомчому нормативному акті, що вже створює нерівномірність у законодавчому регулюванні. Стосовно видів ОРЗ (негласних заходів), які можуть здійснюватися у процесі оперативного супроводження кримінального провадження (або забезпечення НСРД), то такий перелік взагалі відсутній у будь якому нормативному акті.

На нашу думку, нормативні акти, які регламентують оперативно-розшукове забезпечення НСРД, можна поділити на певні групи.

До першої групи ми відносимо законодавчі акти, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності (загального для всіх державних органів характеру; такі, що розкривають правові умови провадження оперативно-розшукової діяльності, права та обов'язки оперативних підрозділів, а також порядок використання їх результатів; з питань боротьби з окремими видами злочинів). Основний нормативний акт, яким регламентує оперативно-розшукове забезпечення НСРД – це Конституція України, що посідає найвище місце в ієрархії зазначених актів. Серед норм Конституції ми відмічаємо ті, які безпосередньо стосуються оперативно-розшукового забезпечення НСРД, а саме: правовий режим роботи з інформацією в ОРД закріплено в ст. 34, де вказано, що кожний має право вільно збирати, використовувати, поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір; у ст.ст. 28 та 29, де закріплені принципи охорони приватного життя особою і сімейної таємниці, захисту честі і гідності особи; ст. 31 говорить про таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а ст. 30 гарантує недоторканність житла. З метою захисту прав, свобод людини та безпеки суспільства конституційними нормами визначається також те, що правоохоронні органи мають право обмежувати окремі права і свободи людини та юридичних осіб в якості виняткового і тимчасового засобу лише за рішенням суду щодо осіб, у діях яких є ознаки кримінальне правопорушення, та у випадках, передбачених законодавством України [16].

Ст. 7 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» є нормою прямої дії, чітко вказує на обов'язок оперативних підрозділів: у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення, припинення і розкриття злочинів; здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами з метою швидкого і повного розкриття злочинів та викриття винних [5]. Більш того, це не просто обов'язок, а власне основне завдання, визначене у ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [5].

До другої групи ми відносимо законодавчі акти, що становлять правову основу кримінального процесу (загального для всіх державних органів характеру; такі, що розкривають правові

умови провадження досудового розслідування, права та обов'язки слідчих підрозділів). Практично, норми кримінального процесуального законодавства регламентують оперативно-розшукове забезпечення НСРД. Це впливає із загальних завдань кримінального судочинства – швидкого й повного розкриття кримінальних правопорушень і викриття винних, правильного застосування закону, притягнення до кримінальної відповідальності кожного винуватого у вчиненні кримінального правопорушення, гарантування прав, свобод людини і громадянина. Зокрема, норми КПК України містять прямі вказівки на можливість та необхідність проведення НСРД, у ході яких задіюються сили та засоби ОРД результати яких теж можуть бути отримана доказова інформація.

До третьої групи ми відносимо відомчі нормативні акти, що визначають основи тактики та організації оперативного супроводження досудового розслідування (загальні положення оперативно-розшукової діяльності; основи організації розкриття злочинів та порядок взаємодії між слідчими, оперативними підрозділами; організацію і тактику застосування сил та засобів). Досліджуючи нормативні акти цієї групи ми відмічаємо, що однією з основних проблем правового регулювання ними оперативно-розшукове забезпечення НСРД є невизначеність чітко інструментарію такого забезпечення – ОРЗ. Неоднозначне розуміння поняття ОРЗ у теорії призводить до того, що в законодавстві, відомчих нормативно-правових актах і на практиці нерідко до ОРЗ відносять такі заходи, що не відповідають їх змісту (наприклад, організаційні заходи, які здійснюються в межах ОРД). Науковці [3, с. 114–115] зазначають, що на сьогодні ані чинний КПК України, ані Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» не дають визначення ОРЗ, сам термін «оперативно-розшуковий захід» навіть не включається до законодавчого визначення поняття «оперативно-розшукова діяльність» (ст. 2 Закону) як невід'ємна її складова, хоча згадується в низці його норм. Окрім цього, законодавець в якості запобіжника закріпив умову, за якої ОРЗ проводяться оперативними підрозділами за заведеними ОРС, що обумовлює необхідність відмежування видів ОРЗ у залежності від їх змістовно – рольової сутності (тобто функціонального призначення). Теоретична та правова невизначеність такого відмежування актуалізує необхідність вирішення цього питання, що має практичне значення для підвищення ефективності механізму оперативно-розшукового забезпечення НСРД, а також забезпечення гарантій прав людини, відносно якої здійснюється досудове розслідування. Враховуючи зазначене вище, враховуючи думки практичних працівників, ми вважаємо за необхідне: надати перелік всіх можливих ОРЗ безпосередньо у нормативному акті, що регламентує загальні засади здійснення ОРД оперативними підрозділами; здійснити чіткий розподіл всіх оперативно-розшукових заходів, зазначених у цьому нормативному акті (в залежності від їх функціонального призначення) на: пошукові; ті, що проводяться в рамках ОРС; ті, що проводяться з метою оперативно-розшукового забезпечення НСРД (супроводження кримінального провадження); до кожного з оперативно-розшукових заходів (що здійснюються під час забезпечення НСРД) визначити перелік прав оперативних підрозділів (з посиланням на ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»); у нормативному акті, що регулює ОРД, визначити підстави, порядок проведення, документальне оформлення дозволів (у випадку необхідності) на проведення ОРЗ та суб'єктів їх надання.

До четвертої групи ми відносимо відомчі нормативні акти, що визначають порядок використання сил і засобів ОРД під час проведення НСРД. Слід зазначити, що причиною виокремлення нормативних актів у цю групу є те, що уповноважені оперативні підрозділи (які отримують доручення на проведення НСРД), керуються під час їх виконання нормативними актами, що регламентують взагалі ОРД, а спеціалізовані оперативні підрозділи (які отримують завдання від уповноважених оперативних підрозділів), керуються як вищезазначеними нормативними актами так і іншими, які окремо регламентують діяльність спеціалізованих оперативних підрозділів у тому числі і під час виконання завдань що до проведення ОРЗ під час забезпечення НСРД.

До п'ятої групи ми відносимо відомчі нормативні акти, що визначають організацію та тактику проведення окремих ОРЗ та/або НСРД. Досліджуючи ці нормативні акти, ми звертаємо увагу на тенденцію, яка стосується у тій чи іншій мірі кожної НСРД та її забезпечення. Серед НСРД можна виокремити ті, змістом проведення яких є використання одного методу пізнання, а також ті, застосування яких потребує застосування комплексу методів пізнання (наприклад оперативна закупівля, контрольоване постачання регламентується окремим нормативним актом). У філософії під методом (грец. *«methodos»* – шлях дослідження та пізнання) розуміють спосіб організації практичного і теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями відповідного об'єкта [17, с. 275–276]. У тлумачному словнику під «методом» розуміється: спосіб пізнання, дослідження або виконання чогось; прийом або система прийомів, що застосовується в будь-якій галузі діяльності (науці, виробництві) [18, с. 523]. За загальною значенням «метод» – це

спосіб пізнання; прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності, спосіб дії, боротьби тощо [19, с. 522]. У теорії ОРД виокремлюються базові методи, аналізуючи зміст яких можна відмітити, що вони мають різну сутність з точки зору використання під час їх застосування способів пізнання (як філософської категорії), адже оперативні працівники сприймають оточуючу дійсність, отримуючи інформацію по акустичному каналу (опитування) та по оптичному каналу (спостереження, огляд). Але ці методи можуть поєднуватися у різних конфігураціях (в залежності від виконуваного завдання), характеризуються «делегуванням» функцій оперативного працівника – конфіденту, який у свою чергу використовує ці методи пізнання у різних конфігураціях. Тобто, оперативно-розшукові заходи, які проводяться з метою забезпечення НСРД мають дуалістичну сутність (але, здійснюючи оперативно-розшукове забезпечення НСРД оперативний працівник використовує не окремі, самостійні методи ОРД, а лише окремі тактичні прийоми методів пізнання, синтезуючи їх у своїй свідомості). Так само окремі з видів НСРД можуть мати дуалістичну сутність, оскільки під час їх проведення використовуються різні методи пізнання, застосовуються різні канали отримання інформації. Під час проведення наприклад НСРД – обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), формально використовується один метод пізнання – огляд, але для його проведення необхідно здійснити ряд оперативно-розшукових заходів (як системи прийомів) без досягнення цілей яких провести огляд неможливо, що у свою чергу передбачає необхідність застосування інших методів пізнання. Встановлення чітких критеріїв є важливим саме з точки зору оперативно-розшукового забезпечення проведення НСРД, оскільки підготовка та проведення однієї НСРД може потребувати проведення декількох (комплексу) оперативно-розшукових заходів. Тому ми відокремлюємо дві групи видів НСРД (з точки зору їх оперативно-розшукового забезпечення):

– моно НСРД (де суфіксальна приставка «моно» від грецького «monos» – одиничний), які передбачають використання одного методу пізнання фізичного світу, а отже і одного оперативно-розшукового заходу, до яких ми відносимо: спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України); аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); зняття інформації з електронних комунікаційних мереж – контроль за телефонними розмовами, зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України); установа місцезнаходження радіобладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України), її огляд та виїмка (ст. 262 КПК України);

– полі НСРД (де суфіксальна приставка «полі» від грецького «poly» – чисельний), які передбачають використання більш ніж одного методу пізнання фізичного світу, а отже комплексу ОРЗ, до яких ми відносимо: негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України); обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України); всі форми НСРД – контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України).

Частина полі НСРД може досягти поставленої задачі тільки у комплексі з іншими НСРД, які у свою чергу потребують проведення інших ОРЗ для їх забезпечення. Наприклад, під час проведення оперативної закупівлі недостатньо тільки зафіксувати факт знаходження в особі предмета закупівлі – необхідно також зафіксувати факт реалізації цього предмета, а для цього необхідно здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України) тощо.

Висновки. Таким чином, нами визначено особливості нормативного регулювання, виокремлено групи нормативних актів, які регулюють окремі ланки механізму оперативно-розшукового забезпечення підготовки та проведення НСРД, а саме: законодавчі акти, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності; що становлять правову основу кримінального процесу; відомчі нормативні акти, що визначають основи тактики та організації оперативного супроводження досудового розслідування; що визначають порядок використання сил і засобів ОРД під час проведення НСРД; відомчі нормативні акти, що визначають організацію та тактику проведення окремих ОРЗ та/ або НСРД. Оскільки частина полі НСРД може досягти поставленої задачі тільки у комплексі з іншими НСРД, які у свою чергу потребують проведення інших ОРЗ для їх правового забезпечення відокремлено дві групи видів НСРД (з точки зору їх опера-

тивно-розшукового забезпечення): моно НСРД (які передбачають використання одного методу пізнання фізичного світу, а отже і одного оперативно-розшукового заходу); полі НСРД (які передбачають використання більш ніж одного методу пізнання фізичного світу, а отже комплексу оперативно-розшукових заходів).

Список використаних джерел:

1. Горбачевський В. Я. Застосування оперативно-розшукових заходів у розкритті умисних вбивств з кваліфікуючими ознаками. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 3–11.

2. Джужа О. М., Горбачевський В. Я., Орлов Ю. Ю. Нова редакція Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: метод. рек. за заг. ред. Г. Г. Москаля. К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. 60 с.

3. Данченко Л. І. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: деякі шляхи їх удосконалення. *Вісник Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. Спец. вип. «Адаптація оперативно-розшукової діяльності до нових умов. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами ОВС». 2013. № 6. С. 114–115.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітн. 2012 р. № 4651-VI. *Голос України* від 19.05.2012. № 90–91.

5. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18 лют. 1992. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. ст. 303.

6. Шаповалов О.О. Реалізація компетенції слідчих шляхом виявлення ознак злочинів під час досудового розслідування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 5. С. 354–358.

7. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту : навч. посіб. К. : НВТ «Правник», 1997. 64 с.

8. Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туманянц А. Р. Кримінальний процес : підручник. Х. : Право, 2013. 824 с.

9. Зеленецький В. С. Взаємодія слідчого з органом дізнання у боротьбі з організованою злочинністю. *Вісник Акад. правових наук України*. Х. : Право. 1997. № 1. С. 180–185.

10. Сушенко В. Д., Присяжний С. В., Коваленко О. І. Сучасний процес управління в органах внутрішніх справ : монографія. К. : НАВСУ, 1999. 352 с.

11. Погорецький М. А., Сергеева Д. Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1 (5). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf>.

12. Юхно О. О. Окремі аспекти реалізації статусу керівника органу досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним законодавством України. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі* : м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. Х. : ХНУВС, 2012. С. 55–61.

13. Берназ В. Д. Правова природа, поняття та загальна класифікація негласних слідчих (розшукових) дій. *Наук. вісник Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія : Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 226–230.

14. Погорецький М. А. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» : проблеми застосування окремих положень. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 3 (26). С. 205–213.

15. Некрасов В.А., Мацюк В.Я., Філіпенко Н.С., Родинюк Л.В. Оперативне розпізнання : монографія. К.; КНТ, 2007. 216 с.

16. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

17. Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів / за заг. ред. докт. філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Х. : ВД «ШКОЛА», 2007. 832 с.

18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : «Перун», 2009. 1736 с.

19. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпущо. 2-ге вид., виправл. К. : АКОНІТ, 2001. Т. 2 : К-П, 2001. 720 с.

**ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ
ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА**

**SOURCES OF LEGAL REGULATION OF WORKING HOURS OF POLICE OFFICERS
AND THE PLACE OF LABOR LAW NORMS AMONG THEM**

У статті акцентовано увагу на тому, що правове регулювання діяльності Національної поліції базується на розгалуженій системі нормативних актів різної ієрархічної належності. Проаналізовано сукупність міжнародних актів, положення національного законодавства, а також відомчі підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють окремі сторони трудової діяльності поліцейських. Встановлено місце норм трудового права в системі джерел правового регулювання трудової діяльності поліцейських. Наголошено, що основним законодавчим актом, що регулює трудові та тісно пов'язані з ними відносини є Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. Даний нормативно-правовий акт регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини. Зроблено висновок, що діяльність поліції ґрунтується на розгалуженій системі нормативних актів, які відносяться до різних ієрархічних рівнів, починаючи від міжнародних договорів, декларацій і концепцій та закінчуючи підзаконними актами, відомчими наказами, що видаються безпосередньо в межах функціонування Національної поліції України. Окрім того, джерела правового регулювання Національної поліції в цілому, відносяться до різних галузей права. Водночас, в межах всього масиву юридичних джерел трудово-правові норми мають базисне, основоположне значення в контексті регулювання відносин, що виникають з питань регулювання робочого часу працівників поліції. Окрім того, варто констатувати єдність та диференціацію правового регулювання робочого часу поліцейських, яке простежується у розмаїтті трудових норм права. Так, регулювання робочого часу зазначеної категорії працівників одночасно засновується на загальних нормах трудового права, які відносяться до всіх суб'єктів трудового права, а також спеціальних, що мають відношення безпосередньо до сфери діяльності поліцейських.

Ключові слова: *правове регулювання, робочий час, джерела правового регулювання, робочий час поліцейських.*

The article focuses on the fact that the legal regulation of the National Police is based on an extensive system of normative acts of different hierarchical affiliation. A set of international acts, provisions of national legislation, as well as departmental subordinate legal acts regulating certain aspects of the work of police officers were analyzed. The place of norms of labor law in the system of sources of legal regulation of labor activity of police officers is established. It is emphasized that the main legislative act regulating labor and closely related relations is the Labor Code of Ukraine dated 10.12.1971 No. 322-VIII. This normative legal act regulates the labor relations of all employees, contributing to the growth of labor productivity, improvement of the quality of work, increasing the efficiency of social production and, on this basis, raising the material and cultural standard of living of workers, strengthening labor discipline and gradually

transforming work for the benefit of society into the first vital need every able-bodied person. It was concluded that the police activity is based on an extensive system of normative acts that refer to different hierarchical levels, starting from international treaties, declarations and concepts and ending with by-laws, departmental orders issued directly within the framework of the functioning of the National Police of Ukraine. In addition, the sources of legal regulation of the National Police as a whole refer to different branches of law. At the same time, within the entire array of legal sources, labor law norms have a basic, fundamental importance in the context of regulating relations arising from issues of regulating the working hours of police officers. In addition, it is worth stating the unity and differentiation of the legal regulation of working hours of police officers, which can be traced in the diversity of labor norms of the law. Thus, the regulation of working hours of the specified category of employees is simultaneously based on the general norms of labor law, which apply to all subjects of labor law, as well as special ones that are directly related to the sphere of activity of police officers.

Key words: *legal regulation, working hours, sources of legal regulation, working hours of police officers.*

Постановка проблеми. Проблематика закріплення та вираження права у писаних юридичних актах органами державної влади, в усі часи була предметом наукових пошуків учених. Ключовим питанням в даному аспекті було те, що важливіше, право писане чи право об'єктивне. В середовищі цих наукових дискусій з'явилась концепція позитивного права. Як пише С.С. Алексєєв: «Позитивне право – це реальний, існуючий у законах, інших документах, фактично відчутний нормативний регулятор, на основі якого визначається юридично дозволена і юридично недозволена поведінка і суди та інші державні установи виносять юридично обов'язкові імперативно-владні рішення» [1, с. 18]. У цьому аспекті, позитивне право являє собою інституціональне утворення; воно існує у вигляді зовнішніх об'єктивованих інститутів, формалізованих юридичних норм, виражених у законах та підзаконних нормативно-правових актах [2, с. 68].

Неможливо однозначно визначитись щодо правильності або неправильності розуміння концепції позитивного права, проте одне є безспірним – це важливість правових джерел в юридичній дійсності, адже саме вони дають праву практичний вияв у форматі санкціонованих державою та загальноприйнятих в суспільстві правових норм, за допомогою яких регулюються різноманітні суспільні відносини. Як приклад, регулювання робочого часу поліцейських, має власний набір правових джерел різної галузевої приналежності. Окреме місце серед останніх займають норми трудового права, роль яких заслуговує окремого наукового опрацювання.

Стан дослідження. Робота Національної поліції, та правоохоронних органів в цілому, неодноразово ставали предметами наукових досліджень. Серед вчених, які займались науковою розробкою в означеному напрямі, можна виділити праці В.В. Андрєєва, Н.М. Вапнярчук, С.Ю. Головіна, Г.С. Гончарова, М.М. Дорогих, М. І. Єропкіна, В.В. Жернакова, В.Ф. Захарова, С.О. Іванова, Р.А. Калюжного, А.П. Ключниченка, Т.О. Коломоєць, В.В. Конопльова, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, К.Ю. Мельника та багатьох інших. Однак, незважаючи на широку доктринальну опрацьованість діяльності Національної поліції, специфічні питання функціонування цього органу та роботи його службовців, зокрема, в розрізі системи джерел правового регулювання робочого часу поліцейських залишаються без належної уваги вчених.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в аналізі джерел правового регулювання робочого часу поліцейських, а також встановлення місця серед них норм трудового права. Враховуючи окреслену мету визначено наступні завдання: встановити рівні джерел правового регулювання робочого часу поліцейських; проаналізувати галузеву приналежність нормативних актів, норми яких регламентують зміст та тривалість робочого часу поліцейських; визначити місце норм трудового права серед всього масиву опрацьованих джерел.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що стаття є першою науковою роботою в межах якої проаналізовано сукупність нормативно-правових актів, які є джерелами правового регулювання робочого часу та трудової діяльності поліцейських в цілому, а також акцентовано увагу на місці норм трудового права серед інших джерел правового регулювання робочого часу поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Варто відмітити, що чинне законодавство України, яке регулює діяльність Національної поліції України закріплює, що в своїй діяльності поліція керується

Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами [3]. Виходячи з цих положень, усі правовідносини, що виникають в контексті роботи Національної поліції та поліцейських, регламентуються наведеною сукупністю нормативних актів де найпершими та найвищими за ієрархією є Конституція України та норми міжнародного права.

Так, основним джерелом правового регулювання трудових відносин всіх категорій працівників є Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. В даному нормативно-правовому акті закріплюються основні юридичні гарантії для всіх працюючих осіб, у тому числі співробітників поліції. Так, відповідно до статті 43 Конституції кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом [7]. Окрім цього, в Конституції закріплено низку загальноправових принципів, які мають пряме відношення до сфери правового регулювання як суспільних відносин в цілому, так і суспільних відносин в царині регулювання робочого часу поліцейських. Наприклад, стаття 3 Основного закону вказує, що людина і життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [7].

Таким чином, Конституція – це основне джерело правового регулювання як трудової діяльності, так і інших галузей суспільно життя українців, який встановлює національну основу правового регулювання, зокрема, у питанні регулювання робочого часу поліцейських. До того ж, Конституція визначає цінність людини, показує гуманістичну направленість держави, а також привалювання права у вигляді закону в контексті регулювання суспільних відносин.

Що ж стосується міжнародних нормативно-правових актів, то на працівників поліції, як і на інші категорії працівників, розповсюджуються норми Європейської соціальної хартії від 03.05.1996, які встановлюють стандарти регулювання трудової діяльності, зокрема, в контексті регулювання робочого часу та часу відпочинку. Положення документу проголошують, що всі працівники мають право на справедливі, безпечні та здорові умови праці [4]. Дані аспекти зокрема передбачають те, що сторони підписання Хартії, зокрема Україна, зобов'язані:

- встановити розумну тривалість робочого дня та тижня і поступово скорочувати робочий тиждень настільки, наскільки це дозволяє підвищення продуктивності праці та інші відповідні фактори;

- встановити оплачувані державні святкові дні;

- встановити щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше чотирьох тижнів;

- усунути ризики, що властиві роботам з небезпечними або шкідливими для здоров'я умовами праці, а у випадках, коли усунути або достатньою мірою зменшити такі ризики ще неможливо, встановити для працівників, зайнятих на таких роботах, скорочену тривалість робочого часу або додаткові оплачувані відпустки;

- забезпечити щотижневий відпочинок, який по можливості має збігатися з днем, що за традиціями або звичаями відповідної країни чи регіону визнається днем відпочинку;

- забезпечити, щоб працівники, зайняті на роботах у нічний час, користувалися заходами, які враховують особливий характер такої роботи і таке інше [4].

В цьому ж контексті варто звернути увагу на видану Організацією Об'єднаних Націй Загальну декларацію прав людини від 10.12.1948, яка також є джерелом правового регулювання робочого часу поліцейських, а також інших категорій працівників на території України. Цікавими для нашого дослідження є положення, які містяться у статтях 23 та 24 Декларації де вказано: «Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю. Кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду,

яка забезпечує гідне людині існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів. Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку» [5].

В контексті нормотворчої діяльності Організації Об'єднаних націй також необхідно відмітити Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. В статтях цього міжнародного документу проголошується наступне: «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права. Заходи, яких повинні вжити держави-учасниці цього Пакту з метою повного здійснення цього права, включають програми професійно-технічного навчання і підготовки, шляхи і методи досягнення продуктивної зайнятості в умовах, що гарантують основні політичні і економічні свободи людини. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, включаючи, зокрема: а) винагороду, що забезпечувала б як мінімум усім трудящим: і) справедливую зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, причому, зокрема, жінкам повинні гарантуватися умови праці, не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю; ii) задовільне існування для них самих та їхніх сімей відповідно до постанов цього Пакту; б) умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни; с) однакову для всіх можливість просування по роботі на відповідні більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації; д) відпочинок, дозвілля і розумне обмеження робочого часу та оплачувану періодичну відпустку так само, як і винагороду за святкові дні» [6]. Разом із цим в документі зазначається про те, що права, проголошені в Пакті, повинні здійснюватися без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини [6].

Отже, міжнародні акти визначають базові, основоположні стандарти та принцип регулювання та розподілу робочого часу всіх працівників, з огляду на всі їх базові права в трудовій та інших сферах. Тобто, як джерела правового регулювання робочого часу поліцейських, міжнародні акти є «договірними», визначеними світовою спільнотою моделями належного впливу права на суспільні відносини. Однак, щоб норми міжнародних документів мали реальну дію, національні правові механізми повинні відповідати їм, у зв'язку із чим, вагоме значення в контексті правового регулювання тих або інших суспільних відносин мають національні законодавчі акти.

Варто відзначити, що основним законодавчим актом, що регулює трудові та тісно пов'язані з ними відносини є Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII (далі – КЗпП). Даний нормативно-правовий акт регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини. Тобто, цей нормативний акт є основою законодавства про працю, яке регулює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами [8]. КЗпП на основі Конституції України встановлює «класичну» модель роботи на підприємствах, установах та організаціях, основи правового регламенту праці, які знаходять уточнення в межах спеціального законодавства.

В цьому контексті спеціальним нормативно-правовим актом є Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. В його положеннях визначається, що Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Закон визначає різновиди робочого часу поліцейських, а також особливості його розподілу [9].

Значна кількість джерел правового регулювання робочого часу поліцейських концентрується на рівні відомчих нормативних документів, а саме в наказах, що видаються в сфері безпосереднього функціонування Національної поліції. В науковій літературі наказ, як правило, тлумачиться як розпорядчий документ, що видається керівником підприємства, організації, установи на правах єдиноначальності й у межах своєї компетенції. Накази видають на основі і для виконання законів, постанов і розпоряджень уряду, наказів та директивних вказівок вищих

органів [10]. На думку Н.Ф. Лати наказ – правовий акт, виданий з метою вирішення основних і оперативних завдань органів виконавчої влади чи його керівником, що діє на основі єдиноначальності, містить вимогу необхідності вчинення будь-якої дії або утримання від неї широкому колу організації та посадовим особам незалежно від підпорядкування та форм власності [11, с. 74]. За словами Б.І. Сазонова, наказ – це правовий документ, що починає управлінський цикл, у силу чого адекватне сприйняття закладеної у ньому інформації має важливе значення для всієї організації управління [12, с. 112; 13, с. 31].

Таким чином, накази це документи що видаються в межах діяльності Національної поліції, в середині її структури з питань організації поточного функціонування органу та виражають в собі волю керівника. Досить часто норми подібних документів регламентують різні аспекти розподілу робочого часу працівників поліції. Так, можна відмітити такі накази Національної поліції як наказ НПУ «Про затвердження внутрішнього розпорядку дня поліцейських, державних службовців та працівників апарату центрального органу управління поліції» від 30.07.2016 № 654; наказ НПУ «Про перенесення робочих днів у 2019 році для поліцейських, державних службовців та інших працівників поліції» від 22.04.2019 № 382; наказ НПУ «Про заходи із забезпечення діяльності Національної поліції України в умовах загрози коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 20.03.2020 №240 і таке інше.

Висновок. Таким чином, проведений аналіз показав, що діяльність поліції ґрунтується на розгалуженій системі нормативних актів, які відносяться до різних ієрархічних рівнів, починаючи від міжнародних договорів, декларацій і концепцій та закінчуючи підзаконними актами, відомчими наказами, що видаються безпосередньо в межах функціонування НПУ. Окрім того, джерела правового регулювання Національної поліції в цілому, відносяться до різних галузей права. Водночас, в межах всього масиву юридичних джерел трудової норми мають базисне, основоположне значення в контексті регулювання відносин, що виникають з питань регулювання робочого часу працівників поліції. Окрім того, варто констатувати єдність та диференціацію правового регулювання робочого часу поліцейських, яке простежується у розмаїтті трудових норм права. Так, регулювання робочого часу зазначеної категорії працівників одночасно засновується на загальних нормах трудового права, які відносяться до всіх суб'єктів трудового права, а також спеціальних, що мають відношення безпосередньо до сфери діяльності поліцейських.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. *Философия права*. М. : Норма, 1997. 588 с.
2. Єрохін С.В. Роль посередництва у вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів) : дисертація. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. 2008. 180 с.
3. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
4. Європейська соціальна хартія: міжнародний документ від 03.05.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 51. Ст. 2096.
5. Загальна декларація прав людини: декларація, міжнародний документ від 10.12.1948. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: пакт, міжнародний документ від 16.12.1966. *Офіційний веб-портал законодавства України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_042.
7. Конституція України : закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
8. Кодекс законів про працю України: кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50.
9. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
10. Брус М. П. Українське ділове мовлення : навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей. Третє доповнене видання. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2014. 306 с.
11. Лата Н. Ф. *Адміністративно-правове регулювання нормотворчої діяльності органів виконавчої влади* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07, Київський національний торговельно-економічний університет, Київ. 2004. 198 с.
12. Сазонов Б. И. Информационная система министерств: содержание и правовое регулирование. *Советское государство и право*. 1976. № 3. 112 с.
13. Босенко М. О. Поняття та ознаки наказу як різновиду правового акту в органах внутрішніх справ України. *Юридичний вісник*. 2011. № 3(20). С. 31–33.

**ПОНЯТТЯ І ПЕРЕЛІК ЗАВДАНЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
ПРАЦІВНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ**

**THE CONCEPT AND LIST OF TASKS FOR SOCIAL PROTECTION OF EMPLOYEES
OF CUSTOMS AUTHORITIES IN UKRAINE**

У статті вперше комплексно концептуалізується сутність і структура завдань соціального захисту працівників митних органів. Автором доводиться, що такими завданнями слід розуміти наперед визначену систему обов'язкових заходів, реалізація яких зобов'язаними суб'єктами дозволяє в конкретних межах об'єктивувати мету соціального захисту працівників митних органів. Доводиться, що систему завдань соціального захисту працівників митних органів складає значний перелік шляхів досягнення мети соціального захисту відповідного кола працівників. До таких завдань серед іншого відносяться: створення і прийняття концептуально-стратегічних документів, а також програмних документів, які передбачають вдосконалення соціальної політики в частині забезпечення соціальної безпеки працівників митних органів; усунення соціальних ризиків, що обумовлені роботою в митних органах; забезпечення процесу впровадження, постійного вдосконалення стандартів гідної праці в митних органах; забезпечення гармонійної стабільності трудового (службового) становища працівників митних органів; забезпечення інклюзивності кадрової політики в митних органах та ін. Критично аналізуючи виокремлені завдання соціального захисту працівників митних органів автор зазначає, що на сьогоднішній день їх перелік не визначається на рівні законодавчого акту, що ускладнює виконання вимог принципу законності в контексті забезпечення соціальної безпеки відповідного кола працівників. Окремо в статті наголошується на тому, що далеко не всі з виокремлених в статті завдань соціального захисту працівників митних органів в дійсності виконуються державою в повній (належній) мірі, а окремі з цих завдань взагалі державою ігноруються. Досить формальним є виконання державою таких завдань: комплексне усунення соціальних ризиків, які обумовлені роботою в митних органах; забезпечення процесу впровадження, постійного вдосконалення стандартів гідної праці в митних органах і гармонійної стабільності службово-трудоного становища працівників митних органів; забезпечення належного функціонування режиму трудової дисципліни в митних органах; забезпечення інклюзивності кадрової політики в митних органах та недопущення будь-яких проявів дискримінації. У висновках до статті комплексно узагальнюються результати проведеного дослідження.

Ключові слова: завдання соціального захисту, працівники митних органів, реформа соціального законодавства, соціальна безпека, соціальний захист, трудові правовідносини.

The article comprehensively comprehends the essence and structure of the tasks of social protection for customs officers. The author proves that such tasks should be understood as a pre-defined system of mandatory measures, the implementation of which by authorized entities allows, within specific limits, to objectively achieve the purpose of social protection for customs officials. It has been demonstrated that the system of tasks for customs officials' social protection is a significant list of ways to achieve the goal of social protection for the relevant circle of employees. Such tasks, among other things, include the creation and adoption of conceptual and strategic documents, as well

as program documents that provide for the improvement of social policy in terms of ensuring the social security of customs officials; the elimination of social risks that are caused by work in the customs authorities; the ensuring of the process of implementation and continuous improvement of decent work standards in the customs authorities; the ensuring of the harmonious stability of the labor (official) position of customs officials; and the ensuring of the inclusiveness of personnel policy in the customs authorities, etc. By analyzing the tasks of social protection for customs officials, the author notes that today, their list is not determined at the level of a legislative act. This makes it difficult to fulfill the requirements of the principle of legality in the context of ensuring the social security of the relevant circle of employees. Separately, the article notes that not all of the tasks of social protection of customs officials highlighted in the article are actually carried out in full by the state. Some of these tasks are generally ignored by the state. Furthermore, the state is unjustifiably formally (declaratively) carrying out the following tasks: comprehensive elimination of social risks caused by work in customs authorities; implementation and continuous improvement of decent work standards in customs authorities; preservation of the harmony between the official and labor status of customs officials; ensuring the functioning of the labor discipline regime in the customs authorities; ensuring the inclusiveness of the personnel policy in the customs authorities, and preventing any manifestation of discrimination. The conclusions present a comprehensive summary of the results of the study.

Key words: *customs officials, labor relations, reform of social legislation, social protection, social security, tasks of social protection.*

Постановка проблеми. Питання реалізації державою владних функцій в соціальній сфері повинно бути збалансованим публічними і приватними інтересами, а також потребами людини та об'єктивними можливостями держави задовольнити ці потреби [див., напр.: 1, с. 25]. Особливо актуальним це питання постає щодо України, адже в нашій державі все частіше окреслюється стала тенденція до десоціалізації соціальної сфери [2, с. 39–40], хоча право на соціальний захист гарантується на рівні Основного Закону України [3, с. 29]. Зупинити цей негативний процес, як вважають юристи-трудовики, може пріоритетизація інститутів захисту трудових і соціальних прав людини [4, с. 171]. При цьому найбільшу увагу в даному питанні доцільно приділяти саме забезпеченню соціального захисту працівників, а зокрема – тих з них, які виконують публічно важливі службово-трудові завдання (тобто, завдання, важливі для належного функціонування держави), попри те, що сама держава для цих працівників не створила достатньо соціально безпечних умов для їх службово-трудової діяльності. У цьому контексті насамперед йдеться про працівників митних органів (далі – ПМО), соціальний захист яких в нормативно-правовій площині регламентований невиправдано фрагментарно, а стандарти соціального захисту таких працівників й досі є декларативними [5, с. 47]. Вирішення цієї проблеми можливо шляхом комплексного переосмислення завдань соціального захисту ПМО.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Слід констатувати, що по сьогодні українськими вченими питанню визначенню сутності та переліку завдань соціального захисту ПМО ще не було приділено достатньої уваги, хоча сутність, завдання і проблематика виконання завдань соціального захисту працівників вже була предметом дослідження багатьох українських науковців, серед яких: О. В. Басай, В. В. Безусий, Н. Б. Болотіна, К. В. Бориченко, В. О. Гаврилюк, О. В. Епель, В. О. Журавель, Г. А. Зуб, М. І. Іншин, Е. Л. Ковалюк, Р. П. Луцький, Л. Ю. Малюга, В. П. Мельник, К. Ю. Мельник, М. В. Мельник, Н. П. Мокрицька, Д. І. Сіроха, Р. І. Шабанов, Г. О. Яковлева, О. М. Ярошенко та ін. вчені. Наявні наукові напрацювання у відповідній сфері вказують на можливість вирішення окресленої проблеми.

Отже, **метою** цієї наукової статті є формулювання актуального наукового розуміння поняття та переліку завдань соціального захисту ПМО. Ця мета досягатиметься шляхом виконання наступних завдань: 1) проаналізувати основні підходи вчених до розуміння сутності завдань соціального захисту; 2) сформулювати визначення поняття «завдання соціального захисту ПМО»; 3) виокремити перелік основних завдань соціального захисту ПМО та оцінити їх дійсну реалізацію в практичній дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спершу зазначимо, що «з позиції характеристики поняття завдань відносно якогось явища або об'єкта, наприклад, завдання держави чи завдання соціального захисту, вказане поняття є частиною характеристики їх діяльності, певної

роботи. Тобто тієї роботи та того обсягу діяльності, який явище або об'єкт мають здійснити для досягнення певної мети» [6, с. 124]. Не викликає сумнівів, що завдання соціального захисту ПМО також характеризують сутність відповідного особливого вияву соціального захисту в Україні. При цьому, оскільки для працівників загалом та професійних публічних службовців, зокрема, важливим є те, щоби соціальний захист дозволяв їм «виконувати свої посадові обов'язки без шкоди для особистого життя та приватних інтересів» [7, с. 74], цілком очевидним є те, що завдання їх соціального захисту «ілюструватимуть напрями збалансованої взаємодії» [7, с. 74] сукупності публічних і приватних інтересів в соціальній сфері, додатково скореговані сучасним розумінням соціальної цінності людини, метою трудового права і трудової діяльності в публічному та приватному секторі в сьогочасних умовах розвитку українського суспільства.

Важливість завдань соціального захисту обумовлює інтерес до цього питання українських науковців. Крім того, з наявної наукової літератури випливає, що вітчизняними ученими досліджувались й завдання соціального захисту працівників (зокрема, професійних публічних службовців). Наприклад, В. О. Гаврилюк зазначає, що «до завдань соціального захисту працівників публічної служби варто зарахувати: мінімізацію негативних наслідків від настання соціального ризику для працівників публічної служби; забезпечення стабільності соціального, матеріального та правового становища працівника публічної служби; усунення потреби в неправомірній (корупційній) діяльності працівників публічної служби» [7, с. 75]. Погоджуючись із цією позицією, зазначимо, що вона потребує конкретизації в силу можливості неоднозначного тлумачення наведених завдань соціального захисту, зокрема, й на шкоду соціальній безпеці працівників.

Більш конкретно розкриває сутність завдань соціального захисту працівників український науковець В. В. Безусий, котрий, з'ясовуючи особливості соціального захисту держслужбовців в Україні, доходить думки, що завдання їх соціального захисту «виступають у формі конкретних дій, які мають бути вчинені уповноваженими на здійснення соціального захисту цієї категорії осіб суб'єктами, для досягнення його мети» [6, с. 124]. З огляду на це, вчений доходить думки, що «завданнями соціального захисту державних службовців, як складових концептуальних основ соціального захисту цієї категорії осіб» [8, с. 24], є «визначена у нормативно-правових актах система дій та заходів, які необхідно здійснити органам та їх посадовим особам, уповноваженим на реалізацію соціального захисту державних службовців, задля досягнення мети соціального захисту цієї категорії працюючих громадян України, зміст яких обумовлений характером соціальної політики держави та відображає сутність призначення соціальної держави та демократичний, соціальний і правовий характер державного управління» [8, с. 24–25]. Таке розуміння вченим сутності завдань соціального захисту відповідної групи працівників дозволило йому дійти висновку, що відповідні завдання, залежно від їх спрямованості, можуть бути поділені на такі групи завдань: 1) «загальні завдання соціального захисту державних службовців – спрямовані на соціальний захист соціально-економічних та культурних прав державних службовців як громадян України» [8, с. 26]; 2) «спеціальні завдання соціального захисту державних службовців – спрямовані на соціальний захист їх як осіб із специфічним правовим статусом» [8, с. 26]. З вказаним, як і у випадку тлумачення В. В. Безусим структури мети соціального захисту, слід погодитись лише частково, адже наявність у людини статусу професійного публічного службовця не є підставою для втрати чи набуття нею права на базовий (гарантований для населення загалом) соціальний захист.

Відтак, доходимо висновку, що завданнями соціального захисту ПМО є наперед визначена система обов'язкових для виконання заходів, які реалізуються повноважними суб'єктами задля об'єктивації (у конкретних межах) мети соціального захисту ПМО.

Визначивши поняття «завдання соціального захисту ПМО» перейдемо до процесу з'ясування переліку таких основних завдань. При цьому слід зазначити, що, на думку вітчизняних учених, основними завданнями соціального захисту в Україні загалом необхідно вважати: «забезпечення мінімального рівня заробітної плати, її індексації згідно з прожитковим мінімумом, встановленим Верховною Радою України; задоволення належного рівня охорони здоров'я та освітньо-культурних потреб задля всебічного розвитку особистості; захист купівельної спроможності малозабезпечених громадян; вирівнювання рівнів життя окремих категорій населення тощо» [9, с. 54–55].

Також зазначимо, що перелік основних завдань соціального захисту вченими визначався й в контексті працівників. Приміром, вітчизняним науковцем В. В. Безусим пропонується наступний перелік спеціальних завдань соціального захисту держслужбовців: «забезпечення сприятливих умов служби, розпорядку й режиму робочого дня та демократичних форм управління працею державних службовців, захист їх від негативних впливів особливостей службово-трудова діяль-

ності, у тому числі створення сприятливого психологічного клімату у структурних підрозділах, захист від психологічного пресингу; забезпечення компенсації встановлених у законодавстві обмежень трудових та інших особистих прав державних службовців додатковими заходами матеріального забезпечення; забезпечення високого, регулярно виплачуваного грошового забезпечення, розміри якого мають залежати як від стажу та кваліфікації державного службовця, так і від результативного, ефективного, добросесного та ініціативного здійснення службово-трудової діяльності; забезпечення підвищення престижності державної служби; стимулюванні бажання державних службовців до удосконалення їх діяльності; компенсуванні втрачених засобів до існування при виникненні обставин, передбачених законодавством; забезпеченні стабільності розвитку службової кар'єри шляхом створення службової перспективи, стабільності службово-трудових відносин, підвищення рівня кваліфікації державних службовців; їх державне страхування, гарантовано гідне пенсійне забезпечення» [8, с. 26–27].

Таким чином, можемо дійти висновку, що до найбільш важливих завдань соціального захисту ПМО слід віднести наступні шляхи досягнення мети такого соціального захисту:

1) створення та прийняття (схвалення, затвердження) концептуально-стратегічних документів, а також (на їх фактичне виконання) програмних документів, які передбачають вдосконалення соціальної політики в частині забезпечення соціальної безпеки ПМО в Україні, формування правової культури ПМО, нетерпимості до дій та поведінки, яка може загрожувати соціальній безпеці інших ПМО тощо;

2) усунення соціальних ризиків, які обумовлені працевлаштуванням в митних органах, виконанням трудових обов'язків в митних органах;

3) забезпечення процесу впровадження, постійного вдосконалення стандартів гідної праці в митних органах;

4) забезпечення гармонійної стабільності трудового (службового) становища ПМО, яке в повній мірі узгоджується із сучасною трудоправовою доктриною свободи праці. Вказане завдання також охоплює потребу створення в митних органах здорового психологічного клімату роботи працівників, їх взаємодії між собою та із керівництвом, що засновано на абсолютній нетолерантності до дій, поведінки щодо ПМО, які виявляються в сексуальних домаганнях, будь-якій дискримінації та в інших способах приниження людської гідності працівника;

5) забезпечення належного функціонування режиму трудової (службової) дисципліни в митних органах, що є результатом формування гнучкої та збалансованої системи морального, матеріального стимулювання до дисциплінованої праці й поведінки працівників, а також негативного стимулювання до цього за рахунок заходів дисциплінарної відповідальності;

6) вдосконалення кадрового забезпечення в митних органах, наслідком чого має бути забезпечення законності, справедливості, якості, ефективності, прозорості та якості процесів добору кадрів митної служби, реалізації права, ПМО на підвищення кваліфікації, професійних знань, на кар'єрне зростання тощо;

7) забезпечення інклюзивності кадрової політики в митних органах за рахунок забезпечення рівних трудових (службових) прав для чоловіків і жінок, для осіб без інвалідності та осіб з інвалідністю, заохочення до працевлаштування в митних органах осіб з інвалідністю, молоді без досвіду роботи (коли це не загрожує належному функціонуванню митних органів) тощо;

8) забезпечення соціально безпечної життєдіяльності ПМО в матеріальній, житловій, медичній та інших сферах позаслужбового буття такою працівника шляхом розроблення відповідної системи соціальних пільг;

9) належне здійснення нормативно-правового забезпечення соціального захисту ПМО;

10) соціальний захист членів сім'ї посадових осіб митних органів.

Критично аналізуючи наведений перелік завдань соціального захисту ПМО, можна дійти думки, що в результаті їх практичного виконання забезпечується ефективна, комплексна та соціально безпечна об'єктивна мета досліджуваного соціального захисту. На підставі цього може скластись враження, що соціальний захист розглядуваної групи працівників не потребує ретельного та масштабного доопрацювання, адже позбавлений суттєвих проблем, які блокують об'єктивну мету соціального захисту в контексті ПМО. Поряд із тим, такий висновок є не в достатній мірі справедливим. По-перше, на сьогоднішній день ні мета, ні перелік завдань соціального захисту ПМО безпосереднім чином не визначені на рівні законодавчого акту. По-друге, не всі з переліку логічним чином виокремлених в цій статті завдань соціального захисту ПМО виконуються державою в повній мірі, а окремі з них взагалі ігноруються. Так, наприклад, по сьогодні: 1) не було створено та прийнято (схвалено, затверджено) концептуально-стратегічних і

програмних документів, в яких державою були окреслені основні проблеми соціального захисту таких працівників, шляхи їх вирішення, подальші перспективи розвитку законодавства в частині забезпечення соціальної безпеки ПМО; 2) не створено ефективного правового механізму усунення соціальних ризиків, обумовлених роботою в митних органах, як для посадових осіб митних органів (наприклад, Л. Ю. Малюга в своїй науковій розвідці цілком справедливо констатує, що наразі такі посадові особи мають менший обсяг соціального захисту, в порівнянні з іншими держслужбовцями [5, с. 47]), так і для працівників без статусу професійного публічного службовця (вони фактично користуються гарантіями захисту, передбачених для працівників загалом, що не враховують специфіки роботи в митних органах).

Також слід констатувати, що значна частина виокремлених нами завдань виконується державою, однак, суто формально. Зокрема, як правило, досить формальним є виконання завдань щодо: 1) комплексного (вчасного, повного, дієвого та такого, що враховує вплив ризиків і їх усунення на інші фактори трудової діяльності та позатрудового життя працівників) усунення соціальних ризиків, обумовлених працевлаштуванням і виконанням службово-трудоових обов'язків в митних органах; 2) забезпечення процесу впровадження, постійного вдосконалення стандартів гідної праці в митних органах та гармонійної стабільності службово-трудоового становища ПМО (цей висновок ґрунтується на судовій практиці, зокрема, на висновках національних судів, викладених в судових рішеннях, зокрема, в постанові Сьомого апеляційного адміністративного суду від 14 липня 2021 р. в справі № 560/8474/20, постанові Восьмого апеляційного адміністративного суду від 6 травня 2021 р. в справі № 380/3368/20); 3) забезпечення належного функціонування режиму трудової (службової) дисципліни в митних органах, зокрема, в частині недопущення протиправного притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників (такий висновок впливає на підставі аналізу судової практики українських судів, серед іншого постанови Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 28 травня 2020 р. у справі № 803/1563/16); 4) забезпечення інклюзивності кадрової політики в митних органах та недопущення будь-яких проявів дискримінації (підтвердження такої позиції знаходить підтвердження у судовій практиці, зокрема в постанові Шостого апеляційного адміністративного суду від 8 липня 2021 р. в справі № 810/450/17, постанові Восьмого апеляційного адміністративного суду від 29 липня 2021 р. № 380/3440/20).

Висновки. Підводячи підсумок викладеному слід констатувати, що завдання соціального захисту митних органів дозволяють комплексно розуміти концептуальну та практичну сутність такого захисту. Крім того, ці завдання становлять критично-оціночну площину, на основі якої може бути: 1) з'ясовано (шляхом співставлення завдань соціального захисту та їх фактичної реалізації) те, наскільки ефективно реалізує соціальну функцію відносно такої групи працівників; 2) виявлено проблеми соціального захисту ПМО та окреслено шляхи їх вирішення. У зв'язку із цим, слід констатувати, що в умовах сьогодення завдання соціального захисту ПМО, на жаль, виконуються не в належній мірі, наслідком чого є те, що: 1) ПМО опиняються в особливо соціально вразливому становищі; 2) сфера праці в контексті забезпечення соціальної безпеки ПМО втрачає свій ціннісний сенс й адекватну соціально-функціональну спрямованість (приймаючи до уваги той факт, що «в сучасній державі, в якій панує право, працездатна людина долучається до сфери праці з метою стати учасником суспільного життя, виконувати суспільно корисну працю без шкоди для своєї соціальної безпеки, а навпаки – для підвищення її якісного рівня» [10, с. 32]); 3) в митній сфері збільшуються ризики неналежного виконання завдань працівниками цих органів публічної служби, що становить собою суттєву безпекову проблему в умовах повномасштабної Російсько-Української війни.

Список використаних джерел:

1. Яковлева Г. О. Суб'єкти права соціального забезпечення : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2019. 434 с.
2. Hladky V. Some cautionary remarks on the process of desocialization of the world of work. Scientific discoveries: projects, strategies and development : Proceedings of the internat. scient. and pract. conf. (Edinburgh, October 25th, 2019). Edinburgh : ESP, 2019. Vol. 3. P. 38–44.
3. Малюга Л. Ю. Теоретико-правові основи адаптації соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу : монографія. Херсон : Гельветика, 2019. 406 с.
4. Коваломнус Е. Л. Правовий механізм захисту трудових та соціальних прав суддів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2021. 246 с.

5. Малюга Л. Ю. Проблеми та напрями вдосконалення правового регулювання соціального захисту працівників митних органів в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 4. С. 45–49.

6. Безусий В. В. Соціальний захист державних службовців в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2020. 430 с.

7. Гаврилук В. О. Завдання соціального захисту працівників публічної служби. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2021. № 1 (71). С. 73–78.

8. Безусий В. В. Завдання соціального захисту державних службовців. *Соціальне право*. 2019. № 2. С. 21–27.

9. Васильєв С. В., Семиног А. С. Загальні засади соціального захисту населення в Україні. *Професійний менеджмент в сучасних умовах розвитку ринку* : матеріали III наук.-практ. конф. (Харків, 4 листопада 2014 р.). Харків : НФаУ, 2014. С. 54–55.

10. Іншин М. І. Соціальна безпека окремих категорій працівників. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3-2. С. 31–36.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;**ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

ФРАНЦУЗ А. Й., ГАРЯГА О. О. ІНСТИТУТ МИРОВИХ СУДДІВ У СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПІСЛЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ.....3

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БАБИЧ І. С. ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЙ ГУ ПФУ ПО ЗМЕНШЕННЮ ВІДСОТКОВОГО ЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ПРИЗНАЧЕНОЇ ПЕНСІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА ВИСЛУГУ РОКІВ ДО 70% ВІД ГРОШОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ З 01.01.2018 РОКУ.....7

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;**ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БАЩУК О. ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДІЛНИЧНИХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ.....13

ГОРЯЧЕНКО Р. І. «КАДРОВА ФУНКЦІЯ», «КАДРОВА СТРАТЕГІЯ», «КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»: ЗМІСТ ПОНЯТЬ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ «КАДРОВОЮ ПОЛІТИКОЮ В ОРГАНАХ ПОЛІЦІЇ».....18

ДАНИЛОК А. В. РОЛЬ ТА МІСЦЕ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА БЕЗПЕЧНІСТЮ ТА ЯКІСТЮ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ..... 26

ІЛЬЧИШИН Н. В. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР У АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ (НА СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ).....31

КАЗЬМІНА-ВОРОНЕЦЬ Я. С. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ «ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ» В СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....38

ПРИТОЛЮК Н. М. ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНА СУТНІСТЬ..... 46

РОЇК В. А. СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ..... 52

ТОПЧІЙ В. В., БОДУНОВА О. М. ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ..... 57

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;**КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

АНІСТРАТЕНКО Ю. І., ГРИЦЮК І. В. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЇ ОБВИНУВАЧЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ..... 63

КОВАЛЕНКО А. В. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ-ГЕРОНТОЛОГА.....68

НІКТІН Ю. В., ТОПЧІЙ В. В., ГРИЦЮК І. В. ІСТОРИЧНО-ПРАВОВЕ СТАНОВЛЕННЯ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР74

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

МАКСИМЕНКО А. С. ОСОБЛИВОСТІ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ	80
ТАРАСЕНКО О. С. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОЗНАКИ ОСІБ ТА ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ОБІГОМ ПРОТИПРАВНОГО КОНТЕНТУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ.....	87
ТРАЧ С. С. КОНЦЕПЦІЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	93

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

РАШЕД Ю. О. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МВС ЯК СУБ'ЄКТІВ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ	100
ВИСКАРКА Т. В. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ БАНКІВСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ.....	105
ВІТЮК Д. Л. ГРОМАДСЬКІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ.....	111
КАЙДАШ О. Ю., ГРОХОЛЬСЬКИЙ В. П. СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	115
КОЛОСОВА М. С. ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ СУДУ.....	121
МАНЖУЛА А. А. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА СУДУ ЩОДО ПРИТЯГНЕННЯ ВИННИХ ОСІБ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО.....	126
МАТЮЩЕНКО С. С. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	130
МРАЧКО І. М. ОСОБЛИВОСТІ КАР'ЄРНОГО РОСТУ ПРАЦІВНИКІВ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	136
МУДРА О. М. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА ЗАКОНОДАВЧОЇ ІНІЦІАТИВИ.....	141
НСБИТОВА Н. Ю. ВИДИ ТА НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ДЕРЖАВНИМИ ТА ГРОМАДСЬКИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ.....	148
ОЛІЙНИК В. І. РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	155
РЕЙНГОЛЬД А. В. КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА У ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА ФАКТАМИ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА В ІНТЕРНЕТ-КОМЕРЦІЇ	162
РЕКУН С. С. ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ	168
РОДИГІН А. С. ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....	173
СІРОТОВ О. А. ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА	180
ШКОДА В. М. ПОНЯТТЯ І ПЕРЕЛІК ЗАВДАНЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ.....	185

CONTENTS

***THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES***

FRANTSUZ A. Y., HARIAHA O. O. INSTITUTE OF MAGISTRATES' COURTS
IN THE JUSTICE SYSTEM OF THE RUSSIAN EMPIRE AFTER THE JUDICIAL
REFORM OF 1864.....3

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

BABYCH I. S. THE PRECEDENT CHARACTER OF THE DECISIONS
OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS FOR UKRAINE.....7

***ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW***

BASHCHUK O. LEGAL STATUS AND FEATURES OF ACTIVITY DISTRICT
POLICE OFFICERS IN UKRAINE.....13

HORIACHENKO R. I. "HUMAN RESOURCES FUNCTION",
"HUMAN RESOURCES STRATEGY", "HUMAN RESOURCING»:
"CONTENT OF THE CONCEPTS AND THEIR CORRELATION WITH"
HUMAN RESOURCES POLICY "IN THE POLICE BODIES.....13

DANYLIUK A. V. THE ROLE AND PLACE OF THE EXECUTIVE AUTHORITIES
IN THE SYSTEM OF SUBJECTS OF STATE CONTROL OVER THE SAFETY
AND QUALITY OF FOODSTUFFS.....21

ILCHYSHYN N. V. PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION OF CERTAIN
JUDICIAL PROCEDURES IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS
(AT THE STAGE OF PREPARATORY JUDICIAL SESSION).....26

KAZMINA-VORONETS YA. S. STATE POLICY OF UKRAINE REGARDING
THE IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN GREEN COURSE
IN AGRICULTURE OF UKRAINE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE LAW.....38

PRYTOLIUK N. M. PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE:
ADMINISTRATIVE ESSENCE.....46

ROIK V.A. STRUCTURE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE:
MODERN UNDERSTANDING.....52

TOPCHII V. V., BODUNOVA O. M. DIGITAL TRANSFORMATION
AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION.....57

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

ANISTRATENKO YU. I., HRYTSIUK I. V. PECULIARITIES
OF THE IMPLEMENTATION OF THE FUNCTION OF ACCUSATION
IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE.....63

KOVALENKO A. V. CHARACTERISTICS OF THE PERSONALITY
OF A CRIMINAL GERONTOLOGIST.....68

NIKITIN YU. V., TOPCHII V. V., HRYTSIUK I. V. HISTORICAL AND LEGAL
FORMATION OF PUBLIC SECURITY AND COMBATING CRIME:
UKRAINIAN AND EUROPEAN DIMENSION.....74

**CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE;
LEGAL EXPERTISE; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY**

MAKSYMENKO A. S. FEATURES OF SUSPICIOUS REPORT SEPARATE CATEGORY OF PERSONS.....	80
TARASENKO O. S. SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF PERSONS AND CRIMINAL GROUPS WHO COMMIT CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE CIRCULATION OF ILLEGAL CONTENT ON THE INTERNET.....	87
TRACH S. S. CONCEPT OF METHODS OF INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY.....	93

ACTUAL ISSUES OF JURISPRUDENCE

RASHED YU. O. PECULIARITIES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF HEALTH CARE INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS AS SUBJECTS OF MEDICAL CARE FOR FAMILY MEMBERS OF POLICE OFFICERS.....	100
VYSKARKA T. V. CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS AS AN ELEMENT OF THE METHODS OF INVESTIGATING FRAUD IN THE FIELD OF THE USE OF BANKING ELECTRONIC PAYMENTS.....	105
VITIUK D. L. PUBLICITY IN THE INTERNATIONAL CRIME PREVENTION MECHANISM.....	111
KAIDASH O. YU., HROKHOLSKYI V. P. SYSTEM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENFORCEMENT OF IMPLEMENTATION OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS.....	115
KOLOSOVA M. S. THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE FIELD OF LEGAL REGULATION OF THE WORK OF COURT EMPLOYEES.....	121
MANZHULA A. A. PRINCIPES JURIDIQUES DES ACTIVITÉS DES ORGANES D'APPLICATION DE LA LOI ET DE LA COUR CONCERNANT LA TENUE DES PERSONNES COUPABLES À LA RESPONSABILITÉ ADMINISTRATIVE POUR VIOLENCE DOMESTIQUE.....	126
MATIUSHCHENKO S. S. FORMS AND METHODS OF PERSONNEL TRAINING FOR THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....	130
MRACHKO I. M. PECULIARITIES OF CAREER GROWTH OF EMPLOYEES OF INVESTIGATIVE DIVISIONS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	136
MUDRA O. M. FORMATION OF THE SYSTEM OF LAW SUBJECTS OF LEGISLATIVE INITIATIVE.....	141
NIEBYTOVA N. YU. TYPES AND DIRECTIONS OF INTERACTIONS OF NATIONAL POLICE AUTHORITIES WITH STATE AND PUBLIC INSTITUTIONS IN THE FIELD OF COMBAT HUMAN TRAFFICKING.....	148
OLINYK V. I. DEVELOPMENT OF THE SYSTEM FOR PROTECTING STATE SECRETS DURING UKRAINE'S INDEPENDENCE.....	155
REINHOLD A. V. FORENSIC PREVENTION IN PROCEEDINGS FOR FRAUD IN INTERNET COMMERCE.....	162
REKUN S. S. STATE GUARANTEES OF SOCIAL PROTECTION OF EMPLOYEES OF POLICE INVESTIGATIVE UNITS.....	168

Contents

RODYHIN A. S. LEGAL REGULATION OF OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE SUPPORT FOR COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIVITIES.....173

SIROTOV O. A. SOURCES OF LEGAL REGULATION OF WORKING HOURS OF POLICE OFFICERS AND THE PLACE OF LABOR LAW NORMS AMONG THEM.....180

SHKODA V. M. THE CONCEPT AND LIST OF TASKS FOR SOCIAL PROTECTION OF EMPLOYEES OF CUSTOMS AUTHORITIES IN UKRAINE185

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 2, 2021

Том 2

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Пірог

Комп'ютерне верстання – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 19.02.2021. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 20,75. Ум.-друк. арк. 15,92.

Наклад 300 прим. Зам. № 0721/237.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Тел. +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua